

ଶାକାରତତ୍ତ୍ଵବ୍ୟାଳତ୍ସ କ୍ଷେତ୍ର ମେଉନ୍ଦିଏର୍ଯ୍ୟବାଟା ଅକ୍ଷାଧ୍ୟମିଳିଲ୍

କାବ୍ୟ

675-୭;
1976/୭

ଫୁଲତଥିଲିଲ୍,
ଫୁଲକାହାରିଲିଲ୍,
ଫୁଲକାହାରିଲିଲ୍
କାମାରତଥିଲିଲ୍ କେବିଳ

3 · 1976

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ფილოსოფიის, ფიქტოლოგიის,
ეკონომიკისა და სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ФИЛОСОФИИ, ПСИХОЛОГИИ,
ЭКОНОМИКИ И ПРАВА

13. 2282

თბილისი
ТБИЛИСИ

3 · 1976

1976 წლის 3 ნოემბრის
დანართის შესრულების
დღის მიზანით
სამართლის
სერია

ქურთული გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

სართული კოლეგია: ნ. ჭავჭავაძე (რედაქტორი),
ა. ბოჭორიშვილი, ვ. გრიგოლავა (რედაქტორის მოადგილი), პ. გუგუშვილი,
გ. ოვაზაძე, ი. მიქელაძე, ა. ფრანგიშვილი, თ. წერეთელი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Чавчавадзе Н. З. (редактор),
Бочоришили А. Т., Григолава В. В. (зам. редактора), Гугушвили П. В.,
Тевзадзе Г. Б., Микеладзе И. С., Прангишвили А. С., Церетели Т. В.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ბოჭორიშვილი
Ответственный секретарь Г. Г. Бочорадзе

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ტელეფონი 37-95-46 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8.9.1976; შეკვ. № 2182; ანაწყობის ზომა $7 \times 11\frac{1}{2}$;
ქაღალდის ზომა $70 \times 108\frac{1}{16}$; ნაბეჭდი თბახი 16.80; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თბახი 14.50; უკ 00825; ტირაჟი 800
ვასი 1 მან.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19.

‡

საქ. სსრ მეცნ. აკად. სტამბა. თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19.

სამარტინი

შინაარსი

ეძღვნება აკად.	03. ჯავახიშვილის დაგადების მე-100 წლისთავს	
შ. ხილაშვილი. აკად ივ. ჯავახიშვილი და ქართული ფილოსოფიური აზრი	5	
0. ჯავახიშვილი. პიროვნება და მსოფლმხედველობა	13	
6. იაზვილი. ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ვაზომცველობა	17	
შ. ესიტაშვილი. ვაჟა-ფშაველა და მატერიალური სინამდვილის ტელიგიურ-მითო- ლოგიური განპიროვნების ზოგიერთი საკითხი	39	
3. გამრეველი. აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხის მიხედვით	57	
9. ჩამუნელი. ქართველი ხალხოსნების ეკონომიკური აზრის ისტორიიდან	76	
0. დოლიძე. საამილახვროს მოლაშქრეთა დავთახი (1656—1696 წწ.)	90	
 ფილოსოფია		
მ. მაჭავარიანი. ბოეციუსი	118	
 ფილოსოფია		
ბ. მერაბიშვილი. პროფესიული შერჩევის პრობლემა	127	
ზ. ხოვაპა. მ. სურბულაძე. ინსტრუქციის როლი სხვადასხვა დონეზე მდებარე წრეებით შექმნილი განწყობის მოქმედებაში	140	
 ეკოსომიკა		
ა. ჯიბუტი. კოდხეთის დაბლობის ათვისების პრობლემის შესახებ	146	
ნ. მელიქიშვილი. რ. მითაიშვილი. რეგრესიის სტრუქტურულ განტოლებებში პარამეტრების შეფასებისა და საქართველოში საავტომობილო ტრანსპორტით მგზავრების გადაყვანის განვითარების პროგნოზირების ზოგიერთი საკითხი	161	
 სამართალი		
დ. ხეცურიანი. საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სამოქალაქო-სამართლებრივ რე- გულირებაში მორალური ნორმების მნიშვნელობის შესახებ	171	
 პრიტიკა და ბიბლიოგრაფია		
გერ. შუშანაშვილი. გურამ თევზაბე — „იმანუელ კანტი“	180	
დ. ქორიძე. ვასილ ჩანტლაძე — „ფინანსები რეფორმატდელ აღმოსავლეთ საქარ- თველოში“ (1801—1864 წწ.)	190	

СОДЕРЖАНИЕ

ПОСВЯЩАЕТСЯ 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ	
АКАД. И. А. ДЖАВАХИШВИЛИ	
Ш. ХИДАШЕЛИ, Акад. И. А. Джавахишвили и грузинская философская мысль	5
И. А. ДЖАВАХИШВИЛИ, Личность и мировоззрение	13
Н. Ш. ЯШВИЛИ, Ампелография — сортоведение виноградной лозы Грузии в трудах акад. И. А. Джавахишвили	17
Ш. А. ЕСИТАШВИЛИ, Важа-Пшавела и некоторые вопросы религиозно-мифологического одушевления материальной действительности	39
В. И. ГАМРЕКЕЛИ, Население Восточной Грузии по переписи 5 апреля 1770 г.	57
Э. Г. ЧАДУНЕЛИ, Из истории грузинской народнической экономической мысли	76
И. С. ДОЛИДЗЕ, Документы о воинах Амилахварства (1656—1696 гг.)	90
 ФИЛОСОФИЯ 	
М. И. МАЧАВАРИАНИ, Боец	118
 ПСИХОЛОГИЯ 	
Г. М. МЕРАБИШВИЛИ, Проблема профессионального отбора	127
З. И. ХОДЖАВА, М. Т. СУРГУЛАДЗЕ, Роль инструкции при действии установки, созданной расположенным на разных уровнях кругами	140
 ЭКОНОМИКА 	
А. С. ДЖИБУТИ, Проблема освоения Колхетской низменности	146
Н. И. МЕЛИКИШВИЛИ, Р. Л. МИТАИШВИЛИ, Некоторые вопросы оценки параметров в структурных уравнениях регрессии и прогнозирования, развития автомобильных перевозок пассажиров в Грузинской ССР	161
 ПРАВО 	
Д. Г. ХЕЦУРИАНИ, К вопросу о значении моральных норм в гражданско-правовом регулировании общественных отношений	171
 КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ 	
Г. ШУШНАШВИЛИ, Гурам Тевзадзе — «Иммануил Кант»	180
Д. КОРИДЗЕ, Василий Чантладзе. «Финансы в дореформенной Восточной Грузии» (1801—1864 гг.)	190

ეძღვნება პპად. ივ. ჯავახიშვილის დაბადების მე-100 წლისთავს

შალვა სილაშვილი

პპად. ივ. ჯავახიშვილი და ქართული ფილოსოფიული აზრი

ივანე ჯავახიშვილის კვლევა-ძეგბის საგანს ქართველი ერის ისტორია შეადგენდა. მაგრამ მისი სამეცნიერო მოღვაწობის ერთი ძირითადი თავისებურება, რომლითაც ივ. ჯავახიშვილი ცეკვა სხვა ქართველოლოგისაგან გამოიჩინა, მეცნიერული ინტერესის საოცრად ფართო დიაპაზონია. შეიძლება ითქვას, არ დარჩენილა ქართველი ერის კულტურული შემოქმედების თითქმის არც ერთი ძირითადი სურა, რომელსაც ივ. ჯავახიშვილი არ შესძოდეს; არ არის ქართველოლოგის თითქმის არც ერთი დარღვი, რომელშიც მას უდიდესი დვაჭული არ მიუძღვდეს. ქართველი ერის პოლიტიკური ისტორია, კონსტიტუციური ისტორია, ქართული სამართლი, მუსიკა, საისტორიო მწერლობა, პალეოგრაფია, დიპლომატიკა, ნუშიზმატიკა, არქეოლოგია, ეთნოგრაფია, ქართული ენა და მრ. სხვა ივ. ჯავახიშვილის სპეციალური კვლევის საგანს შეადგენდა და ცუკველი მისი ნაშრომი ღრმა და მაღალი მეცნიერული გამოკვლევის დონეზე დგას. ქართველოლოგის მრავალ დარგს ივ. ჯავახიშვილმა ჩაუყარა საფუძველი.

ქართული ცილინდროფიური აზრის ისტორია სისტემატურა კვლევის საგნად ივ. ჯავახიშვილს არ გაუხდია. მაგრამ მისი მდიდარი სამეცნიერო მემკვიდრეობა ნათელყოფს, რომ ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზროვნება მისი უურადღების გარეშე არ იყო დარჩებილი. დიდ შეცნიერს, სპეციალური ნაშრომების გარდა, მრავალი მოსაზრება აქვს გამოთქმული, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ თანამედროვე ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ისტორიისათვის. ივ. ჯავახიშვილის მოღვაწობის ეს მნიშვნელობა საგანგებო შესწავლას მოითხოვს და მისი გაუშექმნა მომვალის საქმეა. ჩვენ ამჟერად მხრილ რამდენიმე ფაქტზე და საკითხზე შეიძლება შევაჩიროთ უურადღება.

1. 1906 წელს გამოქვეყნდა ივ. ჯავახიშვილის „ზეობრივ მოძღვრების ისტორია საქართველოში“ („ივერია“, № 10, 11, 12, 13)-დაბეჭდი, სამწუხაროდ, ამ შრომის მხოლოდ პირველი ნაწილი — „ქველმოქმედება და საქველმოქმედო დაწესებულებანი“. როგორც ნაშრომის ქვესათაურიდან ჩანს („წერილი პირველი“), ავტორს საქართველოში ზეობრივ მოძღვრებათა ისტორიის გარკვევა ფართოდ ჰქონდა მოფიქრებული და ქველმოქმედებისა და საქველმოქმედო დაწესებულებათა უფრო დიდი გამოკვლევის მხოლოდ დასაწყის ნაწილს შეადგენს. „ქართული სამართლის ისტორიის“ პირველი წიგნის (1928) წინასიტყვაობაში, რომელშიც ივ. ჯავახიშვილი ამ მიმართულებით შესრულებულ გამოკვლევებს აახლებს, ავტორი წერს: „ქართულ სამონასტრო ცხოვრებაში სოციალ-ეკონომიკური იდეალების გამო ატებილ ბრძოლას ეხებოდა მონოგრაფია, რომელიც 1906 წ. გაზ. „ივერია“-ში დაიბეჭდა და ეწოდებოდა „ზეობრივი მოძღვრების ისტორია საქართველოში“ (გვ. VIII).

ამ ნაშრომთან ახლო დასა შინაარსით ივ. ჯავახიშვილის პირად არქივში დაცული სტამბურად დაბეჭდილი, მაგრამ ავტორის მიერ გამოუქვეყნებელი გამოკვლევა „ადამიანი ქველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში“ (გამოქვეყნდა ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების შემდეგ კრებულში) — ივ. ჯავახიშვილი ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956, გვ. 130—156). ნაშრომი, ჩვენი ვარაუდით, ოციანი წლების დასასრულს,

„ქართული სამართლის ისტორიის“ გამოქვეყნების დროს (1928, 1929 წწ.) უნდა ეკუთვნოდეს და შეიძლება თავდაპირველად ამავე გამოკვლევის ნაწილადაც ქონდა განზრახული, მაგრამ, რაღაც მოსაზრებებით, „ქართული სამართლის ისტორიიდან“ ამოილო. გამოკვლევა შედგება სამი ნაწილისაგან: I — მოძღვრება ადამიანზე, II — ადამიანის სოციალ-ეთიკური იდეალები, III — ადამიანი ვითარცა მოძვაჭვე.

2. „ქართველი ერის ისტორიის“ II ტომში (პირველად გამოქვეყნდა 1914 წელს) ივ. ჯავახიშვილი ვრცლად იხილავს XI-XII ს-ების ქართული კულტურული და იდეური ცხოვრების საერთო მდგომარეობას და ეხება, კერძოდ, საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური პზროვნების საკითხებსაც (თავი მეცხრე — „საქართველოს საზოგადო მდგომარეობა და კულტურული ვითარება ძლიერებისა და აყვავების ხანაში“; 1948 წლის გამოცემაში გვ. გვ. 296—313; ქვევთ ყველგან ეს გამოცემა დამოწმებული). გარდა მნიშვნელოვანი მოსაზრებებისა ცალკეულ ფაქტებზე, ივ. ჯავახიშვილს გამოითქმული აქვს შეხედულებაზე, რომლებსაც, ამ ეპოქის იდეური ცხოვრების შესწავლის თვალსაზრისით, პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭებათ.

ერთი ამ დებულებათაგანი ქართული რენესანსის საკითხს ეხება. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ერთი სიტყვით, ქართველობამ ელინური შემოქმედების ნიმუშები იგემა და დაწაფა იმ ცხოველმყოფელ ელინიზმს, რომლის ღრმამა და საფუძვლიანმა შესწავლამ დასავლეთ ევროპაში ეგრეთწოდებული „რენესანსი“ წარმოშვა (გვ. 302, ხაზი ივ. ჯავახიშვილისაა). შემდეგ: „საქართველომ ეს მოძრაობა უკვე XII საუკ. დაიწყო, შაგრამ მისი დასრულება მონღოლთა შემოსევამ შეაფერხა“ (იქვე, ხაზასმა ჩვენია). ეს არის მეცნიერებაში პირველი და გამოითქმული მოსაზრება საქართველოში რენესანსული მოძრაობის ანალოგიების ძიებისა და ამ მოძრაობის XII საუკუნის საქართველოში დაწყების შესახებ.

ივ. ჯავახიშვილის ეს მოსაზრება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძნეს საბჭოთა შეცნიერების შემდგომი განვითარების თვალსაზრისით. როგორც ცნობილია, 30-იან წლებში შალვა ნუცუბიძემ საფუძველი ჩაუყარა ქართული რენესანსის თეორიას, ეს თეორია მის შემდგომ ნაშრომში (განსაკუნძულებული შესახებ) და გამოკვლევაში — „Руставели и Восточный ренессанс“ (1947) საბოლოოდ ჩამოყალიბებული სახე მიიღო. აღმოსავლეთის რენესანსის თეორიამ ფართო გამოძახილი მოძოვა მრავალეროვან საბჭოთა შეცხირებასა და კულტურის მოძვაჭვთა შორის, და მრავალი მიმდევარი გაუჩხდა, ძაგლითად, აკადემიკოსების: ვ. უირმუნსკინა და ნ. კონრადის სახით. ძაგრამ ივ. ჯავახიშვილის მიმართ აღილი აქვს სამწუხარო გაუგებრობას, რომლის გამო დიდი შეცნიერის ღვაწლი ამ მხრივ შეუფასებელი რჩება. ნ. კონრადი წერს (1963): „Мысль о Ренессансе на Востоке возникла у наших исследователей сравнительно недавно и появилась она, естественно, прежде всего у учёных самих восточных стран, в данном случае-стран — 'Советского Востока. В 1947 г. Ш. И. Нуцубидзе в работе „Руставели и восточный ренессанс“ заговорил о времени великого грузинского поэта, т. е. о XII—XIII вв., как о грузинском Ренессансе. в 1948 г. И. Джавахишвили, в своей „Истории Грузии“ представил историчес-

кую действительность Грузии XII в. как аналогичную той, которую в Европе называли Ренессансом“ (В. К. Чалоян, Армянский ренессанс, М., 1963, Послесловие, гл. 159, № 80 ჩვენი).

ხატდვილად „აზრს“ აღმოსავლეთის, კერძოდ ქართული რენესანსის შესახებ და იდი ხეის ისტორია აქვს მეცნიერებაში (წინააღმდეგ ციტირებული სიტყვებისა) და გამოთქმული იყო ივ. გავახიშვილის მიერ ბევრად უფრო ადრე, ვიდრე აკად. კონრადის აქვს წარმოდგენილი¹.

ივ. გავახიშვილი, როგორც ჩანს, XII ს-ის ქართული კულტურის შეფასების დროს იმ კონცეფციის საფუძველზე იდგა, რომლის მიხედვითაც დასავლეთში რენესანსის მომზადების ერთ-ერთ გარდამწყვეტ პირობას საერო კულტურისა და შისი მსოფლმხედველობრივი საფუძვლების უჩვეულო ზრდა წარმოადგენდა; იაკობ ბურჟარდტის სიტყვით რომ ვთქვათ — საერო კულტურაში ასახული ახალი შეხედულებებისა, იდეებისა და მისწრაფებების მოზღვავება.

საერო კულტურის წარმოქმნა და განვითარება, კერძოდ, XI—XII ს-ების საქართველოში პირველყოვლისა ქვეყნის შინაგანი ვითარებით, ეკონომიკური და პოლიტიკური აღმავლობით, ცხოვრებაში მომხდარი სოციალური ცვლილებებით, ეკლესიისადმი ახალი სახელმწიფობრივი პოლიტიკით აიხსნება. მაგრამ ფაქტია, რომ საერო კულტურის აღმავლობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს სააზროვნო პორიზონტის გაფართოება და ელინური კულტურისა და იდეებისადმი ინტერესის გაღვივება წარმოადგენდა. ამით აიხსნება ივ. გავახიშვილის განსაკუთრებული ინტერესი ამ ეპოქის ქართული პოეზიისა და ფილოსოფიური აზროვნების, კერძოდ ნეოპლატონიზმისადმი. ეს ინტერესი ადასტურებს, რომ საერო კულტურის, განსაკუთრებით, პოეზიისა და ფილოსოფიის განვითარებას უნდა მიეცა მისთვის საფუძველი საქართველოში რენესანსული მოვლენების ძიებისათვის.

ქართულ საერო პოეზიაში ივ. გავახიშვილი ხედავს XII ს-ის ქართული კულტურული შემოქმედების ერთ-ერთ მთავარ დარგს, მის ძირითად თავისებურებას საქრისტიანო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან (სირია, სომხეთი, ბიზანტია) შედარებით და ამავე დროს ქართველი ხალხის „ძლიერი მხატვრული ნიჭის“ გამოვლენას. „რა ხელშემწყობი მიზეზებიც არ უნდა გამოვდებნოთ“, წერს ავტორი ხასგამით, საერო პოეზიის ძლიერი განვითარების ასახსნელად, ეს ფაქტი „მაინც თავისთავად ქართველი ერის ძლიერი მხატვრული ნიჭისა და შემოქმედების დააშატკიცებელია“ (იქვე, გვ. 308).

ფილოსოფია, ივ. გავახიშვილის სიტყვით, კულტურული შემოქმედების განსაკუთრებული დარგია. ამიტომ, მიუხედავად იმისა, რომ ფილოსოფიურ მწერლობას, როგორც ავტორი წერს, წინათაც არ ყოფილა მოკლებული ქართველი მქითხველი, XII ს-ის ეპოქა „იმ მხრივ არის განსაკუთრებით საყურადღებო, რომ ამ დროს მთწინავე ქართველთა გონებრივი ივგმა სამფლობელომ აზროვნების უმწერვალეს ხარისხს მიაღწია და საფილოსოფიო მწერ-

¹ 1 როგორც ვხედავთ, ნ. ი. კონრადი არც შ. ნუცუბიძის მიმართ არის სწორი. რაც შეეხება ივ. გავახიშვილს, ნ. კონრადის მიერ მითითებული ნაშრომი („ქართველი ერის ისტორიის“ II ტომი, 1948) მეორე გამოცემა იყო, განხორციელებული ავტორის გარდაცვალებიდან 8 წლის და პირველი გამოცემიდან 34 წლის შემდეგ.

ლობას და ეწაფა“ (გვ. 299, ხაზი ავტორისაა, შ. ხ.). ცნობისმოყვარეობის გაღვიძება „ძველი წარმართობის ღროინდელი ელინური“ (გვ. 300) ფილოსოფიისადმი ივ. ჯავახიშვილს მიაჩნია ქართული სააზროვნო დონის ამაღლების ძირითად დამადასტურებელ ფაქტად. ამდროინდელი ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ყველაზე მნიშვნელოვან მიმდინარეობად კი ნეოპლატონიზმი და სახელმობრივო პეტრიწის ფილოსოფიური მოძღვრება მიაჩნია („როგორც პროფ. ნ. მარმა, თავის სუცხვოვი გამოკვლევაში „იოანი პეტრიცი, გрузინელი მოქადაგისა და მოქადაგის ურთისება“, იქვე, გვ. 300).

ივ. ჯავახიშვილის ამ მოსაზრებათა განხილვის შემდეგ ყურადღებას იმსახურებს მისი პოზიცია კერძოდ XII ს-ის საქართველოში წარმოქმნილი ახალი, რენესანსული კულტურული მოვლენების იდეური მიმართების საკითხში ძველ, შუა საუკუნეების პირობებში გაბატონებული შეხედულებებისადმი.

ცხობილია, რომ რენესანსის სქოლასტიკისადმი მიმართების საკითხს პრინციპული, შეთოდოლოვიური მნიშვნელობა აქვს და მასზე სხვადასხვა მოსაზრებანი არსებობს. ახალი დროის მოაზროვნება სხვადასხვა შეფასებას აძლევდნენ იდეურ ძვრებს, რომლებიც რენესანსის ეპოქაში მოხდა. გერმანული რომანტიზმის ერთი ფრთა, და მისი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი ფრ. შლეგელი ფიქტობდა, რომ შუა საუკუნეები წარმომადგენდა იდეალურ ეპოქას და საუკეთესო დროს კაცობრიობის ისტორიაში. ნოვალისი შუა საუკუნეებს უპირისპირდება ახალ დროს და უპირატესობას შუა საუკუნეებს ანიჭებდა. თანამედროვე დასავლეთში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ რენესანსი შუა საუკუნეების იდეების უარყოფა კი არაა, არამედ „ამ იდეების აპოთეოზი“ (ჟ. შევალიე).

დიამეტრულად განსხვავებულია ჰეგელის, განმანათლებლების, მარქსიზმისა და საბჭოთა შეცნიერების თვალსაზრისი. ჰეგელის მიხედვით სქოლასტიკის პირობებში ჩვენი, მიწიერი სამყარო სრულიად კარგავს ღირებულებასა და ძნიშვნელობას და კაცობრიობის განვითარების მთელი პროგრესი ამ ღირებულების აღდგენაში მდგომარეობს. ენგელსის სიტყვით რენესანსის ეპოქა „უდიდესი პროგრესული გადატრიალება“ იყო. რენესანსში დაარღვია შუა საუკუნეების ცხოვრებისა და აზროვნების საფუძვლები და ახალი ეპოქა შექმნა. ახალი, რენესანსული იდეები უპირისპირდებოდა სასულიერო ფენების შეხედულებებს, როგორც შუა საუკუნეების იდეების წარმომადგენლებსა და დამცველებს.

ივ. ჯავახიშვილის პოზიცია, რომელიც კერძოდ, XII ს-ის ქართული სააზროვნო ვითარების შეფასების დროს, საცხებით გარკვეულია.

წინააღმდეგობანი ძველსა და ახალ იდეებს შორის ივ. ჯავახიშვილისათვის თავისთავად ნაგულისხმევი კანონზომიერი ფაქტია (ერთ შემთხვევაში ის პირდაპირ ლაპარაკობს ამ წინააღმდეგობათა დიდ პროგრესულ მნიშვნელობაზე). ქართულ საერთო პოეზიაში ის ხედავს კულტურულ ფაქტორს, რომელმაც „თამარმეფის დროს... საეკლესიო სქოლასტიკურ აზროვნებას საბოლოოდ სძლია“ (გვ. 301). რაც შეეხება ფილოსოფიურ მოძღვრებებს და „მეტადრენეოპლატონურ ფილოსოფიას“, ივ. ჯავახიშვილი გარკვევით ლაპარაკობს საშლედელოების „თავისუფალი აზროვნების დამხშველ“ წრეებზე, მათ „დიდ“ წინააღმდეგობაზე და სიმკაცრეზე თავისუფალი აზროვნების ახალი ნაკადის მიმართ. „ამგვარნი მკაცრი და თავისუფალი აზროვნების დამხშველნი პირნი

საძღვდელოებაში საქართველოშიც ყოფილან; ეფრემ მცირეც ემდურებოდა. შათ და იოანე პეტრიშვილიც უჩივის, რომ მას მარტო ბერძნები კი არა სდევნიდნენ, არამედ „მის უამის“ „ქართველებიც“ (გვ. 300).

აქვარი მიღომა ქართული შუა საუკუნეების იდეოლოგიური ფაქტები-საღმი შემთხვევითი არა და, შეიძლება ითქვას, ივ. ჭავახიშვილის კვლევის პრინციპს წარმოადგენს. გიორგი მთაწმინდელის შეხედულებას, რომ ქართველები იმთავითვე ორთოდოქსალური ქრისტიანობის პიზიციაზე იდგნენ და არასდროს არ უღალატნიათ „მართლისა“ სარწმუნოებისათვის — ივ. ჭავახიშვილი კრიტიკულად აფასებს, — ხედავს: რომ შუა საუკუნეების ამ ცნობილი წარმომადგენლის მიერ მოყვანილი მოსახრება — მცდარია ფაქტობრივად და შიულებელი შეთოდოლოგიურად; რომ თანამედროვე თვალსაზრისი ერეტიკულ შოძრაობებზე არსებითად განსხვავდება შუა საუკუნეების შეხედულებებისაგან და ეს შეხედულებანი არ შეიძლება მისაღები იყოს თანამედროვე მეცნიერებისათვის. „თანამედროვე მეცნიერება, — წერს ივ. ჭავახიშვილი გიორგი შთაწმინდელის სიტყვებთან დაკავშირებით, — რასაკვირველია, სულ სხვა აზრისაა და შევალებლობა ხშირად ორმა და ცხოველ სასოებისა და სარწმუნოებრივი შემოქმედების ძლიერების დამატებიცებელია. ამიტომ იქ, სადაც სარწმუნოების სიმბოლოსა და წესის შესახებ ცილობა და ბრძოლა არ ყოფილა, იქ ცხადია სარწმუნოებრივი აზრი დაბაზუნებული უნდა ყოფილიყო და სიცოცხლე აკლდა“ (იქვე, გვ. 185). აღსანიშნავია, რომ ივ. ჭავახიშვილს დიდი ღვაწლი მიუძღვის საქართველოში არსებული ერეტიკული მიმღინარეობების ისტორიის გარკვევაში და მათი მრავალსახეობის ფაქტობრივ დასაბუთებაში.

3. „ვეფხისტყაოსანი“ ივ. ჭავახიშვილის ინტენსიური კვლევის საგანი 30-იანი წლების შუა ხანებიდან გახდა, როდესაც საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და მინისტრთა საბჭოს დადგენილება იქნა მიღებული შოთა რუსთაველის 750 წლის იუბილეს ჩატარების შესახებ. ამ დროს განეკუთხება მისი ნაშრომები: „შოთა რუსთაველის დაბადების 750 წლისთავის ზემის გამო“ („ლიტერატურული მემკვიდრეობა“, 1, თბ., 1935 წ.) „რუსთაველის ეპოქის სოციალური კულტურა და პოემა „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც მოხსენების სახით იყო წაკითხული საბჭოთა მწერლების კავშირის V პლენურზე 1937 წლის დეკემბერში (გამოქვეყნებულია, როგორცა ჩანს, შემოყლებით „ლიტერატურულ საქართველოში“, 10.1.38 წ.); „პიროვნება და მსოფლმხედველობა“ (გაზ. „Известия“, 17.III-1937, № 66) და სხვ. იმავე პერიოდს უნდა ეკუთხხოდეს ავტორის მიერ გამოქვეყნებული ნაშრომი სათაურით — „ვეფხისტყაოსანი“ (ყველა ეს ნაშრომი შესულია კრებულში — ივ. ჭავახიშვილი. ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, 1956. ქვევით ყველგან ეს კრებულია დამოწმებული).

აღნიშნულ დადგენილებას ივ. ჭავახიშვილი აღფრთვანებითა და, ამავე დროს, დიდი პასუხისმგებლობის გრძნობით შეხვდა. სიძნელე, რომელიც ქართველ შეცნიერებასა და საზოგადოებრიობას დაკისრა, მხოლოდ ამოცანის სირთულით კი არ აიხსნება, — წერდა ივ. ჭავახიშვილი, — „არამედ იმ პასუხისმგებლობითაც, რომელიც მის ასრულებასთან არის დაკავშირებული. 750 წლისათვის ზემის აღსანიშნავად განკუთხნილი „ვეფხისტყაოსანის“ გამოცემა შეუძლებელია მხოლოდ კარგი გამოცემა იყოს: ის უნდა უმშეველად სამაგალითო, უზადო გამოცემა იქნეს. ამგვარადვე ძეგლიც, რომელიც გენიოს მკონს,

და დედგება, მისი შემოქმედების სიღიადის აღმაფრენის ჰაეროვნებისა და მისი იდეალების სიღრმის ამსახველადაც უნდა მოგვეჩენოს. შოთას თხზულებასა და სახელთან დაკავშირებული მუსიკალური ნაწარმოებიც, მისი ლექსის განმაცვითებელების სინარნარისა და გამომსატველობითი ნიჭის ღრმა გულწრფელობითაც უნდა იყოს გამსჭვალული, ჰაეროვანი აღმაფრენის მონაბერად უნდა მოგვევლინოს.

ჭეშძარიტად, მძიმეა ის ტვირთი, რომელიც ცენტრალური კომიტეტის ამ ისტორიული დადგენილებით სათანადო დაწესებულებებსა და ცალკეულ ქართველ შეცნიერ-ხელოვანთ ეკისრებათ. ძნელი გამოსათქმელია ის პასუხისმგებლიბა, რომელიც მის ასრულებასთან არის დაკავშირებული, მაგრამ მაინც ყველაფერი უნდა დაძლეული იყოს, რადგან ეს გენიოსი მგოსნის ხსოვნის წინაშე აქამდის მოუხდელი მოვალეობის ასრულებისათვის არის საჭირო (კრებული, გვ. 12).

ცხობილია, რომ ამ ტვირთის უდიდესი ნაწილის აღება ივ. ჯავახიშვილის თავის თავზე მოუხდა და არა მხოლოდ დიდი პასუხისმგებლობით, დიდი ენთუზიაზმითა და თავდადებით ასრულებდა, მეცნიერულ ხელმძღვანელობასთან ერთად, რომელ და მძიმე ორგანიზაციულ საქმიანობასაც.

ხსენებულ ნაწარმოებებში ივ. ჯავახიშვილი კატეგორიულად და სრული საფუძვლიახობით იცავს დებულებებს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“, ეს „ქართული პოეზიის მშენება“ ეკუთვნის თამარ მეფის ეპოქას, მთელი თავისი არსებით ქართული ნაწარმოებია და ქართული კულტურის განვითარების შედეგს წარმოადგეს; მასში ისახულია XII ს-ის ქართული კულტურა და ეპოქის მოწინავე პოლიტიკური იდეები. თუმცა „ვეფხისტყაოსანში“, წერს ავტორი, „დასახელებულნი არიან არაბები, სპარსელები, ინდონი, ხატაელნი, მაგრამ ისინი აზროვებებს, ცხოვრობენ, იბრძვიან სრულებითაც არა ისე, როგორც ეს იქნებოდა იმ ქვეყნებში, რომლებიც იქ დასახელებულია. შოთა რუსთაველის გმირებში ქართველის გული ძეგრს, მის გმირებს მაშინდელი საქართველოს საკითხები აღელვებს“ (კრებული, გვ. 19).

შოთა რუსთაველის ნაწარმოებებში, ასახულია იმდროინდელი ქართული სახოგადოების „პროგრესული ფენების იდეები“, მათი „პოლიტიკური ტენდენციები“ (იქვე, გვ. 18); „თავისი სამშობლოს მწვავე საკითხებით აღელვებული“ პოეტი „გადმოვცემდა ყველა თავის აზრს, ყველა თავის მისწრაფებს, ყველა იმ იდეალს, რომელთა სრული გამარჯვებაც მას სურდა ეხილა მაშინდელ საქართველოში“ (იქვე, გვ. 19).

ივ. ჯავახიშვილს იმდენად ღრმად და ურყევად სწამდა, „ვეფხისტყაოსანი“ თამარ მეფის ეპოქაში ეკუთვნისო, რომ შესაძლებლად მიაჩნდა რუსთაველის პოემის დაწერის ქრონოლოგიური ჩარჩოების დადგენა. დაწერის terminus ante quem non, მისი სიტყვით, 1196 წელია. უგვიანესი თარიღი — თამარ მეფის გარდაცვალება. მეორე მხრივ — ყოველგვარი ცდა — პოემის უფრო გვიანდელ ეპოქაში გადმოტანისა, მისი მწვავე მეცნიერული პოლემიკის საგნად იქცეოდა. ქერ კიდევ 1914 წელს ამგვარი პოლემიკის საბაბს სარგის კაცაბაძის მოსაზრება წარმოადგენდა. ამ მოსაზრების კრიტიკული განხილვის შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი მიდის კატეგორიულ დასკვამდე, რომ „ეგოდენ მაღალი აზრებითა და გრძნობით გამსჭვალული, ხელოვნების უმწვერვალეს განვითარე-

ბის გამომხატველი და პოეტური ქმნილება“ უდაოდ თამარ მეფის ეპოქას უნდა ეკუთვნოდეს („ქართველი ერის ისტორია“, II, 1948, გვ. 315).

მეორედ საბაბი პოლემიკისათვის ნ. მარის გამოკვლევამ („Грузинская поэма „Витязь в барсовой шкуре“ Шоты из Рустава и новая культурно-историческая проблема“, ИАН, 1917) მისცა, რომელშიც ორი ძირითადი დებულება იყო წამოყენებული: რუსთაველის პოემა ეკუთვნის XIV ს-ეს და თვით რუსთაველი მაკმაღიანი იყო. ივ. ჭავახიშვილი წერს: „ყოველ-გვარ გამოსალება და გამოუსადეგარ მოსაზრებათა გამოყენებით, თავგამოდებითა და გულმოდგინებით მოპოვებული და კატეგორიულად გამოთქმული განცხადების შემდგომ, ვითომც დასკვნა შოთა რუსთაველის მაკმაღიანობისა და XIV ს-ში შედგენის შესახებ ლოგიკურად აუცილებელი („Неизбежен такои вывoт“) შედეგია და ერთადერთი შესაძლებელი დასკვნაა, სწორედ, რომ მოულოდნელია და უცნაურ შთაბეჭდილებას სტოვებს მკითხველზე, როდესაც ნ. მარი თავის უკანასკნელ გამოკვლევას ასე აბოლოებს: და ამისდამიუხედავდ ჩვენი დებულება ის კი არ არის, რომ შოთა რუსთაველი თამარ მეფის თანამედროვე არ არის და ის აუცილებლად მაკმაღიანი იყო“ (კრებული, გვ. 38).

ივ. ჭავახიშვილი რა თქმა უნდა, არ კმაყოფილდება ნ. მარის შეხედულებათა ლოგიკური წინააღმდეგობის კონსტატაციით. ნ. მარის ყოველი ცალკეული მოსაზრება კრიტიკულად არის ავტორის მიერ განხილული და უარყოფილი.

ხსენებულ სტატიებში არაერთხელაა გამოთქმული მოსაზრება, რომ შოთა რუსთაველი „თავისუფალი აზროვნების“ წარმომადგენერია; თვით პოემა — „თავისუფალი აზროვნების სიმბოლო“ ქართული კულტურის ისტორიაში. ამიტომ იმის შემდეგ, რაც ჩვენ ზევით ივ. ჭავახიშვილის თვალსაზრისი გავარკვიეთ „ქართველი ერის ისტორიის“ II ტომის პირველი გამოცემის მიხედვით, თავისუფალი აზროვნების წარმომადგენელი პოეტი არ შეიძლებოდა, მისი შეხედულებით, მისაღები ყოფილიყო ყველა სოციალური ფენებისა და წრეებისათვის. ივ. ჭავახიშვილი ამავე პიზიციაზე რჩება თავის გვიანდელ გამოკვლევაშიც. „ვეფხისტყაოსანს“, მისი სიტყვით „ერთნაირი გრძნობითა და აღფრთოვანებით არ შეხვედრიან“ („კრებული, გვ. 6) ძველ საქართველოში ივ. ჭავახიშვილი ლაპარაკობს როგორც პოემს „ძლიერ მოწინააღმდეგებზე და „მტრულად განწყობილ“ წრეებზე, განსაკუთრებით სასულიერო წოდების შიგნით, აგრეთვე ბრძოლის იმ ფორმებზე, — პოეტის სახელის უგულვებელყოფიდან პოემის ფიზიკურ განადგურებამდე, — რომელსაც ეს წრეები მიმართავდნენ.

განსაკუთრებულ ყურადღებას, შოთა რუსთაველის მსოფლმხედველობის გარევევის თვალსაზრისით, მისახურებს ივ. ჭავახიშვილის სტატია „პიროვნება და მსოფლმხედველობა“. პირველყოვლისა, სტატია გამოირჩევა დიდი იდეური დატვირთულობით. როგორც მკითხველი დარწმუნდება (ქვევით ვაქევანებთ სტატიის ქართულ თარგმანს), ამ პატარა მოცულობის ნაშრომში რუსთაველის შემოქმედებისა და მსოფლმხედველობის თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი მხარე გაშუქებული, პოეტის დამოკიდებულება სამეფო კართან სახელმწიფოებრივ წყობასთან, სხვადასხვა სოციალურ ფენებთან, ქალის კულტურან პოეტის განსწავლულობა, მხატვრული აზროვნების ძალა; პოემის მთავარი მო-

ტივი, ხალხთა შორის მეგობრობის იდეა; რუსთაველის დამოკიდებულება. რელიგიასა და მონოთეიზმისადმი და მრ. სხვა.

„ცხადია, — წერს ავტორი, — რომ პოეტი რელიგიურ საკითხებში სავსებით თავისუფალი მოაზროვნე იყო, რომელიც უარყოფდა როგორც ოფიციალურ ქრისტიანობას, აგრეთვე მაჲმადიანურ მოძღვრებას რწმენაზე („ვეფიუცენიე“). რუსთაველი, მისი ფილოსოფიურ-რელიგიური მსოფლმხედველობის მიხედვით, წარმოდგენილი ყავს ივ. გავახიშვილს უფრო მეტად მონოთეიზმსა და პანთეიზმს შორის მერყევ მოაზროვნედ, ვიდრე რომელიმე იმ დროს გაბატონებული რელიგიის ადეპტად.

რუსთაველის მსოფლმხედველობის დაკავშირება პანთეიზმთან მთლად ახალი მოსაზრება არ იყო, როდესაც ივ. გავახიშვილი ამ სტრიქონებს წერდა. კერძოდ, მისთვის ცნობილია ამ დროს პ. ინგოროვას დებულება რუსთაველის პოემაში, როგორც ივ. გავახიშვილი წერს, „გაბნეული წარმართულ-პანთეისტური“ მრწამსის (კრებული, გვ. 10) ანარეკლის შესახებ. შემდგომაც პანთეისტურმა თეორიამ საქმაოდ ფართო გავრცელება პპოვა დასავლეთელ, რუს და ქართველ მეცნიერთა შორის. ივ. გავახიშვილის დებულების თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ის არ წყვეტს რუსთაველის პანთეიზმს შუა საუკუნეების სააზროვნო გარემოსაგან, კერძოდ, მონოთეიზმისაგან. ამ გაგებით, ივ. გავახიშვილის შეხედულებას რუსთველოლოგიაში თავისი განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტში.

პუბლიკაცია

ივანე ჯავახიშვილი

პიროვნება და მსოფლმხედველობა¹

„შოთა რუსთაველის პიროვნებისა და მსოფლმხედველობის საკითხის განზიღვისას ბუნებრივი იქნებოდა პირველყოველისა და ვერდნობოდით ბიოგრაფიულ შონაცემებსა და მის ნაწარმოებებს. სამწუხაროდ, ჩვენ მოკლებულნი გართ ამ შესაძლებლობას, რადგან ზუსტი ბიოგრაფიული ცნობები რუსთაველზე არ არსებობს, ხოლო პოეტის ნაწარმოებთა შორის ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ ერთი, მართალია, მთავარი, პოემა „ვეფხისტყაოსანი“. მის ოდებს, რომელებსაც ის თავისი პოემის პროლოგში ასახელებს, ჩვენამდე არ მოუღწევია. საქმე იმ გარემოებითაც რთულდება, რომ არც ეს პოემა, არც ავტორის სახელი არ იხსენიება თამარ მეფის ისტორიკოსების თხზულებებში.

შეგრაშ ისტორიული ტრადიცია ამ პოემის ავტორად ასახელებს შოთა რუსთაველს, და ამავე დროს აღიარებს მას თამარ მეფის თანამედროვედ და კარის პოეტად. ეს ტრადიცია მართლდება აგრეთვე პოემის პროლოგით. არ არსებობს არავითარი სერიოზული მოსაზრება, რომელიც იძლეოდეს საფუძველს — ეს წარმოდგენა შედარად ჩაითვალოს. არც პოემის შინაარსში, არც ეხაში, არც ავტორის მსოფლმხედველობაში არ არის არაფერი, რაც აძლევდეს ძკვლევარს უფლებას — გადაწიოს „ვეფხისტყაოსანი“ აღმოცენების დრო XIII ს-ის დასაწყისის იქით.

იმისდა შიუხედავად, რომ არ არსებობს ბიოგრაფიული მონაცემები, პოემის მთელი შინაარსი მოწმობს პოეტის მრავალმხრივება და ღრმად განათლებულობას. რუსთაველი ღრმად ჩასწევდა თავისი მშობლიური ლიტერატურის საიდუმლოებას, თვით მშობლიურ ენას, მაგრამ ამავე დროს ის, ცხადია, სრულყოფილად ფლობდა სპარსულ და არაბულ ლიტერატურას, ისევე როგორც ბერძხულსაც. პოეტის შემეცნების მრავალმხრივობა იძლენად ფართოა, რომ ის სრულყოფილად ურკვევა თავის ეპოქის სახელმწიფოებრივ-სამართლებლივ საკითხებში, იცნობს საკარო ცხოვრებისა და ცერემონიალის ყოველ დეტალს, საბჭედრო ხელოვნების ყოველ ნიუასს; განსაკუთრებით — დიდი საქლვაო სავაჭრო სახელმწიფოს წყობილებას და მისი ცხოვრების აღნაგობას, მისი სატახტო ქალაქის მქეფეთარებით აღსახვე ციებ-ცხელებას და ამ მსხვილ საპორტო ქალაქს თავისი აუიოტაუით და მოსახლეთა ბედის მთელი უკუღმართობით. აიღებთ თქვენ ფეოდალური წყობის კანონებს, თუ რაინდული სიყვარულის, ერთგულებისა და ლირსების კოდექსს, თუ ვაჭართა კლასის ურთიერთობათა საფუძვლებს, მისი მოგების წყურვილით და მორალური განურჩევლობით, თუ ინტიმური ადამიანური სულიერი განცდების ნიუანსებს, — ყოველივე ამაზე

1 ივ. ჯავახიშვილის ეს სტატია პირველად გამოქვეყნდა გაზეთ „Известия-ში“ 1937 წლის 17 მარტს. შემდეგ გამოქვეყნდა ქრებულში — ივ. ჯავახიშვილი. ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხი, 1956. ქართული თარგმანი პირველად იბეჭდება.

შოთა რუსთაველი იძლევა თავის პოემაში სრულს, ინტერესის აღმძვრელს, ცოცხალს, ფრადოვან სურათებს.

ბუნებრივად დგება ამ გაღორქის სოციალური წარმომავლობის საკითხი. პოემის მთელი შინაარსი და მცირერიცხვანი ავტობიოგრაფიული მონაცემები მიუთითებენ, რომ შოთა რუსთაველი ეკუთვნოდა ქართულ სამეფო კართან დაახლოებულ გარემოს. მაგრამ XII ს-ის ქართული სახელმწიფოებრივი წყობილების მიხედვით მხოლოდ ეს არ შეიძლება გამოდგეს მისი სოციალური წარმომადგრინდების გახსაზღვრის კრიტერიუმად, რადგან ამ ეპოქაში სოციალურ წარმომავლობას უკვე აღარ ჰქონდა, როგორც წინათ, დომინირებული მნიშვნელობა; უკვე არსებობდნენ კართან დაახლოებული პიროვნებანი, რომლებსაც შიხისტრების თანამდებობაც კი ეჭირათ, და აღზევებული იყვნენ დაბალი სოციალური ფენიდან მხოლოდ თავისი პირადი დამსახურებისა და ნიჭის წყალობით.

შოთა რუსთაველის პოემაში ძალიან ცოტაა თქმული დაბალ ფეოდალურ ფენაზე, რომ შესაძლებელი იყოს მსჯელობა მის დამოუკიდებლობაზე ამ ფენისაღმი; საშუალო ფენაზე, ვაჭრებზე პოეტი სახარბიელოს ცოტას ლაპარაკობს და ეს იმაზე მეტყველებს, რომ რაინდული სიყვარულის დიდი მომღერალისათვის ეს სოციალური გარემო არ შეიძლებოდა მშობლიური ყოფილიყო.

ძთელი მისი სიმპატია, მთელი მისი ნიჭი ეძღვნება რაინდობას, მთელი ძისი პოემა წარმოადგენს რაინდული სიყვარულისა და თავგანწირვის ჰიმნს. და ეს გარემოება იმაზე მეტყველებს, რომ სწორედ ეს გარემო იყო მისთვის ყველაზე ძვირფასი და ყველაზე ახლობელი.

საინტერესოა შოთა რუსთაველის დამოკიდებულებაც რელიგიისაღმი. ქრისტიანი აღზრდითა და განათლებით, რაც რემინისციენცებიდანაც ჩანს, ის სრული დუმილით უვლის გვერდს იმდროინდელი ქრისტიანობის ძირითადი დოგმატს — სამებას. მან არსად თავის თხზულებაში ერთხელაც არ ახსენა ქრისტეს სახელიც კი და ამავე დროს შესაძლებლად მიაჩნია მოეყვანა ქრისტიანობის თვალსაზრისით მკრეხელური ხალხური ანდაზა.

პოემა მაპმადიანურ ქვეყნებს აღწერს, მაგრამ აქაც პოეტი გმირისა და პერსონაჟების პირით გამოთქვამს არასახარბიელო, ირონიულ ფრაზებს მაპმადიანურ რელიგიაზე. ასე, მაგალითად: ტარიელი მოლებს, რომლებიც ყურანს უკითხავე, უწოდებს სისულელის მბოდველებს²; ბალდადელ ვაჭრებს, რომლებიც თავის მაპმადიანობას ახსენებენ, ათქმევინებს ასეთ ირონიულ დახასიათებას: „ჩვენ ვართო მობალდადენი ვაჭარნი, მაპმადის სჯულის მჭირავნი, აროდეს გვისმენ მაჭარნი“³. ამგვარად, შოთა რუსთაველთან ინდეფერენტიზმი და ხშირად ირონიული დამოკიდებულებაც კი ჩანს მაპმადიანობის მიმართაც.

ცხადია, რომ პოეტი რელიგიურ საკითხებში საესებით თავისუფალი მოაზროვნე იყო, რომელიც უარყოფდა როგორც ოფიციალურ ქრისტიანობას, აგრეთვე მაპმადიანურ მოძღვრებას რწმენაზე. როგორც მისი გმირებიც შოთა რუსთაველი წარმოგვიდგება პიროვნებად, რომელიც უფრო მეტად მერყეობს

² შდრ. „სრული მუყრნი და მულიანი, მე გარეშემომცვიდიან; მათ ხელთა ჰქონდა მუსაფი, ყოველნი იკითხვილიან;

³ შტერ-დაცემული ვეგონე, არ ვიცი, რას სჩმახვიდიან“. (შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1966, სტროფი 354.).

³ იქვე, სტროფი 1031.

ერთობერთიანობის აღიარებასა და პანთეიზმს შორის, ვიდრე არის რომელიმე იძ დროის გაბატონებული რელიგიის ადეპტი. ეს, როგორც ჩანს, უკვე აღრევე ყოფილა შექმნეული საქართველოში და ამ გარემოებით უნდა აიხსნას, უმთავრესად, მისი სახელის სრული მიჩქმალვა მისი თანამედროვე სასულეო-რო წარმოშვლობის ისტორიკოსების მხრივ.

როგორც თავისუფალი მოაზროვნე რელიგიურ საკითხებში, შოთა რუსთაველი ამავე დროს სრულიად თავისუფალია ხალხურ ცრულწმენთა კოშმარისაგახაც, ამ შუა საუკუნეების თითქმის ყოველი ავტორისათვის ჩვეულებრივი სენისაგან.

კარგადაა ცნობილი, რომ შოთა რუსთაველის თხზულების თემა მისი გმარების: თინათინისა და ავთანდილის, ნესტან-დარეჯანისა და ტარიელის სიყვარულია, შაგრამ ამ სიყვარულის ვნებებითა და უკულმართობით აღსაგვე ისტორია, გადმოცემულია ფეოდალური მონარქიის პოლიტიკურ-სოციალური წყობილების ფონზე. ავტორისათვის ცნობილია დიდი საგჭრო სახელმწიფოს არსებობაც, რომლის სიმდიდრე და უზრუნველი მხიარული ცხოვრებაც დახასიათებულია მის მიერ ესოლენ მარჯვედ და ფერადოვნად, მაგრამ სიმპატიას ჩვენი პოეტი არა გრძნობს ამ სიმდიდრისადმი, პირიქით, ამ ქვეყნისა და ქალაქის აღწერაში ცხადად გამოსჭვივის ანტიპატია. სამაგიეროდ ის — რაინდულ ურთიერთობათა კოლექსით შერბილებული ფეოდალური მონარქიის აღფრთოვანებული თაყვანის შცემელია.

ყურადღებიანი მკითხველისათვის შეუმჩნეველი არა რჩება ის უჩვეულო გარეშოება, რომ შოთა რუსთაველი გმირ ქალებს და საერთოდ ქალ პერსონაჟებს ხატავს როგორც აქტიურად მოქმედ პირებს. საერთოდ მთელ პოემაში არა მხოლოდ ასახულია ქალის კულტი, ის გვევლინება არა მხოლოდ აღფრთოვანებული თაყვანისცემის საგნად, არამედ ამბავთა მამოძრავებელ ძალად, რომელიც განაგებს სხვების ბედს. ცნობილია შოთა რუსთაველის აფორიზმი, გამოთქმული არაბის პირით: „ლეკვი ლონისა სწორია, ძუ იყვეს თუნდა ხვადია“, როგორც ავტორის აღიარება სქესთა თანასწორობის პრინციპისა პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

მაგრამ ამ აფორიზმის გარეშეც მთელს პოემაში ჩანს ავტორის უჩვეულოდ მოკრძალებული დამოკიდებულება ქალისადმი. იმსახურებს ამ თვალსაზრისით ყურადღებას, რომ ის ხმარობს ორ სიტყვას: „ქალი“ და „დიაცი, რომელთა შორის მეორე, მის მეტყველებაში ნიშნავს „ქალს“, ხოლო პირველი შეიძლება გადმოიცეს მხოლოდ მიახლოებით სიტყვათ „დამა“⁴. ამავე დროს შოთა რუსთაველი ხმარობს ამ სიტყვას არა მხოლოდ თავისი მთავარი გმირი ქალებისათვას, მეფის გვარის ქალებისათვის, არამედ იმ პირთათვისაც, რომლებიც დაბალ სოციალურ საფეხურზე დგანან.

პოემის თემაა არა მხოლოდ ქალისადმი იდეალური სიყვარულის კულტი, არაედ უმთავრესად ძმადნაფიცობა და უზადო, თავგამწირული შეგობრობა, და არა მხოლოდ მამრობითი სქესის გმირებს შორის, არამედ მამაკაცსა და ქალს შორისაც მკვლევარებს არა ერთხელ იღუნიშნავთ, რომ ძნელი სათქმელია, თუ სახელდობრ რას ანიჭებდა „ვეფხისტყაოსნის“ გენიალური შემოქმე-

⁴ დედანშია: „...он употребляет два слова: «кали» и «диashi», из которых второе означает в его устах «женщина», а первое может быть передано лишь приблизительно словом «дама».“

დი დომინირებულ მხიშვნელობას: ქალის კულტს, თუ ძმადნაფიცობას და თავ-გახწირულ შეგობრობას. მაგრამ, თუ ჩავწედებით შოთა რუსთაველის მსჯე-ლობათა შსვლელობას, მის დახასიათებებს, აფორიზმებს, რომლებსაც ის ხან გძირების პირით, ხან საკუთრივ გამოთქვამს, არ შეიძლება რაიმე ეჭვს იწვევ-დეს, რომ ადამიანთა ურთიერთობის ყველაზე ძვირფას ჭილდოდ უკვდავი პო-ეშის ავტორი სწორედ ძმადნაფიცობასა თვლის, ამასთან, არა მხოლოდ ერთი გვარისა და ერთი ტომის წარმომადგენელთა შორის, არამედ ძმადნაფიცობას ეროვნებათა შორის.

ნიკოლოზ იაზვილი

03860 ჯავახიშვილი და ქართული კაზთაცოდნეობა

შოთლი კანკეცელი აღსრულდა. მისა, რომ მანამდეც ზევრი თვალსაჩინო რამ იყო გაეცთებული აღმისავ-
ლეოთცოდნების და, კერძოდ, ქართველობის დარგში (თეიმურაზ ბატონიშვილი, მარი —
ფელისტე ბროსე, დ. ჩუბაძიშვილი, ა. ცაგარელი, დ. კარიქაშვილი, ა. ხახაშვილი, მ. ჯანა-
შვილი, ე. თავარშვილი, მ. ჭიჭიაძე, თ. უორდანი, ნიკო მარი, ოთხებ ყიფიძე, აკეთ შანიძე,
გორგი ახვლედიანი და სხვ.), იგანე ჭავაგასშვილმა გრანიოზული პირადი მუშაობა გასწია
საქართველოს ისტორიის, ფილოლოგიის, სამართლისმოდერნიზის, ეკონომიკისა და სხვა მათი
მოსაზღვრე დისციპლინების სფეროში; მან სოციოლოგიის უფართოეს მონახაზში ისეთი
ფუძემდებული შრომები შექმნა, რომ ჭეშმარიტად იგი გვივლინება ამ დარგის მამამთავრად
საქართველოში.

1. ივანე ჭავახიშვილის მიერ დასახული გზა საქართველოს სოფლის შეუძლების ეკონომიკის შესწავლაში. ივ. ჭავახიშვილს იმთავითვე ღრმად სწავლა, რომ ერთს კეთილდღეობა და მთელი მომავალი მის მეურნეობრივ ძლიერებას
2. „მაცნე“, თიოთსტოის... სკრია, 1976, № 3

უნდა ეყრდნობოდეს. გეზის სწორი დასახვისათვის კი ორი რამ არის საჭირო: ქვეყნის მიწაშეყლის პოტენციური შესაძლებლობა, რაც ბუნებათმცოდნეობაში უნდა უჩევენოს ადამიანს და ამ შესაძლებლობათა გამოყენების ხელსაყრელი საშუალებები; მათს სწორ გამოყენებას გვასწვევლის საზოგადოებათმცოდნეობა, კერძოდ, სოფლის მეურნეობის ეკონომიკა.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის კვლევა-ძიების შესახებ აკად. ივ. გაგახეშვილი წერდა: „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“ პირველად 1907 წელს გამოვიდა. იმ დროს ჭერ არც „ქართული საისტორიო წყაროების მიმოხილვა“ და არც „ქართველი ერის ისტორია“ დაბეჭდილი არ მქონდა. ზემოთასახულებულ თხზულებათათვის ბევრი საჭირო წინასწარი კვლევაძიება დაწერილიც კი არ იყო. მაშინ „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნის გეგმის გარდა არა ჰომეპოვებოდა რა. ამიტომ იმ დროს და იმ პირობებში „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ დაწერის განსაზღვრა ეხლა ჭაბუკურ გამბედაობად მეჩევენება. მანიც სიცრტხილემ მიეკარნახა, რომ ეკონომიური ისტორიის განხილვა მხოლოდ IX ს-დან დამეშეყო ქ. შ. და სასოფლო მეურნეობის ეკონომიკოსთან მარტო ერთი საკითხის ფარგლებით შემომეზღუდა მიწისმფლობელი და მიწისმოქმედი და სხვას არაფერს შევხებოდი. ...ამ სიცრტხილეს გუმადღილი ეხლა, რომ „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ პირველი გამოცემის 23 წლის შემდგომაც აქ გამოთქმული აზრებისა და დებულებათაგან ბევრი არაფერი მაქვს შესაცვლელი და უარსაყოფელი. სამაგიეროდ, ხელახლად დასაწერი და შესავსებელი კი — აუარებელი მომეპოვება“¹.

1935 წლის გაზაფხულზე ივ. ჯავახიშვილი ქველი საქართველოს მშენებლობისა და სოფლის მეურნეობის საკითხებზე მუშაობდა... „თუ ეს საქმე ისე გაკეთდა, როგორც მინდა, — მითხრა ბატონმა ივანემ, — დიდი ხნის ნატერა ამისრულდება და ჩემი ხალხის ყოფაცხოვრების ძეგლები წარუშლელი დარჩება“... „გუშინ სარეწაო კოოპერაციის ცენტრალურმა გამგეობამ მიიღო დადგენილება საქართველოში შინაგამისტეველობის ისტორიის მასალების შესავსებად. 25 კაცი უნდა მივავლინოთ ამ ზაფხულს საქართველოს რაიონებში. რაჭაში იმუშავებოთ ორი კაცი. ქვემო რაჭა თქვენთვის მაქვს ნავარაუდევი, ზემო რაჭა — ნიკო რეხვიაშვილისათვის...“ წერს მისი ასპირანტი ა. კიკვიძე. „წინადადება უსიტყვოდ მივიღე... მაგრამ ახლა, როცა ივანეს დავცილდი, გულზე ლოდივით დამაწვა იმის განცდა, რომ „ქართლის ცხოვრებისა“ და საერთოდ საქართველოს ისტორიის ძეგლების შესწავლიდან უნდა გადასულიყავი კალ-საბძლისა და მარნის მოწყობილობის შესწავლაზე...“ ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევები საქართველოს მეურნეობის შესახებ, სამაგიდო წიგნს შეადგენს სპეციალისტ-აგრონომებისათვის და მთელ ენციკლოპედიის მკითხველისათვის. „ვაზი სოფლის მეურნეობის უმაღლესი კულტურა“ — ეს ივანეს სიტყვებია... მებობს ახლა უკვე პროფ. ა. კიკვიძე. ამ აზრს კარგა ხანია სავსებით იზიარებენ არა მარტო სპეციალისტები, არამედ, კულტურულ ადამიანთა ფართო წრეები. ეს ვრცელი ამონაშერი მეთოდოლოგიურად დღესაც გასათვალისწინებელი და სასარგებლოა. ეს გარემოება შექმნა იმან, რომ ჭერ კიდევ „1923 წელს ახალი მასალები აღმოჩნდა. ხანმეტი პალიმფსესტების ხნი-

1. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ქართული წიგნი, ტფილი-სი, 1930, გვ. III; ის., აგრეთვე, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტფილი-სი, 1907.

ერების გამორკვევამ სათანადო ტერმინების დადგენის შესაძლებლობა მისცა მკვლევარს და ამიერიდან უძველესი ხანის სასოფლო მეურნეობის ეკონომიკის შესწავლასაც შეუდგა...² დიდი ივანე ჭავახიშვილი ეთანხმებოდა დიდილია ჭავჭავაძეს, რომელმაც პირველმა დასვა „ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვნი წარსულის ეკონომიკური საფუძვლის გაშოკვლევის აუცილებლობის საკათები...“ ამიტომაც „საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის კვლევას ივ. ჭავახიშვილია, რა თქმა უნდა, ქართველ მცოდნეობის საკითხებთან ერთად, თოთქმის ოთხი თეოული წელი მოანდომა...“

იყად. ივ. ჭავახიშვილი „მევენახეობა“ მოთავსებული აქვს საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის მეორე წიგნში — მესამე დარგად და უჭირავს 317 გვერდი. შესავალში მოკლედ დახასიათებულია შევენახეობა-მეღვინეობის მნიშვნელობა საქართველოში და პირველ თავში განსაცვიფრებელი ზედმიწევნილობით გადმოცემულია ვაზის ქართული ზოგადი სახელები, ამა თუ იმ ჯიშის გავრცელება საუკუნეთა განმავლობაში. § 1-ში გარჩეულია სიტყვა „ვენახი“ და მისი ძეველი მნიშვნელობა, ამ და სხვა ყველა ტერმინთა წარმოშობა და მათში ნავარაუდევა ცნებების განმარტებანი. დიდ მეცნიერს საქართველოს ეკონომიკური ისტორია ისტორია ოთხ წიგნად აქვს დაწერილი. სამწუხაროდ, დღეში გამოქვეყნებულია მეტოდური რიტუალი (1200 გვერდამდე)³. მევენახეობა-მეღვინეობის საკითხები განხილულია „საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის“ მეორე წიგნში (თბ., 19 ფედერაცია 35, ვვ. 289, დარგი მესამე). „მევენახეობას“, რომელსაც უჭირავს 420 გვერდი, დღემდე ვერ გაუჩნდა ანალოგიური ნაშრომი და ერთადერთი სანიადაგოდ მოსახმარია საქართველოს სოფლის მეურნეობის ყველა შემსწავლელთათვის.

სამართლიანად აღნიშნავს აკადემიკოსი მელიქიშვილი, რომ : „ივანე ჭავახიშვილი კარგად გრძნობდა საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძვლის ეკონომიკის შესწავლის დიდ მნიშვნელობას. მისი ნაშრომი „საქართველოს ეკონომიკური ისტორია“ შეიცავს უძვირფასეს მასალას ძველ საქართველოში მეურნეობის მთელი რიგი დარგების (კერძოდ, სოფლის მეურნეობის) შესასწავლად, ფაქიზ ტერმინოლოგიურ ანალიზს, გონებამახვილურ დასკვნებს ცალკეული სასოფლო-სამეურნეო კულტურების წარმომავლობისა და გავრცელების გზების შესახებ⁴. „ცნობილია, რომ მევენახეობა-მეღვინეობა სასოფლო მეურნეობის უმაღლესი დარგია. მისი წესიერი და ნაყოფიერი წარმოებისათვის განსაკუთრებული ცოდნაც არის საჭირო და დიდი დაკვირვებისა და შორსგამჭვრეტელობის ნიჭიც უნდა გააჩნდეს ადამიანს, რომ ამ რთული საქმის პირსათლად გაძლოლა შეძლოს“. დიდი და ძვირფასი შრომის დამთავრების შემდგომ კი, იყად. ივ. ჭავახიშვილი ხაზგასმით აღნიშნავდა: „ყველაფერი ცხადჰყოფს, რომ ქართველი მიწისმოქმედი მევენახეობას გატაცებით მისდევდა. გასაგებიც არის, რადგან მევენახეობა-მეღვინეობას საქართველოს ეკონომიკური კეთილდღეობისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ყურძენი, თავის

² აბელ კიკვიძე, მოგონებანი ივ. ჭავახიშვილზე; ვაზ. „ახალგაზრდა კომინისტი“, 29.V.1973.

³ დავით გვრიტიშვილი. ივანე ჭავახიშვილი; თბილისი, 1949, ვვ. 106; იხ. მისივა გამოც. 1960 და 1968 წლ. „ნაკადული“.

⁴ გ. შელიქიშვილი, დიდი ქართველი შეცნიერი, აკადემიკოს ივანე ჭავახიშვილის დაბადების 90 წლისთავის გამო, ვაზ. „კომუნისტი“, 24.IV.1966.

და თავად, საჭმელად თუ ჩამიჩად, გინდა მისი ტკბილისაგან დამზადებული თა-
თარისა. ფელამუშავა და ჩურჩხელის სახით, მეტად ნოყიერი და სასიამოვნო
საჭმელი იყო. ყურძენს საუცხოო საკვები თვისებები ქვეს და აღამიანის ჯან-
მრთელობისათვის მეტად მარგებელია⁵. ამის გამო დიდი მკვლევარი გვირ-
ჩევდა, რომ ყურძნის მოსავლიდან ბევრად მეტი, ვიდრე წინად, ნაწილი გამო-
ყენებულიყო ნუგბარად (საგონე ან სუფრის ყურძნად) ან ჩამიჩად (ქიშმიშად)
საჭმელად. ან ტკბილ მაჭრად, ან კიდევ სხვადასხვა ქართულ ტკბილეულ პრო-
დუქტად. ღვინოც ბლომად დაგვევეუნებია მზარდი რაოდენობით, ოლონდ აღგრ-
ლობრივ ზომიერად სასმელად, ხოლო საექსპორტოდ სარფიანი რეალიზაციი-
სათვის გამოვეყო ხოლმე გაცილებით მეტი წილი და ამით უზრუნველვაყო
საქართველოში ნაციონალური შემოსავლის განუხრელი გადიდება და ხალხის
მატერიალური და კულტურული კეთილდღეობის აღმავლობა... აქ ციტირე-
ბულ წერილში ამას მოგვითხრობს მისი ყოფილი ასპირანტი პროფ. ა. კიქვიძე,
რომელსაც პირადად მოუსმენია ბ-ნი ივანეს მაღლობა და თავაზიანი უარი,
როცა მას ღვინის მირთმევას შესთავაზებდნენ. ასეთი რწმენის აღამიანს ვაზი
და მევენახეობაც ისევე გულმხურვალედ უყვარდა და იკვლევდა, როგორც
სულჩე უტკბესი დედა საქართველო. ამიტომაც ასე თავდადებულად ამზადებ-
და დადი მასწავლებელი მრავალრიცხვან სპეციალისტთა ჯეროვან კადრებს.
ამასევ შთავონებდა მათ დიდი მეცნიერი, რათა სულ ფფრო განერმზიცები-
ნათ საქართველოს ეკონომიკა, დაუღალავად ემოლვაწათ მისი მეურნეობისა და
კულტურის აღმავლობისა და ხალხის ბედნიერებისათვის... სადღეისოდ ეს და-
და დავალება საიმედო ხელშია.

შეწრალი გორგი ნატრომვილი აღნიშნავს, რომ: „ქართული მწერლობა
იწყება ვენახში და ვენახიდან: „მე მეთერთმეტე მოქმედე ვენახისაა“ — ასე
იგვაცნობს თავს მთავარი გმირი ჩვენამდე მოღწეული ყველაზე პირველი ქარ-
თული მოთხოვნისა... და აქედან მოყოლებული ქართულ დამწერლობასა თუ
ზეპირისიტყვიერებაში იშვიათია ნაწერი თუ ზეპირი გამოცემა, რომელშიც გაკ-
ვრით თუ სპეციალურად, პირადისი თუ შუალობით, ნახსენები არ იყო ვაზი
და ღვინო. — კულტურის, ხელოვნების, მეცნიერებისა თუ ყოფიერების დარგ-
ში. ასეთი იყო და არის მათდამი სიყვარული, ზრუნვა და გარჯილობა, რაღაც
მრავალ ჭვეყანაში, უპირველესად კი საქართველოში აღამიანის მატერიალური
კეთილდღეობის და კულტურული ტებობის საყრდენი და წყარო ოდითგანვე
ვაზი და ღვინო იყო. საქართველოს მეცნიერთა ცხოვრებაში: „ღვინო ყველ-
დღიური სასმელია, მათი სუფრის, პურობის განუყრელი მონაწილეა“⁶.

საინტერესო მასალები აქვს დაგროვილი ა. ბოხოჩაძეს საკანდიდატო დი-
სერტაციაში (ავტორეფერატი და წიგნად გამოცემული — მევენახეობა-მეღვა-
ნეობა საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, თბილისი, 1963),
რომლის რუსულ რეზიუმეში ხაზგასმულია შემდეგი: „მკვლევართა უმრავლე-
სობას მიაჩნია, რომ კულტურული მევენახეობის სამშობლოა ამიერკავკასია
და კერძოდ, საქართველო. საქართველოს ტერიტორიაზე ფართოდაა გავრცე-
ლებული ტიპიური გარეული ვაზი Vitis silvestris, ხოლო შავი ზღვის სანა-
პიროსე დამოწმებულია გარღმავალი ფორმებიც. ამიტომ ზოგი მკვლევარი

⁵ ივ. გავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, წიგნი მეორე, ფაფერა-
ცია, ტფილისი, 1934, გვ. 284, 604.

⁶ გაზ. „კომუნისტი“, 10 აგვისტო, 1974.

ვაზის კულტურის ერთ უძველეს ცენტრთაგან თვლის ამიერკავკასიას და, კერძოდ, საქართველოს. თვით საქართველოში კი არსებობდა მევენახეობის წარმოშობის ორი დამოუკიდებელი კერა: დასავლეთი და აღმოსავლეთი“ (გვ. 142). ამ აზრს, დიახაც, მრავალი მომხრე ყავს და იმასაც აღნიშნავენ, რომ აქედან ძალზე გავრცელდა ვაზის კულტურა საბერძნეთზე გავლით ხმელთაშუა ზღვის ნაპირა ქვეყნებში და მთელს ევროპაში.

სპეციალურ ლიტერატურაში დახსიათებულია ვაზის მსოფლიო ასორტიმენტის სამი კერა: 1. ევროპულ-აზიური, 2. აღმოსავლეთ-აზიური და 3. ჩრდილო-ამერიკული კერები. სამი კერიდან, რომლებიც განცალკევებული აღმოჩნდნენ კონტინენტების ჩამოყალიბების შორეულ ეპოქაში, დაბურულ ტეაბში ხარობდა ვაზის ჯგუფი *Vitis*-ის მრავალი ჯიში; მათგან ყველაზე ძვირფასი იყო და არის ევრაზიელი კერა (ევროპა, ჩრდილოეთი აზია). აქური ერთი იყო და არის ევრაზიელი კერა (*Vitis vinifera* L.) — იყოფა ორ ქვესახედ: ველური ვაზი *Subsp. silvestris* Gmel (prosp.) და კულტურული გაგარეულებული ვაზი *Subsp. Sativa* D. C. ამ კვუფების ჩამოყალიბების შემდეგ გავიდა რამდენიმე ათასი წელი⁷. ამ კერაში დაღასტურებულია ამიერკავკასიას და განსაუთრებით საქართველოს რაზი როლი ვაზის ყველაზე უპირველესად გაშინაურების, კულტურის ამაღლიდან როლი ვაზის ყველაზე უპირველესად გავრცელების საქმეში. ლების, გამრავალფეროვნებისა და მეზობელ ქვეყნებში გავრცელების საქმეში.

ამასთან დაკავშირებით აკადემიკოსი პ. უშკოვსკი წერს, რომ მეცენარეობა განუყრელადა გადაჯიშული კაცობრიობის მატერიალურ კულტურასთან; ბა განუყრელადა გადაჯიშული კაცობრიობის მატერიალურ კულტურასთან; ამიტომ კულტურულ მცენარეთა ისტორია წარმოადგენს კაცობრიობის ისტორიის ნაწილს⁸. ვაზის ველური წინაპრები გადაშენდნენ და ჩვენს წინაშეა თვითი წარმოადგენდნენ მოწყვეტილი ადამიანის მიერ შექმნილი სახეობა⁹. აკად. ნ. ვ. გავილოვმა, მსოფლიოს თითქმის ყველა კუთხეში შეგროვილი უარიავი მასალის ღრმა შედარებითი ანალიზის საფუძველზე, გამოყო მსოფლიოში კულტურულ მცენარეთა წარმოშობის თურთმეტი ცენტრი. რომლებმაც კაცობრიობას მისცეს მთელი თანამედროვე კულტურული მცენარეულობა. აქედან კულტურულ მცენარეთა მეოთხე კერას წარმოადგენა წინა აზია, რომელშიც შედის წინა და მცირე აზია, ამიერკავკასია, ირანი და მთიანე თურქეთიანი¹⁰. ამათშია უარიავი სხვადასხვა ფორმის ვაზი და სხვა ნაირ-ნაირი კულტურულ მცენარები, მინდვრის, ბალ-ბოსტნისა და სუბტროპიკულ-ტროპიკული ზონებისა.

ამ საკითხებზე შეკვლობისას უდაოდ საინტერესოა მევენახეობა და მელვინების X საერთაშორისო კონგრესის (თბილისში) ვიცე-პრეზიდუნტის, იტალიის მეცენახეობისა და მელვინეობის და მედვინეობის აკადემიის პრეზიდენტის პროფ. ჯოვანი დოლმანის მიერ 1962 წლის წოებშის — იტალიურ კულტურას „იტალიის სოფლის მეურნეობის“ დაბეჭდილ სტატიაში: „ამიერკავკასიის მეცენახეობა და მედვინეობა, ნაწილი პირველი, „საქართველო“ — ნათევამია მრავალი ჩვენთვის საულისხმო რამ... აქედან განსაუთრებულ ინტერესს იმსახურებს შემდეგი სიტყვები: „საქართველო მეცენახეობის და მე-

⁷ А. М. Негруль. Происхождение культурного винограда и его классификация, Ампелография СССР, М., 1946, т. I, стр. 161.

⁸ П. М. Жуковский. Культурные растения и их сородичи; М., 1950, стр. 5.

⁹ В. Л. Комаров. Происхождение культурных растений; М.-Л., 1938.

¹⁰ Н. Н. Вавилов. Селекция как наука. Сборник. Теоретические основы селекции растений, т. I, М.-Л., 1935, стр. 42.

ღვინეობის ის ქვეყანაა, საიდანაც მეცნიერება გავრცელდა დასავლეთ ევროპაში... ამის შესახებ მრავალი არგუმენტია თბილისის მუზეუმებში, განსაკუთრებით კი თბილისის მეცნიერებისა და მელვინეობის ინსტიტუტის მუზეუმში (ბრინჯაოს ხანის გათხრების ბევრი მასალა), რის საფუძველზეც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საქართველოში 5000—6000 წლის წინათ, ქრისტეს დაბადებამდე მზადდებოდა ჩვენი დღევანდელი სახის ღვინო¹¹ და სხვ.

საესებით მსგავსი აზრები ამ საკითხთა შესახებ გამოქვეყნებული იყო წინამდებარე ნაშრომის ავტორის მიერ ორი წლით ადრე, რომელსაც იტალიელი მეცნიერისაგან გადმოცემული და ზოგი სხვა წყაროები კიდევ უფრო ადრე ჰქონდა გაცნობილი და გამოქვეყნებული¹². ზედმეტი არ იქნება, თუ მათგან აქ გავიხსენებთ ორ წერილში გამოთქმულ ზოგ აზრს მაინც. სახელდობრ—იტალიელ მკვლევარს მეორე ციტირებულ სტატიაში ნათქვამი აქვს: „მოდით, ახლა განვიხილოთ საქართველოს ღვინოები, — რომელთა ღირსებაც ცნობილია საუკუნეების მანძილზე; მათ დიდ ღირსებას აღნიშნავენ მწერლება, პოეტები, მოგზაურები... ისინი (ქართული ღვინოები) წარმოდგენილია როგორც მთელს საბჭოთა კავშირში საუკეთესო ღვინოები, რომლებიც ეცრობის საუკეთესო ღვინოთა შორის საუკეთესოებსაც შეეღრება. იგივე ჭეშმარიტება შეგვიძლია გავიჩიაროთ საღესერთო (შემარგებელ) ღვინოებზეც“ (ჟ. № 8, გვ. 88). ეს აზრი გამოთქმული მაქვს სიყრმითანც მრავალგერ და აქ მხოლოდ ორიოდე გამოქვეყნებული წყარო მომყავს¹³.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის შრომების მორიგ XV ტომში მოთავსებულია ერთობახნახევრის ხოცულობის საუბილეო სტატია მელვინეობის ხარისხობრივი კადევ უფრო ვაჟუმბეჭებული ძირითად ღონისძიებათა შესახებ. აქ, სხვათა შორის, ყურადღებაა გამახილებული დაჭავნიკების (დევუსტაციის) ხელოვნებისა და, კონკრეტული მაჩვენებლების გაუმჯობესების საფუძველზე, მათი კლასიფიკაცია — მარკებისა დასახელებათა დაზუსტების შესახებ. რასაკვირველია, აქ გამოთქმულია მხოლოდ საორენტაციო აზრები.

2. ქართული და სხვა ვაზთა წარმოშობა, მათი სახეები, კლასიფიკაცია და გამოყენება. მცენარეთა სამყროში ვაზი ყველაზე უკეთილშობილესია. მისი ნაყოფი მრავალფეროვანი და უძვირფასესია. ყველაზე, საღაც ვაზისათვის ხელსაყრელი პირობებია და შექმნილია მეცნიერების მყარი ტრადიცია, ამ დარგს პირველი ადგილი უჭირავს და სოფლის მეურნეობათვის ეკონომიკი კეთილდღეობის უპირველესი საფუძველია. საღლეისოლ გაბატონებულად უნდა ჩაითვალოს ის აზრი, რომ საქართველო ვაზის სამშობლოა და მეცნიერების მსოფლიო კერებიდან — ყველაზე მნიშვნელოვანია. ამის დასტურია საქართველოში კულტურული თუ გრძელი ვაზის განსაცვიფრებელი მრავლობა და მეტწილად ვენახისათვის უნიკალური ბუნებრივი პირობები. ამის უკვე უცილობელი ძეგლია ივანე ჭავჭავალის, გიორგი წერეთლის, გიორგი ჩარაიასა და ბევრ სხვათა ვაზთმცოდნეობითი შრომები.

¹¹ ილა ტაბაღუა, ვასილ ჩაჩანიძე. ტალიელი მეცნიერი ქართული ღვინოების შესახებ; ჟ. „საქართველოს ეკონომისტი“, 1964, № 8, გვ. 86—90.

¹² ნიკოლოზ იაშვილი. ვაზი და ლენო (მსოფლიო კონგრესისადმი — თბილისში — მიძღვნილ სტატიაში); ჟ. „ეკონომისტი“, 1962, № 8, გვ. 15—27.

¹³ ნიკოლოზ იაშვილი. ღვინოების მსოფლიო ჟამშიკობა თბილისში, ჟ. „საქართველოს ეკონომისტი“, 1965, № 8, გვ. 51—58.

ქართველი მეურნის გამუდმებული ბეჭითი და კონიერი შრომით საუკუნეების მანძილზე იქმნებოდა საქართველოს ნაირნაირი კუთხების განსხვავებულ ბუნებრივ-წარმოებრივ პირობებისადმი სავსებით შესაფერი და, მშესადამე, მრავალრიცხოვან ვაზთა ასორტიმენტი. საბჭოთა ქვეყანაში, მისი ფარგლების მიმართ არ მოიპოვება მევენახეობის სხვა მხარე, სადაც მეურნეობრივად თუ მიზნობრივად იმზომ დანაწილებული თუ სპეციალიზებული იყოს ყურძნის ჯიშები, როგორც საქართველოში, ამ პატარა, უპირატესად მთავრობინი ქვეყნის მიკრორაიონებშია. ივ. ჭავახიშვილი დაწვრილებით არჩევს ამ საკითხს და დაასკვინის:

„სახელდობრ, ზემომოყვანილ მიმოხილვათაგან ჩანს, რომ ჰერეთში სულ 8 შავი და თეთრი ჯიშია, კახეთში — 17 შავი, 36 თეთრი და 13-ის ფერის შესახებ ცნობები არ მოვეპოვება. სულ კი 66 სახელწოდებაა; ქვემო ქართლში ანუ ბორჩალოში — 2, შიდა ქართლში 18 შავი და 20 თეთრი, სულ — 38; მესხეთში 3 შავი და 2 თეთრი, სულ — 5; იმერეთში 20 შავი და 22 თეთრი, სულ — 42; რაჭაში — 25 შავი და 34 თეთრი, სულ 59; ლეჩეუმში 16 შავი და 20 თეთრი, სულ — 36; სამეგრელოში 37 შავი და 16 თეთრი, სულ — 53; გურიაში 41 შავი და 18 თეთრი, სულ — 59; აჭარაში 14 შავი და 12 თეთრი, — სულ 26; შავშეთ-კლარჯეთში 13 შავი და 13 თეთრი, სულ — 26... ამრიგად, საქართველოს ყველა თემში საერთოდ 420 ყურძნის ჯიშსხვაობათა სახელწოდება ყოფილა გადარჩენილა. ამ სიმრავლეში გარკვევა, რასაკვირველია, ადგილი საქმე არ არის, მით უმეტეს, რომ წინათაც კი, როდესაც ზემოაღნიშნულ ჯიშთა გაცილებით ნაკლები რიცხვი იყო ცნობილი, გარკვევას ვერც კი ბედავდნენ“. მაგალითისათვის მოყვანილი და დახასიათებულია ზელინსკის შეხელულებანი¹⁴.

ქართველი მევენახე თითოეული ყურძნის ჯიშს შესაბამის სახელს არქემედია და ხელმძღვანელობდა შემდეგი ნიშნებით: სადაურობა, დანიშნულება, თვისებები — ზოგი შესაბამისი მაგალითია: ქინძმორეული, კასპური, ოყურეშული და სხვა; საგობრე ან სასუფრე, საღვინე ან საკონიაკე, სამურაბე ან საკონსერვო, სახმობი, საჩამიჩე და სხვა; რქაწითელი, გრძელმტევნიანი, მრავალმარცვალა და ხვა... „ამ ჯგუფს ამბელოგრაფიული ანუ ყურძენთ-აღმწერლობითი სახელების ჯგუფი უნდა ეწოდოს. ყურძნის ჯიშების სახელებიდან ეს ჯგუფები ყველაზე მრავალრიცხოვანია.

თავის მხრივ ეს დიდი ჯგუფი შესაძლებელია რამდენსამე ქვეჯგუფად დაყოს, რადგან ზოგი სახეთაგანი ვაზის ლერწის, ზოგი ყურძნის რომელსამე თვისებას ახასიათებს ხოლმე. ვაზ-ყურძნის ჯიშების ქართული სახელების შესწავლა და ანალიზი სწორედ ამ ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფით უნდა დავიწყოთ, რადგან ამ გზით ქართველი მევენახის ყურძენთაღწერილობითი დაკვირვების ნიჭისა და ცოდნის გათვალისწინება საუკეთესოდ შეიძლება“... (გვ. 475) და ამას მოჰყვება არსებულ ლიტერატურაში ყველაზე უფრო დაწვრილებითი ვაზ-ყურძნის ჯიშების სახელების კლასიფიკაცია და სსენებული დიდი ჯგუფის ჩაკირკიტებული ანუ სკრუბულიობზური მრავალმხრივი დახასიათება (თავები XV, XVI, XVII, XVIII, 475—522, სულ 47 გვერდზე).

¹⁴ ივ. ჭავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, წიგნი მეორე, გვ. 471—474.

Мономилеулене XIX თავშია — საქართველოში გავრცელებული ყურძნის ჭიშების ხელისა განსახლერა. მეცნიერი აქ გულისხმობდა ვაზის მეურნეობრივ კულტურად დანერგვისა და ათვისების ამბავს, ჭიშების გამრავალფეროვნება-გამრავლებას, რაც ახლაც მიმდინარეობს... და სანამ ამ საკითხის მისეულ გაშუქებაზე გადავიდოდე, საჭიროა შევეხოთ ვაზის, როგორც მცენარეული საყიდეო საკვირველ წარმომადგენელს. ვაზი აღამიანდელი მცენარეა. სპეციალისტთა თითქმის საერთო აზრით, ბუნებამ იგი ადამიანზე მრავალი ათეული ათასი წლით ადრე ჩამოყალიბა.

ბევრ ადგილზე, „პალეონტოლოგიური ნაშთების საფუძველზე დაუგნილია, რომ საყურძნე ვაზი გამოჩნდა ცარცის პერიოდში, ე. ი. ჭერ კიდევ ადამიანის დედამიწაზე წარმოშობამდე. ამ პერიოდში გაჩნდნენ გვარის Cissites სახეები, რომლისაგნაც ყველაზე სავარაუდებელია წარმოიქმნა დღესაც არსებული გვარი Cissus, ოჯახი — Ampeliceae Kunth (Vitaceae Linley) მაგრამ სახე Vitis, რომელსაც მიეკუთვნება ყურძნის ყველა სახე და მნიშვნელობა აქვთ მეცნიერებისათვის, გაჩნდა მესამეულ პერიოდში; მაგალითად, საფრანგეთში, მარნას დეპარტამენტში ნახულია გამჭრალი, ყველაზე ძველი ევროპული სახე Vitis sesannensis Saporta ფოთლების ანაბეჭდი¹⁵. (ასეთი წარმოშობის ვაზის ნაპოვნი რიგ სხვა კერებშიცაა იღმოჩენილი). ვაზის ასეთი მთავარი კერა კი გამოყოფილია სამი: ევროპულ-აზიური ყურძნი, ყურძნის აღმოსავლეთ-აზიური სახეები და ყურძნის ჩრდილო-ამერიკული სახეები¹⁶.

ისინი ურთიერთისაგან თვალსაჩინოდ გამოირჩევა და ბიოლოგიურ-მეურნეობრივი ძირითადი თვისებებით საქმიანდ მკვეთრად განსახვავდებიან. ყველაზე მნიშვნელოვანია, რასკვირველია ევროპულ-ზომური კერა, რომელშიც შედის მთელი საბჭოთა კაშშირი და საქართველოს რესპუბლიკაც. რომელთაც სპეციალურად შეეხება წინამდებარე წერილში მონათხრობი ამბები. მაგრამ, ვიდრე ამ სპეციალური განვითარებით, მოვიყვანთ სამივე ძრის მთავარ სახეთა სქემატური დახსიათება.

ა. ყურძნის სახეები და მათი გამოყენება. ყურძნის ყველა კულტურული და გარეული ფორმა ეკუთვნის ყურძნეულთა ოჯახს (Vitaceae Lindl.) ანუ ამ-ჰელურებს (Ampelideae Kunth.). ამ ოჯახს აქვთ 11 გვარი და 600-ზე მეტი სახე¹⁷. ჯიშთა მსოფლიო ასორტიმენტი შეიცავს მრავალნაირ სახეთა და გვართა ვაზის ჭიშებს, დაახლოებით 4000 ერთეულს. რაც დრო ვადას, ეს ასორტიმენტი სულ უფრო იზრდება და მრავალფეროვანდება — სელექციათა და პიპრიდიზაციით გამოიყენება, ჩამოყალიბდება და წარმოებაში ინერგება აზლი, სამეურნეო თვალსაზრისით უკეთესი და მეტად სასარგებლო ვაზ-ყურძნის ჭიშები.

ასეთი მუშაობა მზარდი ინტერესითა და გულმოდგინებით დღესაც შემდინარეობს მსოფლიო მეცნიერება-მედიცინის ყველა ქვეყანაში და საქართველოშიც, რომელსაც მსოფლიოს მეცნიერების ყველა ქვეყანაშე უფრო ფართო ასორტიმენტი აქვს. ამით დაუოკებლად მდგიდრებენ ვაზის ჭიშთა ფა მა-

15 Н. Неделчев, М. Кондарев. Виноградарство; «Земиздат», София, 1959; стр. 5.

16 А. М. Негруль, Виноградарство; Госиздат с.-х. литературы, М., 1952, стр. 19.

17 Книга виноградаря; Госиздат с.-х. лит., М., 1959; глава 2. А. М. Негруль. Виды винограда и их использование, стр. 5—10.

სი პროდუქციის ხარისხის მრავალფეროვნებასა და დონეს. ეს მიტომ, რომ ვაზი ი ღიათგანვე, ვიმეორებთ, უკეთილშობილეს მცენარედ იყო საყოველთაოდ მიჩნეული და მისი ნაირ-ნაირი პროდუქცია ენით გამოუთქმელ სიტყბოსა და საყოველთაო მაღალ სიამოვნებას ჰგვრიდა ყოველ მათგანს — ცალკეულად, თუ სხვადასხვა თავისურილობებსა და შეკრებილობაში — ჯგუფურად, საერთოდ ყველა გონიერ მომხმარებელს.

4. ვაზის ნაყოფის მოყლე დახასიათება. ვაზის ნაყოფი მრავალმხრივ ძვირფასი და სასარგებლო პროდუქციის მომცემია:

1. ყურძენი — ხილად, ნუგბარი სახით — ძვირფასი დიეტური, განსაკუთრებულად გემრიელი, სამკურნალო (სისხლნაკლოვანების საწინააღმდევო, გულის მუშაობის მომწესრიგებელი) და, საერთოდ, დიდად მარგებელი საზრდო პროდუქტია. ტექნოლოგიური გადამუშავებით მისგან მიიღება ღვინო, ჭავა, ღვევი;

2. ქიშმიში (ჩამიჩი) — მაღალტრანსპორტაბელური, ხანგრძლივად შენახვისუნარიანი და თითქმის ყურძნის თვისებათა მქონე კონცენტრული პროდუქტია;

3. ღვინო — სხვადასხვა სახით (სუფრის, შამპანური, მაგარი, შემაგრებული, ტყბილი, ნახევრადტკბილი, ნატურალური თუ ხელოვნური; ან სადესერტო — თეთრი თუ წითელი) ძვირფასი სასმელია, რომელსაც არა მხოლოდ აღმგზნები, ადამიანის ორგანიზმში მიმღინარე ფიზიოლოგიური პროცესების გააქტივების დანიშნულება, არამედ, იმავდროულად, პირდაპირი მასაზრდოებელი მნიშვნელობაც აქვთ; მოიხმარება, აგრეთვე, რიგ დავადებათა სამკურნალოდ. გადამუშავებით ღვინისაგან მრავალი კიდევ უფრო ძვირფასი — კონცენტრული პროდუქტები მზადდება: კონიაკი, ღვინის სპირტი და სხვა;

4. ჭავა და ღვევი — რექტიფიკაციის საგანია და არყისა თუ სპირტის ყველა სხვა სახეთა შორის უძვირფასეს ჭაჭის არაყსა და ღვინის სპირტი იძლევა, რამელნიც მსგავს პროდუქტთა შორის — კონცენტრიციის გარეშეა.

5. წიგწისა და ჩურჩისაგან — მრავალი სხვადასხვა სახის პროდუქცია მიიღება, სახელდობრი: ღვინის ქვის მჟავა — მეღიცინაში, სამარიალომ წარმოებაში, გემო-კვების რიგ დარგში საჭირო და ძვირფას ნივთიერებად არის მიჩნეული, ეთეროვანი ზეთები — გემოკვების მრეწველობასა, პარფიუმეტრიასა და მედიცინაში გამოიყენება, ნაშთი ამგვარი ფრაქციული გადამუშავებისა — ორგანული მასა — გამოიყენება ნაშთილობრივ შინაურ ცხოველთა (ფრინველი, ღორი და სხვ.) ზაფებად; სხვა შემთხვევებში — ნიადაგის ძვირფას სასუქად;

6. ტკბილის ის ნაწილი, რომელიც უალკოჰოლო პროდუქტებად გადამუშავდება, იძლევა ყურძნის წვენს — ძვირფას დიეტურ, საზრდო და სამკურნალო პროდუქტს; ყურძნის წვენის კონცენტრატებს — ჩურჩელის (ჭანჭუბს, გოზინაყს), ტკბილისკვერს (ტყლაშს), ყურძნის თაფლს, ყურძნის შაქარს და სხვა;

7. ვაზის ანასხლავი რქა (ლერწი), რომელიც დღემდე ღობის განსაზღვებლად (ჭარჭი) ან სათბობად (სათონე ფიჩხი) გამოიყენება, ძვირფასი მასალაა მაღალხარისხს განვითარება (სახელმწიფო ნიშნების — ფული, ობლიგაციები და სხვ.) დასამზადებლად;

8. ვაჲის ნამხრევი (ფოთოლი, ყლორტი) — მწვანე ოპერა-ციების შედეგად მიღებული — ტექნოლოგიური გადამუშავების დროს მრავალ სასარგებლო პროდუქტს იძლევა (ლვინისმუჟავა და სხვ.); ჩვენში, ის, ჯერ კიდევ შინაური პირუტყვის საკვებად იხმარება.

ამრიგად, ვაზის, როგორც სასოფლო-სამეურნეო მცენარის, ნაყოფი და ყველა ნაწილი ძვირფასი სამეურნეო გამოყენების საგანია და სათანადო შე-მოსავალს იძლევა¹⁸. ამიტომ არის რომ ვაზის გაშენებას დიდი ხალისითა და ინტერესებთ მისდევენ ყველგან, სადაც ამ კულტურისათვის შესაფერისი სა-წარმო პირობებია.

წარმოებრივად ვაზი მაღალი შრომატევადი კულტურაა და ნაირნარი ოპერაციების შესრულება დაასაქმებს ორთავე სქესის ყველა ძირითადი ასა-კის მოსახლეობას. მოთხოვნილებაც მუშახელზე, თითქმის ყველა კულტურას-თან შედარებით (ჩაის მცენარის გარდა), უფრო გამოთანაბრებული აქვს და, იმავე დროს, ადგილად შეეთანაწყობებიან სხვა დამატებით თუ ძირითად მცე-ნარეულ (სასურსათო და საკვებ) კულტურებს. ვაზის სამუშაოები საერთოდ ხალისით სრულდება, ხოლო მოსავლის აღება კი (რთველი), ნამდვილ დღე-სასწაულსა და ზეიმს წარმოადგენს. სწორედ ამიტომ, ვაზის ქება საუკუნეების უროშესი ხევულებიდან მომდინარეობს. ვისაც მისი ნაწარმი უგემია — უძ-ველეს დროიდან დღემდე — მეტადრე ქართულ ვაზს და ღვინოს, ერთხმად ასამდენენ ხოტბას¹⁹.

აკად. ივ ჭავახიშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაპყრობს იმას, რომ: „ქართველი მეურნის მიერ საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებუ-ლია ძვირფასი თვისებების ქონე ქართული ვაზის ჯიშები: საფერავი, რქაში-თელი, ხიხვი (ჯანანური), მწვანე, ბუდეშური, ციცქა, ცოლიკაური, ალექსან-დროული — ხეანჭყარა, ტვიში, ალადასტური და სხვა მრავალი“...

სტრაბონის თქმით, რაც ჩვენთვის ფრიად დიდ ინტერესს შეიცავს, საქართველო მდიდარი ყოფალა ხილით, თაფლით და ყოველგვარი საქონლით, რაც საჭიროა ხომალდებისათვის. აქ მოყავთ დიდამალი სელი და აგრეთვე კა-ნაფი, ბრინჯი, ცვილი და კუპრი. სტრაბონის გადმოცემით, ქართველთა წინაპ-რები, კოლხები, სელის ქსოვილებს შარტო თავისთვის კი არ აშადებდნენ, არამედ უცხოეთშიაც მრავლად გაპქონდათ.

სახელგანთქმული ფრანგი მოგზაური და მეცნიერი უან შარლ ენი XVII საუკუნის მეორე ნახევარში ეწვია საქართველოს (1672 წ.) და აქაურ-სოფლის მეურნეობაზე სხვათა შორის დაწერა: „ხილი საუცხოოა და მრავალ-ნაირი, ყოველგვარი ხილეულობა მოდის. ევროპის არც ერთ ადგილის არ მო-დის უფრო გემრიელი მსხალი და ვაშლი, აზიაშიც არსად მოიძებნება აქაურ-ზე უკეთესი ბროჭეული... დაბეჭითებით შეიძლება ითქვას ისიც, რომ არ არ-

¹⁸ დაწერილებით ამ საკითხზე იხილეთ: სოლომონ ჩოლოყაშვილი. თანამედროვე მეცნიერება, თბილისი, 1935, გვ. 5—8; პროფ. ს. ჩოლოყაშვილი. მეცნიერების სა-ხელმძღვანელო, თბილისი, 1937, გვ. 63—64; ვ. ჭანთარია და მ. რამიშვილი. მეცნი-ეობის სახელმძღვანელო, თბ., 1948, გვ. 4—7. იხ. აგრეთვე: რუსული სახელმძღვანელოები.

¹⁹ 6. ი ა შ ვ ი ლ ი. ქართული ღინის სახელგანთქმულობა — „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1974, № 1, გვ. 154—169.

სებობს ქვეყანა, სადაც იმდენსა და ისეთ კარგ ღვინოს სვამდნენ, როგორც აქ. ისევე, როგორც კოლხეთში, აქაც გაზები ხეებზეეა გაშენებული“²⁰

არ ქანგელო ლამბა ბერტი (იტალიელი მისიონერი) აღნიშნავს, რომ „ოდიშის მრავალ ნაწილში, სადაც წყალი დგას და არ შეიძლება ლობის დათესვა, თესავენ ბრინჯს, რომელიც ისე ბლომად მოდის, რომ არამც თუ აქაურობას ჰყოფნის, არამედ მიაქვთ თურქეთის გემებს, რომლებიც აქ მოდიან“²¹.

ივანე ჭავახიშვილს მოჰყავს ბიზანტიის ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის აღწერილობა: „მესხეთი უაღრესად მაღალი და დიდი, მეტად გაუგალი მთებით იყო საესე, რომელიც არც მკაცრი თვისებიანი იყვნენ და არც უნაყოფო, არამედ ყოვლის სიკეთით იყვნენ ალსაგსე. თვით მცხოვრებნიც თავიანთა შრომითა და დახელოვნებული მეურნეობით ბუნების თვისების საუკეთესო გამოყენებას ახერხებენ... ცხადია, რომ მაღალი ღირსების ვაზ-ყურადნის ჯიშების შექმნა, როგორც საფერავი, რქაწითელი, სიხვი, თავკვერი, კაბისტონი, მცვივანი, ჩინური და ბევრი სხვაც არის, ქართველ მევენანა ხეს მხოლოდ ხანგრძლივი, შეგნებით მუშაობით აღსავს ე-ბულ გეგმა-შეწოლი და მზრუნველობით აღსავს ე-ბულ გეგმა-შეწოლი...“

ნაირნაირია ამცელოგრაფიული და საერთოდ მევენახეობა-მეღვინეობის ტერმინოლოგია; ვაზ-ყურძნის ჯიშების სიმრავლე, ისევე, როგორც მათი სახელების აღმნიშვნელობით გამომუღავნებული დაკვირვების ნიჭი, ქართულ ვაზ-ყურძნის ჯიშების მაღალარისხოვან თვისებებთან ერთად, სრულ უფლებას აძლევს მკალევარს დასკვნას, რომ „ძეველ საქართველოში მევენახეობა უაღრესად განვითარებული ყოფილა, მევენახეობის ცოლნისა და საქმიანობის დონეც უცველია, მაღალი უნდა ყოფილიყო“. ივ. ჭავახიშვილი აქ ეხება მეცნიერებაში საინტერესო... მევენახეობა-მეღვინეობის სამშობლოს საკითხს და ამბობს, რომ: „ყველა ფერი, რაც ამ წიგნში უკვე გამოირკვა, ხომ მათ მართლი ცხად ადგი კუთხით, რომ მევენახეობის ერთ მთავარ ცენტრთაგან უცილობლად საქართველოც უნდა იქნეს მიჩნეულია“²². ამ პრობლემის ჭავახიშვილისეული ცხოველი გამოკვლევების შედეგად — „ეს კითხვა კარგა ხანია ენათმეცნიერთა ყურადღების ცენტრში დგას. მრთ უმეტეს, რომ მათ წინაშე მართლაც საგულისხმო ფაქტია: თვით განსხვავებული სისტემების ენებშიც კი ღვინო მსგავსი სახელებით აღინიშვნება. არაპეციალისტისათვისაც ადვილი დასანახია ამ სიტყვათა მსგავსება. ინდოევროპულ ენებში: ბერძნული ოინუს, ლათინური ვინუმ, ხელური ვიანა, სომხური გინი, რუსული ვინო, გერმანული ვიანდა და ა. შ.: სემიტურ ენებში: არაბული ვიანუნ, ებრაული იაინ, ასირულ-ბაბილონური ინუ და სხვ.“... ამ სახელწოდებათა საერთო წარმოშობა უდაო იყო. გასარკვევი რჩებოდა მხოლოდ ის, თუ საიდან მომდინარეობდნენ ისინი. გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი ა. მეიერ ინდოევროპისტთა საერთო აზრს გამოხატავდა, როცა „ღვინის“ სახელწოდება ინდოევროპულ ენებში ნასესხე-

20 უანგ შარლენის მოგზაურობა საარსეთა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), გამომც. „მეცნიერება თბ., 1975, გვ. 296—297.

21 არ ქანგელო ლამბა ბერტი, „სამეგრელოს აღწერა“, თბ., 1938, გვ. 45.

22 ივ. ჭავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, წიგნი მეორე, ტფილისი, 1935, გვ. 602—603.

ბად მიიჩნია. სემიტურ ენათა მიმართ ანალოგიურ დასკვნამდე მივიღნენ სემიტოლოგებიც. „იქნებ ლვინის აღმნიშვნელი სიტყვა ქართული წარმოშობისაა?“ — გამოთქვა მრავალმა ქვლევარმა ერთი და იგივე აზრი... ასეთი მოსაზრება საფუძვლიანი აღმოჩნდა. აკადემიკოსი გორგი წერეთელი ქართველური, სომხური და სემიტური ენების მონაცემთა შედარებითმა ანალიზმა მიიყვანასაგულისხმო დასკვნამდე: ქართველურ ენებში ლვინის აღმნიშვნელი სახელწიდების სომხურიდან, აგრეთვე სემიტური ენებიდან შესატანად კარი დახშული იყო, სამაგიეროდ გზასნილი უნდა ყოფილიყო იმისათვის, რომ მთელ მსოფლიოში ქართულიდან გავრცელებულიყო „მაღალი სასოფლო-სამეურნეო კულტურის მაჩვენებელი ისეთი სიტყვა, როგორიც არის ლვინი“.

კვლევა-ძიება გრძელდება, ვენახის თავდაპირველი სამშობლოს საკითხი კვლავ მეცნიერთა ცხოველი ინტერესის საგანია. ახალ ფაქტებსაც მოუთმენლად ელის მეცნიერება. „უთუოდ, კულტურის ისტორიის ამ საიდუმლოს საბოლოოდ ფარდას ახდის ის ნივთიერი ნაშთები, რომელთაც არქეოლოგის ბარი მიწის წიაღში წააწყდება“, დასკვნის ა. ლეკიაშვილი²³.

მეცნიერება-მეცნიერობის საკითხებს ამ ბოლო ორ ათწლეულში ბეჭითად იქვევენ ქართველი ეთნოგრაფებიც. მათმა მეთაურმა აკად. გ. ჩიტააძ ღირს-შესანიშვნავი შრომები მიუძღვნა ვაზისა და ლვინის წარმოშობის ისტორიას, მათ როლსა და მნიშვნელობას სამეურნეო ყოფა-ცხოვრებაში. ძალზე თვალსაჩინო მათ შორის: „საქართველოს ვაზის კულტურის ისტორიიდან (ძველი ლეგენდები)“.

შევრის შემცველი ანალიზის შედეგად, ავტორს შრომის რუსულ რეზიუმეში აქვს წამოყენებული პრობლემათა საკვანძო საკითხზე ფრთხილი და საინტერესო დასკვნა-წინადადება შემდეგი სახით: „კულტურული ვაზის წარმოშობის შესახებ ძველი მსოფლიოს ლეგენდათა შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებენ: ძველსპარსულნი და ძველებრულნი. კულტურული ვაზის წარმოშობას ორთავე გადმოცემა ამ კულტურის ყველა უძველეს ცენტრებიდან მცირეკავებისის კულტურულ კერას უკავშირებს. ამასთან ერთად ინკვევა, რომ რამდენადაც იმ შორეულ ეპოქაში აღნიშნულ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ იძერიულ-კავკასიური ტომები, ამ საქმეში სემიტებისა და ინდოევროპელთა მონაწილეობა გამოირიცხულია“.

ზემოაღნიშნულ გადმოცემათა საფუძველზე, რასაკვირველია, ოდნავადაც კერ ჩაითვლება. რომ კულტურული ვაზის წარმოშობის პრობლემა გადატერილია. აეტორი ისახვდა მორიდებულ მოცავას. მხოლოდ ყურადღება გაემსახულება ძველ ლეგენდებზე მეცნიერობის წარმოშობის შესახებ რომ არსებობენ. მიღებული დაკვირვები უნდა გაითვალისწინონ დასახელებული პრობლემის ძირითადი საკითხების გამოკვლევათა პროცესში²⁴. ფიქრობს აკად. გ. ჩიტაა. ეს მნიშვნელოვანი ნაბიჯია ივ. ჯავახიშვილის მიერ. დაახლოებით ნახვარი საუკუნის წინა გამოთქმული. ჰიპოთეზის განმტკიცებისაკენ.

5. მეცნიერების ტერმინოლოგია, ვაზის კლასიფიკაცია და მოვლა-პატრონება. კულტურის ისტორიის წყაროების მიხედვით, იურის გეოლოგიური

23 ა. ლეკიაშვილი, „შენ ხირ ვენახი“, თბ., 1972, გვ. 9—10.

24 ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფა და მატერიალური კულტურა, გმომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1964, გვ. 133.

ფორმაციის მცენარე ვაზი (ყურძნი, ვენახი), ადამიანთა კულტურაში 8—10 ათასი წლის წინად, კავკასიისა და შავი ზღვის მიმდებარე ქვეყნებში დაინერგა სოფლის მეურნეობაში. ეს სხვაზე აღრე მოხდა მტკვარ-არაქსის (იბერია) და რიონის (კოლხეთი) აუზებში, სადაც იგი ველური ფლორიდან გაკულტურულ-და და გზა გაიკავა ხმელთაშუა ზღვისპირა ქვეყნებზე გავლით — დასავლეთით, მთელს ევროპაში, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით განვირცო შუალინარეთისა. შეუ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზის ქვეყნებში. აქედან ყველაზე ხელსაყრელი პირობები ამ მცენარემ ჰქოვა საქართველოს ტერიტორიაზე და ინტენსიურ მაღალხარისხოვან კულტურად გადაიქცა. აქ ივი თავიდანვე ორ პარალელურ სახელს — „ვაზი“ და „ვენახი“ — ატარებდა. ხანგრძლივი დროის მანძილზე ეს სახელწოდებები მონაცელებდა და დიფერენციული შინაარსი მიიღეს — მცენარის ცალკეულ ბუჩქს „ვაზი“, ხოლო ვრცელ მასივზე გაშენებულს „ვენახი“ ეწოდა; მასში თუ ხეხილიც იყო არეული, მაშინ ბაღსაც ეძახდნენ. კიდევ უფრო დიდ ფართობზე გაშენებულ ვაზის „ზეარი“ ერქვა. ასე ჩამოყალიბდა საუკუნეებში ეს ტერმინები, რომელნიც დღესაც დამკვიდრებულია, ოღონდ დიფერენციულად გამოიყენება.

ვაზის „დაჭხმა“ თუ ვენახის გაშენება — წიპტით (თესლით), მოჭრილი ლერწით ან მძღვანელ ფეხითან რქების გადაწვენით ხდებოდა. ვენახს სხვადასხვა ფორმით აშენებდნენ. უხსოვარი დროიდან ამ ძალზე მხვიარა მცენარეს ხეებზე უშვებდნენ. შემდგომ მას „მაღლარი“ ეწოდა და, დაყენების წესის მოხედვით, ვენახს — დობილო, ოლიხნარი და ტალავერი — ხეივანი შეარქვეს. ასეთ ვენახს თათქმის არ უცლიუნენ, მხოლოდ დამტიფებულ ნაყოფს — ყურძენს ჰკრეფთდნენ. რაც დრო გადიოდა, მაღლარი, სახარდნე თუ საჭიროე ვაზით იცვლებოდა, აშენებდნენ ცალკე ბუჩქებად ან შპალერებად. ასეთ ვენახს დაბლარი — ახალშენი ერქვა. მეტ შემთხვევაში ლერწით გაშენებულ ვენახში — სიმჭიდროვის მოსამატებლად, ან გამეჩხერიანებული ადგილების შესავსებად — მძღვრი ბუჩქიდან 2—3 გრძელ რქას გადაწიდნავდნენ, ან გადმორგავდნენ. სადაც ძლიერი ყინვებია, იქ დღესაც ვენახში ვაზის განთხმული ფორმაა და ზამთარში მიწაში ფლავენ.

ვენახების დაბლარ ფორმაზე მასობრივად გადაყვანის კვალობაზე ვაზის კულტურა ინტენსიური ხდება, უმჯობესდებოდა მოვლა-პატრონობა, იზრდება შრომა და მატერიალური ხარჯები (გასხვლა, ბარვა, მოსარვა და მავთულზე გაკვრა, მორწყვა, თოხნა, შეწამვლა, გაფურჩქვნა, ცის გახსნა და სხვა); მაგრამ კიდევ უფრო მატულობდა მოსავლიანობა, შემოსავალი და ამით იგი განამტკიცებდა მევენახეთა ეკონომიკას მით უფრო, რაც უკეთესი იყო ვაზის ჭაში და ყურძნის ხარისხი. ყველგან რამდენიმე უხვმოსავლიან ჭიში აშენებდნენ; საქართველოში ხომ ღიათგანვე ვაზის სორტიმენტი — მრავალი სხვადასხვა ჭიში — ძალზე ფართო, მდიდარი და მაღალხარისხოვანია; თითოეული მათგანი კი რიგი თავისებურებით ხასიათდება: ზრდის ენერგია (ფესვთა სისტემა, ლერწმის აღნაგობა და ფერი, ფოთლის სიდიდე — დაებილულობა — შებუსვილობა — ფერი, პწყალი და სხვა). ამ მხრივ ვაზი ყველგან ყველა კულტურაზე უფრო რთულია და დიდ ცოდნა-გამოცდილებას, შრომასა და გულმოლგანებას მოითხოვს.

მოსავალი — ყურძნის სხვადასხვა მცენარის მტევანი დიდი ან პატარაა, შესაბამისად სხვადასხვანაირია და შესდგება კლერტისა და მარცვლებისაგან;

ივი კუმში ან მეჩხერია; მარცვალი მსხვილი, საშუალო ან წერილია; ფერი თეთრი, შავი, მწვანე ან ვარდისფერია; დანიშნულებით ისინი განირჩევან: საღვინე, საკონიაკე, ცქრიალა — შუშტუნა, პასტერიზებული წვენი, სახმობი, საკონსერვო (ჩამიჩი, ჩურჩხელა, ფელამუში, მურაბა და სხვა) და სასუფრე ყურძნად, ნუგბარად საჭმელი და სხვა. თითოეულ მდ და ზოვი სხვა დანიშნულებისათვის ამა თუ იმ კუთხეში შექმნილია რამდენიმე სხვადასხვა ჯიშის ვაზი — პავის, რცლიეფის, ექსპოზიციის და ზონას ლობის მიხედვით; აქედან წარმოსდგა ვაზის ჯიშების უვრცელესი ასორტიმენტი. ასორტიმენტს ზრდიდა ისიც. რომ გარკვეულ კუთხეში თუ ქვეყანაში შექმნილი ვაზის ჯიშები ხალხს გადაქონდა ადგალმონაცელების თან თუ ურთიერთგაცელისა თუ ასორტიმენტის გამდიდრების მიზნით. შესაბამისად, ვაზის დასახელებაც მრავალფეროვნებოდა — იგი წარმოსდგება: დანიშნულების, ფერის, ხარისხის, სადაურობის, შექმნელ-გამოყვანისა და ზოგი სხვა ნიშნის მიხედვით. მაგრამ ერთი და იგივე ჯიში სტერილური რამდენადმე იცვლიდა — ან ფერს ან „ზნეს“, ე. ი. გემოს, ხარისხს, მოსავლიანობას და სხვ., ანუ გაკეთილშობილდებოდა ან გაუარესდებოდა, ფეხს მოიდგამდა ან გადაშენდებოდა. ყველაფერ ამის შესწავლას ბერძნებმა ამპელოგრაფია, ხოლო ქართველებმა კი — ვაზითმცოდნება დაარქვეს. მაგრამ ერთი და იგივე ცნების აღმნიშვნელი სახელშოდება სხვადასხვა კუთხეში ზოგჯერ განსხვავებულია და ესეც ართულებს და აძნელებს ვაზთმცოდნეობას.

ყველა ზეპონსენებული და მრავალი სხვა საკითხის გასარკვევად ენათმეცნიერების გამოყენებასთან ერთად, ივანე ჯავახიშვილმა მოიშველია ქართული ბრწყინვალე არქიტექტურული ძეგლები (საყდრების, ეკლესიების, მონასტრების და სხვა საკულტო, სამხედრო და სამოქალაქო ნაგებობათა) ჩუქურთმების, ბარელიეფების, გორელიეფებისა და სხვა სამკაულების ის ნიმუშები, რომლებშიც ჩაქსოვილია ვაზის ნაწილები — ბუჩქი, ფოთლები, მტევნები და სხვა; აგრეთვე ჩვენი უნიკალური, უძველესი ხელნაწერების — საერთო და სასულიერო წიგნების ფოლიოების სამკაულებად მოქარებულ ორნამენტების ხლართებში ჩაწნული ვაზის ცალკეული ნაწილები. ეს მატერიალური განძი იძზომ ნატიფად იყო გაკეთებული, რომ დღემდე ბუნებრივმა და სოციალურმა საუკუნეებრივმა უკულმართ მოვლენათა მსახვრალია გავლენამ, ვერ წაშალა გამოყენებული ვაზის ჯიშური თავისებურება (მტევანი, ფოთოლი, ბუჩქი და სხვ.). აი, მაგალითები:

ეკონომიური ისტორიის მეორე წიგნის გვ. 480 — ბაგრატის ქუთაისის ტაძრის სვეტის თავი (მე-XI ს. დამდეგისა) — საყურადღებო ჯიშთა ხნიერების თვალსაზრისით, ზედ გამოქანდაკუებული გრძელ-მტევანი ას ანდა დიდ-მტევანას ჯიშის მაგვარი კუმში მტევნის გამო (სურ. 7 და 8), გვ. 484, სურ. 10; ანანურის საყდრის გარეთა აღმოსავლეთ კედლის ქანდაკება ბსხვილი და წვრილმარცვლიანი მტევნებითურთ იმავე თავისებურებათა მაუწყებელია (იხ. გვ. 520, 522), სურ. 2. მცხეთის სვეტიცხოვლის ქვის ძველი კანკელის ქანდაკება, რომელიც ჯიშების ხნიერების განსაზღვრისათვისაც არის საყურადღებო და მოკლემტევანას ჯიშის მაგვარია, აგრეთვე საინტერესოა — გვ. 530, სურ. 5. ცალკეა ილუსტრირებული ვენახის მოვლა, ბარვა და მყნობა — ჯრუჭის მე-XII ს. ოთხავის (საქ. მუზეუმ. № 4, 1967) მხატვრობა; გადმოღებულია მხატვარ ქეთევან მაღალაშვილის მიერ (გვ. 482, სურ. 6)..

ყურძნიანი და ხილიანი ტოტების ქანდაკება გამოსახულია ბანის (მე-IX — X სს.) ტაძრის კედელზე; საყურადღებოა ყურძნის ჯიშების ხეირების გამსარკვევად და გვიჩვენებს ორნაშილადი, აკიდოს ჯიშის მაგვარ მტევნიან ჯიშის ყურძებს და სხვა.

კიდევ უფრო დაწვრილებითი ანალიზის საშუალებას იძლევა არქეოლოგიური განთხოვებიდან მოპოვებული მასალები: ღვინის ჭურჭლები, ბათ ფსკერზე დალექილი გამშრალი ღვინის ქვა-სიმჟავე; სასმისები, წილები, ვაზის სასხლავი დანები, სხვა იარაღი და სხვა ნაშთები; ამთ არკვევენ მაშინდელი ღვინის ფერს, ყურძნის ჯიშს, ხარისხსა და ბევრ სხვა საკითხს. ასეთი სიშბოლო თუ ემბლემები — უძველესი დროიდან მომდინარეობს — „ძველი საბერძნეთის დროიდან ამ მცენარის ფოთლები და ნაყოფი (მტევნები) ნიშნავს სიუხვესა და მხიარულობას. ძველებურ წიგნებში ნათქვამია, რომ ქვეყანა ან ქალაჭი, რომელიც თავის ემბლემად აირჩევს ვაზის ფოთოლს და მტევნას, ამით აჩვენებს თავის სიმილარეს, სუსტეს. ძველ სპარსეთშიც ვაზი დიდად პატივცემული იყო და ამის გარდა, წარმოადგენდა ძლიერების სიშბოლოს... კირისმა თავი ისახელა უამრავი ქვეყნის დაპყრობით. მის სამხედრო წარმატებებს მიაწერდნენ ვაზის მფარველობას, რომელმაც მეცეს მისცა ძლევამოილება.

ალსანიშვანია, რომ ვაზით, მისი ფოთლებითა და ნაყოფით მოჩარჩოებულად ჩეენი ქვეყნის სამხრეთით მდებარე მოკავშირე რესპუბლიკების მთავარი საეგრძო ფიგურები და ეს არის სიმბოლო ამ რესპუბლიკების მიწის ნაყოფა-ფურების და სიუხვისა (გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, „ვაზი“, 11.II.1969 წ)... და როცა ეს რესპუბლიკები, თუ მსოფლიოს ბევრი სხვა ქვეყანა, თავისი ვინახების ვაზთა ასორტიმენტის გაფართოებასა და ქვეყნის გაძლიერებაზე ზრუნავენ, საქართველოდან გააქვთ მთელი რიგი ძვირფასი ჯიშები... ზოგი რამ ჩვენც შემოვგაძეს ასე იყო დასაბამითვე — ზვრების გასაკეთილშობილებლად.

6. ივანე ჯავახიშვილის გამოკვლევათა წყაროები და მეთოდოლოგია. XVIII საუკუნის სამოცი-სამოცდაათიანი წლებიდან საქართველოს მევენახეობა-მელვინეობის მაღალმა ხარისხმა და პოტენციურმა შესაძლებლობამ რუსეთში ცხოველი ინტერესი გამოიწვია. ეს დამსახურება უმთავრესად დაკავშირებულია: „მეცე ერეკლეს პეტერბურგელი დესპანის გარსევან ჭავჭავაძის და მისი ვაჟის, ცნობილი ქართველი პოეტის — ალ. ჭავჭავაძის სახელთან“²⁵... შემდგომ თვით იმპერატორის და მისი კამარილის წევრთა, აგრეთვე რუსეთის მაღალი საზოგადოების წრეებშიც. ვინც გაეცნო ქართული ღვინის გემოს, მას დამფასებლები და ქომაჯებიც აღმოუჩნდნენ — იმპორტულ ფრანგულ ღვინებს ადარებდნენ და ზოგჯერ უფრო მაღლაც აყენებდნენ... განიზრახეს ამ დარგის განვითარება და წარმოების იმ ზომით გადიდება, რომ შემცირებულიყო შემოზიდვა და მომავალში კი, სულ არ ყოფილიყო საჭირო... მაგრამ ამას ისინი რუსეთის მევენახეობა-მელვინეობის განვითარებად სთვლიდნენ.

ასე იყო თუ ისე, — გასული საუკუნის მიწურულსა და მიმდინარე საუკუნის დასაწყისში — პირველ მსოფლიო ომამდე იმპერიის სამხრეთ გუბერნიებში, სადაც ვაზის კულტურისათვის ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები აღმოჩნდა, მათ იმდენს მიაღწიეს, რომ შექმნეს თვალსაჩინო მზარდი მეურნეობრივი მნიშვნელობის მევენახეობა-მელვინეობა: საუფლისწულო უწყების, სა-

²⁵ ნიკოლოზ იაშვილი. ქართული ღვინის სახელგანთქმულობა, „მანქ“, ფილო-სოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1974, № 1, გვ. 157.

ეკლესიონ-სამონასტრო, კერძო კაპიტალისტების და მათ შეხარებზე მყოფი თავად-აზნაურ-მემამულების წარმოებაში. ამას თან მოყვა შეძლებული გლეხების დაინტერესებაც მაღალშემოსავლიანი დაზვების განვითარება-გამდიდრებაში.

ისტორიულმა და ფილოლოგიურმა ყოველმხრივმა განათლებამ და ღრმა წყაროთმცოდნეობამ ივ. ჯავახიშვილს საშუალება მისცა გამოყენებინა და შედარებითი ანალიზის მეთოდით აქესნა — სწორი გაშუქება მიეცა მრავალი ტერმინოლოგიური, ფაქტობრივი, მანამდე უცნობი და შეუსწავლელი პრობლემისათვის — ებრაულ, სირიულ, ბერძნულ, ლათინურ, სპარსულ, მრავალ ეპრო

პულ, რუსულ, სომხურ, ქართულ და სხვა ენებზე. პარალელურად მიმდინარე-ობდა არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული, ნიმუშმატიკური მასალების ანალიზი და გაშიფრვა...

ამასთანავე, ამ მონუმენტური და უბადლო შრომის უმნიშვნელოვანეს წყაროდ იქცა მასალები ზემოაღნიშნული ექსპედიციისა, რომელიც ჩატარდა 1935 წელს ივ. ჯავახიშვილის სპეციალური მეთოდითა და პროგრამით სა-ქართველოს მეცნიერება-მეცნიერების ყველა ძირითად რაიონში.

ამ გრანდიოზულ წამოწყებაში დამხმარე როლი ჭეროვნად შეასრულეს სპეციალურმა სამეცნიერო-კვლევითმა დაწესებულებებმა, რომელთაგან დასა-ხელებულია: 1888 წ. დაარსებული საქართველოს ამერიკული ვაზის სანამყენე-სანერგის, მისი პირველი ხელმძღვანელის — ნ. სტაროსელსკის მთელი მომდევ-ნო მოღვაწეობა (ამჟამად მეცნიერება-მეცნიერების საცდელი სადგურია); 1923 წ. დაარსებული ვაზისიუბნის (ყოფილი ურაიათუბნის) საცდელი სადგური; შემდგომში — 1931 წ. თბილისში დაარსებული და მაღლე თელავში გადატანი-ლი მეცნიერება-მეცნიერების საკავშირო-სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი (ВИВ-ВАСХНИП და მისი ამიერკავკასიის ფილიალის ორგანიზაცია); შემდეგ მეცნიერება-მეცნიერების საკავშირო ინსტიტუტი გადატანილ იქნა ყირიმში — მაგარაჩი და თბილისში მოეწყო ვიბ — ამიერკავკასიის შესაბამისი ინსტი-ტუტი და ორივე წლის შემდეგ ისიც რეორგანიზებული იქნა გიბ საქართვე-ლოს მეცნიერება-მეცნიერების სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტად, რომელ-მაც ნაყოფიერად იმუშავა წლების მანძილზე.

შემდგომში თბილისში (დილომში) აშენდა მთელი კომპლექსი — საქართ-ველის სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში მებალეობა-მეცნიერება-მე-ლოგინების ინსტიტუტის სამეცნიერო-კვლევითი კეთილმოწყობილი ბაზა საც-დელი ვენახები, ასეთივე მარან-სარდაფი, კაბინეტ-ლაბორატორიები საკუთარია შესაბამისი ყველა ატრიბუტით; აგრეთვე, როცა ამგვარი ბრწყინვალე ბაზა მო-ეწყო და ასევე ფართოდ გაიშალა — სწავლასთან ერთად — კვლევითი მუშაობა სა-ქართველოს სას. სამ. ახლად აშენებულ ინსტიტუტში, ორი საცდელ-სასწავლო მეურნეობით — მუხრანშა და დილომში, ამ დაწესებულებათა მუშაობა მშიდ-როდ და ურთიერთ სასარგებლოდ დაკავშირდნენ ამ დარგში და საქმე წარმა-ტებულადაც წარიმართა. პირველად სსრ კავშირში დილომში გაშენდა ამპე-ლოგრაფიული ნაკვეთი — 1200 ჭიშით საცდელი მიზნებისათვის, ამით გაძ-ლიერდა სცლეჭირული მუშაობა და ახალ ჭიშთა გამოყვანა. ამ საქმის მიბაძ-ვით, შემდგომში ყირიმში მეცნიერება-მეცნიერების საკავშირო ინსტიტუტ-თან — მაღარაჩში მოეწყო ვაზის ჭიშთა კიდევ უფრო მძლავრი საერთაშო-რისო მნიშვნელობის სასელექციო ნაკვეთი და ლაბორატორია.

რესპუბლიკის მეცნიერება-მეცნიერების მთავარ ზონაში მოეწყო საც-დელ-საჩვენებელი რიგი საყრდენი ბაზები: საქართველოს და თელავის ზონალური საცდელი სადგურები, ყვარლის, ახალციხის და სხვა საყრდენი და საცდელ-საჩვენებელი მეურნეობები და ტექნიკუმები. ამან კიდევ უფრო გააფართოვა და განამტკიცა უძირდვასესი დარგების მეცნიერული შესწავლა, რასაც მიბაძ-ეს მოკავშირე რესპუბლიკათა მეცნიერება-მეცნიერების სხვა საცდელ-სამეც-ნიერო დაწესებულებებმა. ამ საქმეში უდაოდ დადებითი მნიშვნელობისა იყო ის გარემოება, რომ დიდმა ივ. ჯავახიშვილმა თავისი დიადი შთანაფიქრი ყვე-ლაზე ადრე გააცნო პროფ. ს. ჩოლოვაშვილს და მონაწილეობა შესთავაზა. ეს 3. „მაცნე“, ფილოსოფიის, ... სერია, 1976, № 3

თანამშრომლობა დიდად ნაყოფიერი აღმოჩნდა. იგი ხომ ადრიდანვე იყო მე-
კენახეობის დარგში ყოველგვარი დიდი წამოწყებისა და სიახლის თავგამო-
დებული თაოსანი, უშუალო მონაწილე და მეტწილად ორგანიზატო-
რი. მისი ავტორიტეტი საკავშირო მეცნიერულ წრეებშიც მაღა-
ლი და ანგარიშგაწეული იყო. მას ისიც მოწმობს, რომ საქართველოში მეცნი-
ეობა-მეცნიერების საკავშირო ინსტიტუტის არსებობის პერიოდში მან მთა-
ვარი როლი წარმატებით შესასრულა მისი ორგანიზაციისა და მეცნიერულ-
გარე როლი წარმატებით — სანამ ინსტიტუტი ყირიმში არ გადაიტანეს.
კლევით ხელმძღვანელობაში — სანამ ინსტიტუტი ყირიმში არ გადაიტანეს.

საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. ს. ჩოლოყაშვილსა და უცელას, ვიზც აკად. ივ. გაგახიშვილთან თავიდანვე და განსაკუთრებით სიცოცხლის ბოლო-ათწლეულში ითანამდებობლეს — დიდი გამოცდილება დაუგროვდათ. ანან შეძლებია მათ ვაზთამცოდნეობის და მთლიანად მევენახეობა-მეღვინეობის ახალ, მაღალ საფეხურზე აყვანაში დღიდად სასარგებლო მონაწილეობა მიეღოთ. ამ მიღწევებმა გარკვეულად შეუწყო ხელი მთელი საბჭოთა ქვეყნის ამპელოგრა-ფიის შესწავლას, უამრავი მასალის დაგროვებას, მეცნიერულ დამუშავებას, სასტატიკო დამზადებას და დიდი — 6 ტომისაგან შემდგარი ნაშრომის „სსრ კავ-შირის ამპელოგრაფიის“ გამოცემას მოსკოვში²⁶. მასში — საქართველოს ვაზ-მცოდნეობის ავტორი და მთელი ნაშრომის მრავალრიცხოვანი სარედაქტო კოლეგიის წევრი პროფ. ს. ჩოლოყაშვილი იყო. მან დიდი შრომა გასწია, რათა საქართველოში მსგავსი გამოცემისათვის მასალების შესწავლა-შეგროვება მო-ეწყო და სათანადო დონეზე შესრულებულიყო; მაგრამ ვეღარც ის მოესწრო მისთვის ესოდენ ძვირფასი საქმის განხორციელებას...

„საკვარელ მასწავლებელს, მევენახეობის დარგის გამოჩენილი მოღვაწის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრს, პროფესორ სოლო-მინ მიხილოს ძე ჩოლოყაშვილის ხსოვნას — ვუძღვნი“.

ექვსი წლის შემდეგ, იმავე რედაქციით გამოკვეყნდა „საქართველოს ვაზის ჯიშები“ — II, დ. ტაბიძე „განეთის ვაზის ჯიშები“. აქ, წერილი რედაქტორისაგან, მთავრდება სიტყვებით: „დ. ტაბიძის შრომა უნდა გამოცემულიყო 1950 წელს, მაგრამ მისი გამოცემა სხვადასხვა შინების გამო დაგვი-

²⁶ Ампелография СССР, М., 1946. т. I,

27 გ. რამიშვილი გ. გურიანი, სამეცნიელოს და პურის ვაზის ჭიშები. საქ. მეცნ. აკად. ნაცღვილი წერტის, პროფესიონალურ ნ. კეცხოველის წინასიტყვაობთა და რედაქციით, თბ., 1948.

ანდა. იმედია, შემდეგი ტომები (III ტ. „ქართლის ვაზის ჯიშები“, IV ტ. „იშერეთის და რაჭა-ლეჩხუმის ვაზის ჯიშები“ და V ტ.) გამოცემული იქნება თავის დროზე“...

წინასიტყვაობაში აღნიშნულია, რომ „საქართველო სამართლიანად ითვლება ვაზის სამშობლოდ და მევენახეობა-მეღვინეობის ერთ-ერთ უძველეს კერად. ეს რომ ასეა, ამას მოწმობს, ძირითადად უკვე არქეოლოგიური გამოკლევათა მატერ მოპოვებული მატერიალური ნაშთები, რომლებიც მოპოვებულია მსოფლიო მევენახეობის ძირითად რაიონებში და დასტამბულია; ხოლო საქართველოში აღმოჩენილ მასალათა თვალსაჩინო ნიმუშები წარმოდგენილია ჩვენი ას დარგების საკვლევ ინსტიტუტში — მევენახეობა-მეღვინეობის მუზეუმში (თბილისი, დილომი) და ყოველწლიურად მდგრადირება“...

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ოცდაათიანი წლებიდან აკად. ივანე გავახიშვილი მრავალრიცხოვნი მიმდევრები ზედიზე აქვეყნებდნენ მნიშვნელოვან შრომებს მევენახეობა-მეღვინეობაში და სადღეისოდ საქართველოს სოფლის მეურნეობის არც ერთ სხვა დარგში არ მოგვეპოვება მათი ტოლფასი — ვრცელი და ღრმა შინაარსიანი ლიტერატურა. მართლაც, რევოლუციამდე მოგვეპოვებოდა მხოლოდ პირველი და ერთადერთი მნიშვნელოვანი წიგნი, მევენახეობა-მეღვინეობაში — კახეთში სოფ. შილდა-საბუეში, ევროპულ ყაიდაზე მეცნიერული გამართული ერთადერთი მსხვილი მეურნეობის მეპატრონე ლ. ე. ჭორჭაძისა (1876 წ.), რომელსაც დღემდე არ დაუკარგავს ინტერესი. ამას გარდა, ოციოდე წლის შემდეგ ოდესის უნივერსიტეტის რექტორმა, თავისი დროის საქვეყნოდ სახელგანთქმულმა ქიმიკოსმა პროფესორმა ვ. მ. პეტრიაშვილმა, გამოაქვეყნა ფუნდამენტური 560-მდე გვერდიანი ქართული წიგნი — „ღვინის დაყენება“ (ტფილისი, 1895) და გვერდა ი. წინამძღვრიშვილის ორიოდე წიგნაკი ამავე საგანზე. სულ ეს შეადგენდა მთელს ჩვენს ავლადიდებას.

მხოლოდ 30—40 წლის შემდეგ ივ. გავახიშვილის შთაგონებითვე დაიწყო თვალსაჩინო განვითარება მევენახეობა-მეღვინეობის მეცნიერებამ და იქმნება სულ მზარდი მაღალხარისხოვანი სპეციალური ლიტერატურა, ბევრი მათვანი რუსულ და უცხო ენებზეცაა დაწერილი ან თარგმნილი. თვით მაღლიან ქართულ ვაზზეც დღითიდლე იზრდება მოთხოვნილება მსოფლიოს რიგ მევენახეობის ქვეყანაში (საფრანგეთი, იტალია, ესპანეთი, იუგოსლავია, ბულგარეთი, უნგრეთი და სხვა), მოკავშირე რესპუბლიკების მიწებზე ხომ დიდი ხანია ქართულმა ვაზმა გასავრცელებლად და იქაური ვაზის გასაუმჯობესებლად მოკავდა ფეხი და სანაქებო პროდუქციას იძლევა — მოლდავეთში, უკრაინაში, რსფსრ, შუაზიის რესპუბლიკებში და სხვ. ამ საქმეში დიდი დამსახურება მიუძვით: ს. ჩილოყავშილს, კ. მოდებაძეს, ვ. ღვალაძეს, ნ. კეცხველს, ი. დურმიშიძეს, ვ. ქანთარიას, მ. რამიშვილს, ნ. გელაშვილს, ტ. ტაბიძეს და სხვა მრავალ; ქვეყნდება სადისერტაციო შრომები, მეცნიერული კრებულები, პოპულარული წიგნები და ბრძოლები და მაინც... საქმე მოითხოვს ამგვარი მოღვაწეობის კვლავაც ზრდას. ამავე დროს, ახლაც მიმდინარეობს ივ. გავახიშვილის დატოვებული დიდალი ძვირფასი მასალის დასასტამბად მომზადება და თანდათანობითი გამოქვეყნება²⁸. გამოქვეყნებულია მრავალი წიგნი

²⁸ ივ. გავახიშვილი. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, წიგნი I (ჩედ. აკად. ნ. ბერძენიშვილი), თბ., 1964; ივ. გავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკუ-

ჩვენი ეთნოგრაფებისა, მათ სათავეში უდგას აკად. გ. ჩიტაია, რომლის მეთო-დურ-პროგრამული ხელმძღვანელობათ, წლების მანძილზე მზადდება შრომათა მთელი სერია საქართველოს კუთხეების მიხედვით. გასულ წელს გამოქვეყნდა ორი მონოგრაფია, რომლებშიც თითქმის სრულად აისახა აღრინდელი გამო-ცემანი ამ დარგში. შეიძლება დაბეჭითებით ითქვას, რომ საქართველოში იწე-რება და ისტაბება გაცილებით მეტი ყველა სახის სპეციალური ლიტერატურა მევენახეობა-მელინეობაზე, ვიდრე სოფლის მეურნეობის სხვა რომელიმე დარგზე; მაგრამ ისიც ალსანიშვანია, რომ შესასწავლ-გამოსაყვლევიც კიდევ ბევრი რამ არის. ამ საქმეში დიდად გვრწყობს ხელს აკად. ივ. ჯავახიშვილის სამეცნიერო ლიტერატურული მემკვდრეობა, მისი ნაშრომები ნიადაგ ხელ-საპყრობი და გამოსაყენებელია.

ივ. ჯავახიშვილის მიერ შესრულებულმა გიგანტურ გამოკვლევათა დღემ-დე გამოქვეყნებულმა ნაწილმაც კი, ძალზე კეთილსასურველი გავლენა მოახ-დინა არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ სხვა რიგ ანალოგიური სოფლის მეურნეობის პროფილის მქონე მოძმე რესპუბლიკურშიც ამ სასიცოცხლო მნიშვნელობის დარგთა ვრცელი კომპლექსის გორავალფეროვანებასა, შემო-სავლის ზრდასა და საერთო ეკონომიკური ეფექტიანობის აღმავლობაში. დიდ-მა მკვლევარმა სოფლის მეურნეობის კომპლექსური თემატიკის სინთეზურ დამუშავებაში ჩააბა იმდროინდელი საუკეთესო, დაოსტატებული ახალგაზრდა ძალები: პროფესორები, ღოცენტრები, ლექტორები, ასისტენტები, ლაბორან-ტები და პრეპარატორებიც კი: ს. ჩილოყაშვილი, ი. ლომოური, ნ. კეცხველი, ი. განდიერი, ნ. იოსელიანი, ლ. დეკაპრელევიჩი, გ. მენაბდე, ნ. ჩახნაშვილი, ვ. სუპატაშვილი, ქ. ცხავაია, ა. მაყაშვილი და მრავალი სხვა. მათ ცალკეულ დავალებათა შესრულებით, მასალების თუ ცნობების მიწოდებით, ექსპედი-ციებში მოპოვებული მასალებისა და შეცნიერების ყამირის კერძოლურ და-მუშავებაში თუ სხვა საქმეში შესაბამისი მონაწილეობით, მნიშვნელოვნად შე-უძლებულეს ის უდიდესი სიმძიმე, რომელიც თავდაპირველმა მამულიშვილმა სურვილისამებრ იყიდა და ტიტანური შრომა წარმატებით დაგვირჩვინა.

მორალური სიშმინდის ადამიანის, მრავალმხრივი და ღრმა მეცნიერის, უებრო მოქალაქის, ქართველი ერის ყოველივე კეთილი ზე-ჩეულების მუ-დამ ჩრდილშეუყენებლად შემსრულებლის, ერის სინდისის, სიყვარულისა და სასოების ეტალონება — ივ. ჯავახიშვილმა, არა მხოლოდ გაწვრთნა, ინტელექ-ტუალურად აღმაღლა, საერთო ეროვნულ მაღალ სარჩიელზე დაამკვიდრა ზე-მოხსენებული თანამშრომლები, არამედ მუშაობის მთელ მანძილზე და თავისი ყველა შრომის სათანადო გვერდებზე, დამსახურებისამებრ და ძალზე ხშირად მადლობით იხსენიებს თითოეულ მათგანს... ამით მთელი მისი განუზომელი, წნიკალური დამსახურების თანამონაწილედ საქვეყნოდ აღიარებს მათ.

ჭეშმარიტად ბედნიერია ყველა, ვისაც წილად ხვდა ივ. ჯავახიშვილის სიბრძნის ღალადისის მოსმენა, მისი მოწაფეობა, მასთან დაოსტატება, თანა-მშრომლობა, მის ახლოს ყოფნა და მისი მაღალი ადამიანური ნათელით გაკე-თილშობილება, შრომისა და ცხოვრების გაბრწყინება, გაშინაარსიანება, გა-

რი ისტორიის ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII ს. ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1965; ივ. ჯავახიშვილი, მასალები საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორი-ისათვის, თბ., 1965; ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წიგნი II (XVIII-XIX სს.), გამომც. „მეცნიერება“, თბ., 1974 და სხვ.

აღვილება და სიხარული. დღეს, მისი დაბადების 100 წლისთავზე საერთო ეროვნული სიამაყით იგონებენ მას მისი მარად თაყვანისმცემელი თანამემა-
მულენი, მათი უსასრულო თაობები, რომელთათვისაც იყო იუ, არის და იქ-
ნება შუქურა და ჩირალდანი შორეთსა და სიახლოვეში სვლაგეზის განათები-
სათვის; მისი დიადი მაგალითი შეაძლებინება მათ ბევრი სიძნელის გადალახ-
ვას — განვთარებადი, ძლიერი და აღმავალი საქართველოს დაუსრულებელ
სამსახურში.

Н. Ш. ЯШВИЛИ

АМПЕЛОГРАФИЯ — СОРТОВЕДЕНИЕ ВИНОГРАДНОЙ ЛОЗЫ ГРУЗИИ В ТРУДАХ АКАД. И. А. ДЖАВАХИШВИЛИ

Резюме

Считая сельское хозяйство одним из надежных основ всей экономики Грузии, преданный служитель Родины, академик Иван Александрович Джавахишвили, с юных лет всесторонне изучал экономику сельского хозяйства — особенно его интенсивных культур. Едва ли можно было сыскать в мировой литературе аналогию того монументального труда, который выполнил наряду с другими трактатами, по многим проблемам истории, языкоznания, экономики, юриспруденции — в целом грузиноведения, за 40 с лишним лет напряженного труда, великий ученый И. А. Джавахишвили и издал в двух объемистых частях «Экономическую историю Грузии» (1930, 1935 гг.).

Значительно большее внимание уделено всеобъемлющему исследованию виноделия и виноградарства Грузии, с предельно тщательным освещением всех деталей сортоведения виноградных лоз (Ампелографии). Следуя особому — «джавахишвилевскому» — методу научных изысканий, ученый дает анализ и оценку тех трудов, которые были известны и доступны с древнейших времен и до тридцатых годов нашего века — на грузинском, еврейском, арабском, ассирийском, индийском, египетском, персидском, армянском, греческом и других языках; широко использованы данные изобразительного искусства, остатки памятников религии-культы и сооружений оборонного, гражданского, торго-ремесленного и хозяйственного, дорожно-мелiorативного строительства, предметов обихода, оружия, орудий и средств производства, огласлей хозяйства — пищи и питания; нумизматика словом все, что извлекалось из руин разрушений и пожаров, землетрясений, оползней, геологических обнажений; и, наконец, планомерных археологических раскопок и изысканий. Весь этот богатейший материал подвергался тщательным научным исследованиям и сопоставлениям различных — подчас противоположных данных — и делались наиболее вероятные выводы. Аналогично тщательным был анализ несравненно обширных литературных источников и оформлялись заключения, заслуживающие наибольшего доверия. И, тем не менее, предельно осторожный, с чувством ответственности ученый редко высказывал категорические, тем более, императивные мнения, довольствуясь чаще вероятными соображениями он многократно перепроверял свои доводы.

Акад. И. А. Джавахишвили установил, что Грузия — страна древнейшего виноградарства и виноделия, один из очагов происхождения благороднейшей из растительного мира виноградной лозы. Эта страна высокой культуры селекции — выведения новых, приспособленных к многообразным природно-производственным условиям низменных, хол-

мистых и предгорных зон. Страна — с территорией избыточного, достаточного и недостаточного увлажнения, с бесконечно разнообразным почвенным покровом, с большой дисперсностью почвенного плодородия, урожаев культур и культуры самого производства.

Акад. И. А. Джавахишвили показал, что творческий гений наших предков — тружеников, создал удивительную гамму различных и по преимуществу высокосортных виноградных лоз, произрастающих в различных условиях не только Грузии, но и Молдавии, Украины, Средней Азии, Азербайджана, Армении и др.; что введенная впервые на древних землях культура виноградной лозы, распространилась по обеим берегам Средиземноморья. Она дала определенный стимул образованию прославленного промышленного виноградарства и виноделия в странах Европы и Африки.

Грузия и поныне охотно обменивается с ними уникальными сортами Саперави на Каберне, Ркацители на Бордо и Шардоне и т. п. А на всемирных и региональных съездах, конкурсах, дегустациях постоянно завоевывает значительное количество медалей, в основном — золотых и серебрянных. Из 4000 сортов виноградных лоз всей нашей планеты 1250 насчитываются в Советском Союзе и только в Грузии — около 500 сортов.

Труды акад. И. А. Джавахишвили, особенно его работы по экономике сельского хозяйства Грузии являются настольными книгами для изучающих основы экономики виноградарства и виноделия Грузинской ССР.

ჭრმოაღვინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის
ინსტიტუტის.

შოთა ესიტაჟვილი

კაშა-ვებგველა და მატერიალური სიცავილის
რელიგიურ-მითოლოგიური გაცირკვების
ზოგიერთი საკითხი

მხატვრული ლიტერატურის შეცრდა გამოჩენილმა ოსტატმა გამოიყენა შემოქმედებითი ჟათავის წყაროდ რელიგიურ-მითოლოგიური თქმულებანი და მათი ცალკეული პერსონაჟები. შემოქმედნი ასეთ თქმულებებს, განსაკუთრებული ეფექტის შესაქმნელად, რეალისტურ სახეობში აქსოგენ და როგორც გარსამოსს საკუთარი განწყობილებებსა და იღების გადმოსაცემად იყენებენ. მხატვრული სიტყვის ცნობილი რუსი ოსტატი ვალერი ბრიუსლოვი პ. პერიოდისადმი გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში შენიშვნავს: „არ შეიძლება, შენი სულიერი განწყობილება ისე გაამოსცე, რომ ჩეულის ფიცართა შემმუსკრელი მოსე გამოსახო?“ მართლაც, ბრიუსლოვი საქამიან ხშირად იყენებდა ასირიის, ძველი ეგვიპტის, ანტიკური საბერძნების მითოლოგიას; აგრეთვე — მონოთეისტური რელიგიების ლეგენდებსა და პერსონაჟებს, ქრისტიანობის საცუცველდებულ წიგნს — ბიბლიის როგორც მხატვრული შემოქმედების წყაროსა და თვით ანტირელიგიური იდეების გადმოცემის ხერხს.

ვაჟა-ფშაველა თვითონ ცხოვრობდა ჩელლიგიურ-მითოლოგიური სასწაულების მხარეში — თუშ-ზუგა-ხევსურთა ფანტასტიკურ სამყაროში, რომელთა ილუზორული წარმოსახვით ზეპუნებრივი ასებანი — ქაჭები, ღვევები, ღვთისშვილნი და სხვა ანიმისტური პერსონაჟები აქვე, დედამიწაზე — უღრან ტუებში, კლდე-ღრეებში, ჩანჩქერებში, წარაფებში, მდინარეთა ჩაბნელებულ ხეობებში თუ ადამიანთა სამოსახლოν აღგილებში ბინაღრობენ, ერთმანეთს ებრძევან და გაუთავებელ შესლა-შვამებაში თვით ადამიანებსაც ითრევენ. ჩასაკვირველია, ვაჟა შეეძლო უშუალოდ დაპკირვებოდა მთიელთა სულიერ სამყაროს, მათს მდიდარ ჩელლიგიურ-მითოლოგიურ თქმულებებს და თვით მათი ფანტასტიკური ასახვის იმიერტის — ბუნების ძალების ილუზორული გარდაქმნის პროცესსაც, „რომლებიც სხვადასხვა ხალხის შემდგომ განვითარებაში მრავალგვარ ერად განვიროვნებას პოულობენ62.

ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების მთავარი ობიექტი ადამიანია. იგი მწერლის ნიჭის საზომად ადამიანის სიყვარულს, მისი ყოფის გაუკეთესებისათვის ბრძოლას აცხადებს, რის გადმოსაცემად საჭიროა „დიდი გრძნობა, დიდი კორნა

¹ М. Васильев. Свободная ладья. «Наука и религия» № 9, 1973, стр. 54.

² ფ. ენგელსი. ანტი-დიურბინი, თბ., სახელმავ, 1952, გვ. 378.

ადამიანის სულისა და მისი ცხოვრებისა“. მითი თუ ლეგენდაც მწერალმა „უსათუოდ თავისებურად უნდა გადაამუშავოს, თავისი გრძნობა-გონების საკუთრებად გახადოს“, — ე. ი. მის პერსონაჟებს ადამიანური შინაარსი დაუბრუნოს. ვაჟას აზრით, გოეთემაც ფაუსტის ლეგენდას თავისი დიდი ნიჭისა, ე. ი. დიდის გრძნობა-გონების“ წყალობით შეასხა ახალი ხორცი და შთაბერა სული ცხოველი⁴.

ერთ-ერთი მითოლოგიური პერსონაჟი, რომელიც ვაჟამ „თავისი გრძნობა-გონების საკუთრებად“ გარდაქმნა, „საკუთარ სულიერ ქურაში.. გადააღნო... გადააღულა“, ამ ირანი იყო. მკვლევართა აზრით, ამირანი ბერძნულ პრომეთეს მსგავსად პოლითეიზმის წინარე მითოლოგიური პერსონაჟია. იგი ებრძვის ბოროტ ძალებს — დევებს, ქაფებს, გველეშაპს, — მათგან ადამიანებს იცავს და ამიტომ იგი ქართველი ხალხის საყვარელი მითოლოგიური გმირია. მაგრამ ამირანი შხოლოდ დევ-ქაფებს კი არ ებრძვის, არამედ ერთ-ერთ ძლიერ ღვთაებასაც, რომელიც „ღრუბელთა საქმეს განაგებს“, და ქართულ წარმართულ პანთეონში პირიმზეს, ლაზარესა თუ ელიას სახელს ატარებს; იგი მას ასულს მოსტაცებს და შეებრძოლება, რის გამოც ღვთაებამ კლდეზე მიაჯაჭვა. უფრო მოგვიანებოთ კი ხალხის ფანტაზიამ ამირანი წარმართული დმერთის მაგიერ ქრისტეს შეაბრძოლა და ეს ბრძოლაც ამირანის მიჯაჭვით დამთავრდა. ამირანს მისი შესაფერი ძალიაც ჰყავს — ფრთოსანი ყურშა, „გოშია ყორნის ნაშობი“⁵. ვაჟა-ფშაველა გადმოგვცემს, რომ ფშავ-ხევსურები ძალლისა და ყორნის უწმინდურ ძალად აღიარებენ და მათ მოკვლას ერიდებიან. განსაკუთრებით „ახლის მიცვალებულის პატრონი ვერ მოჰკლავს უწმინდურ ცხოველს, რადგან იმას სწავს, რომ იმ უწმინდურის ცხოველის სული გააუწმინდურებს კაცის სულს“. მას ვერც ხატ-ჭვარი აკლებს რაიმეს და მისი მიერების ეშინია კიდეც. უწმინდურ ძალად აღიარებული ძალი მაინც შემორჩენილია თაყვანისცემის ობიექტად. მაგრამ მას მსხვერპლად ასევე უწმინდურ ცხოველად შერაცხულ ციკნებს სწირავენ და ოჯახის კარგად ყოფნა-გამრავლებას შესთხოვენ. უნდა ვითიქროთ, რომ ხატებთან (ე. ი. ფშავ-ხევსურულ პოლითეიზმთან) ძალლის, ყორნის ასეთი დაპირისპირება მათი ფეტიშური, ტოტემური თვისებების არსებობის ადრინდელ საფეხურებს მიუთითებს, რომელთაც შემდეგ წარმოშობილი პოლითეიზმი ებრძვის და მათ უწმინდურ ძალებად აცხადებს. ყურშასთან და ყორნითან დაკავშირებული ამირანიც წმინდა მითოლოგიურ პერსონაჟად გადაქცეული პოლითეიზმამდელი ანიმისტური სულია, რომელიც არა მარტო ბოროტ ძალებს ებრძვის, არამედ წარმართული და მონოთეისტური რელიგიების მრისხანე ღმერთებსაც. მეტად საყურადღებო შემთხვევაა, როდესაც ადამიანთა მითოლოგიური ფანტაზია რელიგიურ ფანტაზიას ებრძვის. ეს არის ხალქური შემოქმედების ჯანსაღი მარცვალი, — „ლაშარის ჯვარის სამსახურით“ შეწუხებული ფშაველი კაცის ფანტაზიას პოეტური „ფრთა გაშლაა“, რითაც „ხუმრობას უტეხს“ მძლავრ ხატს: „ფშაველთა ლაშარის ჯვარი ნეტარ არ დაუბერდაო? მებობენ დაბერებულა, ნეტარ არ მოუკვდებაო?“ — ამასთან დაკავშირებით, ვაჟა-ფშაველა შენიშვნავს: „რადა? რად უნდა მოუკვდეს ლაშარის ჯვარი, ფშაველთა დიდება და სახელი? ალბათ აწუხებს, სამახურს. სთხოვს და იმიტომ“⁶.

⁴ ვაჟა-ფშაველა. თხზ., ტ. 9, გვ. 307.

⁵ ივ. ფავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, გვ. 153, 157.

⁶ ვაჟა-ფშაველა. თხზ., ტ. 9, გვ. 56, 163.

აღნარებულია, რომ მითოლოგია სინამდვილის ფანტასტიკური ასახვაა და წარმოიშვა პირველყოფილ ადამიანთა ცნობიერებაში ბუნების, მთელი სამყაროს გასულიერების შედეგად. იგი ხალხის რელიგიური ფანტაზიის ნაწარმოებია და ბუნების ან საზოგადოების ამა თუ იმ მოვლენას აგვისტის გულუბრყვილო-განპიროვნებული, შეუცნობლად წარმოსახული მხატვრული სახეობითი ფორმებით. ფ. ხ. კესიძის აზრით, პირველყოფილ რწმენაში (ფეტიშიზმი, ანიმიზმი, პოლითეიზმიც კი) ზებუნებრივი ჯერ კიდევ არ არის გააზრებული როგორც რაღაც წმინდა იდეალური (ზეგრძნობადი), რამდენადაც პირველყოფილ მა ადამიანმა საერთოდ არ იცის იდეალური ანუ ზეგრძნობადი არსება; ზებუნებრივი მას წარმოუდგება საგანთა ან არსებათა სახით და არც თუ იშვიათად მითოლოგიური ფანტაზიით გასულიერებულ სახეებად. ამ სახეების ხორც-შესხმა, მათი პერსონიფიკაცია კონკრეტულ პირებად, წარმოშობს პირველყოფილი ადამიანის ცხოვრებაში გრძნობად-წარმოდგენის სულებს, დემონებსა და ღმერთებს. იქმნება ე. წ. საკულტო მითები, ე. ი. მითები, რომლებიც ხდებიან რელიგიური რწმენისა და თაყვანისცემის საგნად. მაგრამ ეს მხოლოდ ლაპარაკობს მითოლოგიაში მეტ-ნაკლებად რელიგიური ელემენტების არსებობის შესახებ და არა მათ იგივეობაზე, ვინაიდან მითი და რელიგია სხვადასხვა რიგის მოვლენებია... მითოლოგია — ეს არის სამყაროს თავისებური ხედვა, გარემომცველი სინამდვილის შესახებ წარმოდგენით განსაკუთრებული ტიპი, რომელშიც რეალური შეერწყმის ფანტასტიკურს; ხოლო რელიგია — ეს არის რწმენა, რომელიც უშვებს ფანტასტიკურს, მაგიურს, სასწაულებრივს, მაგრამ ფანტასტიკურს განასხვავებს სინამდვილისაგან, ერთმანეთისაგან განასხვავებს იდეალურსა და რეალურს, აიძულებს იარსებოს თავისი ნორმების თანახმად, მოითხოვს წეს-ჩვეულებათა, აკრძალვათა თავისებურ დაცვას და ა. შ.⁸

მითისა და რელიგიის ურთიერთობიმართების შესახებ მრავალი სხვა მოსაზრებაც (ს. ტოკარევი, ა. სუხოვი და სხვ.) ძირითადად იმ აზრს ადასტურებს, რომ ორივესათვის დასაშვებია ფანტასტიკური, მაგრამ რელიგია უცილებლად გულისხმობს რაიმე კულტს, რწმენას, რაიმეს გაღმერთებასა და გაღმერთებულის თაყვანისცემას. მოითხოვს წეს-ჩვეულებათა თავისებურ დაცვას. რელიგია, ერთიან სამყაროს ორებს ზებუნებრივ და ბუნებრივ სამყაროებად, ამქვეყნიურად და იმქვეყნიურად, იდეალურად და მატერიალურად და, ბუნებრივია, ერთმანეთისაგან განასხვავებს ფანტასტიკურსა და მიწიერს. რაც შეეხება მითოლოგიას, მასში ფანტასტიკური და რელიგიური, იდეალური და მატერიალური იგივეობრივია, მისთვის საგადოებულო არ არის ზებუნებრივის რწმენა, იგი არვის ავალდებულებს რაიმე საკულტო თუ მაგიურ წეს-ჩვეულებათა შესრულებას. კ. მარქსი აღნიშნავს, „ყოველი მითოლოგია, ძლევს, იმორჩილებს და აყალიბებს ბუნების ძალებს ფანტაზიაში, ფანტაზიის საშუალებით“, იგი არქს „ბუნება და თვით საზოგადოებრივი ფორმები, უკვე გადამუშავებულნი შეუცნობელ-ხელოვნებით წესით ხალხური ფანტაზიის მიერ“⁹. მაშასადამე, მითოლოგიური თქმულება გულისხმობს ბუნებისა და საზოგადოების ამა თუ იმ მოვლენის განზოგადებას. მაგრამ განზოგადებული და განსაზოგადებელი, ზო-

⁷ Философская энциклопедия, т. 3, стр. 457; Краткий научно-атеистический словарь, М., «Наука», 1964, стр. 361.

⁸ Ф. Х. Кесиди. От мифа к логосу, М., «Мысль», 1972, стр. 50, 51.

⁹ კ. მარქსი. პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკისათვის, თბ., სახელგამი, 1953, ვე. 296.

გადი იდეა და კერძო გრძნობადი სახე, ფანტასტიურ-სასწაულებრივი და ჩვეულებრივი ერთმანეთს ნივთობრივად ემთხვევიან. ვ. ი. ლენინი მითოლოგიაში ხედავდა „პირველყოფილ იდეალიზმს“, რომლის მიხედვით „...ზოგადი (ცნება, იდეა) არის ცალკეული არსება¹⁰.“ თუ გავითვალისწინებთ, რომ ყოველგვარი იდეალიზმი გაფაქიზებული ხუცობაა, გზაა რელიგიისაკენ, როგორც ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა, ხოლო „პირველყოფილი იდეალიზმი“ გულისხმობს რელიგიურ-მითოლოგიური წარმოდგენების ამა თუ იმ ძირითადი დებულების, უწინარეს ყოვლისა კი, მიცვალებულთა სულებისა და არამატერიალური, ზებუნებრივი ძალების შესახებ ანიმისტური შეხედულების განმტკიცებასა და განვითარებას, მაშინ უნდა შევნიშნოთ, რომ მკვეთრად გამოყალკვებულად თითქმის არ არსებობენ რელიგიური და მითოლოგიური წარმოდგენები; ყოველ შემთხვევაში, დღემდე მოლწეულ მითებში მაინც ისინი უმეტესად ერთმანეთშია შერტყმული. რელიგიური და მითოლოგიური ელემენტების ასეთ შერტყმასთან დაკავშირებით, მ. ი. შახნოვიჩი (რომელსაც ეთანხმება გ. პ. ფრანცივიც) აღნიშნავს: „როდესაც მითოლოგია შებოჭილია ზებუნებრივისადმი ბრძან რწმენით, წარმოადგენს რელიგიური იდეოლოგიის შემადგენელ და უმნიშვნელოვანეს ნაწილს და განუყრელად დაკავშირებულია ღმერთების თაყვანისცემასთან, კულტთან, შეს-ჩვეულებებთან, შელოცვებთან და სხვ., მაშინ ამ შემთხვევაში დამახინჯებულ წარმოდგენათა ქსელში ჭანსალი ხალხური შემოქმედება მხოლოდ ჩანამატია და დათრგუნვილია. საწინააღმდეგო სურათს ვამჩნევთ იმ მითებში, რომლებშიც რელიგიური წარმოდვერები ჩანამატია ჭანსალი ხალხური ფანტაზიის სახეებიან ქსოვილში“¹¹.

„ამირანი“ ისეთი მითოლოგიური თქმულებაა. სადაც „ჯანსალი ხალხური ფანტაზიის სახეებიან ქსოვილში“ რელიგიური ელემენტები ჩანამატი და არარსებითია. ვაჟა-ფშაველამ თქმულების ჭანსალი მარცვალი აიღო, ახლებურად გაიაზრა და ახალ შემოქმედებით „ნიადაგზე დათესა“¹². პოეტმა მითოლოგიური გმირის — ბოროტ ძალებთან, წარმართულ და მონოთეისტურ ღმერთებთან მებრძოლი ამირანის სახე თავისი თანამედროვე სოციალური ბოროტების, კერძოდ, რელიგიური ცრურშენის წინააღმდეგ მიმართული პროტესტის, თავისუფლებისათვის ადამიანთა ბრძოლის სიმბოლოდ წარმოსახა და წმინდა ადამიანური შინაარსით აღჭურვა.

ამირანის სახის დემითოლოგიზაცია და ანტირელიგიური ხასიათი განსაკუთრებით გამოკვეთილია პოემაში „მთათა ერთობა“¹³. საყურადღებო ფაქტია — საღვთო წიგნების მემკვიდრედ ავტორს სვავი გამოჰყავს, რომელსაც ათქმევისებს: „იქ ერთხელ მწირი ცხოვრობდა; დაბლა ის იყო, მაღლა მე... მოკვდა და იქვე დაეფლო გრკალად მოხრილი წელშია. ნე დამრჩა, როვორც მემკვიდრეს, მთელი იმისი ქონება... არა მჭირდება ღონება წერილის მისაწერადა, თუ სადიდებლად უფლისა, ანუ თქმა „მამაო ჩვენოს“, საკურთხებელად სუფრისა“¹⁴. ავტორი ღვთის მოსავი მწირის იმედების სრულ ილუზორულობას გვიჩვენებს და ამირანს საღვთო წიგნების, საერთო, სვავად პერსონიფიცირებული მონოთეისტური რელიგიის ინსტიტუტის წინააღმდეგ და ადამიანთა

¹⁰ ვ. ი. ლენინი. თხ. ტ. 38, გვ. 384.

¹¹ Г. П. Францов. Научный атеизм. М., «Наука», 1972, стр. 261.

¹² ვაჟა-ფშაველა. თხ. ტ. 9, გვ. 307.

¹³ ვაჟა-ფშაველა. თხ. ტ. 4, გვ. 179.

ერთობის სასარგებლოდ მიმართავს, როდესაც ათქმევინებს: „დაკარგეთ მან-დით ეგ უშნო, წაიღოს თავის ხელობა; ცოდვა არ არის ბრჭყალითა მაგანა გიჯგნოს ერთობა?“. პოემის დასკვნითს ნაწილში ამირან თვით ღმერთის არ-სებობის უარყოფის საშუალებად არის გამოყენებული. ღვთისადმი სულთა ვედ-ჩებას იმის შესახებ, რომ დაჩაგრულ ადამიანებს ნუგეში სცეს და ქვეყანაზე გამეფებული უსამართლობა დათრგუნობა, ამირანი პასუხობს: „ყველამ თავის თავს უშველოს, ყოფნამ სხვის შველის ამარა მე არა მარგო, ნაღველმა მხო-ლოდ გულმკერდი დაღარა. ძალის შეძენა ვეკველის მეც და სხვას, ვინაც ტანჯულა მართლა, თუ უსამართლოდა, სხვა არა გამონახულა მის გარდა სა-შუალება“.

პოემაში ჩართული ამირანის სახე ქრისტიანულ და, საერთოდ, მონოთეის-ტურ რელიგიებს უპირისპირდება. ცნობილია, რომ ერთმანეთს დაუპირისპირ-დნენ წარმართული და მონოთეისტური რელიგიებიც. მაგრამ, რასაკირველია, ამირანი წარმართული სარწმუნოების პოზიციებზე არ დგას.

ვაკას ამირანი არ დგას წარმართი ფშავ-ხევსურების პოზიციებზე, რო-მელთა საშაჟაროში უმეცერება, ცრუმორწმუნოება დაფარფაშობს და უბირ მთი-ელს ბუნებაში „ყველაფერი, ხილული და უხილავი... ცრუმორწმუნეობის საგ-ნად გაუხდია“, „ღმერთსაც და ხატსაც თავის სარგებლობის გულისათვის ევე-ჩება“ და პგონია, რომ „დედამიწა ვეშაპის ზურგზეა დაფუძნებული“¹⁴. წარ-მართული რწმენის წარმოშობისა და არსებობის მიზეზებს ვაკა-ფშაველა ადა-მიანთა განვითარების დაბალი დონითა და შესაბამისი მატერიალური ცხოვ-რების პირობებით ხსნის. ადამიანთა ცხოვრება — „კუზიანი“, ბრმა, ჯობე დაბჯენილი მათხოვარა ბებერი“, რომელსაც საკუთარი წესი და რიგი აქვს. ადამიანთა, მათ შორის, წარმართთა გონებრივი საქმიანობის ობიექტური სა-ფუძველია¹⁵.

ვაკას ამირანი მონოთეისტურ ღმერთს არც იმ ველური, კაციჭამია გოჩის პოზიციებიდან უპირისპირდება, რომელიც ბუნებას, მის მოვლენებსა და სავ-ნებს გასულიერებულად აღიქვამს, ქარი ცოცხალი არსება პგონია და მას მუშ-ტით ემუქრება, ბუნებას ქერ არ გამოყოფია, ნახევრად ცხოველია და დარწ-მუნებულია, რომ ადამიანის გულისა და თვალების შეჭმით ორმაგად გულადი და მხედველი გახდება¹⁶. დიდი ქართველი პოეტი თავის მრავალ ნაწარმოებში ბუნების, მისი საგნებისა და მოვლენების პერსონიფიცირებას ახდენს, რაც ადამიანთა თვითშეცნობის, ესთეტიკური აღქმის, პოეტური ტკბობის საშუალე-ბაა და არა მათი ცოცხლად არსებობის დადასტურება.

ვაკას ამირანი არც გაიდალებული წარმართია, არამედ დევ-ქაჩებად გა-დაცმული, გაბატონებული სოციალური ძალების მიერ მიჯაჭული გმირია, რო-მელიც ქართველი მშრომელი ხალხის თავისუფლებისათვის, მტარვალთაგან წართმეული ბედნერების დაბრუნებისათვის, წოდებრივი განსხვავების მოს-პობისათვის იბრძების¹⁷. ვაკა ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავს: „საშინელება!... მაგრამ ვითმენ იმიტომ, რომ არც უნდა ვეცადო, ლოდებს ხმას ვერ ამოვა-ლებინებ, ენას ვერ ჩავუდგამ... იმათ მაგიერ მე მოვყები ყბედობას, ვითომ ისინი ლაპარაკობენ.. და ამით ჩემ თავს ვატყუებ“. და იქვე გონებამახვილუ-

¹⁴ ვაკა-ფშაველი. თხზ. ტ. 6, გვ. 74, 78; ტ. 10, გვ. 67.

¹⁵ ვაკა-ფშაველი. თხზ., ტ. 9, გვ. 193, 296, 393; ტ. 10, გვ. 90.

¹⁶ ვაკა-ფშაველი. თხზ., ტ. 5, გვ. 37—40.

რად უმატებს: „ჭკვათმყოფელი ადამიანი თავს ტყუილით არ დაუწყებს კვებას, სინამდვილეს პასუხს გასცემს. სინამდვილე რაღა ხილია?“

ჩვენი აზრით, ეს კითხვა, სხვა მოტივებთან ერთად, გულისხმობს ადამიანისა და გარემომცველი სინამდვილის ურთიერთმიმართებას, ბუნების როგორც გარემომცველი ობიექტური სინამდვილის გაგებას, სამყაროში ადამიანის ადგილის გარკვევასა და რელიგიური წარმოდგენების რეალურად არსებობა — არ არსებობის საკითხს. ვაჟას აზრით, სინამდვილე „ის, რასაც თვალით ნამდვილად ცველა ეხედავთ და რაც უურით გვესმის; ისიც კი უნდა ჩაითვალოს სინამდვილედ, რასაც ნახულისა და გაგონილის გამო ვგრძნობთ. მაშასადამე, სინამდვილეა ცხოვრება ჩვენი და მისი პირობანი, აგრეთვე ისინი, ვისაც ჩვენ ვხედავთ, ვისთანაც ჩვენ ასე თუ ისე დამოკიდებულება ვვაქვს. და თვით ბუნება გარემო ჩვენსა“. სინამდვილეა ცხოვრებისა და ბუნების მოვლენები, — ეს სინამდვილე ადამიანის გრძნობის ორგანოებზე მოქმედებს და შთაბეჭდილებს იწვევს; ამ სინამდვილის გარეშე არაფერი არ არსებობს, არარაობაა, არარაიდან კი მხოლოდ არარა წარმოსდგება¹⁷. აქ გარკვევით არის მინიშნებული მატერიალური სინამდვილის ობიექტურ რეალობად არსებობა, რომელიც სუბიექტის გრძნობათა ორგანოებზე მოქმედებს, შეგრძნებებში ეძლევა. რასაც ვ. ი. ლენინი ფილოსოფიურ მატერიალიზმს, ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის მატერიალისტურ გადაწყვეტას უკავშირებს¹⁸. სინამდვილის გარეშე კი არარაობაა და, მაშესადამე, ყოველგვარი ზებუნებრივის არსებობაც არარაობაა.

პოემაში ამირანი არა მარტო ღმერთს, რამედ თვით პერსონიფიცირებულ ბუნებას უპირისპირდება. იგი მთებს უსაყვედურებს:

„რამდენჯერ აღვებული გაგზავნეთ აქით ხევები,
რამდენი კაცი დაარჩო, რიყედ აქცია ველები..
ბევრს დაუქცია სახლ-კარი, შლამით აუვსო ქვევრები.
თუ საფშე სამართალია თქენენცა ხართ და ასე ასე ბევრები.
ვაი რომ შებორკილი ვარ, მტარვალია კელარ შევები,
თავის ნებაზე მაშინა ვერ გატარებდნენ დევები..“

საყურადღებო აზრია. მთებს დევები ატარებენ თავიანთ ნებაზე. წარმართისათვის ეს დევები ბუნების საგნებსა და მოვლენებში ჩასახლებული სულება. ამირანი ამ ცრუმორჩმუნეობრივ წარმოდგენების მოსპობას ცდილობს, რათა ბუნებას თავისი ნება, თავისუფლება და თავისი ნამდვილი შინაარსი დაუბრუნოს. არც ზეციურ ძალებს როგორც ილუზიორულ წარმოდგენებს, არც „უნივერს“ ბუნებას და მის მოვლენებს, რომლებიც „არც ავს ამბობენ, არც კარგსა“ — არ ძალურ დააკმაყოფილონ ვედრება: „თავისუფლების გვირგვინი დაადგი კარგის მცველადა, დათრგუნე უსამართლობა, გამეფებული ქვეყნადა“. ეს შეუძლია მხოლოდ თვითონ აღმიანურ ახალ ძალას, რომელსაც ვაჟა მიჭაჭული ამირანის სახით წარმოსახავს და, წამოიძახებს: „უნდა უფალოთ ამირანს, გამოუშვებენ მანამდე“.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ პოეტს სურს ბუნების უსულო საგნები და მოვლენები აალაპარაკოს. ასეთ სურვილს სხვა წერილშიც ქვედებით: „თუ გძინავს, გაიღვიძე, — ეუბნება ვაჟა ლოდს, — თუ გლვიძავს, დაიძინე, ერთი

¹⁷ ვაჟ ა-ფ შაველა. თხზ., ტ. 9, გვ. 193-194, 260, 407.

¹⁸ ვ. ი. ლენინი. თხზ., ტ. 14, გვ. 330.

რამ ქმენი, აბა რას უგდიხარ ეგრე თხრად და ტიალად? რას ჰგავს შენი ყოფნა? ვაცქერდები, თოქოს დამცინის და მეუბნება: „შენ მოჰკვდები, მე კი ისევ ესრე ვიქნები აქ დარბაისლურად წამომჭდარი და გამვლელ-გამომვლელი მნახავს, მზე გამათბობს, ცის ნამი დამნამავსო!“ პაი, ბეჩავო, ბეჩავო, არც ერთი არ არის შენთვის! ეს მხოლოდ ჩემი ოცნებაა, მაინც მკვდარი ხარ, მაინც შენ ვერაფერსა ჰგრძნობ და კიდეც ეგ მიკლავს გულას, მხოლოდ კი ხარ, არსებობ და განა მე კი არ ვიქნები მკვდარი? მაგრამ დღეს რომ ცოცხალი ვარ, — ეს მეტი მაღლია ჩემთვის ლვთისაგან მონიჭებული და ვცდილობ სიცოცხლე რა-შემე გამოვიყენო. ვიქრობ, ვგრძნობ, მიყვარს, მძულს და კაცი მქვიან, დიალ კაცი საუკეთესო ბუნების წევრი ვარ¹⁹.

რასაკვირველია, ბუნების წარმართული გაგება — მისი საგნებისა და მოვლენების გასულიერებულად არსებობა უარყოფილია. ფიქრი, შეგრძნება, სიყვარული, სიძულვილი ცნობიერებაზე მიუთითებს და შხოლოდ ადამიანს ახასიათებს. საგნები და მოვლენები შეიძლება გასულიერებული იყოს იმდენად, რამდენადც მათ ადამიანის ფანტაზია გაასულიერებს, ე. ი. ადამიანის ფანტაზიის ნაყოფია. წარმართის რწმენით, საგნები დ მოვლენები გასულიერებულია, იგი მათ თაყვანისცემის ობიექტებად აქცევს, ასეთი გზით თავისივე გულის-თქმით ანთებულ სურვილებს ილუზორულად იქმაყოფილებს და ბუნების ძალებისაგან დათრგუნვილი სინამდვილესაგნ მოწყვეტილ თავისივე ტვინის ნაყოფს სრულ მორჩილებას უცხადებს. კ. მარქსის სიტყვებით, აქ ადამიანის ტვინის პროცესუატები წარმოგვიდგებიან დამოუკიდებელ არსებებად, რომელთაც მინიჭებული აქვთ საკუთარი სიცოცხლე და გარკვეულ ურთიერთობას ამყარებენ ადამიანებთან და ერთმანეთთან²⁰.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ვაჟას ბუნება თავისთავადია, მატერიალური სინამდვილეა და სუბიექტს შეგრძნებებში ეძლევა. ეს ბუნება ყველაფერს მოიცავს, ყველა საგანი და მოვლენა მასშია, მაგრამ ისე კი არა, როგორც ჭურჭელში ჩაყრილი ნივთები. საგნები და ბუნება დიალექტიკურ ერთიანობაშია. ყოველი საგანი და მოვლენა ბუნებაშია, ბუნება ყოველ საგანსა და მოვლენაშია და ყოველ მათგანში თავისებურად მეღავნდება. ეს გამომუღავნება — ქმნადობა უსასრულოდ მრავალსახოვნად ხდება. ადამიანიც ბუნების ნაწილია, ბუნებაშია, მაგრამ ბუნებაც ადამიანშია, მასში თავისებურად გამომუღავნებულია. მაშასადამე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბუნება გაუსულიერებელია, როდესაც უსულო საგნებშია, და გასულიერებულია, როდესაც ადამიანში მეღავნდება. შეგნიშნავთ, რომ ვაჟა არ ხდის პრობლემად, ადამიანი მარატიულად არსებობს, თუ ბუნების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე წარმოიშვა. ახლა სრულიად გასაგებია ვაჟას სიტყვები, რომ ბუნებას „თვალები არა აქვს, არც თავი აბია და ტვინისად ექნება?“ და მაინც „თვალისლულიც არის და ბრმაც ერთსა და იმავე ღროს“, „აზრი მაღალი აქვს, ფიქრი კეთილი, მაგრამ შეცდომაც ბევრში მოსდის, უნაკლო არც იგია“, ცხადია, იმიტომ, რომ ადამიანიც უნაკლო არ არის. ბუნება ვაჟას ღმერთამდე არ აუმაღლებია, იგი ღმერთის ფუნქციებათ არ აღუჭურვია. ვაჟა არ არის პანთეისტი, არამედ პანთეისტურია ის სამყარო, რომელსაც პოეტი თავისი შემოქმედების მასალად იყენებს. მართალია იგი ბუ-

¹⁹ ვაკე-ფშაველა. თხ. ტ. 10, გვ. 114—115.

²⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс. Об атеизме, религии и церкви. М., «Мысль», 1971, стр. 375.

ნების გონიერებაზეც ლაპარაკობს, აღნიშნავს, რომ ბუნების „წესი და რიგი, მისი სიმტკიცე აზრისა და მისწრაფებისა ჩენ გვაკოცებს, გვაკვირვებს. მისი გონიერი მოქმედება ადამიანის გონიერებას ბევრით აღმატება“. ვაჟა-ფშაველა ისასაც წერს, რომ შინაგანი მოქმედება და „აზრი გაზაფხულისა მხოლოდ და მხოლოდ განგრძობაა სიცოცხლისა. მიზანი მისი ალბათ დიდებულია, თორემ ასე დიდებულად, ასე საამოდ, სულისა და გულის დამატევევებელ სურათებში არ იქნებოდა გახევეული!... ლამაზი, მიმზიდველი არაფერია სხვა, თვინიერ სიცოცხლისა; ტურდა, მშვენიერი, ბუნების ამოდენა გარდაქმნა — ცვალება-ობაში, არა რა არს გარეშე გაზაფხულისა... გაზაფხული მქონელი, მშობელია სიცოცხლისა“²¹.

ბუნების ე. წ. „გონიერი მოქმედება“ და „დიდებული მიზანი“ გაცნობიერებულ მოქმედებას კი არა, არამედ მიზანშეწონილ უნარიანობას გულისხმობს, რასაც მარქისიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებიც ადასტურებენ²². საკითხი გნოსეოლოგიურ ასპექტშია გადატანილი. რაც მთავარია, ვაჟა პოეტია; იგი იმდენად პოეტურია, რომ პუბლიცისტურ წერილებშიც კი თავის აზრებს უმეტესად დიდებული მხატვრული შედარებებით გადმოსცემს; მისთვის ბუნება ესთეტიკური აღმისა და გაზრდების ობიექტია, პოეტური შედარებების ამოუწურავიწყარია და მას ადამიანთან მიმართებაში განიხილავს. კ. მარქსი წერს, რომ „ათეიზმი ღმერთის უარყოფაა და ადამიანის ყოფას სწორედ ამ უარყოფის მეშვეობით ამტკიცებს“. გადაჭარბებული არ იქნება აღნიშნოთ, რომ „ამირანის“ დემითოლოგიზაციის გზით ვაჟა ცდილობს ადამიანსა და გარემონცველ სინამდვილეს რელიგიის მიერ მიტაცებული მათი შინაარსი დაუბრუნოს, ადამიანმა თავისი ადგილი მიწიერ სამყაროში მონახოს, განსაზღვროს და დაადგინოს. ამასთან, ამ გრანდიოზულ ცდის მკვეთრად გამოხატულ სოციალურ ხასიათს ანიჭებს. რასაცირველია, ვაჟას ამირანი მითოლოგიური პერსონაჟი არ არის. მასთან სულიერი მისწრაფებების, მათი ადამიანური შინაარსის გადმოცემასა და რელიგიური რწმენის უარყოფას ემსახურება. ავტორმა მითოლოგიური ამირანი თავისებურად გადამუშავა, ადამიანური განცდებით აღჭურვა და ადამიანის მიერ საკუთარი ძალების, თავისი თავის შეცნობისა და დადგენის საშუალებად გარდაქმნა. „ადამიანი, — აღნიშნავს ფ. ენგელსი, — საკუთარ არსებას რელიგიაში ჰყარგავდა, თავის ადამიანობას თავისთავისაგან აუცხოებდა... მას შეუძლია თავისი ადამიანობა, თავისი არსება კვლავ დაიბრუნოს მხოლოდ იმით, რომ ყველა რელიგიური წარმოდგენა ძირეულად გადალახოს და გაბეჭდულად, გულწრფელად დაუბრუნდეს თავის თავს და არა „ღმერთს“. ყოველივე ეს აქვს გოეთეს... მხოლოდ ადამიანური იყო მისი სტიქია, და ეს ადამიანობა, რელიგიის ბორჯილებისაგან ხელოვნების ეს განთავისუფლება შეადგენს კიდეც გოეთეს სიღიადეს“²³. ვაჟა-ფშაველამ გოეთეს ეს სიღიადე შენიშნა, და ეს არის მისი სიღიადეც.

დემითოლოგიზაცია, ზებუნებრივის რწმენის უარყოფა და რელიგიური ილუზორული წარმოდგენებისაგან ადამიანის განთავისუფლება შესანიშნავი ცოცხალი მხატვრული ფერებით მოცემულია ვაჟას პოემაში „ხის ბეჭი“, რომ-

²¹ ვაჟა-ფშაველი. თხზ., ტ. 9, გვ. 383—384, 395-396.

²² იხ. ფ. ენგელსი. შრომის როლი მაიმუნის ადამიანად გადაცევის პროცესში. თბ., 1973, გვ. 15.

²³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Об атеизме, религии и церкви, стр. 42, 79.

ლის მასალად, თ. ოჩიაურის აზრით, პოეტმა რელიგიურ-მითოლოგიური თქმულება „ხეჭეჭა“ გამოიყენა²⁴.

როგორც აღნიშნეთ, მითოლოგიური და რელიგიური იგივეობრივი არ არის, ყოველ შემთხვევაში, მითოლოგიისა და რელიგიის ურთიერთობის შესახებ მრავალი მოსახრება არსებობს, რომლებიც მათს სხვადასხვაობას და მრავალ თქმულებაში ორივე ამ ელემენტის ურთიერთშერწყმას მიუთითებენ. „ხეჭეჭა“, რომელიც ვაჟამ თავისებურად გადაამუშავა და მას ახალი შემეცნებითაღირებულება შესძინა, ასეთი რელიგიურ-მითოლოგიური თქმულებაა: უწინარეს ყოვლისა, მითოლოგიურ თქმულებაში მთავარი პერსონაჟის — მონადირე ბათირას ყოველი მოქმედება გაპირობებულია მფარველი „ეშმაკის“ ნებით, დარიგებით და იღბლიანი ნადირობის სურვილით²⁵.

ნადირობა ერთ-ერთი დიდმნიშვნელოვანი საარსებო დარგია პირველყოფილი თემური წყობილების დროს. მართალია, როგორც ფ. ენგელსი აღნიშნავს, ნადირობა არსებობის ერთადერთ წყაროდ არასოდეს ქცეულა, მაგრამ როგორც ერთ-ერთ საარსებო წყაროს ხანგრძლივი დროით, ყოველ შემთხვევაში, პირველყოფილი საზოგადოებრივ ურთიერთობათა პირობებში უნდა შემოენახა თავისი მნიშვნელობა, რასაც ფშავ-ხევსურეთის მაგალითებიც ადასტურებენ. ნადირობა როგორც პირველყოფილი ადამიანის საარსებო მოქმედება რეალურად არსებობდა, სინამდვილეა, რომელიც დამახინჯებულად ასტახა რელიგიურ-მითოლოგიურ თქმულებაში. ბათირას მიერ ჭიხვის მოკვლა-არმოკვლას მისი მფარველი ეშმაკი (უფრო ზუსტად, ნადირთა პატრონი) განაპირობებს. ასე სწავის პირველყოფილ ადამიანს, რადგან ასე განაპირობა მისი ცხოვრების პირობებში; იგი მატერიალური სახით წარმოდგენილი ზოგადია, ე. ი. „ზოგადი.. არის ცალკეული არსება“. ბათირას მფარველი ეშმაკი (და დანარჩენი ეშმაკებიც) არ არის ბოროტი სული, მაგრამ, იგი არც კეთილი სულია. მართალია ბათირას ჭიხვები მოაკვლევონა, მაგრამ მხოლოდ დათქმული პირობის შესრულების შედეგად. თუ ამ პირობას არ შეასრულებდა, შეიძლება მისთვის ევნო კიდეც. ე. ი. თქმულებაში ზებუნებრივი ძალები ჯერ კიდევ კლასიფიცირებული არ არიან კეთილ და ბოროტ სულებად და საზოგადოებრივი განვითარების მეტად აღრეულ საფეხურს მიგვანიშნებენ. თქმულებაში, მაინც და მაინც, ნადირთა პატრონისადმი საკულტო თხოვნა-ველრება არ ჩანს.

ამასთან დაკავშირებით, საყურადღებო მოსაზრებებს გამოიქვამს აკადემიური გ. პ. ფრანცოვი: „მითოლოგიის ერთ-ერთი თანამედროვე კვკლევარი.. შემდეგ მითს გადმოსცემს: „ეს დიდი ბორცვი რატომ არის პეიზაჟის ცენტრში? პასუხი: ოდესლაც გიგანტები არსებობდნენ და ერთხელ მათ შექმნეს ის (პეიზაჟი — შ. ეს.), ქვიშის გროვა ერთ მათგანს დაუცვიდა“. მაგრამ თუ მითი არ მთავრდება, თუ მისგან არავითარი საწეს-ჩვეულებო მითითება არ გამომდინარეობს, თუ იგი რწმენასთან დაკავშირებული არ არის, მაშინ ის რელიგიური ფანტაზიის ნაწარმოებად რატომ უნდა მივიჩნიოთ? იმიტომ, რომ იგი

24 ვაკა-ფშაველა თხზ., ტ. 3, გვ. 238.

25 ვაკა-ფშაველას ხსოვნისადმი მიღვნილი კრებული. თბ., 1966, გვ. 233.

ჰერც სხვა მითებს, რომელიც... დაკავშირებული არიან წეს-ჩვეულებებთან,— ასეთა დასმული კითხვის ერთადერთი პასუხი²⁶.

ჩვენი თქმულება არა მარტო ჰერც გადმოცემას, რომელიც შეიცავს ნა-ლირთა პატრონისადმი მიმართულ რელიგიურ რიტუალს, არამედ მიზანშეწო-ნილი იქნება ვიფიქროთ, რომ ეს რიტუალი წინ უსწრებდა ბათირას მიერ „ეშ-მაკია“ მფარველობის უსიტყვო აღიარებას და ეს მფარველობა-ურთიერთობა ასეთი რიტუალის შედეგია (იგი შეიძლება დაჩრდილა წმინდა მითოლოგიური ხასიათის ამბავი).

მითოლოგიურ თქმულებაში განსაკუთრებით საყურადღებოა ბეჭის ძვლის საკითხი: იგი ძირითადი და წმიუგანი ელემენტია როგორც თქმულებაში, ასე-ვე ვაჟა-ფშაველას პოემაში; ამასთან, საკმაოდ გავრცელებულია ცრულწმენა ძვალზე ადამიანის ბედის წინასწარმეტყველური ამოკითხვის შესახებ, რომე-ლიც ჯადოქრობასთან არის დაკავშირებული და ფეტიშურ ან, სავარაუდებე-ლია, ადამიანისა და ცხოველის შორეული ტოტებური ერთიერთობის გამო-ნაშთებსაც მიანიშნებს. ექიმი გ. თედორაძე გადმოგვცემს, რომ სევერულებში საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა ბეჭის მკითხაობა: „როდესაც საქონლის პატრონი ნაღიმს, ლხინს იხდის, ის თავის საკუთარ ცხვარს, თხას. ან ხარ-ძრო-ხას ჰყლავს, საკლავის პატრონი დაინტერესებულია უფრო მისი ბეჭის გაჩხ-ჩერებაში, რომ გაიგოს მისი ოჯახური მდგომარეობა, მოელის თუ არა მას რაიმე ხიფათი საქონლისა, მოსაცლისა, ან და ადამიანის მხრივ... ეს ცრუმორწმუნე-ობა მეტის-მეტად ძირგადგმულია მთაში“²⁷.

ბეჭის ძვალზე მკითხაობა მანტიკის ერთ-ერთი სახეა და ზებუნებრივი ძალების დახმარებით ადამიანის მომავალი ბედის წინასწარმეტყვილობას გულის-ხმობს, რაც, თავის მხრივ, მიწიერ სინამდვილეზე გაბატონებულ ზებუნებრივ ძალებთან ცალკეულ პირთა დაკავშირებასაც გულისხმობს. ბათირა „მფარველ ეშმაკს“ უკავშირდება, მისი მითითების შესაბამისად მაგიური ტაბუს დაცვით, გაფეტიშებული ბეჭის ძვლის მალული შენახვით ზეგავლენას ახდენს ზებუ-ნებრივ ძალებზე და აიძულებს მათ დააკმაყოფილონ მისი სურვილება. ასე-თია ფშავლისა თუ ხევსურის რწმენა, რომელთა ფანტაზიის აპილპილება მა-ტერიალურად ხელშესახებ ნივთს — ბეჭის ძვალს ფეტიშური თვისებებით აღჭურავს. კ. მარქსი შენიშნავს, რომ „გულისთვემით ანთებული ფანტაზია ფე-ტიშისტის უქმნის ილუზიას, თოთქოს „უგრძნობ ნივთს“ შეუძლია თავისი ბუ-ნებრივი თვისებები შეიცვალოს მხოლოდ იმისათვის, რომ დააქმაყოფილოს მისი უინი“²⁸. ამასთან თქმულებაში ბეჭის ძვალი მაგიურ საგნად არის ჰყეუ-ლი, მონადირის სურვილის დაკმაყოფილება მაგიური ხერხითა და ეშმაკის მფარველობით ხორციელდება და, რასაკვირველია, იგი მაგიზმისა და ანიმიზმის ელემენტებსაც შეიცავს. მისი „დამახასიათებელი ნიშანია რწმენა, რომ ადა-მიანს აქვს უნარი თავისი საკუთარი მოქმედებით, ჯადოქრული მეთოდებით მიაღწიოს დასახულ მიზანს... მაგრამ ყოველგვარი მაგიური რწმენა დაკავშირე-ბულია მეტად თუ ნაკლებად გაცნობიერებულ წარმოდგენასთან, რაღაც რაგი-ური, ზებუნებრივი ძალების შესახებ. ეს გაცნობიერებული წარმოდგენა ანი-

26 Г. П. Францов. Научный атеизм, стр. 259—260.

27 გ. თედორაძე. ხუთი წელი ფშავ-ხევსურებაში. თბ., 1930, ვ. 45, 47.

28 К. Маркс и Ф. Энгельс. Об атеизме, религии и церкви, 1971, стр. 26.

მიზმის მომენტია, რომელიც ერწყმის მაგიზმს²⁹. ასეთი ზებუნებრივი ძალაა ბათირას მფარველი ეშმაკი, რომლის დახმარებით ბუნების საგანი — ბეჭის ძვალი — ზებუნებრივი თვისებებით აღიჭურვება და მონადირის სურვილების დაკაყოფილების მაგიურ საშუალებად გარდაიქმნება.

უევნიშნავ, რომ ოქმულებაში ანიმიზმის, მაგიზმისა და ფეტიშიზმის ელემენტების შერწყმაა და მთავარ როლს ანიმისტური სული (ეშმაკი) ასრულებს. კ. მარქსის თქმით, „ფეტიშიზმი ერთობ შორს არის იმისაგან, რომ ადამიანი ამაღლდეს მის გრძნობით გულისთქმებზე, — ის, პირიქით, „გრძნობით გულისთქმათა რელიგიაა“³⁰. მაშასადამე, ბეჭის ძვალს თავდაპირველად ფეტიშური (და შაგიური) თვისებები უნდა მინიჭებოდა. ანიმისტური სულები კი, რომლებიც მოვგიანებით წარმონაქმნ და ადამიანთა „გრძნობით გულისთქმებზე“ ამაღლების საწყის ნაბიჯად მიმაჩნია, მათ შეერწყნენ, მაგიური შეიგუეს, ხოლო ფეტიშური შეავიწროვეს. აქ პირველყოფილ ადამიანთა „წარმოსახვის დახმარებით“ ბუნების რეალური საგნები და მოვლენები დაძლეული, გარდაქმნილი, განპიროვნებული, გასულიერებული და გაცოცხლებულია ანიმისტურ სულებად და განუსხვავებელია შინაგანი და გარეგანი, სუბიექტური და ობიექტური, ასასახი და ასახული, ყველაფერი ზღვარწაშლილი და ამავე დროს „ადამიანურია“. მაგრამ ბუნებასა და ადამიანს თავიანთი ნამდვილი შინაარსი დაკარგული აქვთ.

პირველყოფილ ადამიანთა გულისთქმით ანთებული ფანტაზიის შეირჩევენ მითოლოგიურ-რელიგიურ თქმულებაში ბუნების საგნის (ბეჭის ძვალის) გარდაქმნა, მისთვის ზებუნებრივი თვისებების მიწერა და ამის შედეგად საკუთარ მოთხოვნილებათა დაქმაყოფილება ფატალისტური ხასიათისაა. ბედი თუ ფატუმი, — რომელიც „მფარველი ეშმაკის“ სახით არის პერსონიფირებული და რომელსაც უსიტყვოდ, ბრძად ემორჩილება მონადირე, — წინასწარი აუცილებლობით განაპირობებს, გარდაუვალს ხდის სურვილის აღსრულებას. აქ ბათირას ნებისყოფის თავისუფლება, გარემოზე მისი რაიმე აქტიური, მიზანდასახული, გარდამქმნელი შესაძლებლობა გამორიცხულია, მონადირე უაქტიურად ბრძად ბედისწერის ხელში. იგი ბედისწერით დაპროგრამებული არსებაა, რომლისთვისაც ადამიანური განცდები, განწყობილებანი, სიცოცხლის მაუწყებელი ცხველმყოფელი მოქმედება სრულიად უცხოა. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მითის ფატალისტური ხასიათი არ არის ცალკეული, ლოკალური მოვლენა, არამედ იგი საერთოდ ფესვგადგმულია ვაჟა-ფშაველას დროინდელი მთიელების სულიერ ცხოვრებაში. ვაჟა-ფშაველა ეთნოგრაფიულ წერილში „ფშაველები“ აღნიშნავს, რომ ფშაველი ფატალისტია: კაცს, რაც შუბლზედ აწერია, ის არ ასცდება; კაცი უმწერლოდ, ე. ი. თუ არა წერით, არ მოკვდება“. ამასვე აღნიშნავს ვაჟა „ფშაველების ამაოდ — მორწმუნეობაში“: „უმწერლოდ კაცი არ მოკვდებაო“, ამბობს ფშაველი. დაბადების დღესვე დაუწერს ღმერთი, თუ კაცი რით, ან როგორ უნდა მოკვდეს, როგორ უნდა ატაროს ცხოვრება“. ამის შემდეგ ავტორი საკმაოდ გონებამახვილურად გაღმოგვცემს ფშაველის წარმოდგენას ბედისწერის შესახებ: „ბედი და უბედობა კაცისა „საათზეა“ დამიკიდებული. კარგ საათზე დაიბადება კაცი, კარგად წავა

²⁹ ვ. ვაბიძაშვილი. წიგნში — „მეცნიერული ათეიზმის ძირითადი სკიმები“, თბ., 1972, გვ. 46.

³⁰ К. Маркс, Ф. Энгельс, В. И. Ленин о религии. М., Политиздат, 1975, стр. 31.

4. „მაცნე“, ფილოსოფიის... სერია, 1976, № 3

იმისი საქმე, იბლიანი იქნება, ავზე დაიბადება — ივად. რა არის კარგი საათი? კა საათია ისა, რომ როდესაც ღმერთი ან ანგელოზი კარგ გუნდებაზე არიან, მაშინ ცუდად არ დასწერენ „კაცის ბოლოს“. ივა საათია ის, რომ როდესაც ღმერთი და ანგელოზები გაფარებულები არიან, მაშინ დაბადებულის სახელსა და „ბედბოლოს“ კაცია სახელების წიგნში ივად ჩასწერენ“³¹. ძნელი არ არის შევამჩნიოთ, რომ ვაჟა-ფშაველა აქ გარკვეულად ემიგრება ფატალისტურ დეტერმინიზმს, რომელიც სინამდვილეში თავისთვის უარყოფა და წმინდა შემთხვევითობაზე დაყვანაა. მართლაც, ბედისწერით წინაშარ გაპირობებული მკაცრი ფატალისტური დეტერმინიზმი აბსოლუტურად დამოკიდებულია იმაზე, თუ „რა გუნდებაზე არიან“ ღმერთი და ანგელოზები ადამიანის დაბადების დროს. „აუცილებლობის ამგვარი გაგებით, — აღნიშვნავს ფ. ენგელსი, — ჩვენ ჯერ კიდევ ვერ ვცილდებით ბუნებაზე თეოლოგიური შეხედულების ფარგლებს“³².

„ხეჭეჭას“ რელიგიურ-მითოლოგიურ თქმულებაში, რომელიც რეალურად არსებული საგნებისა და მოვლენების თავისებური ასახვის ცდას წარმოადგენს, იდები და საგნები იგივეობრივი, გასაგნობრივებული და პერსონიფიცირებულია, მასში უსულო საგანთა და ცოცხალ ასახბათა შორის განსხვავება გაუცნობიერებულია. თქმულების მთავარი გმირი ბათირა რელიგიურ-მითოლოგიური პერსონაჟია. იგი ბუნებისაგან გამოუყოფელია, გასულიერებულ საგნებსა და მოვლენებს ორგანულად შეერწყმის. და მათთან ერთად პარმონიულ მთლიანობას ქმნის. ბათირას ანიმისტური სულების ნადიმზე ჩაეძინება და კვლავ სასწაულების სამყაროში გამოეღვიძება. იგი მფარველი ანიმისტური სულის მიერ დაწესებულ ტაბუს იცავს. გადამალული ბეჭის ძვლის დამარებით (სწორედ ეს ბეჭია ზებუნებრივი თვისებებით აღჭურვილი) ხესბეჭიან ჯიხვს მოჰკვავს... პირველყოფილი დამაიანი ამ სასწაულებს ნამდვილ ასებულად წარმოსახვავს. ამ წარმოსახვაში იგი ბათირას სახით ბუნების ძაღუბს ძლევს და მოთხოვნილებებს იკმაყოფილებს.

ვაჟა-ფშაველამ ასეთი მითოლოგიური თქმულება გამოიყენა პოემის — „ხის ბეჭის“ შესაქმნელად. იგი წერილში „კრიტიკა ბ. ი. ვართავასი“ აღნიშვნავს, რომ „უნდა ყველამ კარგად იცოდეს, ხალხის თქმულება, რაც უნდა იგი მდიდარი შინაარსისა იყოს, აზრიანი და ხელოვნური, თუ პოეტმა იგი არ გარდაქმნა, საკუთარ სულიერ ქურაში არ გადააღნო, არ გადააღულა, მასალიდან ახალი რამ არ შექმნა და დაწერა ისე, როგორც ხალხი ამბობს, არაფერი გამოვა, ერის გულში ამისთანა ნაწარმოები ბინას ვერ იპოვის, იქ ვერ დაისადგურებს და ვერც ხელოვნურ ნაწარმოებად ჩაითვლება“³³. თუ ამ კუთხიდან განვიხილავთ საკაოდ აღიარებულ და პოპულარულ პოემას „ხის ბეჭის“, მასში გამოყენებული მითოლოგიური თქმულების ფანტასტიკური სახეები და შინაარსი ავტორის სულიერ ქურაში უნდა იყოს გადადონბილ-გადადულებული, ე. ი. ახლებურად და ორიგინალურად უნდა იყოს გააზრებული და შეგნებულად გამოყენებული როგორც მხატვრული შემოქმედების მეტაფორული ხერხი.

პოემა „ხის ბეჭის“ ავტორისათვის დამახასიათებელი დიდებული მხატვრული ფერებით იწყება. გადმოცემულია ბუნების რეალური სურათი ყოველგვა-

³¹ ვ ა ჟ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა . თხზ., ტ. 9, გვ. 13, 67.

³² ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი. ბუნების დიალექტიკა, გვ. 224.

³³ ვ ა ჟ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა . თხზ., ტ. 9, გვ. 361, 307.

რი სასწაულის გარეშე: ღამის წყვდიადში წამოჩინებული მთებას სილუეტები, წვიმის, ელვა, ღვარები, ხევებში ადიდებული მღინარეების ხმაური, ტყეებით ჩამუქებული, კაცთაგან დაუსახლებელი, ირმებითა და გარეული ღორებით მდიდარი, ანკარა წყაროებით სავსე ფერდობები. ბუნებას თავისთვალი, ზებუნებრივი ძალების გარეშე არსებული სინამდვილის წინიშვნელობა აქვს. პოემის დასაწყისი უკვე მიუთითებს თქმულების დემითოლოგიზაციას, მას ახლებურ გაგებას, მხატვრული შეტემედებითი გარდაქმნისა და რაციონალური გააზრების მომენტებს. ავტორი ბუნების თავისთვალობაზე ყურადღებას ამახვილებს სიტყვებით: „სხვა ხმა არსიდამ არ ისმის“. ამ შთლიანობას თუ მაინც აღლევს გარეშე ძალა — ეს არის მასში შეკრილი წონადირე ბალრა (პოემის გმირი), სრულიად რეალური, მიწიერი აღმარი მისთვის დამახასიათებელი ცნობიერების უნარითა და იარაღით, რომელიც ამ იარაღითა და ცნობიერებით უპირისპირდება ბუნების საგნებსა და მოვლენებს, როგორც ავტორი ამბობს, მხოლოდდამხოლოდ „მათ მონადირე აწუხებს ქურდულად შემოპარული“. ვაკა ბუნების ამ თავისთვალობას, მის დიალექტიკურ მთლიანობას შესანიშნავი პოეტური ფერებით გადმოსცემს ლექსში „ღამე მთაში“³⁴:

„ბუნება მბრძანებელია, იქვე მთხრელია ზვავისა..“

ზოგჯერ სიკეთეს იხვეჭავს, ზოგჯერ მქნელია ავისა,
ერთფერად მტკირთელი არის საქმის თეთრის და შავისა;
საცა პირიმზეს ახარებს, იქვე მთხრელია ზვავისა...“

ვაკას აზრით, ბუნების არსებობა გარეშე ძალებით კი არ არის გაპირობებული, რადგან ასეთი გარეშე ძალა არც არსებობს, არამედ თავისივე იმანენტური მიზეზით, თავისი წესით. სწორედ ამის მეოხებით ბუნება მარად ცვალებადია, განვითარებადია. მას მარად არსებობა, სიცოცხლისუნარიანობა, სავსეობა, უსასრულობა და განუსაზღვრელობა ახასიათებს. იგი ყველაფერს მოიცავს, ყველაფერი მასშია. აღამიანიც (ცნობიერების იგივეობრივი) თავის ფიქრთან ერთად ბუნების პროდუქტია, ბუნებაშია, ბუნებაც აგრეთვე აღამიანშია და მასში თავისებურად მჟღავნდება. ბუნებაში შეჭრილი გარეშე ძალა ვაკას პოემაში თავის დამოუკიდებელ ღვთაებრივ არსებობას კი არ მიუთითებს, არა-წერდ თავისი თავის გაცნობიერების, ინდივიდიალობად დადგენის გზით ბუნების სხვად ყოფნას, მისდამი დაპირისპირებას. ავტორი სწორედ ასეთ განსხვავებას აღნიშნავს „მთათა ერთობაში“: „ჩვენ უენ-პირო ბუნება სხვა ვართ, კაცთაგან ვსხვავდებით“. იმ დღეს ბუნების წააღში შეჭრილ უცხო ძალას ხელმოცარულობის და საარსებო წყაროს გარეშე დაჩჩენის საშიშროება დაუმუქრა. ეს ნადირობა რომ უბრალო გარობა ყოფილიყო, ხელმოცარვას ადვილად შეეგუებოდა და სახლში დაბრუნებას აჩჩევდა. მაგრამ ვაკას აზრით იგი ცხოვრების საარსებო წყარო, რაც ნადირის მოკვლის უინის დაკმაყოფილების აუცილებლობას განაპირობებს. ვაკა ერთ-ერთ ეთნოგრაფიულ წერილშიც აღნიშნავს: „ორმა ცხოვრების სახსარმა, უძველეს დროინდებლმა — მონადირეობამ და ლაშქრობამ გამოიწვია ბარელისა „გამარჯვებით“ და ხევსურის — „ხელმოგიმართას“. ...ძველს დროში ლაშქრობა და მონადირეობა ისე იყო ერთმანეთში არეულ-დარეული, კაცი ვერ გაიგებს ადვილად, სად იწყება ან ერთი, ან მეორე. მაგრამ მაინც და მაინც არ შეიძლება არ ითქვას ისიც, რომ სასწორი უფრო

³⁴ ვაკა-ფშაველა და მატერიალური სინამდვილის რელიგიურ-მითოლოგიური... ტ. 1, გვ. 93; ტ. 3, გვ. 38.

გადახრილია მონაცირეობისაკენ, ვინაიდან ძველისძველი ადამიანის უპირველესი სალსარი ცხოვრებისა ნადირობა იყო და, ვიზრე ადამიანი ადამიანს აუტეხდა ოშა, ეს ოში ჯერ ტყის ნადირებთან ექნებოდა, საზრდოს მით მოიპოვებდა, რადგან უსაზრდოვოდ სიცოცხლე ყოვლად შეუძლებელია³⁵.

შევნიშნავთ, რომ ვაჟა-ფშაველა სრულიადაც გადაჭარბებით არ აფასებს ნადირობის როლს ადამიანთა საარსებო საშუალებათა მოპოვებაში, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მწირ ნიადაგებზე, კლდე-ღრეებიან ხეობებში და მთის დამრეც ფერდობებზე მოსახლე ფშავ-ხევსურებისათვის კიდევ უფრო მეტი საარსებო მნიშვნელობა უნდა ჰქონდა ნადირობას, ვიზრე თუნდაც მათი განვითარების დონეზე მყოფი ბარის ტომებისათვის. ამიტომ, სრულიად ბუნებრივია, რომ ღამის შეყვდიადში ერთ-ერთი ხის ძირას მიმჯდარი მონადირის ცნობიერება მთლიანად ამ ხელმოცარვის მიზეზების ძიებით და ნალირის მოკვლის აუცილებლობის უინით არის შეპყრობილი: „მიტომ მჭმუნვარებს ვაჟაცი, ფიქრისას აგებს ყორესა“. მოვლენები სრულიად რეალურია — ცრუმორწმუნე ხელმოცარული მონადირის ღამის თევა უღრან ტყეში, საარსებოდ გამიზნული ნადირობის დაუყებელი უინი, ხელმოცარულობის მიზეზების უიმედო ძიებით ჩანთქმული გონება, ბუნების შეუცნობელი, იდუმალი ძალების წინაშე შიშის, დათრგუნვილობისა და უძლურების განცდა. ასე მთავრდება პოემის პირველი თავი.

ასეთ შემთხვევაში, როგორც ფოიერბახი აღნიშნავს, სრულიად მიწიერი სიძნელეები შეიძლება გადაილახოს მხოლოდ ფანტაზიით, ზებუნებრივი ძალების „მოშველიებით“ და ზეცაში³⁶, ე. ი. თავისი სიტყვა უნდა თქვას ნადირობის სურვილის დაქმაყოფილების უინით ანთებულმა ფანტაზიიმ. ეს მონადირე ისეთივე რეალური ადამიანია, რომლის შესახებ ვაჟა-ფშაველა ერთ-ერთ წერილში შენიშნავს: „როგორც უველა განათლებული კაცი... არის ცრუმორწმუნე: ეშმაკებითა და დევებით სავსე პგონია ქვეყანა... მონადირეს რომ დაუღამდეს საღმე მთაში, ან ხევში, მიებარება ადგილის დედას... პგონია, ნადირსაც თავისი საკუთარი პატრონი ჰყავს, ის ევედრება ნადირთ პატრონს... რომ ხელი მოუმართოს“. ეს ფშაველი მონადირე სადაც „დაინახავს ნანგრევებს, ქვას ან კლდეს, რომელსაც ადევს რამე განსაკუთრებით ნიშანი და გამოიწვევს ფანტაზიის პატობილებას, იქ დასხავს ან ანგელოზებს ან ეშმაკებს“³⁷. ეს არის ღამის შეყვდიადით მოცულ უღრან ტყეში ხის ძირას მიყუნშული ხელმოცარული მონადირის გულისითქმით ანთებული ფანტაზია, რომელსაც შეუძლია ბუნების გრძნობად ნივთებსა და მოვლენებს ზეგრძნობადი თვისებები მიანიჭოს, „გრძნობად-ზეგრძნობად“ ნივთებად და მოვლენებად წარმოსახოს.

ვაჟა-ფშაველა რელიგიურ-მითოლოგიური თქმულების სიუჟეტის გამოყენებას პოემის მეორე თავიდან იწყებს. რასაკირველია, თუ სასწაულები ავტორისეულ „ქურაში გადადულების“ გარეშე იქნებოდა გამოყენებული, პოემის შემდგომი განვითარება რელიგიურ-მითოლოგიურ ხასიათს მიიღებდა...

პოემის შემდეგ ნაწილში, თქმულების ანალოგიურად, სასწაულებრივი და ფანტასტიკური მოქმედება იშლება. ხელმოცარულ მონადირე ბალიას ადამიანად ზემნებული ზებუნებრივი ძალა ეპატიუება... უცნაურობით შიშლაკრული,

³⁵ ვაჟა-ფშაველი. თხზ., ტ. 9, გვ. 393, 395, 184—185.

³⁶ Л. Фейербах. Избранные философские произведения, т. 2, стр. 253.

³⁷ ვაჟა-ფშაველი. თხზ., ტ. 9, გვ. 12.

მაგრამ ნადირის მოკვლის უინით შეპყრობილი მონადირის წინაშე ანიმისტურ წარმოდგენათა სამყარო გადაიშლება: ცამდე აწვდრლი სანთლებით განათებული სასწაულებრივი, ვერცხლის და ოქროს წყლით მორწყული, ყვავილნარით შემცული ტაფობი და ხავერდოვან ბალახზე დაჯერებული ხალხი. გაოცებული მონადირე მათ უერთდება: „ჩამოსვეს ხალიჩაზედა, ღვინოს აწვდიან თანაო, გადაჰკრა მონადირემაც, დიდხანს არ დაახანაო“, — ნათქვამია პოემაში. ამით ავტორმა უკვე გადაუხვია მითოლოგიურ თქმულებას ეს გადახვევა მაშინაც გრძელდება, როდესაც ახალგაზრდა გოგოს სახით წარმოსახული მთავარი მასპინძელი ბალიას მთის სახელით გაუმასპინძლდება, მოხიბლავს და მასში სიცოცხლის მაუწყებელ ვნებათა ღელვას გამოიწვევს. ეს არის მონადირის დამოკიდებულება რელიგიურ ელემენტებისაგან განთავისუფლებული მითოლოგიური პერსონაჟის „ადგილის დედისაღმი“ თუ მთის ასულისაღმი, რომლის ერთადერთი მოთხოვნა — გამოხრული ძვლები არ გადაყარონ და არ დაკარგონ — ბალიამ არ შეასრულა და წილგვდომილი ირმის ბეჭი „ხელ-უკუღმა“ წყალში გადაგდო, დღესაც წყალს მიაქვს, მიდისა!“. ესეც ნიშანდობლივია, რადგან ავტორმა ამით „ბეჭის ძვალი“ როგორც გაფეტიშებული, „ზეგრძნობადი“ ნივთი საერთოდ უარყო.

ნადიმის მასპინძელი, მითოლოგიური ადგილის დედა თუ მთის ასული ყველა ძვლის ბეჭის მომავლის ბეჭს დაუშერს, დაკარგულის ნაცვლად კი გამოთლილ ხის ბეჭზე აღნიშნავს, რომ გაცოცხლებულ ხისბეჭიან ირემს განსაზღვრულ დღესა და საათზე ბალია მოჰკლავს. მაგიური შთაბეჭჭლებებით დაღლილსა და მომავალი ბეღ-იღბლით დაიმედებულ მონადირეს ჩაეძინება. როდესაც ბალია გამოიღოებს, სასწაულებრივი ზმანების მაგივრად, კვლავ ავტორის მიერ გამოძერწილი რეალური ბუნების დიდებული სურათი გადაიშლება. „არ დავიწყნოდა ბუნებას თავის წესი და რჩულია: გათენებულა მზის სხივმა მთა მოჰკრა მართლის სულია“. ავტორმა კიდევ ერთხელ ბუნების თავისთავადობა აღნიშნა და რაიმე ზებუნებრივის არსებობა გამორიცხა. ამით იმ ლამის სასწაულებრივ ზმანებას რელიგიურ-მითოლოგიურ თქმულებაში გაბატონებული საყოველთაო ჩრდილის ხასიათი ჩამოაყილა, მკითხველს მისი სიყალბე აჩვენა და იგი ხელმოცარული მონადირის კუთხინილებად დატოვა.

ბუნებრივისა და ზებუნებრივის ურთიერთ დაპირისპირება მთელს პოემას წითელ ხაზედ გაჰყვება. მაგრამ თუ ბუნებრივი თავისთავადობის მნიშვნელობით არის გადმოცემული, ზებუნებრივი წარმოსახულია როგორც ბალიას გულისთვმით ანთებული, აპილისილებული ფანტაზიის ნაყოფი. ეს დაპირისპირება გვაქვს, როდესაც ავტორი მიტექტურად არსებულ გარემომცველ სინამდვილეს, ბუნებას სრულიად რეალური ფერებით, ხოლო ბალიას ზმანებას ზებუნებრივი სამყაროს სახით გადმოგვცემს. ეს დაპირისპირებაა თვით ჩვენებაშიც, როდესაც მიწიერი მონადირე ზეციურ ძალა მოთხოვნას უგულვებელყოფს და ტაბუ დადებულ ბეჭის ძვალს „წყალს გაატანს“. მაგრამ ბალია რეალური ადამიანია და ამიტომ მისი უმნიშვნელოვანესი მოთხოვნილებაა დაიკმაყოფილის ადამიანური სურვილები. ამ სურვილის დაკმაყოფილების ერთადერთ საუცალებად ხის ბეჭი წარმოსადგება. ამიტომ ბალიას სუშმის მასზე დაწერილი ბეღ-იღბალი, რომელიც ირმის მონადირების ტოლფასი მნიშვნელობისაა. „ფეტიშისტს სწამს, — აღნიშნავს ფრანციფი, — რომ უკრძნობ ნივთს შეუძლია შეცვალოს თავისი ბუნებრივი თვისებები და, ამგვარად, დაკმაყოფილის

ადამიანის სურვილი. ბუნებასთან ბრძოლაში უძლურების შედეგად გულის-თქმით ახთებული ველურის ფანტაზია ქნის ად ოქმენს ბუნებას „სასწაულებრივი“ ნივთების, საგნების, მოვლენების შესახებ“³⁸.

ხის ბეჭებ ასეთი ზებუნებრივი თვისებები აქვთ მინიჭებული, იგი ფეტიშად ქცეული ნივთია, რომელმაც მონადირის ფანტაზიით აპილპილებული ჟინი უნდა დაკმაყოფილის. ბალიაც ასეთი რწმენით ბრუნდება სოფელში. ამის შედევ პერმაში ახალი სასწაულები გაიშალა, რომელიც წმინდა ავტორისეულია და ბალის ცნობიერებაში შემოჩენილი ბედისწერის და საერთო „ზეგრძნობად-ზებუნებრივის“ რწმენის მსხვრევას ემსახურება. ბალის ბედისწერით კუთვნილი ირმის მოკვლას უცხო მონადირე დაასწრებს. ეს იყო პირველი დაღი დარტყმა ბალის ფანტაზიის აპილპილებით წარმოსახული ზებუნებრივის რწმენის მიმართ. მარცხით გაოგნებული ბალია იმასლა ახერხებს, რომ უცხო მონადირეს მთაში დაკანონებული ტრადიციული სიტყვებით მიმართავს: „— მუდაც ხელ მოგემართების!“. მაგრამ ბალია თავისი ჟინის დაკმაყოფა-ლების შესაძლებლობა კვლავ შეექმნა. — ირემი წარმაწყდათ და უცხო მონადირემ თავაზიანად დაუთეო პირველსასროლად:

„ეს ჩოლა თოფი ბალიამ, აქვე მის მარჯვეს მდგარია, დაუცდა, თუმცა ფიქრობდა, უთუოდ მოკვლავ, მაშაო!.. გაქცა, ირმის ფეხის ხმას ტყემ მიაძახა: „ვაშაო!.. უმწერლოდ მწერიც არ კვდება,	რატომ არ იცი, ვაჟაო?.. მობრუნდა წიწილასაკე გაწბილებული სახითა, ჰედაგს, რომ ისიც გამქრალა თავის გრძნეულის მახითა, ირემი გატყავებული იქვეა სრულად მთლიანად“.
--	--

ეს უკვე მიწიერ საფუძველს მოწყვეტილი ბალის ილუზორული წარმოდგენების სრული მსხვრევაა. ყერ წერა-მწერლის მიერ ნაკუთვნ ირემზე ნადირობებისა წარცხდება, ახლა კი ირემს ვერ ჰყავს, რადგან მისი „წერა“ არ ყოილა („უმწერლოდ მწერიც არ კვდება, რატომ არ იცი, ვაჟაო“). აზრი სრულიად ნათლად არ ის გადასცემული—მოქმედებენ ურთიერთგამომრიცხავი „მიზე-ზები“. იქმნება ერთგვარი ჯადოსნური წრე. ავტორი ამ წრიდან გამოსვლის ერთადერთ სწორ გზას იძლევა იმით, რომ ააშკარავებს წარმოდგენის სიყალბეს. ყოველივე ეს ბალის ილუზორული წარმოდგენაა და სხვა არაფერი: უცხო მონადირისაკენ მობრუნებული და გაწბილებული ბალია „ჰედაგს, რომ ისიც გამქრალა თავის გრძნეულის მახითა“. ავტორმა მონადირის გაწბილებას გაწბილება დაუმატა, რელაგიურ-მითოლოგიური წარმოდგენები უბრალო მოჩვენებაზ აქცია. ბალიაში შემოჩენილი ბედისწერისა თუ განგების რწმენის თავშესაფარი დაამსხვრია, ამით საერთოდ უარყო ბუნების რელაგიური გაოცებისაგენ გისწრაფება, რონელშაც „ყველაგან ღმერთები, და consensus geti-სთ წარმოშვა. რომელსაც ღმერთის ყოფიერების დასაბუთება იმოწმებს და განვიზონებისაკენ როგორც უცილებელი გარდავავალი საფეხურისაკენ ამ მისწრაფების სწორედ საყოველთაობას, — მაშასადაც, რელაგის საყოველთაობასაც ასაბუთებს“³⁹.

ერთი შეხედვით, შეიძლებოდა ამით პოემა დამთავრებულიყო. მაგრამ ზებუნებრივის რწმენის მსხვრევა მხოლოდ ბალის ცნობიერებაში მოხდა. სა-

³⁸ Г. П. Францов. Научный атеизм, стр. 171.

³⁹ К. Маркс, Ф. Энгельс, В. И. Ленин о религии, 1975, стр. 33.

ჭიროა ახლა მას საყოველთაობის ხასიათი მიენიჭოს. ამიტომ არ დაუშვა ავტორმა გატევებული ირმისა და მასში ჩაღმული ხს ბეჭის გაუჩინარება. ბალია ნანაღირევით სოფელში დაბრუნდა როგორც რელიგიური ბურუსისაგან გამოფხიზლებული, რომლის ცნობიერებას მიწიერი სურვილები დაუფლებია და მიწიერი გზებით ექებს გამოსავალს. მაგრამ ვაჟა კვლავ აამოქმედებს ხის ბეჭს ახალი „სასწაულის“ მოსახდენად. სწორედ ამ სასწაულმა ხალხი თვით რელიგიური სასწაულების ნამდვილობაში დააჭირა. „ბეჭს გულმოდგინედ ჰსინჯავდა მოქუჩებული ერია: „არ არის მაგის“ მოკლული“, თურმე ზედ არა ჸწერია!“, — ამბობს ავტორი, რითაც, ფაქტიურად, — ზებუნებრივის რწმენის უარყოფას საყოველთაობის ხასიათს ანიჭებს.

რასაკვირველია, „ბეჭის გულმოდგინედ“ სინჯვა უბრალო ცნობისმოყვარეობა არ არის, არამედ, მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ხალხის მოთხოვნაა „...თავის მდგომარეობის შესახებ არსებულ ილუზიებზე ხელის აღებისაა...“⁴⁰. ესაა ხევსურის ქვეცნობიერი მოთხოვნა, რომელიც არ ივიწყებს, რომ მის ხატ-სალოცავებს „...ძალიან დიდ-დიდი მუცლები კი აქვთ რადმე...“⁴¹.

ვაჟამ პოემის მასალად რელიგიურ-მითოლოგიური თქმულება გამოიყენა, მას ლოგიკური თანმიდევრობით რელიგიური შინაარსი ჩამოაცილა, რეალობაზ წარმოსახული სასწაულებრივი სურათები „საკუთარ სულიერ ქურაში... გადაადგულა“, „მასალიდან ახალი რამ... შექმნა“, ე. ი. თქმულება ახლებურად გაიაზრა და ანტირელიგიურ მხატვრულ ნაწარმოებად გარდაქმნა. ამ პრობლემასთან დაკავშირებით, საყურადღებო მოსაზრებას გამოთქვამს დ. უგრინოვიჩი: „ხელოვნების ყოველი ნაწარმოები რეალობის უბრალო, „ფოტოგრაფიული“ წარმოსახვა როდია. მხატვარი თავის დაკვირვებასა და შთაბეჭდილებებს ყოველთვის გადაადნობს საკუთარი შემოქმედებითი წარმოსახვის ქურაში. მხატვრული სახე — ეს არა მარტო ინდივიდუალურია, არამედ, აგრეთვე, ზოგადია, არსებითია, ტიპობრივია“⁴². თუ ამ კუთხით შევხედავთ პოემას, უნდა დავასკვნათ, რომ ცოცხალ ფერებში გადმოცემული ბალიას მარცხის, დაფარულის გამუღავნების და ამით გამოწვეული „ხალხის სიხარულის“ სახით რელიგიური წარმოდგენებისადმი რწმენის შერყევის მოტივს ავტორი არსებითის, ტიპობრივის. საყოველთაობის მნიშვნელობას ანიჭებს.

თქმულებაში ფანტაზიისა და მისი ობიექტის, იდეისა და საგნის სუბსტანციური იგივეობაა, სასწაულებრივი და გრძნებული სახეები მოცემულია გასაგნობრივებულად ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, ე. ი. ნამდვილობის პრეტენზით, რომელშიც არაფერია მეტაფორული თუ ალეგორიული. ვაჟა-ფშაველას პოემაში არა გვაქვს რეალურად არსებობის პრეტენზის მქონე სასწაულები და ზებუნებრივი წარმოდგენები, არამედ მათ გადატანითი, მეტაფორული მნიშვნელობა აქვთ მინიჭებული. რელიგიისა და ხელოვნების ურთიერთდამოკიდებულებასთან დაკავშირებით ლუდვიგ ფოიერბახი შენიშნავს: „...ხელოვნება თავის ქმნილებებს არ აცხადებს რაღაც სხვად, თუ არა ისეთად, როგორც სინამდვილეშია, ე. ი. თუ არა ისეთად, როგორც ხელოვნების ქმნილე-

40 ქ. მარქ ს. პეგელის სამართლის ფილოსოფიის კრიტიკისათვის (შესავალი), თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1971, გვ. 4.

41 ვაჟა-ფშაველა. თხზ., ტ. 9, გვ. 4.

42 დ. მ. უგრინოვიჩ. ვведение в теоретическое религиоведение, М., «Мысль», 1973, стр. 42.

ბებია; ჩელიგია კი თავის გამოგონილ არსებებს ნამდვილ არსებებად ასაღებს⁴³. პოემაში სასწაულებრივი, ზებუნებრივი სახეები თაყვანისცემის ობიექტია კი არ არის დატოვებული, არამედ, პირიქით, გამოყენებულია სწორედ მათი არსებობის რწმენის შესაჩყვევად და ადამიანთა რეალური ცხოვრებისეული, სოციალური აქტივობის გამოსალვიძებლად. სასწაულებრივი, ზებუნებრივი, რომელიც თქმულებაში მატერიალური სამყროს, მის მიზეზობრივ კავშირურთიერთობათა მიღმაა და ბუნების არავითარ კანონზომიერებას არ ემორჩილება, პოემაში ბუნების ამ კანონზომიერებით ნიღაბჩამოხდილია და წარმოდგენილია როგორც მოჩვენება, ცრურწმენა, უბირი გონების „ფანტაზიის აპილაილების“ ნაყოფი. ვაჟა-ფშაველმ ჩელიგიურ-მითოლოგიური თქმულება „ხეჭვეჭვა“ სრულიად ახლებურად გაიაზრა და თავისი იდეების მატერიალიზაცია პოემაში „ხის ბეჭი“ ზებუნებრივ, სასწაულებრივ, გასულიერებულ არსებათა სახით მხატვრული შემოქმედების ეფექტურ ხერხად გმოიყენა⁴⁴.

Ш. А. ЕСИТАШВИЛИ

ВАЖА-ПШАВЕЛА И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЕЛИГИОЗНО-МИФОЛОГИЧЕСКОГО ОДУШЕВЛЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Резюме

Важа-Пшавела природу, отношение человека к природе объясняет материалистически. На этой основе он в своем творчестве осуществляет демифологизацию религиозно-мифологических преданий, вносит в них новое содержание. Используя художественные образы, Важа-Пшавела отрицает реальное существование сверхъестественного и этим отрицанием помогает человеку найти свое место в материальном мире, вернуть свою человеческую сущность.

SCH. A. ESITASCHWILI

WASHA-PSCHAWELA UND EINIGE FRAGEN DER RELIGIÖS-MYTHOLOGISCHEN BESEELUNG DER OBJEKTIVEN WIRKLICHKEIT

Резюме

Washa-Pschawela versteht die Natur, das Verhältnis des Menschen zur Natur materialistisch. Auf diesem Grunde führt er in seiner Dichtung die Demythologisation der religiös-mythologischen Sagen durch, und führt einen neuen Inhalt insic ein. Mit seinen künstlerischen Gestalten verneint Washa-Pschawela die realistische Existenz des Übernatürlichen und mit dieser Verneinung hilft er dem Menschen seine eigene Stelle in der wirklichen Welt zu finden, sein menschliches Wesen zurückgewinnen.

⁴³ Л. Фейербах. Избранные философские произведения, т. 2. М., 1955, стр. 693.

⁴⁴ რასაკვარველია, ჩელიგიურობის საკითხი ამა თუ იმ ნაწარმოების მთელ შინაარსს არ ამოწურავს; ვეთანებებით გრ. კიკ ნაძის აზრს იმის შესახებ, რომ ვაჟას რომელიმდ თხზულება ერთ გარკვეულ მოტივზე აგებული არ არის, არამედ მასში მოტივების პარალელური დინებაა, მრავალგვარობა (იხ. მისი „ვაჟა-ფშაველის შემოქმედება“. თბ., 1957, გვ. 36).

ვახტანგ ვამრეპელი

აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა 1770 წლის
5 აპრილის ნუსხის მიხედვით

საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძველს წარმოადგენენ წარმოებრივი ძალები, ხოლო პირებით და წამყანი წარმოებრივი ძალა არის თვით ადამიანი. ეს განსაკუთრებით იქნების კა-პიტალიზმის წინააღ ხანაზე, როდესაც საზოგადოების წარმოებრივ პროცესში მეტად დაიდი იყო ადამიანის ფიზიკური შრომის ხედრითი წონა. ამიტომ, საერთოდ, რაგინადარა საზოგადოებრივი ცხოვრების შესწავლისას და კაპიტალისტურის წინააღ საზოგადოებრივ შესწავლისას, განსაკუთრებით, დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის გარკვევას, თუ ადამიანთა რა რესურსებს (რა-ოდენობრივად და თვისებრივად) ჰყლობდა შესასწავლი საზოგადოება. აქედან გამომდინარებას, რომ დემოგრაფიული მომენტებისადმი ყურადღების გამახვილებას კვლევაში აჩვებით მნიშვნელობა აქვს.

დემოგრაფიული კვლევა-ძეგბა — არა თუ XIX-XX საუკუნეთა მიმართ, არამედ შეასაუკუნების მიმართაც — არ არის ჩვენში ახალი წამოწყება. თუმცა ღრმას ამ საკითხებზე მოშაობდენ ექვ. თაყაიშვილი, ივ. ჭავალიშვილი, ს. კაკაბაძე, გ. ბოჭორიძე, ვ. გუგუშვილი, გ. გაშტრელიძე, ი. ლორთქიფანიძე და სხვანი. ამისდამიუხედავად, XIX ს-ის უწინარე საქართველოს დემოგრაფიული შესწავლა დაწყებით საფეხურს კერ არ გახდილებია. მოსახლეობის რაოდენობის დაზღვნა აბსოლუტურ რიცხვებში დიდ საჭიროებას წარმოადგენს, მაგრავ ეს არის მხოლოდ პირველი ამოცანა დემოგრაფიულ კვლევაში; ზემდეგ უთუოდ საჭირო არის შოსახლეობის მასის პოპულაციის ფინანსურული მაჩვენებლების და მისი სტრუქტურის დადგენა. ამისათვის განსახილევთა მოსახლეობის ასაკობრივი, სქესობრივი და ეთნიკური შედეგები; მოსახლეობის გაადგილება, მისი საერთო და ტექნიკური განსწავლულობის დონე და რიგი სხვა საკითხებისა. ამის შედეგად შესასწავლი საზოგადოების შესახებ შეიქმნება ბევრად უფრო რეალური და კონკრეტული წარმოდგენა.

ყოველ საკვლევ თემას ახლავს დამუშავების თავისი სიძნელები; ასევე — დემოგრაფიულ კვლევას შუა სასურცხების მიმართ, რაც პირველ ჩიგში გაზომვეულია დამატებულობებით წყაროების უქონლობით: სათანადო წყაროების, ზოგ შემთხვევაში, სრული უქონლობით; ზოგ შემთხვევაში, ისტორიული მასალის სიმცრითა და ფრაგმენტულობით; დაბოლოს, ჩვენამდე უცნონასული დემოგრაფიული ხასიათის მასალის არადამაკავალეობებით ხარისხით, დღევანდვილი კვლევით მოთხოვნილებათა თვალსაზრისით (აღრიცხვა წარმოებდა არა სულადობრივ, არამედ კომლობრივ; აღირიცხებოდა არა მოელი მოსახლეობა, არამედ მხოლოდ ზოგიერთი სიცალური ფენა — სამხედრო ბეგარავალდებული და გადასახადთა გამომლები — არ აღინიშნებოდა მოსახლეობის ეთნიკური, კონფესიონალური კუთვნილება). ყველავე ამის გამო, რიგ საკითხებზე, რომელიც საინტერესოა დღევანდვილი დემოგრაფიისათვაն, ჩვენ ამ ისტორიულ მასალებში პირდაპირ პასუხს ვერ ვპოულობთ. ამის გარდა, საჭიროებს საგანგებო გაანალიზებას აღწერებში ხმარებული ზოგიერთი ეთნიკური ტერმინი და სააღწევრო მიერთებას სახელშოდებანი (თბილისი, ცხინვალი და სხვ.) — მათი რეალური შინაარსის დაუსტებისათვის.

ზოგიერთი გარემობათაგანი მეტად ზღუდვს დემოგრაფიული შესწავლის შესაძლებლობებს; ზოგ შემთხვევაში საოულო, ნაკლებ სარწმუნოს ხდის ასეთ კვლევას, ან ხდის აცილებელს ცალკეული დავთორისა თუ ფრაგმენტის წინასწარ გაანალიზებას. და მაინც ასეთ დემოგრაფიულ ძიებას შეუძლია მოგვცეს ზოგიერთი საგულისხმო დასკვნის გაკეთების საშუალება.

କୁଳମା ମାତ୍ରଲୀଏର୍ଯ୍ୟିତ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ଖରି ଏ ଶ୍ରାତିରେ ଦାମଶାଙ୍କାବିର କରିପାଶି ହିଂସା କାହାରେ ଥିଲା?

ჩვენს ხელთ არსებული დემოგრაფიული მასალის შესწავლამ და შეპირის-პირებამ არა თუ მხოლოდ უნდა გამოავლინოს XVIII ს-ის საქართველოს დე-მოგრაფიული თავისებურება, დამასახიათებელი ნიშნები იმ დროს მიმდინარე პროცესებისა განზოგადებული მსჯელობისათვის საკმარისი ოდენობით, არა-შედ საშუალებაც უნდა მოგვცეს, რომ ისინი გამოვსახოთ რიცხვნიშნებთა და კოეფიციენტებით. თუ გამოთქმული ვარაუდი გამართლდა ეს იქნება საგულის-ხმო და მნიშვნელოვანი მიღწევა. მაგრამ ეს მოითხოვს წინასწარ დიდი მოცუ-ლობისა და სკრუპულობური კრიტიკული მუშაობის ჩატარებას, რაც ჯერჯე-რობით არ არის განხორციელებული და წარმოიდგინება მხოლოდ ხანგრძლივი და მრავალი კვლევითი ცდების შედეგად.

როგორც ცდა ამ მიმართულებით ნაბიჯის გადაღვმისა, ავირჩიეთ დღეის-თვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დემოგრაფიული ძეგლის განხილვა და გაანა-ლიზება. ეს არის 1770 წლის 5 აპრილის დემოგრაფიული ნუსხა², რომელიც არ არის სრულყოფილი თავისი ხარვეზებისა თუ უზუსტობათა გამო, მაგრამ ალიარებულია (ალ. ცაგარელი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. კაკაბაძე და სხვ.) მეტად მნიშვნელოვან საისტორიო წყაროდ³. მართლაც, XVIII ს-ის შემორჩენილ ძეგლთაგან ეს არის ერთადერთი, რომელიც შეიცავს ერთდროულ ცნობებს აღმოსავლეთ საქართველოს ძირითადი და უმრავლესი პროვინციების მოსახ-ლეობის შესახებ. ამ ნუსხაში ცნობები წარმოდგენილია ცალკეული ქალაქე-ბისა და პროვინციების მიხედვით; მასთანვე, უმეტეს შემთხვევაში, მოსახლე-ობა დიფერენცირებულია ეთნიკური ნიშნით. ნუსხის მონაცემების ამგვარი დაჯგუფება გვაძლევს საშუალებას, რომ რიცხობრივი მონაცემების ერთგვარი სისტემატიზაციის შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის სტრუქ-ტურა განვიხილოთ რამდენიმე ჭრილში.

ნუსხის მონაცემთა ანალიზს შეუძლია წარმოდგენა შევიქმნას, თუ რამ-დენად საღი⁴ იყო იმ ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის სტრუქ-ტურა მისი გააღვილების (მთისა და ბარის, ცენტრალური და პერიფერიული თემების, სხვადასხვა პროვინციების მოსახლეობის რიცხობრივი შეფარდებების თვალსაზრისით) ან მისი ეთნიკური შემადგენლობის ჭრილში და ნათელყოფს, თუ ამ ასპექტებში რა სატკივარი ჰქონდა ქვეყანას, რა ამოცანები იყო გადა-საწყვეტი პირველ რიგში. სამწუხაროდ, ეს ნუსხა არ შეიცავს მონაცემებს, რომლებიც შევიქმნილენ წარმოდგენას იმდროინდელი მოსახლეობის სოცი-ალურ სტრუქტურაზე ან მის დაჯგუფებაზე პროფესიების მიხედვით; თუმცა, გვვინია, რომ სხვა წყაროთა მოშველიებით, შესაძლო იქნება მომავალში ამ მიმართულებითაც ზოგი რამის მიახლოებითი განსაზღვრა.

2 ამ ნუსხის პუბლიკაცია და მის შესახებ ცნობები უფრო დაწვრილებით იხ. ვ. გ ა მ რ ე-კ ე ლ ი, ზ. ც ქ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი. 1770 წლის 5 აპრილის დემოგრაფიული ნუსხა, უკრ. „მაცნე“, ისტორიის.... სერია, 1973 წ. № 1.

3 ს. კაკაბაძე წერდა: „მცხოვრებთა რიცხვის ანგარიშს XVIII ს-ში შეიძლება სა-ფუძვლად დაეღოს 1770 წლ. 5 აპრილის... ნუსხა“ იხ. მისი „ევლევა-ძეებანი საქ. ისტორიის საკითხების შესახებ“. თბ. 1920, გვ. 27; ხოლო 1974 წ. გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის ნარკევების“ IV ტომში გვ. 518, ის აღიარებულია „უნიკალურ დოკუმენტად“ და მასზე და-ყრდნობით არის გამოთვლილი მიახლოებითი რიცხოვნობა აღმოსავლეთ საქართველოს მო-სახლეობისა.

4 „საღად უნდა მივიჩნიოთ ისეთი სტრუქტურა, რომელიც ასრულებს პროგრესული გან-ვითარების წანაშინებრივისა და ბაზისის როლს.“

1770 წლის 5 აპრილის ნუსხის კიდევ ერთი ღირსებაა ის, რომ ხერხდება მის ციფრობრივ მონაცემთა და, შესაბამისად, ჩვენ გაანგარიშებათა დაგვუფება ორი განზომილებით: 1) მოსახლეობა იმდროინდელი აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოს ტერიტორიისა (ქართლ-კახეთი — ყაზახ-შამშადილოს, დვალეთისა და ლორე-ფაშაკის მიმატებით) და 2) მოსახლეობა აღრიცხული ამ ნუსხით დღევანდელი საქართველოს რესპუბლიკის ფარგლებში (ე. თ. აღმოსავლეთ საქართველო — ყაზახ-შამშადილოს, დვალეთისა და ლორე ფაშაკის გამოკლებით).

თოთოეული ამ განზომილებით კვლევას თავ-თავისი ინტერესი აქვს. ამიტომ ჩვენ მიერ შედგენილ ტაბულებში მონაცემები ზოგჯერ ამ ორი განზომილებით ცალ-ცალკეა დაგვუფებული. ვიდრე 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხის ციფრობრივი მასალის დემოგრაფიულ მიზნით გამოყენებას შევეცდებოდით და სხვადასხვა ასპექტით მათს სისტემატიზაციას მოვახდენდით, საჭირო გახდა მისი წინასწარი დამუშავება:

1. ამ უწყვისის დასახუეწად სათვალავიდან ამოვილეთ მოსახლეობის ციფრობრივი მაჩვენებლები იმ ტერიტორიებისა, რომლებიც არც 1770 წლისა და არც დღევანდელი აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში არ შედიოდნენ და არც შედიან; ამასთან გამოვყავით რიცხოვნობის მაჩვენებელი იმ თემების მოსახლეობისა, რომლებიც 1770 წ. თუმცა შედიოდნენ ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრებში, მაგრამ დღეს საბჭოთა საქართველოს ფარგლებს გარეთ არიან. ამისათვის შევადგინეთ გადახალისებული ტაბულა (1).⁵

2. დავადგინოთ კომლის სულადობრივი შემადგენლობის კოეფიციენტები, რათა შესაძლო გახდეს კომლთა რიცხოვნობის ეკვივალენტური სულადობის გამოოთვლა; უკეთესი სხვა წყაროების უქონლობის გამო, ამისათვის გამოვიყენეთ 1804 წელს ჩატარებული პირველი კამერალური აღწერის ნუსხები. მათ მონაცემთა საფუძველზე გამოვიანგარიშეთ სხვადასხვა რაიონებისათვის და ეთნიკური ჯგუფებისათვის კომლის სულადობრივი შედგენილობის თავ-თავისი საშუალო-არითმეტიკული მაჩვენებლები (იხ. ტაბულა2).

3. უნდა გავარკვიოთ ნუსხის ციფრობრივ მონაცემთა სანდოობა, თუ რამდენად სწორად გამოხატავენ ამ ნუსხის ციფრები რეალურად არსებულ კომლთა რიცხოვნობას.

ციფრობრივ მონაცემთა სანდოობის გარკვევა წამოჭრის საკითხს მათი წარმომავლობის ანუ პირველწყაროს შესახებ და საკითხს მათი სისრულისა და სიზუსტის შესახებ. პირდაპირი მოწმობა იმისა, თუ როგორ შედგა ან საიდან არის შემოტანილი ამ ნუსხაში მოსახლეობის რიცხოვნობის გამომსახული ციფრები ჭერჭერობით ცნობილი არ არის, ამიტომ დღემდე უნდა დავკმაყოფილდეთ მხოლოდ ვარაუდით. ნუსხის წყაროების შესახებ გარკვეული თვალსაზრისი ჩვენ მიერ გამოთქმულია ზ. ცქიტიშვილთან თანავტორობით გამოქვეყნებულ წერილში.⁶ ნათქვამს დავუმატებთ მხოლოდ ერთს: 1767 წელს ან მის მომიჯნავე წლებში უნდა ჩატარებულიყო კომლთა აღწერა ქართლ-კახეთში და ამ ვარაუდს დღეს მოენახა დოკუმენტური დადასტურებაც. ეს არას ერეკლე მეორის მიწერილობა მდივან ისესადმი (ამილახვარისადმი) 1764

⁵ შესადარებლად იხ. „მაცნე“, (ისტორიის... სერია), 1973, № 1, (გვ. 151) დაბეჭდილი ტაბულა.

⁶ იხ. „მაცნე“, ისტორიის... სერია, 1973, № 1, გვ. 149—150.

წლის 10 მარტს: „ამ ხანად კახეთი ზოგიერთი მხარე შენ უნდა ახშერო... აღდ-
გომის მეორეს, მესამეს დღეს უნდა წახვიდე. ამაზე დაგვიანება არ შეიძლება“. ისე ამილახვარი რომ კომლთა აღშერებში მონაწილეობდა, ამას ახსენებს უფ-
რო გვიანდელი (1790 წლის) საბუთიც⁷. ამას ემატება ს. კაკაბაძის ხელთ ნამ-
ყოფი 1765 წლის საკათალიკოსო ყმების ნუსხა⁸.

ამიტომ ეხლა უკვე არა ვარაუდით, არამედ კონკრეტულ დოკუმენტულ სა-
ფუძველზე ითქმის, რომ 1760-იან (შუა) წლებში ჩატარებულა ქართლ-კახეთში
კომლთა აღშერა. ბუნებრივია, ვიფრიქოთ, რომ 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხის
შედგენის დროს ხელისუფალნი გაითვალისწინებდნენ კომლთა აღშერის დავთ-
რების მონაცემებს და ესენი გასწევდნენ ერთგვარი აბიექტური საფუძვლის
როლს ქართლ-კახეთის მთავარი პროვინციების მოსახლეობის რიცხობრივი
მაჩვენებლებისათვის⁹.

გასარკვევია კიდევ ორი საკითხი: 1) რამდენად ზუსტია თვით კომლთა
აღშერის დავთრების მონაცემები და 2) 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხა ზუსტად
აჯამებს ამ დავთრების მონაცემებს, თუ მეტ-ნაკლებად ასხვაფერებს მათი შე-
ნაჭამის სიდიდეს.

ბეგარავალდებულთა და გადასახადების გამომლებთა აღშერის დავთრებ-
ში უთუოდ, ნებსითაც და უნებლიერთაც, გამორჩენილი იყო მოსახლეობის რა-
ლაც ნაწილი.

კომლთა აღშერის დავთრების მონაცემთა სიჩუსტის გარკვევის
თვალსაზრისით, ყურადღებას იპყრობს 1715 წლის ბურის სამწყსოს
გადასახადების გამომლებთა დავთრის დასკვნითი ნაწილი. აქ ნიკო-
ლოზ მროველს უწერია: „ამ სამწყსოს დავთარს მეფეს მოსაქმეს
ნურავის აჩვენებთ: კოდის პურსა და საურზე ქვეყანას გარჩიან: და
მე არ მიჯობს. მე დრამისათვის დავწერე: საყდარს მოსავლის ანგარიში არ და-
ეკარგოს; ღვთის სიყვარულისათვის ამ სამწყსოს მატიანეს ნურას მეფის მო-
საქმეს ნუ აჩვენებთ, თუ ქირსტე გწმთ“¹⁰. ნათლად ჩანს, რომ სასულიერო
ფეოდალი უმალავს მეფეს ცნობებს გადასახადთა გამომლებ პირებზე. ის თავის
თვის ერთ დავთარს ადგენს, ხოლო სამეფო გადასახადების გამომლებისათვის
სხვა შემცირებულ ცნობებს აწვდის. აგრეთვე საგულისხმოა 1781 წ. ჩატარე-
ბული აღშერის დროს სოფლის მამასახლისის და ნაცვალის მიერ გაცემული
ერთ-ერთი მუხალგის წიგნის ტექსტი: „თუ ჩვენ ან კომლის კაცი და ან მო-
რიგეში შემძლებელი, რომ გამოსვლა შეეძლოს დაგვემალოს და არ დაგვეწე-
რებინოს, ღვთისაც შემცოდენი ვიყვნეთ და ბატონისაც ჭარიმის მიმცემი; რაც
განწესება არის ბატონისაგან ჩვენ მასასახლის ხოსრომ და ნაცვალმა ზურაბ-
მა გარდავიგადოთ“, ან კიდევ მინაწერი გაკეთებული გავაზის ნაცვალის მიერ
გავაზში კოდის ბურისა და კულუხის გამომლებთა ნუსხაზე 1788 წელს: „ამ
სიით თუ გავმტყუნდეთ და თუ ან გამოჩნდეს ვინმე 12 თუმანი ბატონის“

7 ცსა, ფ. 1448, ს. 4553, 1377.

8 „საისტორიო კრებული“ წ. IV, ტფ. 1929, გვ. 23, 24.

9 როგორც ჩანს, ივ. ჭავახიშვილსაც ასეთი წარმოდგენა ჰქონდა ამ ნუსხის ციფრობრივ
მონაცემებზე. ერთ თავის აღრეულ ნაშრომში ის წერდა, რომ ნუსხაში „ხალხის აღშერის დავ-
თრიდან ამოქრებილი სტატისტიკური ცნობებია შეტანილი“ (იხ. უურნ. „მოამბე“, 1901, № IV,
83, 7).

10 უურნ. „მოამბე“, 1901, № IX, გვ. 30.

სარქანში მივცე“ . XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ერთ საბუთში ზემო ქართლის გლეხების სის დასასრულს სწერია: „თუ ამა გარდა ან გლეხი ან მამული დაგვეცალოს ხელმწიფის შემკოდე ვიყვნეთ და რაც დამალული ყმა ან მამული გამოჩენდეს ხელმწიფემა თავისთვინ მიირთვას“¹¹. მსგავსი მუხალგის წიგნები და მინაწერები ასახვენ ჩვენში კომლთა ოღწერის თრგანიზაციის საგულისხმო მომენტს. ე. ი. აღსარიცხავ პირთა დამალვისათვის დაწესებული ყოფილა ჭარიმა, ხოლო ჭარიმის დაწესება — კი ნიშნავს, რომ სინამდვილეში აღსარიცხავ პირთა დამალვის ფაქტებს არც თუ იშვიათად ჰქონდა ადგილი.

აღსარიცხავ პირთა განზრახ დამალვის გარდა, უთუოდ უნდა ყოფილიყო უნებლიერ შემთხვევებიც და ეს შეპირობებული იყო თვით აღწერის მსვლელობის რეალური გარემოებით. ამ უნებლიერ შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა, ჩვეულებრივ, სხვა ქვეყნებშიც და არა მარტო XVIII ს-ის, არამედ XIX ს-ის აღწერებშიაც.

აღსათვლელ პირთა რიცხოვნობის დანაშაულებრივი (ნებით თუ უნებლიერ) შემცირების გარდა, სრული უეჭველობით არის ცნობილი, რომ, თვით აღწერის დადგენილი წესის თანახმად, მოსახლეობის გარკვეული ჯგუფები არც უნდა აღრიცხულიყვნენ (სამეფო კარი, თავადიშვილები, აზნაურების ნაწილი, სასულიერო წოდების მაღალი — სოფლის მღვდელზე უფრო მაღალი — ფენა და სხვა). სააღმწერლო დავთრებში მათი შეუტანლობა თავისთავად იგულისხმებოდა და დანაშაულად არ მიიჩნეოდა. მეტად სასურველია დადგენა იმისა, თუ რა რაოდნენობას შეაღვენდნენ გამოტოვებული კომლები, მაგრამ, მასალის უქმარისობის გამო, დამაჯერებლად ამის დადგენა ჯერ არ მოხერხდა.

ამრიგად, სრულიად უეჭველია, რომ მოსახლეობის კომლთა რიცხოვნობა სინამდვილეში მეტი იყო ვიდრე ეს გადასახადების გამომლებთა და სამხედრო ბეგარავალდებულთა აღწერის ნუსხებშია წარმოდგენილი. მეორე კითხვაზე პირდაპირი პასუხის გაცემა არ შევიძლია, რაღანაც ხელთ არა გვაქვს მეკომურთა აღწერის ის დავთრები, რომელნიც საფურცლად უნდა ედოს 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხას. ჩვენ შევიძლია ამ ნუსხის მხოლოდ ზოგიერთი ციფრის შეპირისპირება სხვა აღწერილობების ციფრებთან და ამით შემოწმება ამ მონაცემთა სისწორისა და რეალურობისა. ასეთი შეპირისპირება და შემოწმება ხელში 1770 წლის ნუსხის ზოგიერთ ციფრისათვის. რაც გავაკეთეთ კიდევ ქვევით გზადაგზა სხვადასხვა ტაბულების შედეგენის დროს ნუსხის ციფრები ჰქონებენ მიახლოვებით დადასტურებას.

რაც შეეხება საკუთრად 1770 წლის ნუსხის მონაცემთა სიზუსტეს, მის არასისრულე აღნიშნა უკვე აღ. ცაგარელმა¹² და ეს სავსებით მკაფიოდ გამოსჭვივის თვით ნუსხის ტექსტიდანვე. სახელდობრ:

¹¹ ცსსა, ფ. 1448, ს. 1217; 1781 წლის აღწერის დროს ქსნისა და არაგვის თემებში დაიწერა მსგავსი სხვა მუხალგის წიგნებიც, — იხ. ცსსა, ფ. 1448, სს, 1219, 1223, 1224, 1225, 1016, 1900, 1610.

¹² «Приведенные статистические сведения далеки от полноты и безусловной точности, но и в таком виде они весьма поучительны». А. Цагарели. Новые архивные материалы для истории Грузии XVIII стол.: см. Журнал министерства народного просвещения за январь 1883, стр. 131.

1. ნუსხაში ცალკე პარაგრაფად წერია: „არს ქართლი მართლმადიდებელი, ქრისტეანი ქართველი ხიზანს გარდა სახასო, ეკლესიების ყმა, თავადების ყმა და აზნაურიშვილებისა ოთხი ათასი“. ე. ი. ამ ოთხი ათასში შედიან შილა ქართლის მხოლოდ ქართველი და გერმანთველებული ყმა-გლეხები; არ არიან შიგ ნავარაუდევი თავად-აზნაურები და კულტის მსახურთა მაღალი და საშუალო-ფენა და არც ხიზნები. ხიზნების მოხსენება საერთო ციფრიდან (4000) გამორიცხვის აზრით მიგვანიშვნებს, რომ შედა ქართლის სოფლებში ყოფილა ხიზნების რაღაც რიცხვიც, მაგრამ სათვალავში არ შესულა წინააღმდეგ კახეთისა, სადაც კომლთა რიცხოვნობის ციფრში (7000) ნაცულისხმევი არიან ხიზნებიც. ქართლის თავადაზნაურობა, სამღვდელოების ზედა ფენა და ხიზნები ნუსხის სხვა პარაგრაფებშიც არაა იხსენიებიან, ე. ი. ნუსხაში გამოტოვებულნი არიან რაც ნუსხის არასისრულებრივი მეტყველებს.

2. ნუსხაში აღნიშნულია სომხითისა და საბარათაშვილის აოხრებულობა, მოსახლეობის მხოლოდ ერთი მეორმოცედის და ერთი მეასედის სახეზე ყოფნა. არ არის მთლად ნათელი: მოსახლეობის ამ ნაშთს გულისხმობს ნუსხაში. ნათქვამი, რომ „ერთმანეთში არიან ხიზნად“, თუ ეს ნაშთი აქა იქ არის თავ-თავის სოფლებში, ხოლო ნათქვამი „ერთმანეთში არიან ხიზნად“ გულისხმობს. მოსახლეობის კიდევ სხვა ნაწილს. ასეა თუ ისე ნუსხაში აღიარებულია სომხით-საბარათიანოში რაღაც მოსახლეობის არსებობა, ხოლო ის არავითარი ციფრით აღნიშნული არ არის. თუმცა მეტად შეთხელებულ, მაგრამ მაინც: სომხით-საბარათიანოში მოსახლეობის რეალურად არსებობას აღასტურებს თავის დღიურში გილდენშტედტიც¹³, რომელმაც 1772 წელს გზად გაიარა ამ მხარეში. ქვემო ქართლში ქართულ სათვალოების არსებობაც ცხადი ნიშანია. იმისა რომ, თუნდ მცირე რიცხოვნობის სოფლის მოსახლეობა მაინც იყო ადგილზე; ე. ი. ამ პარაგრაფითაც ნუსხის ციფრობრივ მონაცემებს სისრულე აკლია:

3. ნუსხაში დასახელებულნი არიან ცალკე პუნქტებად თემები: გუჯარეთი, თრიალეთი, ტაშირი, ყაიყული და დახასიათებულნი არიან როგორც „აოხრებული და უმკვიდრო“ რაიონები. მათი მოსახლეობის არავითარი რიცხოვნობა არ არის ნაჩვენები. ძნელი დასაჯერებელია, რომ ისეთი მთის თემები როგორც თრიალეთი და გუჯარეთია სრულიად უმკვიდრო შექმნილიყო. ხსენებული 4 რაიონის დასახვა როგორც სრულიად გაუკაცრიელებული ტერიტორიისა, ჩვენ მიგვაჩინია კიდევ ერთ მაჩვენებლად იმისა, რომ მოსახლეობის რეალური რიცხოვნობა ამ ნუსხაში სრული მოცულობით არ არის წარმოდგენილი.

ტაბ. 1-ისა და ტაბ. 2-ის საფუძველზე ჩვენ შევადგინეთ ტაბ. 3, რომელიც გვაძლევს წარმოდგენას 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხაში წარმოდგენილ კომლთა და სულთა (ჩვენი გამოთვლით) საერთო რიცხოვნობაზე. სოფლის მოსახლეობა დანაწევრებულია დასახელებული პროცენტიებისა და ეთნიკური კვალიფიკაციის მიხედვით; ქალაქების მოსახლეობა წარმოდგენილია ერთობლივად, ეთნიკური ნიშანით, დიფერენციაციის გარეშე, — როგორც ეს თვით ნუსხაშია.

მოსახლეობის რიცხოვნობა (კომლობრივი და სულადობრივი) გამოთვლილია ცალკე თანამედროვე საქართველოს სსრ ტერიტორიის მიმართ და ცალკე

¹³ გილდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, გამოსცა გ. გელაშვილმა. თბ., 1962, გვ. 67, 83, 239, 241.

1770 წლის აღმოსავლეთ საქართველოს მთავრობის მიმართ. პირველ შემთხვევაში მოსახლეობა შეადგენდა 33540 კომლს და 204081 სულს, ხოლო მეორე შემთხვევაში — 44000 კომლს და 273453 სულს. ორი ზემოგანნილული გარემოების (მეკომურთა აღწერის დავთრების, რომელიც უნდა ნასარებლევი ჰქონდეთ 1770 წლის ნუსხის შემდგენელთ) არასიჩუსტისა და ოვთ 1770 წლის ნუსხის არასირულის გათვალისწინებას მივყავრთ დასკვნამდე, რომ 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხის ციფრობრივი მონაცემები მხოლოდ მიახლოებითა და მოსახლეობის ნამდვილი კომლობრივი და სულადობრივი რიცხოვნობა საკრძნობლად აღმატებოდა ამ ნუსხაში მითითებულს.

სახელდობრი რა პროცენტს შეადგენდა ნუსხაში გამოტოვებული და აღუნუსხავი მოსახლეობა, დაბეჭითებით თქმა ძნელია, მაგრამ, თუ აღწერის დავთრებიდან კომლთა რიცხოვნობა სწორად არის გადატანილი 1770 წლის ნუსხაში, მაშინ დიდად არ შევცდებით, თუ ვივარაუდეთ, რომ გამოტოვებულთა და აღუნუსხავთა რიცხოვნობა აღწევდა მთელი მოსახლეობის 10%-მდე. ასეთი კორექტავით (10%-ის მიმატებით) აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის საერთო ჯმი გამოიხატება შემდეგი ციფრებით: პირველ შემთხვევაში — $33540(90\%) + 3726(10\%) = 37266(100\%)$ კომლი და $204081(90\%) + 22675(10\%) = 226756(100\%)$ სული; ხოლო მეორე შემთხვევაში — $44000(90\%) + 4888(10\%) = 48888(100\%)$ კომლი და $273453(90\%) + 30383(10\%) = 303836(100\%)$ სული.

1770 წლის 5 აპრილის ნუსხით აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის აბსოლუტური რიცხოვნობის დადგენის საკითხში ჩერჩერობით ამით ვკმაყოფილდებით.

მოსახლეობის აბსოლუტურ რიცხოვნობის დადგენასთან ერთად მეტად მნიშვნელოვანია მისი სტრუქტურის განხილვა სხვადასხვა ჭრილში. ამ სტატიაში ჩერენ ვეცდებით აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის სტრუქტურის განხილვას მხოლოდ იმ მონაცემთა მიხედვით, რომელთაც შეიცავს 1770 წლის ნუსხა; აბსოლუტურ რიცხოვნობას კორექტივს არ ვუკეთებთ და ვტოვებთ უცვლელს, როგორც ეს ნუსხაშია; ჩერენ მხოლოდ ასპექტების შესაბამისად სხვადასხვარიგად დავაწვდომობთ ნუსხის ციფრობრივ მონაცემებს.

ტაბულებში ციფრები მოყვანილია 1770 წ. ნუსხიდან უცვლელად, კორექტირება 10%-ით არ გაგვიკეთებია შემდეგი მოსახლეებით: ამ 10%-ში შედიან სხვადასხვა სოციალური და ეთნიკური ნიშნის მქონე, სხვადასხვა პროგიციებში გაბნეული მოსახლენი. ამიტომ ნუსხის ყველა ციფრების თანაბარი კორექტირება 10-10%-ით აშკარად უმართებულო იქნება. აქ უთუოდ საჭიროა დიფერენცირებული მიღომა, ხოლო კორექტივის პროცენტობრივ დიფერენცირებას, განსახლების სხვადასხვა რაიონების თუ ეთნიკური ნიშნების მიხედვით, ჩერენ ვერ ვახერხებთ საამისო ობიექტური კრიტერიუმის უქონლობის გამო. ამიტომ ტაბულებში 10%-ანი კორექტივის შეტანისაგან ამჭერად თავს ვიკავებთ.

ქალაქის მოსახლეობა. ქვეყნის მოსახლეობის საერთო ჯმში ქალაქების პოსახლეობის პროცენტის გარკვევისას, გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოებები:

1. საზოგადოდ, ქალაქის მოსახლეობა არა თუ სურამის, ცხინვალის, ანანურის, ახალგორის, თელავის, სიღნაღისა, არამედ — გორისა და, ნაწილობრივ,

თბილისისაც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სოფლის მეურნეობასთან. ამიტომ პროვინციულ ქალაქებში მოსახლეობის ნაწილი თავისი სოციალური მდგრადარეობით და მეურნეობრივი საქმიანობით ვერ მიიჩნევა სრულფასოვან, „ნამდვილ“, ბუნებით ქალაქებად.

2. თბილისში მოსახლე კომლთა განსაზღვრა 4000-ით ჩენ სარწმუნოდ მიგახნია, ამ ციფრის დამაჯერებლობას ამაგრებს 1781 წლის აღწერა, რომლის მიხედვითაც თბილისში ითვლებოდა 3498 კომლი. სხვაობა შეიძლება აისხნას შედეგით: ა. 1770 წლის 5 აპრილის შემდეგ — 1770—71 წლებში, თბილისში მძვინვარებდა უამი და მოსახლეობის დიდი ნაწილი (ერთ მეოთხედამდე) ამოწყვეტილა, რვა-ცხრა წლის (1772—1780 წწ.) მანძილზე მოსახლეობის აღდგენა სრული მასშტაბით არ განხორციელებულა; ბ. 1781 წლის ნუსხაში აღრაცხულია მხოლოდ სახასო და ფეოდალების ყმები, თვით ფეოდალური ფენა ან სამეფო კარი არ ჩანს; 1781 წლის ნუსხაში იხსენიება ცალკე ასებულად „მოქალაქეთა დავთარი“, რომელშიაც აღირიცხებოდა თბილისის მოსახლეთა გარკვეული ნაწილი და რომელიც გამოქვეყნებულ თბილისის 1781 წლის აღწერის ნუსხაში არ შესულა¹⁴. ცველა ამ შიზეზით ადვილი გასაგებია, რომ 1781 წელს შედგენილ თბილისის აღწერის ნუსხაში ნაჩვენები უნდა იყოს კომლთა ხავლებირაოდენობა, ციდრე—1770 წლის 5 აპრილს შედგენილ ნუსხაში. მაშასადამი ცნობა, რომ 1770 წლისათვის თბილისში ითვლებოდა მოსახლედ 4000 კომლი; უნდა მიერჩიოთ სარწმუნო ცნობად¹⁵. იმის თქმაც კი შეიძლება, რომ 4000 კომლის გარდა, სავარაუდებელია მოსახლეთა კიდევ რაღაც რაოდენობა—სამეფო კარისა და სამხედრო გარნიზონის სახით.

3. 1770 წლის ნუსხით, იმ დროს გორის მოსახლეობა „ხიზნითვე“ შეადგენდა 500 კომლს, ხოლო 1804 წლის პირველი კამერალური აღწერით, გორში აღრაცხული იყო 418 კომლი. ეს სხვაობა უფრო ძნელი ასახსნელია. დროითი დაშორება აქ მეტია, ვიდრე ზევით განხილულ შემთხვევაში (თბილისის ნუსხა) და მიგრაციული თუ სხვა პროცესების ზემოქმედების გათვალისწინება შერ ვერ მოხერხდა. შესაძლოა, ეს სხვაობა, ნაწილობრივ მაინც, 1770 წელს გორში მოსახლე ხიზნების ხარჯზე აიხსნას, ნაწილობრივ კი პირველი კამერალური აღწერის არასისრულით.

4. ცხინვალისა და თელავის კომლთა რიცხვი ნამდვილად დიდად არის გაზრდილი. ორივე ქალაქი მნიშვნელოვნად უფრო მომცრო იყო ვიდრე გორი. ამიტომ მათ კომლთა რიცხვონბის შეფარდება (გორში — 500 კომლი, ცხინვალისა და თელავში — 700—750 კომლი) გაკვირვებას იწვევს. ამ უცნაურობის ამოხსნა შეიძლება ვეძებოთ იმაში, რომ გორში, ცხინვალში და თელავში მოსახლეთა რიცხვში იგულისხმებიან ხიზნებიც, მაგრამ სახიზნავად ცხინვალი და თელავი უკეთესი იყო გორზე და ამიტომ იქ ხიზნების რიცხვი ჭარბობდა აღბათ. ამასთან, თელავის კომლთა საერთო რიცხვში (750) შევიდა „თელავის

14 იბ. ივ. გავახი შვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, ჭ. I. დემოგრაფიული ძეგლები. თბ., 1967. გვ. 140—144.

15 არქივში დაცულია სტ. ბურნაშვილის ხელშოთერილი სტატისტიკური ცნობათა კრებსი საქართველოს მოსახლეობაზე (ძაცსა, ფ. 23, ს. 16, ნაწ. 17, ფრ. 110), რომლის თანახმადც 1784 წელს თბილისში ყოფილა 1862 კომლი. ასეთი მცირე მოსახლეობა არც ერთი სხვა ცნობათ არ დასტურდება. აქ „თბილისი“ ნაგულისხმევი იქნება უთუოდ არა იმ ფარგლებში, როგორც წარმოდგენილია 1770 წლისა და 1781 წლის ნუსხებში.

ბოლოს სოფელიც". ცხინვალთან თუმც სოფელი არ არის დასახელებული, მაგრამ სავარაუდებელია, რომ კომლთა საერთო რიცხვში (700 კ.) შესულია, ლიახვის აყოლებით, ცხინვალის მომდგომი უახლესი სოფლების კომლებიც. ამ ვარაუდის გამოთქმის უფლებას გვაძლევს ის გარემოება, რომ ნუსხაში ნახ-სენებია „მაჩაბლის ისი... და ურია“. ხოლო ქრისტიანი ქართველები სამაჩაბ-ლობში არ იხსენიებიან, თუმცა ქართული მოსახლეობის ყოფნა აქ სრულიად უეჭველია და დამოწმებულია მრავალი საბუთით.

I კამერ. აღწერით, ირიცხებოდა: გორში 418 კომლი, ცხინვალში 182 კომლი, თელავში 312 კომლი. თუმცა პირველი კამერალური აღწერის ციფრები არ იყო ჯეროვნად სარწმუნო, მაინც, ჩვენის აზრით, მიახლოებით ორენტირად გამოდგება.

საბოლოოდ, ჩვენი შეხედულებით, საკუთრივ ქალაქის მოსახ-ლეობად თელავში 350 კომლზე მეტი და ცხინვალში 250 კომლზე მე-ტი ვერ იანგარიშება. ამ ორი ქალაქის დანარჩენი 850 ($700+750=1450-600=850$) კომლი უნდა მიეკუთვნოს საკუთრივ სოფლის მო-სახლეობას. ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის შეპირისპირების ასპექტ-ში, ჩვენი აზრით, უფრო მართებული იქნება ახალგორის მოსახლეობაც (140 კომლი) მთლიანად სოფლის მოსახლეობას მივათვალოთ. 1770 წლის ნუსხა ახალგორში 140 კომლს ანგარიშობს. ეს სინამდვილესთან ახლოს უნდა იყოს. კომლების უახლოესი აღწერის — 1774 წლის — დავთრით ახალგორში ირი-ცხებოდა 111 კომლი — 196 თავი¹⁶, ამათში ხიზანი 29 კომლი — 44 თავი. ხი-ზანს გარდა დანარჩენი მიჩნეულია ქსნის ერისთავისა და რატისშვილის ყმებად, — არც ერთი აზნაურიშვილი არ არის დასახელებული; მასთანცე, ქსნის ერის-თავის სასახლისა და ციხე-კოშების მობინადრეებზე არაფერია ნათქვამი. თვით ყმებიც, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდებოდა, კომლთა სახელობითს ნუსხაში არ იქნებოდნენ სრულად წარმოდგენილი. ამიტომ 1770 წლის ნუსხით ნაჩ-ვენები კომლთა რიცხვი — 140, თუ მთლიად არა, ძირითადად მაინც ეთანხმე-ბა 1774 წლის აღწერის ცნობას (სხვაობამ შეიძლება შეადგინოს მხოლოდ 5%-მდე) და არ უნდა იყოს სინამდვილეს დიდად დაშორებული.

ანანურის მოსახლეობას, მთლიანად ვტოვებთ ქალაქთა მოსახლეობაში, რადგანაც ანანურის მეზობლად დუშეთი იყო და ამ ორი პუნქტის მოსახლე-ობის მეტი ნაწილი იმ დროის ქალაქური ტიპისა იყო.

ზოგად და კონკრეტულ ამ გარემოებათა გათვალისწინებით ჩვენ შევად-გინეთ ტაბ. 4 ორ პარალელურ სვეტად: ერთი, 1770 წლის ნუსხის მონაცემთა უცვლელად გამოყენების საფუძველზე და, მეორე — ამ მონაცემების ერთვა-რი კორექტივით გამოყენების საფუძველზე. ეს კორექტივი მდგომარეობს იმა-ში, რომ 990 კომლი (ცხინვალის, თელავის, ახალგორის) ანუ 4554 სული და-ვკელით ქალაქის მოსახლეობას და მივუმატეთ სოფლის მოსახლეობას.

ქართლ-კახეთის ბარის და მოსახლეობრე დიდი კავკასიონის მოსახლეობის რიცხობრივი შეფარდება. ამ ასპექტით აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლე-ობის სტრუქტურას ყურადღებას ვაქცევთ, რადგანაც საქართველოსათვის მი-სი ისტორიის მთელ მანძილზე არსებოთი მნიშვნელობა ჰქონდა დიდი კავკასი-ონის მთისა და ქართლ-კახეთის ბარის მოსახლეობის ურთიერთობას. ხოლო ამ ურთიერთობის ხასიათს ზოგ რამეში განსაზღვრავდა მათი რიცხობრივი შეფარ-

16 ივ. ჯავახიშვილი. იქვე, გვ. 199—204.

5. „მაცნე“, ფილოსოფიის... სერია, 1976, № 3

დება. ტექნიკის დაბალი განვითარების პირობებში, მოსახლეობის რიცხობრიობა, მისი სიმჭიდროვე, ზოგიერთ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პირობებთან ერთად, პირველხარისხოვან როლს ასრულებდა მთისა და ბარის მოსახლეობის ურთიერთობის ფორმირებაში. ამ ურთიერთობას მრავალი ასპექტი აქვს და მრავალმხრივი იყო მისი გავლენა და მნიშვნელობა საქართველოსათვის, კერძოდ, ის უშუალოდ მონაწილეობდა საქართველოს ეთნიკურ ფორმირებაში და მას უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებისათვის, მთისა და ბარის სამეცნიერო საქმიანობის კონპერიორებისათვის, მათი პროდუქციის ბრუნვისა და სამომხმარებლო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის.

თავის მხრივ, მთისა და ბარის მოსახლეობის ეკონომიკურ ურთიერთობა-თა რეგულირებას, ნორმალიზაციას უშუალო და ძლიერი გავლენა ჰქონდა ქვეყნის შიდაპოლიტიკური მდგომარეობის სტაბილურობაზე. ამ ნორმალიზაციის ერთ-ერთ წინაპირობად კი უნდა ყოფილიყო გარკვეული პროპორცია მათს რიცხობრივ ურთიერთშეფარდებაში. მთისა და ბარის მოსახლეობის რიცხობრივ შეფარდებაში დისპროპორციის შექმნა — კი, ჩასაკვირველია, მათს ურთიერთობაში მახინჯ, კონფლიქტურ სიტუაციას წარმოშობდა, რომელიც სხვადასხვა ფორმითა და სხვადასხვა გზით თავს იჩენდა ხოლმე და ნორმალურ განვითარებას აფერხებდა.

1770 წლის ნუსხა შეიცავს მონაცემებს, რომელნიც იძლევიან საშუალებას გავარკვიოთ, თუ რა ვითარება იყო შექმნილი იმ დროს აღმოსავლეთ საქართველოში მთისა და ბარის მოსახლეობის რიცხობრივი თანაფარდობის მხრივ. ამისათვის ჩვენ შევადგინეთ ტაბ. 5. სიმკვეთრისათვის, ქართლის შესახებ და კახეთის შესახებ ციფრობრივი მასალა ცალ-ცალკე დავაჭგულეთ. ტაბულაში შეტანილ და არშეტანილ ციფრებშე უნდა ითქვას შემდეგი:

1. საკუთრივ ქართლ-კახეთის ბარისა და მთიანეთის მონაცემებს გარდა, ჩვენ ჩავურთეთ ნარა-ზაყას (ე. ი. დვალეთის) და დიდოეთის მონაცემებიც, — ეს ორი პროვინცია უშუალოდ ემეზობლებოდა ქართლისა და კახეთის ბარს; ამიტომ, იმისგან გამოუკიდებლად, შედიოდნენ ისინი თუ არა აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოს საზღვრებში, ისინი ქართლ-კახეთის ბართან მრავალმხრივ და მჭიდრო ურთიერთობაში იყვნენ ჩაბმულნი; განსაკუთრებით კი — ეკონომიკურ კავშირში.

2. ტაბულის ვარეთ დარჩა ყაზა-შამშადილოს მოსახლეობა, რაღანაც ის არ მონაწილეობდა ქართლ-კახეთის ბარის ურთიერთობაში მაღალმთიანი კავკასიონის მოსახლეობასთან;

3. უგულებელვყავით ქვემო ქართლის მოსახლეობა, რაღანა თვით ნუსხაში მისი რიცხოვნობა გარკვეული არ არის, მისი დეზორგანიზებულობის (ხიზნობა) გამო იხსენიება მხოლოდ ქვემო ქართლის მეტისმეტი გაპარტახებულობა. ამისი გამო მისი მოსახლეობა არ წარმოადგენს რამე საგრძნობ ფაქტორს ქართლ-კახეთის ბარისა და კავკასიონის მთის ურთიერთობაში.

4. ტაბულაში შეტანილია ბორჩალოს, დემურჩი ასანლუს და ბაიდარის „თათრები“ 2200 კომლი, რაც გამართლებულია იმით, რომ ისინი სახლობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ძირითად ტერიტორიაზე. ეს გარკვეულად ორგანიზებული მოსახლეობა იყო და ეკონომიკურად, ქართლ-კახეთის ბართან ერთად, გარკვეულ მთლიანობას ჰქმნიდა.

5. ქსნის, არაგვისა და სამაჩაბლოს ოსები მთლიანად მთას მივაკუთვნეთ ხოლო არაგვის და ქსნის ქართველები გავყავით ორად: ბარს მივაკუთვნეთ 1600 კომლი (არაგვის — 1000 და ქსნის — 600 კომლი), ხოლო მთას მივაკუთვნეთ 2000 კომლი (არაგვის — 1000 და ქსნის — 1000). ცხადია, ასეთი გაყოფა ქსნი — არაგვის ქართველებისა უხეში მიახლოვებითი გარაუდით არის შესრულებული, მაგრამ მაინც საჭიროა მთა-ბარის რიცხობრივი ურთიერთ შეფარდების უფრო სწორი სურათის შექმნისათვის.

დასასრულს, კიდევ პატარა ტაბულა 7 იმის საილუსტრაციოდ. თუ რა პროცენტს შეადგენდნენ ქართველები აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობაში 1770 წელს. ამ წლის ნუსხა ითვლის სოფლად 182000 კომლ ქართველს, რაც ჩვენი გამოთვლით შეადგენდა 118800 სულს (იხ. ტაბ. 3). გაურკვეველი დარჩა ქართველების რაცხოვნობა ქალაქებში, რადგანაც ნუსხაში ქალაქის მოსახლეობა არ არის დიფერენცირებული ეთნიკური ნიშნით. ქალაქის მოსახლეობის ეროვნული ნიშნით დიფერენცირებაში მთავარია ამ საკითხის გაღაწყვეტა თბილისის მოსახლეობის მიმართ. აյ კი ძირითადია თბილისის ქართველ და სომეხ მოსახლეთა პროცენტული შეფარდების დადგენა, რადგან დანარჩენი ეთნიკური ჯუფების („თათრები“, ებრაელები, კავკასიელი მთიელები, დასავლეთევროპელები და სხვ.) საერთო ხევდრითი წონა მეტად მცირე იყო (10%-მდე). ისევ დავიხმარებთ XIX ს-ის პირველი წლების დემოგრაფიულ მასალას.

1803 წლის იანვრის აღწერით, თბილიში შემო მაშინ იჩიცხებოდა:

ქრონიკა	კომლი		სული			
	აბსოლუტ.	პროც.	აბსოლუტ.	პროც.		
ქართველი	636	—	21.7%	2663	—	22.6%
სომეხი	2170	—	74.2%	8729	—	74.0%
„თათარი“	64	—	2.2%	224	—	1.9%
კათოლიკი	37	—	1.3%	161	—	1.3%
და სხვ.	18	—	0.6%	28	—	0.2%
სულ	2925	—	100%	11805	—	100% ¹⁷

ეს პროცენტული შეფარდება, რასაკვირველია, მექანიკურად არ გადაიტანება 1770 წელზე. მხედველობაში მისალებია, ერთი მხრივ ის, რომ 1802 — 1803 წლისათვის ქართული მოსახლეობა თბილისში უნდა დაკლებულიყო ქართული სახელმწიფო პარატის გაუქმების გამო, ბატონიშვილების და თავადების ნაწილის ოპოზიციურ განწყობილების და თბილისიდან წასვლის გამო; საფიქრებელია „თათრების“ რაცხოვნობის დაკლებაც¹⁸. ხოლო მეორე მხრივ, XVIII — XIX სს. მიზნის წლებში, იმდროინდელი დემოგრაფიული მასალების მიხედვით, თბილისში შესამჩნევად მატულობს ახალგადმოსახლებულ სომეხთა რიცხოვნობა. ამის შედეგად 1800-იან წლებში 1770 წელთან შედარებით ქართ-

17 მოსახლეობის აბსოლუტური რიცხოვნობის ყველა ციფრი აღებული გვაქვს ს. კავაბაძის ხსნებულ სტატიდან („საისტ. მოამბე“, 1925, II, გვ. 29), პროცენტების დანარჩიშება ჩვენია.

18 ამ დროს თბილისში მოქმედებდა ერთი მეჩეთი (იხ. AKAK, რ. II, გვ. 1046) ნაცვლად სამი მეჩეთისა 1770 წ. (იხ. აქვე, გვ. 68). ქალაქ თბილისის 1800 და 1802 წლებში შედგენალ გეგმებზეც აღნიშნულია ერთი მოქმედი და ოთხი დანგრეული მეჩეთი (იხ. ცგვია, ვუა, დ. 22660, 22661). საფიქრებელია, რომ ეს აღა-მაჰმად ხანის შემოსევის შედეგი იყო.

ველთა პროცენტმა იყლო, ხოლო სომებთა პროცენტმა იმატა. ამის შესაბამისად ჩვენ ვივარაუდეთ 1770 წლისთვის პროცენტის გაზრდა ქართველებისა 20%-მდე და „თათართა“ 7,5%-მდე, ხოლო სომებთა პროცენტის შემცირება 60.0%-მდე.

თბილისის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის ერთგვარ მაჩვენებლად შეიძლება ივარგოს ცნობაში სხვადასხვა კონფესიის სალოცავი საყდრების რაოდენობის შესახებ. გილდენშტედტის ცნობით, 1772 წელს თბილისში იყო 15 ქართული, 21 სომხური, 1 კათოლიკური ეკლესია და 3 მეჩეთი¹⁹.

საგულისხმოა, აგრეთვე, 1781 წლის თბილისის ოღწერის მონაცემებიც. ამ ოღწერის ნუსხის თანახმად, სამეფო-სახასო ყმა იყო 1580 კომლი, სამეფო ოჯახის წევრების ყმები ერთობლივ — 752 კომლი, მსხვილ ქართველ ფეოდალთა ყმები ერთობლივ — 413 კომლი და ქართული ეკლესია-მონასტრების ყმები — 167 კომლი; სულ — 2912 კომლი; ამათში, უცველია, ბევრი იქნებოდა ქართველი. დანარჩენი 579 კომლი იყო ყმები საშუალო ხელის მოხელე-ფეოდალებისა და მოქალაქეებისა, სომხური ეკლესია მონასტრებისა და სომები ფეოდალებისა.

უკველა ზემოხსენებულ გარემოებათა გათვალისწინებით, თბილისის მოსახლე 4000 კომლი განაწილდა ასე: სომები — 2400 კომლი (60%), ქართველი — 1200 კომლი (30%), „თათარი“ — 300 კომლი (7,5%) დასხვა — 100 კომლი (2,5%). დანარჩენ 7 ქალაქში, კვლავ რიგ გარემოებათა და 1804 წლის პირველი კამერალური ოღწერის შედეგების გათვალისწინების საფუძველზე, ქართველთა რიცხვს ჩვენ ვნებარიშობთ დაახლოებით 1300 კომლს. ამათ რიცხვში 960 კომლი იგულისხმება თელავისა და ცხინვალში, რადგანაც, უცველია, ამ ქალაქებზე ნუსხაში უმეტესად სოფლის მოსახლეობაა მითვლილი.

ამრიგად, 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხაში ქალაქების მოსახლეობად ნაჩვენები 6490 კომლიდან ქართველებად მივიჩნიეთ თბილისში 1200 კომლი $\times 4 = 4800$ სული) დანარჩენ 7 ქალაქში 1300 კომლი $\times 4.6 = 5980$ სული; სულ 2500 კომლი — 10780 სული ქართველი გამოდის, რომ 1770 წელს ომისავლეთ საქართველოს სამეფოში სულ იყო $118800 + 10780 = 129580$ სული ქართველი. თუ გავიჩხენებთ, რომ შიდა ქართლში, სომხითსა და საბარათიანოში აღურიცხავი დარჩა მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ჭგუფები, აღურიცხავი იყო სამეფო კარი და სხვ. მაშინ ქართველთა რიცხოვნობის კორექტირება სამეფო კარი და სხვ. მაშინ ქართველთა რიცხოვნობის კორექტირება 10%-ით საჭიროდ და მართებულად წარმოგვიღება. ამ შემთხვევაში, აღმოსავლეთ საქართველოში ქართველი მოსახლეობის რიცხოვნობა 1770 წელს გამოიხატება ასეთ ციფრებში: $129580(90\%) + 14398(10\%) = 143978$ (100%) სული; დარგვალებით — 144000.

1770 წლის 5 აპრილის ნუსხის საერთო გაცნობა და ანალიზი გვაძლევს საფუძველს გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნები:

1. ნუსხას საერთოდ გულახდილობის იერი აქვს; ის არ მაღავს რიგ ისტორიულ ფაქტს მაჩვენებელს საქართველოს სისუსტისა (დიდოეთის და ენისელი-ფადარის დაკარგვას, მრავალი თემის აოხრებულობას, ეთნიკურ სიჭრელეს და სხვ.), ამავე დროს, აოხრებულ და უმკვიდრო თემების, სუვერენიტეტისა და ქართველოს ჩამოცილებულ თემების, ჩამოთვლა და ივრის პირზე 12000 „თარის ელის“ ნამყოფობის ხსნება ნუსხაში გვაფიქრებინებს მის შემდგენელთა

¹⁹ გილდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში... ტ. I. გვ. 89—93.

სურვილს, აჩვენონ რუსეთის საიმპერიო კარს საქართველოს პოტენციალური შესაძლებლობანი რაც შეიძლება უფრო ვრცლად;

2. სახელმწიფოს ცენტრალური რაიონები — იყრის პირი, სომხით-საბარათიანო, თრიალეთ-გუგარეთი — ძალზე გამარტახებულია, მოსახლეობა აქ მეტად მცირება; შიდა ქართლის ბარიც კი, ქართლის მთიანეთთან (არაგვი-ლიანების ხეობები) შედარებით, თხლად ყოფილა დასახლებული;

3. ქალაქის მოსახლეობა აღმოსავლეთ საქართველოს მთელი მოსახლეობის მნიშვნელოვან პროცენტს შეადგენდა ყველა განზომილებაში (მერყეობდა 8.4%-დან 13.5%-მდე). ეს აისახება თბილისის მოსახლეობის რიცხვონბით²⁰. მისი მრავალრიცხოვნობა მანიშნებელია მისი საწარმოო-სამეურნეო შედარებით ძლიერებისა. აღმოსავლეთ საქართველოს ცენტრალური რაიონების მოსახლეობის სრუცირის პირობებში ასეთი ქალაქის არსებობა შეუძლებელი იქნებოდა, ამ ქალაქს რომ მხოლოდ ამ პერიფერიით ესაზრდოვა. თბილისი იმ სახით არსებობა, როგორც ის იყო, მიგვინიშნებს იმაზე (რაც სხვადასხვა ისტორიული მასალითაც დასტურდება), რომ თბილისი ქალაქობას უწევდა არა მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ მის გარე მყოფ მოსახლეობასაც: დასავლეთ საქართველოს, კავკასიელ მთიელებს, ერევნისა და აზერბაიჯანის სახანოებს და მნიშვნელოვანი სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირი ჰქონდა უფრო შორეულ ქალაქებსა და ქვეყნებთანაც;

4. წარმოდგენილი ტაბულების თანახმად მოსახლეობის სტრუქტურა ხასიათდებოდა შემდეგი ნიშნებით: ა. დისპროპორცია მთისა და ბარის მოსახლეობის რიცხვონბის შეფარდებაში. ბარის — სახელმწიფოს ცენტრალურ რაიონებს — არა ჰქონდა ძლიერი, შთამბეჭდავი უპირატესობა მთისა და პერიფერიის მოსახლეობის მიმართ; ბ. აღმოსავლეთ საქართველოში, საერთოდ, და, განსაკუთრებით, ქართლში ეროვნულ უმცირესობათა სამრავლეა, მათი პროცენტი მაღალია ძირითად ეთნიკურ ბირთვთან შედარებით. ეთნიკური სიჭრელე მასთანვე კონფესიური სიჭრელეც იყო და ეს აღრმავებდა ეთნიკურ სიჭრელის დეზინტეგრაციულ ზემოქმედებას. აქაც შექმნილი იყო, შეიძლება ითქვას, ერთგვარი დისპროპორციულობა. გ. ეროვნული უმცირესობები დასახლებულნი არიან კომპაქტურად პერიფერიაზე სამხრეთსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით — „თათრები“, აღმოსავლეთით — ლეკები და მუღალოელები, ჩრდილოეთში — ოსები; ხოლო ცენტრში — თბილისში და სხვა ქალაქებსა და გარეუბნებში — სომხები; ძირითადი ბირთვი კი — ქართული ეთნიკური მასივი — ძალზე შელახული და დასერილ-დაბზარულია.

ორი პირობა — პერიფერიულობა და კომპაქტურობა, შეთავსებული მესამე პირობასთან — ქართული პოლიტიკური ხელისუფლების არა სიმყარესთან და გარეპოლიტიკური ძალის შემოჭრის მუდმივ საფრთხესთან (რაც ჰქმნიდა მერყევ მორალურ-იდეურ ატმოსფეროს) — ძალიან ძნელ ამოცანად ხდიდა ამ ეროვნულ უმცირესობათა ადაპტირებას.

აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის სტრუქტურის განხილვას რამდენიმე ჭრილში მივყავართ ერთ საერთო და შინაგანად შეთანხმებულ დასკვ-

20 თბილისი მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქური მოსახლეობის კომლთ 61.5%-ს შეიცავდა, ხოლო ჩვენი კორეგტივის გათვალისწინების შემთხვევაში 72.7%-ს: თუ ვინგარიშებთ სულადობრივ, გაშინ თბილისის მოსახლეობა შესაბამისად შეაღვენდა 53.3% და 69.9%-ს.

ნამდე. აღმოსავლეთ საქართველოს სახელმწიფოს აშკარად აკლდა ადამიანური რესურსები ამიერ-კავკასიაში ენერგიული პოლიტიკის წარმატებით წარმოებისათვის; ამასთან, მოსახლეობის სტრუქტურაში საღი პროპორციები დარღვეულია და შექმნილი დასპროპორციები ერთობლივ მოწმობენ ცენტრალური რაიონებისა და ბარის სისუსტეს პერიფერიისა და მთის მიმართ; ამის გამო თვით ამ სახელმწიფოს, ქართლ-კახეთის სამეფოსა და მის პოპულაციას კომპაქტურობა, მტკიცე შეკრულობა უნდა ჰქონდებოდა. საზოგადოებრივ, ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში წამყვანი, ხელმძღვანელი როლის შესრულება მთას, პერიფერიას, ბუნებრივია, არ შეეძლო, — ეს როლი ბარს, ცენტრალურ რაიონებში უფრო შეესაბამებოდა, მაგრამ ამ როლის შესრულებისათვის ბარს, ცენტრს უნდა მოეპოვებინა აშკარა, მყარი დომინირება პერიფერიისა და მთის მიმართ; ე. ი. ქართული სახელმწიფოებრივობის განმტკიცების საქმეში პირველი რიგის ამოცანად იდგა სახელმწიფოს ცენტრის, ცენტრალური რაიონების — ბარის — მოშენება, გაძლიერება და ეთნიკურ-კონფესიური სიჭრელის განელება.

ერეკლე II-ის საშინაო პოლიტიკის რიგი ღონისძიება გამიზნული იყო სწორედ ქართლ-კახეთის ბარში მოსახლეობის მომრავლებაზე. ერეკლე II საქართველოში დასასახლებლად იწვევდა ყველას განურჩევლად ეთნიკური კუთვნილებისა და ყველა ახალდასახლებულს, განურჩევლად ტომობრივი კუთვნილებისა, აძლევდა თანაბარ შეღავათებს; ე. ი. მოსახლეობის მომრავლება ბარში მას უფრო მნიშვნელოვან საქმედ მიაჩნდა, ვიდრე ეთნიკურ-კონფესიური სიჭრელის განელება.

მოსახლეობის სტრუქტურაში დასპროპორციების წარმოქმნას მოჰყვა მრავალმხრივ ღრმა, უარყოფითი სოციალური შედეგები. ამ სოციალური შედეგების განხილვა განზრახული გვაქვს სხვა დროს.

ტაბ. 1

1770 წლის 5 აპრილის ნუსხის საერთო მონაცემები

დასახლებული ადგის სახელი	1770 წლის 5 ნუსხი	თანამდებობები		1770 წლ. აღმ. საქ-ლოს	შენიშვნები
		საქ- ლოს	საქ- ლოს		
თბილისი	4000	4000	—	4000	—
გორი ხიზით	500	500	—	500	—
ცხინვალი ხიზით	700	700	—	700	—
სურაძი	200	200	—	200	—
თელავი ხიზით და ბოლოს სოფლით	750	750	—	750	—
სოლინი მცირე ყარაბა	100	100	—	100	—
ანაური	100	100	—	100	—
ახალგორი	140	140	—	140	—
სულ ქალაქებში	6490	6490	—	6490	—
ოსი სახასო, ნარა, შაა, კუდარო	1400	300	1100*	1400	* ნარა, დვალეთი
ოსი არაგვის: ზაყა, თრუსო, ჭვრი-	1200	1000	200*	1200	* ზაყა
ვრ, ადა, ლუდა	2000	2000	—	2000	
გარელმაღალებელი, არაგვს	2000	2000	—	2000	
ოს ქინის	1600	1600	—	1600	
მართლზაღილებები. ქსანს-საერისთოს	860	860	—	860	
ოს მაჩაბულის	40	40	—	40	
მაჩაბულის გარელი	4000	4000	—	4000	
სომეხი ქართლში	500	500	—	500	
დომურჩი ასანლუ „თათარი“	1000	1000	—	1000	* ბორჩალო:
ბაიდარი „იბლა რომ არის“ თათარი	200	200	—	200	თათარი — 1000
ბორჩალო და ფეხაკი „მოელი სა- ხანო... ...სომხითი“	2560 ¹	1500*	1060**	2560	სომეხი — 500
ყაზახი „დღეს არის თათარი“	3500	—	3500	3500	** ლორე-ფაშაკი:
სომეხი	1200	—	1200	1200	თათარი — 500
უაშადილუ „თათარი“	2200	—	2200	2200	სომეხი — 560
სომეხი	1200	—	1200	1200	
ქეესურეთი	1200	1200	—	1200	
ფ ჭ ა ვ ი	1000	1000	—	1000	
თ უ ჭ ე თ ი	1400	1400	—	1400	
დიდოეთი	4000	—	4000	—	4000
კახეთის მართმაღიდებ. ხიზით	7000	7000	—	7000	
” სომხეთი ხიზით	450	450	—	450	
” თათარი“	1000	1000	—	1000	
ენისული, ფალარი, ლალალი	10000	—	10000	—	10000
სულ სოფლები	51510	27050	24460	37510	14000
ჯამი: ქალაქები და სოფლები	58000	33540	24460	44000	14000
მის გარდა:					
სომხითი აოხრებული	დარჩა მოსა- ხლეობის 1/40				
საბარათაშვილო აოხრებული	დარჩა მოსა- ხლეობის 1/100				
იერის პირი აოხრებული	ნასახლარი 12000				
თრიალეთი აოხრებული	უმკვიდრო				
გუგარეთი აოხრებული	”				
ტაშირი აოხრებული	”				
ყაიყული აოხრებული	”				

1 დედანიში ასეა ერთობლივ; ეს ციფრი გავყავით მითხოვებითი ვარაუდით ორ პრო-
ვინციას და ორ ერთოვნებას შორის.

კომისა სულადობრივი შედგენილობის საშუალო არითმეტიკული
 ოლმოსაფლეთ საქართველოს სოფლებსა და ქალაქებში 1804 წლის
 პირველი კამერალური აღწერით

	სოფლების რიცხვი	მიმღები საკუთრივი საკუთრივი	გათვალისწინებული თანამდებობის სულთანის საკუთრივი	გათვალისწინებული თანამდებობის სულთანის საკუთრივი	გათვალისწინებული თანამდებობის სულთანის საკუთრივი	გათვალისწინებული თანამდებობის სულთანის საკუთრივი	კომისის საშუალო სულადობრივი შედგენილობა კრონცხათა მიხ. დეილ				
							კარ.	სომხ.	თან.	სი	ცარ.
ანანურის მაზრა	212	3278	21008	15,5	6,4	6,5	5,6	—	6,23	—	—
გორის მაზრა	190	5500	35850	28,9	6,52	6,52	6,0	—	6,72	7,5	7,0
თელავის მაზრა	83	4804	34239	57,9	7,13	7,35	5,45	—	—	—	—
სიღნაღის მაზრა	47	4499	33668	95,7	7,48	7,85	5,8	—	—	—	—
ლორის მაზრა	109	5112	21773	46,9	4,28	6,1	5,15	7,0	5,5	—	3,44
ს უ ლ	641	23193	146538		6,3						
თბილისი	1	2925	11805 ¹		4,0						
გორი	1	418	1451								
ანანური	1	59	355								
თელავი	1	312	1351								
სიღნაღი	1	256	1305								
ცხინვალი	1	182	966								
სურამი	1	129	735								
ახალგორი	1	93	518								
სულ თბილისის გარდა	7	1449	6681 ²		4,6						

1 კაკაბაძე, ქალ. თბილისის აღწერა 1803 წლისა. იხ. „საისტორიო მოამბე“, 1925.
 II წ. გვ. 29.

2 საქ. სსრ, ცსსა, ფ. 254, სს. 70, 74, 75, 76, 77.

ტაბ. 3

აღმოსავლეთ საქართველოში მოსახლე კომლთა და სულთა საერთო
 რიცხვი 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხის მიხედვით

	სსრ ფარგლებში			1770 წლ. ილ. საქართველოს სამართლებრივი ფარგლებში		
	კავკასიი კავკასიი	საქართველო საქართველო	სულთა სულთა	კავკასიი კავკასიი	საქართველო საქართველო	სულთა სულთა
შიდა ქართლი, არაგვისა და ქსანზე	7000	6,5	49400	7000	6,5	49400
კახეთში	7000	7,5	52500	7000	7,5	52500
ფშვ-ხევსურეთში	2200	4,5	9900	2200	4,5	9900
თუშეთში	1400	5,0	7000	1400	5,0	7000
სულ ქართველი	18200		118800	18200		118800
შიდა ქართლში	500	5,8	2900	500	5,8	2900
კახეთში	450	5,7	2565	450	5,7	2565
ბორჩალოში	500	5,7	2850	500	5,7	2850
ყაზახ-შამშადილო-ფამბაკი	—	—	—	2960	5,7	16872
სულ სომხეთი	1450		8315	4410		25187
შპასა და კუდაროში	300	6,5	1950	300	6,5	1950
არაგვზე და ქსანზე (მაღალმთიან ზოლში)	2000	6,2	12400	2000	6,2	12400
ქსანზე (ბარში) და სამახსახელოში	1860	6,7	12462	1860	6,7	12462
ნარასა და ზეყაში	—	—	—	1300	7,0	9100
სულ ოსი	4160		26812	5460		35912
კახეთში	1000	7,0	7000	1000	7,0	7000
ბორჩალო, დემურჩი—ასაწ.	2200	7,0	15400	2200	7,0	15400
ყაზახ-შამშადილო-ფამბაკი	—	—	—	6200	7,0	43400
სულ „თათარი“	3200		22400	9400		65800
კბრაელი	40	7,5	300	40	7,5	300
სოფლად მოსახლეთა ჯმი	27050		176627	37510		245999
თბილისი სურამი, ცხინვალი, გორი, ახალგო- რი, ანაური, თელავი, სიღნაღი	4000	4,0	16000	4000	4,0	16000
შიდა ქალაქები და მოსახლეთა ჯმი	2490	4,6	11454	2490	4,6	11454
აღმ. საქართ. მოსახლეობის სრული ჯმი	33540		204081	44000		273453

ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის რიცხობრივი შეფარდება
1770 წლის 5 აპრილის ნუსხით

808. 4

დღევანდელი საქართველოს სსრ ფარგლებში	1770.IV.5 ნუსხით		ჩვენი კორქეტივით	
	კომლი	სული	კომლი	სული
სოფლის მოსახლეობა ქალაქის „ ”	27050 6490	176627 27454	28040 5500	181181 22900
ს უ ლ ქალაქის მოსახლეობის % 1770 აღმ. საქართველოს სამცფოს ფარგლებში:	33540	204081 13,5%	33540	204081 11,2%
სოფლის მოსახლეობა ქალაქის „ ”	37510 6490	245999 27454	38500 5500	250553 22900
ს უ ლ ქალაქის მოსახლეობის %	44000	273453	44000	273453 8,4%

ქართლ-კახეთის ბარის და მოსაზღვრე კავკასიონის მოსახლეობის
რიცხობრივი შეფარდება 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხით

Digitized by srujanika@gmail.com

ტაბ. 6

ცენტრალური და პერიფერიული რაიონების მოსახლეობის
რიცხობრივი შეფარდება 1770 წლ. 5 აპრილის ნუსხით

ცენტრის შემადგენელი ქალაქები და პროვინციები	მოსახლეობა		პერიფერიის შემადგენელი ქალაქები და პროვინციები	მოსახლეობა	
	კომლი	სული		კომლი	სული
ქალაქები: თბილისი, გორის, სურამის, ცხი- ნვალი, თელავი, სოლნალი, ანანური	4000	16000	ქალაქები: ახალგორი (რისთავის და გიორის მაჟული)	140	644
ქართლი: ქართველი სომხი	2350	10810	ნარა-კუდაროს ოსი არავესის ოსი ქსნის ოსი	1400 1200 2000	{ 35912
„თათარი“	4000	26000	სამაჩაბლოს ოსი	860	
არაგვის მართლმადიდებელი	1200	8400			
განეთი: ქართველი სომხი	2000	13000	ქსნის მართლმადიდებ.	1600	10400
„თათარი“	7000	52500	ფამბაკი: სომხი	560	3192
„თათარი“	450	2565	„თათარი“	500	3500
ბორჩალო: „თათარი“	1000	7000	ყაზახ-შამშადილ:	2400	13680
სომხი	500	2850	სომხი	5700	39900
მამაჩაბლო: ქბრაელი	40	300	თუშ-ფშავ-ხევსურეთი: ქართველი	3600	16900
	ჯ ი მ ი	24040 149325	ჯ ი მ ი	19960	124128

ტაბ. 7

აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული
შემადგენლობა 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხით

1770 წლ. აღმოს. საქართ- ველის ფარგლებში	თანამედროვე საქართველოს სსრ ფარგლებში			
	აბსოლუტური რიცხვი		% %	
	მ ლ ე ნ	ს უ ლ	მ ლ ე ნ	ს უ ლ
ქართველები				
სოფლად	18200	118800		
ქართველები	2500	10780		
ქალაქები				
სულ ქართველები	20700	129580	47	47,4
არაქართველები	19310	127199		
სოფლად				
არაქართველები	8850	57827		
ქალაქები	3990	16674		
ქალაქები	3990	16674		
სულ არაქართველი	23300	143873	53	52,6
სულ ერთობლივ	44000	273453	100	100
	33540	204081	100	100

Э. Г. ЧАДУНЕЛИ

ИЗ ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ НАРОДНИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ¹

Ход экономического развития пореформенного периода обусловил возникновение народничества как движения, направленного против пережитков крепостничества и пауперизации крестьянства. «Источник» народничества — преобладание класса мелких производителей в пореформенной капиталистической России². То же самое можно сказать и относительно Грузии³ того времени. Участники грузинского студенческого кружка в Петербурге (1873—74 гг.): М. Кипиани, Э. Қазбеги и др. считали необходимым идти в народ с целью пропаганды революционных идей. В первой половине 70-х гг. существовал революционный кружок «Кавказец», организованный по инициативе Эгнате Иоселиани, куда входили И. З. Бакрадзе, К. Д. Бакрадзе, Лаврентий и Палиевкт Квицаридзе, М. Кипиани, Г. Зданович (Маишвили), И. Кикодзе и др.

Основное внимание грузинских народников 70-х гг. было обращено к народническому движению в России. Они были глубоко убеждены в том, что только в условиях тесного союза с революционным движением России возможно осуществить свержение царского самодержавия⁴. Революционно-практическая деятельность грузинских народников 70-х годов (так же, как и русских народников) закончилась поражением. Народническая пропаганда не смогла пустить корни в широких массах крестьян. Народники не сумели поднять крестьянство на борьбу с царским самодержавием. Несмотря на это, они сыграли важную роль в деле революционирования народных масс.

После поражения народнического движения 70-х годов, в Грузии 80-е годы XIX в. выступило новое поколение грузинских народников, разделявшее взгляды публицистов, основавших журнал «Имеди» («Надежда»)⁵. До настоящего времени вопросы, связанные с историей жур-

¹ За последнее время до некоторой степени восполнен пробел, существовавший ранее в деле изучения общественно-политической деятельности и социально-экономических взглядов грузинских народников. Следует отметить: Л. Горгиладзе. К истории марксизма в Грузии, Тб., 1956; А. Киквидзе. История Грузии XIX—XX вв., Тб., 1959; Г. Мегрелишивили. Грузинская общественно-экономическая мысль второй половины XIX в. и начала XX в., Тб., т. I, 1959 и т. II, 1960; П. Гугушвили. К. Маркс в грузинской публицистике и общественности, Тб., 1963 (II изд.); И. Антелава. Из истории общественно-политического движения и общественной мысли в Грузии, Тб., 1967; Ю. Норакидзе. Г. Ф. Зданович-Маишвили и эволюция народнических общественно-экономических взглядов в Грузии последней четверти XIX и начала XX вв. (канд. дисс.), 1969; З. Швейдз. Очерки по истории революционно-освободительной борьбы в Закавказье.

² М. Зандукели. «Тергалеули» и народники в грузинской литературе. Тб., 1928.

³ В. И. Ленин. Соч., т. I, стр. 375.

⁴ Ш. Давиташвили. Народническое движение в Грузии. Тб., 1933.

⁵ Ежемесячный литературно-политический журнал «Имеди» выходил в 1881—1883 гг. Основными сотрудниками редакции были: М. Гургенидзе (редактор), С. Чре-

нала «Имеди», не были изучены монографически. Впервые указанные вопросы были затронуты А. Джорджадзе⁶. Более широко осветили деятельность журнала «Имеди» С. Хундадзе⁷, М. Зандукелии⁸ и др. Многое в их исследованиях заслуживает самого серьезного внимания, но следует отметить, что ни одним из них не было определено революционно-народническое направление журнала.

Давая характеристику общественно-политического направления журнала «Имеди», Урбнели (Н. Хизанишвили) писал: «Как в России, так и у нас возникло своеобразное направление, предметом которого является изучение крестьянства, улучшение его положения... В России это направление называли «мужицким», и многие над ним насмехаются. Да и у нас многие не сочувствуют этому направлению и подвергают его яростным преследованиям, заявляя, что ни одни только крестьяне являются людьми и т. п. Посмотрим, что покажет будущее; одно только несомненно: «крестьянское» направление имеет в нашей литературе своих представителей и полностью искоренить, уничтожить его нельзя»⁹.

Д. Каrichашвили в своем «Библиографическом обзоре грузинских периодических изданий» отмечал, что «по своему направлению журнал «Имеди» не представлял ничего нового, так что читатель не смог бы найти большой разницы между «Имеди» и «Иверией», кроме того, что «Иверия» была более солидной»¹⁰. Приблизительно такое же мнение высказал В. Котетишвили: «несмотря на то, что он в теоретическом отношении не давал ничего нового, журнал все же стал прибежищем для оппозиционных элементов»¹¹.

Такое отношение к журналу «Имеди» совершенно неправильно. Это был орган народнического направления и уже один этот факт говорит о том, что он отстаивал интересы определенного класса, интересы крестьянства. Защита интересов крестьянства в пореформенной Грузии сама по себе была прогрессивным явлением. Борьба за демократические требования, защита крестьянских прав по содержанию своему отражали естественно-исторический процесс пореформенного периода, переход от крепостнического хозяйства к хозяйству капиталистическому. Всесторонняя поддержка этого процесса, независимо от субъективных желаний народников, становилась объективной исторической неизбежностью.

Проф. П. Гугушвили совершенно справедливо отмечает, что эта выступившая в литературе 80-х годов группа создала совершенно своеобразное течение в общественной и политической жизни страны, в литературе. Более того, народничество создало первую политическую партию в Грузии¹².

Народническое движение 80-х годов в Грузии протекало в сложных политических условиях. После убийства царя Александра II в России лишили, А. Пурцеладзе, Д. Абдушелишвили, Н. Худадов, Н. Хизанишвили и др. До сих пор было известно, что в 1883 г. вышло всего три номера, однако в отделении литературы народов СССР Ленинградской Гос. Публ. библиотеки обнаружены еще два номера (№ 4 и № 5, 1883).

⁶ А. Джорджадзе. Соч., кн. II, Тб., 1911 (на грузинском языке).

⁷ С. Хундадзе. К истории социализма в Грузии, т. II, Тб., 1927.

⁸ М. Зандукелии. «Тердгдалсули» и народников в грузинской литературе, Тб., 1928.

⁹ Газ. «Дроеба», 1883, № 172.

¹⁰ Журн. «Цигнис Мегобари», 1925, № 1—2, стр. 109.

¹¹ В. Котетишвили. История грузинской литературы, Тб., 1959, стр. 495—496.

¹² П. Гугушвили, Карл Маркс в грузинской публицистике и общественности, стр. 155, 214.

установился период господства реакции, распространившейся и на Грузию. Усилилась русификаторская политика, выражавшаяся в создании строжайшей цензуры и в дальнейшем ограничении национальных свобод. На литературу были наложены оковы; публикуемые материалы до неузнаваемости изменяли свой вид в руках цензуры. В. И. Ленин, давая характеристику этого периода, писал, что это было время «разнужданной, невероятно бессмысленной и зверской реакции»¹³. Многие статьи вообще не пропускались Цензурным Комитетом¹⁴.

Проф. Л. Горгиладзе пишет, что грузинские народники, объединившиеся вокруг «Имеди», проповедывали «хождение в народ» отнюдь не с целью поднять крестьян на революционную борьбу против царского самодержавия. Революционные методы борьбы неприемлемы для либерально настроенных народников 80-х гг. «Культурно-просветительная борьба в деревне — вот их цель!»¹⁵. А. Гогуадзе сравнивает журнал «Имеди» с органом Кутаисской группы либеральных народников — «Шрома» (Труд): «Публицисты журнала «Имеди» и газеты «Шрома» в своих статьях, публиковавшихся на страницах указанных органов, являли собой в подлинном виде либеральных народников.. Из рассмотрения статей указанных органов становится ясно, что эта группа народников вместо борьбы с самодержавием проповедывала примирение с ним»¹⁶. Органом либерально-народнического направления считал «Имеди» и З. Швейцер¹⁷ (в последствии он изменил свое мнение¹⁸). На такой же точке зрения стоит П. Ратиани. Он указывает, что либеральные народники в начале 80-х годов создали свои печатные органы. В 1881—1883 гг. они издавали в Кутаиси газету «Шрома». В те же годы в Тбилиси либеральные народники, по его мнению, издавали журнал «Имеди». На страницах этих органов народнические взгляды утратили свою былую революционность и по существу скатились на позиции либерализма¹⁹. Аналогичную ошибку допускает Н. Махарадзе, по мнению которого грузинские либеральные народники так же, как их русские вдохновители, не только отказались от борьбы против самодержавия, но даже ожидали «милостей» от царского правительства²⁰. Неправильна и точка зрения О. Бакурадзе, согласно которой публицисты «Имеди» стояли на позициях поверхностного эволюционизма и, отрицая возможность исторических скачков, пытались оправдать свои оппортунистические взгляды²¹.

¹³ В. И. Ленин. Соч., т. 1, стр. 267.

¹⁴ В архиве Цензурного Комитета нами были выявлены статьи сотрудников журн. «Имеди», не пропущенные для опубликования: Татала «Из политической жизни», ЦГИА Грузинской ССР, д. 499, лл. 46—53; Н. Худадова «Еще о нашем самоуправлении», там же, д. 548, лл. 9—17, и др.

¹⁵ Л. Горгиладзе. К истории марксизма в Грузии. Тб., 1956, стр. 76.

¹⁶ А. Гогуадзе. Кутаисская группа либеральных народников и газ. «Шрома» (кандидатская диссертация), 1953, Кутаиси, стр. 42. (На груз. яз.).

¹⁷ См. З. Швейцер. Революционно-народническое движение в Грузии. Тб., 1960, стр. 200. (На груз. языке).

¹⁸ См. З. Швейцер. Очерки из истории революционно-освободительной борьбы в Закавказье. Тб., 1971, стр. 100. (На груз. языке).

¹⁹ «История Грузии», Тб., 1958, стр. 548—549. (На груз. языке).

²⁰ «Очерки по истории Коммунистической партии Грузии», ч. I, Тб., 1957, стр. 30. (На груз. языке).

²¹ О. Бакурадзе. Из истории распространения марксистской философии в Грузии, Тб., 1959, стр. 27 (на груз. языке).

Говоря о направлении журнала, следует указать, что нельзя составить правильного представления о его содержании только на основании отдельных, произвольно подобранных цитат. Основным в экономических воззрениях журнала является признание необходимости изменения существующего строя революционным путем. В этих условиях, конечно, можно говорить только и только о революционной направленности журнала²².

Публицисты «Имеди» уделяли большое внимание крестьянскому вопросу и стремились дать его всестороннее освещение; правовое и экономическое положение крестьянства они подробно рассматривали как в прошлом, так и в условиях своей эпохи. Особый интерес, проявленный ими к прошлому нашей страны, объясняется тем, что в тот период в общественной жизни шла борьба между двумя различными направлениями в вопросе оценки классовых отношений в древней Грузии.

Некоторые публицисты того времени утверждали, будто раньше не было существенных различий между сословиями. Публицисты «Имеди» хорошо понимали, что в условиях феодализма крестьянин не только отличался от своего господина в сословном отношении, но и подвергался жестокой эксплуатации. «Все наше право и законодательство ясно показывает, что жизнь Грузии в прошлом была основана на сословном неравенстве, и крестьянин во всех отношениях отличался от князей и представителей других сословий. Это различие не только было записано в законах, но и вся жизненная действительность подтверждала его»²³.

Журнал «Имеди» выступил против идеализаторов феодальной Грузии, утверждавших, будто бы для нее было характерно чуть ли не «отеческое» отношение помещиков к своим крепостным. В действительности же, как известно, крестьяне подвергались всяческому угнетению и жестокой эксплуатации. Против этой теории классовой гармонии выступали почти все сотрудники журнала. «Некоторые считают, что в Грузии крепостничество характеризовалось отеческо-сыновьевыми отношениями и даже в литературе утверждали, что «у крепостного был патрон, а не барин», что существовали братство, единство и равенство сословий»²⁴.

Изучению крестьянского вопроса уделяли немало места также «Дроэба» и «Иверия», но сотрудники журнала «Имеди» были несогласны с идеализацией исторического прошлого грузинского народа, наблюдавшейся у некоторых публицистов. «Грузинский крестьянин, — писал журнал, — был юридически всесторонне угнетенным существом».

Говоря об общественных отношениях феодальной Грузии, журнал «Имеди» подчеркивал: «Всякий, кто уделял достаточно внимания

22 В апреле 1959 года на научной конференции аспирантов и молодых научных работников нами был прочитан доклад на тему: «К вопросу направления основной группы публицистов журнала «Имеди», где мы попытались обосновать выдвинутое соображение. В тезисах указанного доклада мы писали, что «публистика ведущей группы журнала «Имеди» по существу представляла революционное направление» (Тезисы X научной конференции аспирантов и молодых научных работников Академии наук Грузинской ССР, Тб., 1959, стр. 64). В 1959 же году издана книга Г. Мегрелишивили «История Грузинской общественно-экономической мысли второй половины XIX в. и начала XX столетия», т. 2, где высказано мнение о журнале «Имеди» как об органе революционного направления.

23 «Имеди», 1882, № XI—XII, стр. 22.

24 «Имеди», 1883, № 11, стр. 36.

этому важнейшему предмету, не мог не уяснить себе одного явления нашей общественной жизни, а именно, что в нашей литературе открыто выступили представители двух различных направлений, литературных партий. Как мы уже говорили, предметом литературной борьбы являлась организация общественной жизни в древней Грузии, общественные отношения»²⁵.

«Имеди» упрекает представителей обоих направлений в том, что они не пожелали должным образом обосновать свои рассуждения; когда в литературе идет беседа об общественных отношениях прошлого, «необходимы письменные документы, народные права и законы». «Имеди» не соглашается с «Иверией» в понимании классовых отношений феодального общественного строя. Если бы представители этой партии заглянули хотя бы только в «Сборник законов Вахтанга», они бы совершенно отвергли удивительный юридический парадокс, согласно которому «между крестьянином и князем была только та разница, что князь упоминался как светлейший».

Журнал «Имеди» стремился проникнуть в самую суть крепостничества. При характеристике положения крепостного крестьянства он ясно представляет его бесправие, видит, что с возникновением государства проявились различия между сословиями, что между ними на протяжении всей истории ведется непрерывная борьба. «Учреждение государства явилось результатом развития народной жизни, и сама структура государства скроена в соответствии с этой жизнью. С самого же начала, после возникновения государства со всей ясностью проявились различия между отдельными сословиями»²⁶. Журнал не соглашался с теми, кто не желал видеть огромных различий между крестьянами и князьями в древней Грузии. «По этому принципу было построено уголовное право, ясно показывающее, как велико было различие между крестьянином и князем». Последователи журнала «Имеди» хорошо видели, что жестокая эксплуатация крестьян в условиях крепостничества вынуждала их покидать родные края и переселяться на чужбину в надежде облегчить свою участь. Одной из основных форм эксплуатации крестьян служили бесчисленные оброки, которыми помещики облагали своих крепостных. Нередко крепостной оказывался не в состоянии выплачивать их, и в таких случаях помещик разорял его усадьбу, отбирая все его имущество.

Подготовка реформы, осуществлявшаяся дворянством, не могла не проводиться в пользу помещиков. Господствующие классы, конечно, превыше всего ставили свои личные интересы. Проведение крестьянской реформы проходило на максимально выгодных для помещиков условиях. В связи с этим «журнал «Имеди» отмечал: «Там, где другой дает тебе что-то, тебе всегда дадут поменьше того, в чем ты нуждаешься». Сотрудники журнала хорошо понимали, что улучшение условий трудящихся не может являться делом господствующих классов; никакая реформа сверху не могла дать подлинного освобождения крестьянам. «Имеди», как орган революционно-народнического направления, придерживался революционного пути. «Существует два пути, ведущие к реформе народной жизни. Либо реформу дают народу, скажем, как милостыню, когда эта милостыня становится настолько необходимой, что даже евангельский богач не пожалеет ее для прокаженного Лазаря, либо же сам народ, недовольный своим нынешним положением, потребует изменений и, наконец, внесет их в свою жизнь»²⁷.

²⁵ «Имеди», 1882, № XI—XII, стр. 21.

²⁶ «Имеди», 1882, № XI—XII, стр. 23, 45.

²⁷ ЦГИА Грузинской ССР, 480, д. 548, лл. 12—13.

Положением о крестьянской реформе крестьянам представлялось право выкупать земельные наделы у своих помещиков. Но неумолимые законы развития капитализма взяли свое, и лишь незначительная часть крестьян смогла выкупить наделы. Крестьянство по-прежнему оказалось в экономической кабале у помещиков и подвергалось жестокой эксплуатации. В связи с этим журнал «Имеди» писал: «Там, где крестьянин является «временнообязанным» перед своим помещиком, равенство перед законом имеет больше теоретическое значение, чем практическое, там равенство остается только прекрасным словом, а не осуществленным принципом. Для равенства необходима свобода — экономическая или какая-либо другая»²⁸.

Народники, сгруппировавшиеся вокруг журнала «Имеди», доказали, что в историческом прошлом Грузии происходила борьба отдельных сословий, и что в новых условиях борьба эта не только не ослабла, но и еще более усилилась в результате экономического развития страны в пореформенный период.

Один из талантливых публицистов «Имеди», Н. Хизанишвили, выступает против теории примирения сословий. По его мнению, примирение сословий невозможно, о чем свидетельствует вся обстановка, сложившаяся в Грузии после реформы. «Взгляните, — пишет он, — на современную экономическую картину: полное разногласие, постоянные стычки, явная и скрытая вражда между временнообязанными крестьянами и помещиками — вот подлинная картина современных хозяйственных отношений»²⁹.

Таким образом, публицисты «Имеди» видели всю глубину бездны, разделявшей помещиков и крестьян, видели ожесточенную классовую борьбу, которая имела место как в феодальной, так и в пореформенной Грузии, и основной причиной которой грузинские народники считали неравномерное распределение земли. Справедливый раздел земли составлял главную цель аграрной программы народников. Путем решения аграрного вопроса они считали возможным улучшить положение народа.

А. Гогуадзе высказывает совершенно неверное мнение о сотрудниках «Имеди»: вместо того, чтобы вскрыть классовую борьбу между социальными группами общества, призывать угнетенные классы к революционной борьбе, публицисты «Имеди» надеются достичь национального возрождения Грузии путем примирения и соглашения сословий³⁰.

В решении аграрного вопроса публицисты «Имеди» стоят на позициях революционного демократизма. Их цель состоит в том, чтобы путем революционного свержения существующего строя, добиться коренного улучшения положения крестьянства.

Либеральные народники тоже стремились улучшить положение народа, но в рамках существующего режима. Для улучшения материального положения крестьянства они проповедывали теорию общего прогресса сельскохозяйственного производства. По мнению одного из сотрудников журнала «Имеди», Н. Хизанишвили, «для улучшения крестьянского хозяйства, в первую очередь, необходимы экономические изменения, поскольку агрономическое развитие не избавит простой народ от затруднений... Что бы там ни было, агрономический путь прино-

²⁸ «Имеди», 1882, № 111, стр. 15.

²⁹ ЦГИА Груз. ССР, ф. 580, д. 548, л. 136.

³⁰ А. Гогуадзе. Кутаисская группа либеральных народников и газ. «Шрома» (кандидатская диссертация), Кутаиси, 1953, стр. 61. (На груз. языке).

6. „მაცნე“, ფილმსოფის.. სერია, 1976, № 3

сит большие пользы хозяину крупного поместья, этот путь еще больше увеличивает пропасть между богачом и бедняком»³¹.

Вопрос общинного землевладения на страницах журнала «Имеди» рассматривался не отвлеченно, а в непосредственной связи с крестьянской революцией. Здесь проводилась та идея, что только победа крестьянской революции может установить общинное землевладение и использовать его для перехода к социализму. Для этого необходимо было полностью ликвидировать крепостнические отношения. В таких условиях становилось возможным быстрое развитие капитализма.

С огромным восторгом встретил журнал издание отдельной брошюрной статьи А. Пурцеладзе «Об общинном владении поместьями». ««В такое время брошюра А. Пурцеладзе «Об общинном владении поместьями» представляет собой настоящее сокровище»³².

Либеральные народники надеялись улучшить экономическое положение трудящихся введением самоуправления и другими «мелкими» мероприятиями. При этом основные надежды они возлагали на царское самодержавие. «Имеди» же стоит на революционных позициях. По его мнению, до тех пор, пока существующий строй не будет свергнут революционным путем, невозможно ввести подлинное самоуправление, где народ будет управлять всей деятельностью, которую сейчас осуществляет самодержавие. «Чтобы установить самоуправление, необходимо изменить многое, а этого внезапно не сделаешь. Нелегко изменить и разрушить строй, существующий веками... Первоначина бесплодности самоуправления России состоит во всей государственной структуре»³³. Эта мысль красной нитью проходит через всю публицистику «Имеди».

Публицисты «Имеди» и не отрицали факта развития капитализма в Грузии, они обосновали вместе с тем неизбежность свержения капиталистического строя революционным путем. Однако, в отличие от русских народников, они не выступали так рьяно против капитализма. Журнал «Имеди» отрицал возможность преобразования существующего строя с помощью банков и ассоциаций.

Передовые представители грузинской интеллигенции не только одобряли создание банков, но и активно боролись за проведение в жизнь этой идеи. Все те «мелкие мероприятия», которые проповедывались в то время, означали в действительности поддержку развития капиталистического способа производства. По существу их же проповедывали и либеральные народники. Они полагали, что такими «мелкими мероприятиями», в условиях сохранения основы существовавшего строя, возможно было коренным образом улучшить положение трудящихся.

Свое мнение о банках высказал и один из талантливых публицистов журнала «Имеди» — С. Чрелишвили. Он видел, что в течение пореформенного периода дворянство утратило свое прежнее господствующее положение и попало в зависимость от быстро растущего купечества и ростовщиков, которые лишили дворян основных средств к существованию. «Взгляните-ка теперь на наше гордое дворянство, — писал С. Чрелишвили, — как они гнут спину и обивают пороги различных банков или кредитных контор, или торчат у подъездов какого-нибудь набитого деньгами Карапета. Что для них последний клочок земли родной усадьбы, десятки раз перезаложенный? Только,

³¹ ЦГИА Груз. ССР, ф. 480, д. 548, л. 136.

³² «Имеди», 1882, № 1, стр. 100.

³³ ЦГИА Груз. ССР, ф. 480, д. 548, л. 12.

бы заложить его еще где-нибудь, заполучить денег и в одно мгновение растратить их, разбазарить!»³⁴.

По мнению публицистов «Имеди», только после захвата политической власти трудящимися, банк сможет выполнить свое назначение. «Имеди» касается вопроса о взятии рабочими власти в свои руки, и наряду с другими пунктами, которые должен осуществить рабочий класс, отмечает, что «государство учредит для народа банк, откуда сможет помогать разным производственным товариществам»³⁵.

Публицисты «Имеди» выступили против всех тех, кто проповедывал возможность повышения благосостояния народа с помощью банков. В действительности банки способствовали образованию нового общественного строя, отирали землю у дворян и у крестьянства, превращая их в наемных рабочих. «Могу ли я обессмертить свое имя, — спрашивал журнал, — если теперь всякий раз, когда земельные банки продают посторонним, чужим людям исконные грузинские земли, дедовские усадьбы, буду говорить: радуйся, благодатная родина; твое недвижимое имущество стало движимым, разменным. Деньги, которые до сих пор без пользы лежали у тебя в виде земельной собственности, пошли по рукам, получили обращение, в чем состоит подлинное богатство нашей современной эпохи. Теперь можешь ни о чем не волноваться. Раз уж появился у тебя банк со своими процентами, есть надежда, что скоро ты освободишься, прикованная к мертвей земле». Затем «Имеди» высказывает свои соображения о том процессе, который был вызван проведением банковской политики. «Скоро доживем мы до того блаженного времени, когда и грузинские дворяне, и крестьяне совершенно освободятся от своих исконных земель, последние станут собственностью богатых чужеземцев, и народ наш будет жить арендую чужую землю... Вот к каким счастливым результатам приведет наш «земельный банк». Великое учреждение — этот банк, и скоро избавит он нас от забот о своих имениях»³⁶.

Приведенные нами материалы свидетельствуют о том, что грузинские народники, объединенные в 80-х гг. вокруг журнала «Имеди», хорошо представляли себе возможность развития капитализма в Грузии. Публицисты «Имеди» вели борьбу против попыток «улучшить» положение народа либеральными мерами. Их цель состояла в коренном преобразовании существовавшего строя, в завоевании и использовании политической власти для изменения общественных отношений. Они не отказывались от проведения таких мероприятий, ведущих к временному улучшению положения трудящихся, которые вызовут их сближение друг с другом, заставят их осознать свои общие интересы³⁷.

Публицисты «Имеди» хорошо видели, что с помощью земельного кредита невозможно улучшить положение крестьянства. Наоборот, по их мнению, банки способствуют процессу дифференциации крестьян; часть крестьянства нищает и вливается в ряды пролетариата, а часть добивается господствующего положения в обществе. По мнению публицистов «Имеди», только в том случае, если народ возьмет власть в свои руки, станет возможным так преобразовать экономическую жизнь, чтобы не осталось угнетенных.

Народники понимали, что и ассоциации не смогут избавить народ от нужды и лишений. Публицисты «Имеди» резко выступали против

³⁴ Журн. «Иверия», 1883, № 1, стр. 148. Речь идет о западноевропейских государствах, — Э. Ч.

³⁵ ЦГИА Груз. ССР, ф. 480, д. 499, л. 49.

³⁶ «Имеди», 1881, №№ X, XI и XII, стр. 94—95.

³⁷ «Имеди», 1882, № VI, стр. 33.

опубликованной в «Иверии» статьи Ростомашвили «Просвещение и торговля». «Имеди» критикует Ростомашвили за то, что он надеялся при помощи ассоциаций улучшить положение народа. «Вместо того, — писал Ростомашвили, — чтобы каждый сельчанин покупал все необходимое для себя отдельно, вся деревня должна собраться и сообща приобретать товары: ситцы, посуду, земледельческие орудия и др., чтобы не дать частным купцам грабить себя»³⁸.

Сотрудники «Имеди» решительно выступили против тех ложных теорий, авторы которых возлагали все свои надежды на ассоциации. Полемизируя по этому вопросу, журнал высказывал радикально-демократические взгляды, утверждал, что ассоциации, так же, как и банки, в тех условиях не могли избавить трудящихся от их бедственного положения.

Один из сотрудников «Имеди», С. Чрелишвили, на страницах «Дроэба» подверг уничтожающей критике проект Ростомашвили, назвав его оторванным от жизни планом, успешно осуществить который не суждено. С. Чрелишвили считал этот проект беспомощным и бессильным против торговцев-перекупщиков. Он писал: «Что советует Г. Ростомашвили для выполнения этого желания? Давайте, горожане, объединившись в братское общество грузин, соберем средства, откроем в Тбилиси большое торговое заведение, выпишем у европейских фабрик и заводов товары по дешевой цене, станем продавать — некоторые в Тбилиси же, а некоторые направим в другие города и села, где развернем товарищескую торговлю и тем самым покончим с безбожным грабежом чужеземцев». Далее С. Чрелашвили иронически замечает, что Ростомашвили как-будто на луне живет, — до такой степени не разбирается он в земных делах; проект Ростомашвили он сравнивает со сновидением, которому не суждено сбыться. Он писал: «Взволненный этими горькими и черными мыслями заснул я, о, читатель, и увидел замечательный сон... Снилось мне, будто появились среди грузин такие изменники, у которых и грузинского-то ничего не осталось, и чтобы высмеять мои сомнения, послушались привыза Ростомашвили и обратились к нашей редакции, чтобы, во-первых, я перестал порочить грузинскую общественность, и во-вторых, чтобы редакция оказала им услугу и объяснила, куда надлежит им вносить деньги: вдруг объявится когда-нибудь застрелщик, составит общество, соберет деньги, организует мощное торговое депо и разобьет головы купцам-обдирам... Вижу я этот сон и во сне же удивляюсь: неужели это правда?! Неужели письма эти присланы грузинами? До того удивил меня этот сон, что я проснулся и тогда только немного успокоился, убедившись, что не так-то легко высмеять мои мысли, навеянные нашей жизненной действительностью»³⁹.

«Имеди» не отрицает некоторого значения ассоциаций, но осуществление коренных изменений с помощью товарищества считает совершенной иллюзией. «Имеди» со всей решительностью выступает против Ростомашвили и его единомышленников. В условиях существующего строя журнал считает совершенно невозможным добиться какого-нибудь значительного улучшения благосостояния трудящихся: «Имеди» отвергает необходимость существования этого строя и для улучшения тяжелого положения крестьянства в иносказательной форме проповедует революционный метод. По мнению журнала, с помощью ассоциаций возможно было бы до некоторой степени улучшить положение

38 «Имеди», 1881, № I, стр. 114—115.

39 Газ. «Дроэба», 1883, № 42.

народа, но источник народной нищеты останется нетронутым. Доказав это, «Имеди» снова обрушивается на Ростомашвили: «Нет, г. Ростомашвили... Ваше лекарство не излечит Грузию от нищеты! Конечно, кое в чем оно принесет некоторое облегчение; но болезнь все-таки останется болезнью до тех пор, пока Вы не поверите науке и не прибегнете к другому лекарству. Может быть, лекарство, прописанное наукой, окажется более дорогостоящим и более горьким, но что подлаешь: ведь Вы знаете, что некоторые болезни без операции вылечить нельзя»⁴⁰.

Говоря о неизбежном уничтожении эксплуатации, журнал «Имеди» писал: «В то время, когда греки и римляне разработали прекрасные формы государственной жизни, они совершенно ничего не понимали в свободе личности и порабощение низшего люда считали незыблемой истиной. Аристотель утверждал, что рабство необходимо, и закономерную причину этого усматривал в различиях человеческой природы»⁴¹. Главное внимание журнал уделял социализму, при котором будет ликвидирована эксплуатация человека человеком. Публицисты «Имеди» выступили сторонниками такого общественного строя, который «создает новую эпоху для осуществления исторического закона, требующего уничтожения рабства и исчезновения пролетариата, закона, прокладывающего путь к справедливости и царству настоящей свободы»⁴². На протяжении всей истории развития общественной жизни выдвигалось много проектов организации будущего общественного строя. Все они были утопическими планами, но нельзя забывать их исторического значения, ибо они будили у народа стремление к свободе. Вместе с тем приближалось время, когда утопические мечты о будущем общественном строе должны были стать наукой.

Журнал «Имеди» выступал за свержение царизма путем крестьянской революции. Этот орган революционных народников был твердо убежден, что «с развитием крестьянства в будущем низшее сословие должно стать главной опорой общественной жизни. Это чувствует каждый, даже литература прямо проповедует это»⁴³. По мнению народников, основным условием народного счастья является улучшение экономического положения народа. Вместе с тем, однако, они чувствовали, что для этого необходим захват народом политической власти. «Поскольку народ твердо возьмет дело в свои руки, он и экономику наладит таким образом, чтобы не осталось ни одного угнетенного, чтобы ни один человек не жил за счет гибели другого, и др.»⁴⁴.

Как видим, внимание публицистов «Имеди» направлено на захват политической власти, а не на улучшение положения трудящихся путем реформ в условиях существующего строя, осуществить которое, по их мнению, было невозможно. Они хорошо знали, что «переделать историческую жизнь народа с помощью проектов, написанных на бумаге, и реформ, составленных в кабинетах, нельзя, и никогда этого не будет»⁴⁵.

Но чем определяется развитие общественного строя, каковы его движущие силы? Исторически мы получаем разные ответы на этот вопрос. Великие социалисты-утопи-

⁴⁰ «Имеди», 1881, № I, стр. 118.

⁴¹ «Имеди», 1882, № V, стр. 7.

⁴² «Имеди», 1881, № VII—VIII, стр. 174.

⁴³ «Имеди», 1882, № XI—XII, стр. 25.

⁴⁴ «Имеди», 1882, № I, стр. 101.

⁴⁵ «Имеди», 1882, № III, стр. 10.

сты считали основой общественного строя развитие разума, просвещения. «Журнал «Имеди» тоже придавал большое значение просвещению в деле развития общественной жизни, но не как средству преобразования существующего строя мирным путем, а как необходимому условию для воспитания масс в революционном духе и для ускорения общественного прогресса. «Для этого, несомненно, каждый народ обязан все свои усилия направлять на должное развитие общественной жизни»⁴⁶.

«Имеди» хорошо видит абсолютную невозможность преобразования эксплуататорского строя с помощью просвещения, но публицисты, сотрудничавшие в этом журнале, знали, что народное просвещение связано с общественно-экономическим укладом страны, и для подлинного процветания народных школ необходима «справедливая экономическая организация жизни»⁴⁷. Одним из главных моментов в системе общественно-исторических воззрений народников следует считать их взгляд на роль личности и масс в развитии общества. Одна из основных ошибок народников состояла в том, что они считали главной движущей силой истории «критически мыслящую» личность. Создателями этой идеалистической теории были П. Лавров и Н. Михайловский. Интеллигенция, по утверждениям Н. Воронцова, может направить развитие общественной жизни по желательному пути. Такое же мнение высказал Караев, утверждавший, что великие люди направляют общественную жизнь по своему желанию.

Как же представлена теория «героев и толпы» на страницах журнала «Имеди»? Не дошел ли и этот журнал до таких крайностей, которые мы видим у некоторых русских народников того периода? Следует сразу же отметить, что хотя журнал «Имеди» не дал стройной, научной теории о роли народных масс и «героев» в развитии общества, все же некоторые встречающиеся на его страницах взгляды не лишены интереса. Здесь мы не встречаем той преувеличенной оценки выдающихся личностей, какую находим, например, в сочинениях Михайловского, Лаврова и др. Наоборот, журнал подчеркивает, что даже великий человек должен быть скромным и добросовестным тружеником: «Как бы ни был талантлив человек, если он делает что-нибудь сумбурно и из одного только самолюбия, то дело его будет сделано несправедливо, неправильно и отвратительно, а если он подойдет к делу спокойно и добросовестно, то нет никакого сомнения в том, что все будет сделано хорошо и честно». Следовательно, выдающиеся личности не могут навязывать обществу, народу своих мыслей, если они оторваны от жизни. Но выдающиеся личности смотрят дальше других, поэтому и намечаемая ими программа действий имеет более широкий и ясный характер. «Что же касается исторически выдающихся людей, то их показ, конечно, имеет большое значение, но, как мы говорили выше, для воодушевления народа, для придания ему смелости, а не для возрождения прошлой жизни. Сегодня герои борются за такое дело, которое в старину и во сне не могло присниться. Они борются более сознательно, с более ясной целью, увлеченные общественными интересами, вооруженные широкой программой, научными знаниями, во имя великого народного дела»⁴⁸.

⁴⁶ «Имеди», 1882, № VI, стр. 104.

⁴⁷ «Имеди», 1882, № IX—X, стр. 32.

⁴⁸ «Имеди», 1881, № VII—VIII, стр. 93—94, 80—81.

Хотя журнал «Имеди» и отводил выдающейся личности важную роль в общественном прогрессе, он решительно выступал против утверждений, «будто прогресс человечества и, следовательно, отдельных народов обеспечивается только идеями гениев, будто только эти идеи дают силу движению и прогрессу... Представителей просвещения превратили в героев, богов⁴⁹.

Такое выступление журнала против преувеличения роли героев, повторяем, не значит, что он отрицает ее вообще. Наоборот, как мы указывали, на страницах «Имеди» неоднократно подчеркивалась положительная роль выдающейся личности в деле общественного прогресса. Приведенные нами материалы свидетельствуют о том, что журнал стоит на сравнительно правильной позиции в вопросе об оценке роли выдающейся личности.

Как представитель интересов угнетенного большинства, журнал «Имеди» уделяет внимание борьбе за народные права. Журнал подчеркивал, что трудящиеся веками гнули спину под непосильным бременем, но никто не выступал в их защиту, хотя именно их трудом создаются все общественные блага. «Народ, который несет тяжелое бремя, дает жизнь и дыхание всей стране, был предоставлен самому себе и нигде не находил ни капли сочувствия. Никто не думал о нем, не прислушивался к нему никто не указывал ему путь и не облегчал его тягот»⁵⁰.

«Имеди» видит, что жизнь — это бесконечная борьба, в которой новое всегда побеждает старое. В жизни много зла, и в борьбе с этим злом большое значение имеет литература. Но для борьбы со злом необходимо глубокое знание жизни, — только при этом условии можно преодолеть его, ликвидировать все отрицательные стороны жизни. В то же время журнал понимает, что нельзя навязывать народу новые порядки, если в самом народе еще не созрело стремление к этому. «Насильно навязывать новые порядки?.. Но редко бывает, когда прививается силой внедренное в жизни человека, если сами люди не стремятся к своему исцелению»⁵¹.

Такое же мнение высказывает журнал и в другом месте: «Разве можно разрушить что-нибудь, не взвесив сперва хорошенько и не убедившись в том, что старье действительно больше не годится и беречь его не следует? Неужели общество должно отбросить свое прошлое и настоящее, не удостоверившись доподлинно, что они вредны ему? Разве можно возводить новое здание на старом, не разрушив сперва это старое и не расчистив место для нового?»⁵².

На основе приведенных нами высказываний можно заключить, что журнал «Имеди» отвергал всякую возможность навязать революцию извне. Напомним, в связи с этим, что один из выдающихся теоретиков русского народничества П. Н. Ткачев призывал «сегодня же» делать революцию⁵³.

Немалый интерес представляют также высказывания публицистов «Имеди» по нациальному вопросу, составлявшему важную проблему для Грузии того времени. Вся прогрессивная грузинская интеллигенция была озабочена судьбой грузинской национальной культуры и традиций, самому существованию которых угрожала русификаторская политика

⁴⁹ «Имеди», 1882, № VII—VIII, стр. 55.

⁵⁰ «Имеди», 1881, № I, стр. 87.

⁵¹ «Имеди», 1882, № V, стр. 90.

⁵² «Имеди», 1882, № VII—VIII, стр. 91.

⁵³ История русской экономической мысли, том II, часть первая, М., 1959, стр. 478.

самодержавия. В одной статье, помещенной в журнале «Имеди», говорится: «Каждая историческая и культурная нация имеет природное право на свободное, независимое существование, на сохранение своего исторического и национального облика... Мы глубоко убеждены в том, что никакой враг человечества или отдельного народа не сумеет представить сколько-нибудь основательного возражения против этого мнения, кроме некоторых политических соображений. Но ведь эти последние лишены всякой научной основы, ведь они имеют временное значение»⁵⁴.

Грузинские народники были чужды какой бы то ни было национальной ограниченности: они считали, что каждый, кто действительно любит свой народ и желает ему добра, должен так же относиться к представителям других народов, «он обязан питать такую же любовь к народам других стран, ибо его собственная страна нуждается в их помощи, так же как и они нуждаются в помощи его народа. Вот в этом состоит настоящий патриотизм, любовь к отечеству»⁵⁵.

Вдохновленные этим возвышенным и благородным интернационализмом, грузинские народники выступали против политики национального угнетения, осуществляемой русским царизмом, и проповедывали солидарность и равноправие народов царской России. Разумеется, что журнал «Имеди», девизом которого стала эта солидарность, хорошо видел порабощенное состояние Грузии того времени: «До тех пор, пока большинство образованных людей не осознает по-настоящему всю несправедливость угнетения и порабощения одного народа другим, основным стержнем, краеугольным камнем международной политики будет этот девиз»⁵⁶.

Одна из специфических особенностей грузинских народников состояла в том, что они, в отличие от русских народников, боролись за национальную независимость. В одной из своих статей журнал «Имеди» отмечал, что грузинская общественность ведет борьбу на два фронта: за установление экономической справедливости и против национальной несправедливости⁵⁷.

Публицисты «Имеди», стремившиеся к социализму, были глубоко убеждены в неизбежности ликвидации эксплуататорского государства. Вместе с тем, они утверждали, что захват политической власти трудящимися, есть основное условие для экономического освобождения народа. Они знали, что только после свержения трудящимися несправедливого социального строя будет создано государство, стоящее на страже интересов народных масс.

Революционная деятельность народников имела большое историческое значение в деле революционирования народных масс. Народники явились предшественниками социал-демократического движения. Правда, теории народников были утопическими, но, как учит В. И. Ленин, «ложный в формально-экономическом смысле, народнический

⁵⁴ «Имеди», 1882, № XI—XII, стр. 50—51.

⁵⁵ «Имеди», 1881, № II, стр. 161.

⁵⁶ «Имеди», 1882, № VI, стр. 122.

⁵⁷ «Имеди», 1882, № I, стр. 70.

демократизм, есть истина в историческом смысле; ложный в качестве социалистической утопии, этот демократизм, — есть истина в той своеобразной исторической обусловленной демократической борьбы крестьянских масс, которая составляет неразрывный элемент буржуазного преобразования и условие его полной победы»⁵⁸.

Именно поэтому деятельность революционных народников была прогрессивной для своего времени: реализации их требований должна была способствовать быстрому росту производительных сил.

⁵⁸ В. И. Ленин. Соч., т. 18, стр. 329.

ი. ღოლიძე

საამილახოროს მოღაშქრეთა დავთარი 1656—1696 წწ.

საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო დაცულია საამილახოროს მოღაშქრეთა დავთარი (ფონდი № 1448, საბუთი № 5032). საბუთი წარმოადგენს დედანს, დაწერილია ქალალდის გრავნილზე, რომელიც თოთხმეტი კეფისაგან შედგება. საბუთის ზომაა 558×19 სმ. თავი დაზიანებულია. მარჯვენა ზემო კიდე ალაგ-ალაგ ამოხეულია. ტექსტი დაწერილია გრავნილის ორივე მხარეზე. Recto-ზე ყოველი კაფის შეერთების ადგილას უზის პატარა ოთხკუთხა ბეჭედი წარწერით: „ა მილახორი გივი“. განკვეთილობის ნიშნად ყოველი სიტყვის შემდეგ ნახმარია ორწერტილი. საბუთი დაწერილია ორი განსხვავებული მხედრული ხელით. ტექსტის ძირითადი ხელი წყდება იქ, სადაც იწყება ლიპარიტაშვილების ყმების ჩამოთვლა (იხ. ჩვენი გამოცემის გვ. 10). აქედან ბოლომდე ტექსტი გადაწერილია სხვა ხელით. ამავე ხელითაა გაკეთებული ტექსტის ძირითად ნაწილში ჩანართები და ჭუმლის აღმნიშვნელი ასო-ციფრები.

საბუთი დაწერილია მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრის ხელით. ყოველი კეფის ბოლოს საბუთის ნამდვილობის ნიშნად დასმულია გივი ამილახორის ბეჭედი, რაც იმას ადასტურებს, რომ საბუთი შედგენილია მის დროს (1656—1696 წწ.). საამილახოროს საღროშოს სარდლობა გივი ამილახორის უბოძაროსტომ მეფე მ 1656 წელს, როცა გივის უფროსი ძმა ანდუკაფარი გარდაიცვალა (ქართ. სამართ. ძეგლები ტ. II, № 78). გივი ამილახორი ზემო ქართლის სარდლად და გვარის უფროსად ითვლებოდა 1696 წლამდე, როცა ერეკლე I-მა (ნაზარალიქანმა) საამილახოროს სარდლობა ანდუკაფარი ამილახორის შვილს ითამს უბოძა. ჩვენი საბუთიც ამ წლებში უნდა იყოს შედგენილი.

თუმცა საბუთი გივი ამილახორის ზეობის წლებით თარიღდება, მაგრამ შეიძლება იგი შედგენილი იყოს მისი ამილახორობის პირველ წლებშიც (1656—1660). ცნობილია, რომ როცა საამილახოროს საღროშოს ახალი სარდალი და გვარის უფროსი ინიშნებოდა, ჩვეულებრივ, საღროშოს მოლაშქრეთა ხელითალი აღწერაც ხდებოდა. „Царь Ростом пожаловал Елисею Амилахори должность сардара со всеми присвоенными ей доходами и выгодами... При этом он предоставил Амилахори, при участии придворного мдивана, произвести перепись народа, входящего в состав военного его округа“¹.

ამ საბუთს დ. ფურცელაძე 1656 წლით თარიღებს, მაგრამ თარიღი მცდარი უნდა იყოს. საბუთის ქართული ტექსტი (დედანი და პირი) დაკარგული ჩანს.

¹ Д. Пурцеладзе, Грузинские дворянские грамоты, 1881, გვ. 7.

საამილახეროს დავთრის ტექსტი პირველად ს. კაკაბაძე მ გამოსცა ცალკე ამონაბეჭდის სახით („საამილახეროს დავთარი“ ტფილისი, 1925). როგორც ამ გამოცემიდან ჩანს, დავთრის თავი მაშინ დაკარგული ყოფილა, რის გამოც ტექსტი ნაკლულად დაიბეჭდა. ს. კაკაბაძის აზრით, „დავთარს თავში უნდა აკლდეს, გარდა თავში ნაჩვენებ 11 კომლისა, რომელიც ქვემოდ ანგარიშების დროს, ტექსტის ნაკლულევანობის გამო, მხედველობაში არ არის მიღებული, კიდევ დაახლოვებით 10 კომლის მაჩვენებელი ნაწილი საბუთისა. სულ ამგვარად ქვემოდ მოყვანილ ანგარიშებში მხედველობაში არ არის მიღებული, საბუთის დეფექტიანობის გამო, დაახლოვებით 20—21 კომლი“.

ამჟამად იმ 11 კომლის შემცველი ტექსტის ფრაგმენტი, რომელიც დაკარგულად ითვლებოდა, ნაპოვნია და დაცულია დავთართან ერთად. რაც შეეხება დანარჩენი 10 კომლის შემცველ ტექსტს, რომელიც, ს. კაკაბაძის ვარაუდით, გრავირის პირველ კეფს უნდა აკლდეს თავში, ძნელი სათქმელია რამდენი კომლი აკლია, რადგან არ ვიცით თავდაპირველად საბუთი რამდენი კეფისაგან შედგებოდა. თუ საბუთი მაშინაც 14 კეფს შეიცავდა, კეფის საშუალო სიგრძე 40 სმ. უდრის, ხოლო პირველი კეფის შემორჩენილი ნაწილის სიგრძე 33 სანტიმეტრია, გამოიდის, რომ დაახლოებით საბუთის მართლაც 10 კომლის შემცველი ტექსტი უნდა აკლდეს. მაგრამ ეს ჭრავერობით ვარაუდად რჩება.

ს. კაკაბაძის გამოცემაში ზოგიერთ მეკომურთა გვარ-სახელები, კომლისა და მოლაშქრეთა რაოდენობის აღმნიშვნელი ასო-ციფრები დაბეჭდილია შეცვლომებით. გარდა ამისა, ის მეკომურები, რომელთა გვარ-სახელები ხელნაწერში წაშლილია, ხსენებულ გამოცემაში აღდგენილია და შეტანილია მეკომურთა საერთო ანგარიშში. ჩვენ ყოველ ასეთ შემთხვევაში წაშლილი ტექსტის ალდენისაგან თავი შევიკავეთ და თავ-თავის ადგილას სქოლიობში სათანადო შენიშვნები გავაკეთოთ.

მკვლევარს მხედველობაში უნდა ჰქონდეს ის გარემოება, რომ ჭუმლები ზოგჯერ არ ემთხვევა მეკომურთა რაოდენობას.

საამილახეროს მოლაშქრეთა დავთარი წარმოადგენს უნიკალურ ძეგლს, რომელიც შეიცავს მდიდარ მასალას ამ სათავადოს მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიების უფლებრივი მდგომარეობისა, მათი შეაირაღებისა და სამხედრო-აღმინისტრაციული წყობილების შესახებ.

დავთარი, როგორც ს. კაკაბაძე იღნიშნავს, ცენტრარქიკის საქართველოს სიძეველეთა ცნობილი შემკრებისა და მკვლევარის პ. კარბელაშვილისა გან შეუძენია.

ტ ე ქ ს ტ ი

ქ. კარბს უგანაძის ყმა

ლაშქარაშვილი ზაქუტა შუბით
ოქროპირიძე გოგია თოფით
ბერუკა მშვილდით
ივანა მშვილდით

კუამლი ა, თავი [ა?]
კუამლი ა, თავი [ა?]
კუამლი ა, თავი [ა?]
კუამლი ა, თავი ა

ჯუმალი დ*

ქ. ქვერას ბატონის ამილახორის ყმა

მამასახლისი კოლიაშვილი ბერუკა [შ]უ[ბ]ით კუამლი ა, თავი ა
ქორჩაშვილი პაპუნა მშვილდით
კეჩუაშვილი ბეჭიტა შუბით
ბიბიაშვილი გოგია შუბით
მამიაშვილი ბერუკა მშვილდით
რიზიმანაშვილი ხოხონა მშვილდით
ჯოლბორდი ხატისყმა თოფით
ბოგანო ირემა
ბოგანო ბერუკა

კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა?
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი [ა?]

ჯუმალი ია*

გარეჭვარს: მეტრეველი, ერთი საკომლო სხვა კიდევ**
კმელაშვილი [ხუცის შვილი. ქ. გარეჭვარს ბ

ქ. ქვერას ზურაბის ყმა

მამალაძე ირემა შუბით
ჯავახი გოგია შუბით
ქრიტესია მშვილდით

კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა

ჯუმალი გ*

ქ. ტყიურეთს დათუნა ქარუმიძისა

მგელაშვილი ბერიკა თოფით
ბოგანო სიხარულა
ბოგანო ბერიკა
ქ. წირს დათუნისა: იოსებიძე თოფით
ბოგანო დინიბეგა მოლაშქრე შუბით
ქ. ჯურვალეთს დათუნისა: ჯანდილაშვილი
ბასილა თოფით

კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა

* მიწერილია მარცხენა კიდეზე სხვა ხელით.
** სტრიქონი ჩაწერილია სხვა ხელით.

ქ. ზემოყურს: მოლაშქრე ბოგანო ხიბალიკი თოფით
ბოგანო მოლაშქრე გაგუჩიძე მშვილდით

ჯუმალი იბ*

ზაქუტა მშვილდითა

ბეჟიტა მშვილდითა

მახუტაშვილი წინაგარს მშვილდითა

ბოგანო შტურია

აშილახო- რი გივი

ქ. ტყიურეთს ამირანის ყმა

მახარა მშვილდით

ქ. მეჯურის ჭევას: უსუფაშვილი დემეტრე
თოფით

სულამბერიძე ბერი თოფით

მამუკა თოფით

კევისჯურელი ბოგანო მოლაშქრე თოფით

კასრაძე ზაქარია თოფით

კიდევ უსუფაშვილი მშვილდით

ქ. ღრდულეთს: კურდლელაშვილი პაატა
მშვილდით

ახალკაციშვილი სამუკა თოფით

კორწყილაური მამუკა თოფით

მჭედლიშვილი ბერიკა მშვილდით

დიდოშვილი შიუკა თოფით

ძამაშვილი გიორგი შუბით

სავჭაშვილი დათუნა შუბით

ბეკური ბერიკა თოფით

ნუკრაძე გაბუნა შუბით

კორწყილაური მგელიტა შუბით

ბოგანო ბერიკა მოლაშქრე შუბით

ბოგანო გიორგი მოლაშქრე შუბით

ბოგანო ბასილა

ბოგანო ბეზურე

ბოგანო შიუკა

ბოგანო ქუტი

ბოგანო ბერი

ბოგანო მამულა

იმერელი ბოგანო*

ჯუამლი კვ.*

ქ. გარეჭვარს ქუმსისა და ბეჭანის ყმა

ამზიაშვილი პაპუნა შუბით

ქ. თორტიჭას: ბერძენი ბერიკა შუბით

¹ პაპუნა.

* ჩაწერილია სხვა ხელით

კვამლი ა, თავი ბ

კვამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი გ

კუამლი ა, თავი გ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი დ

კუამლი ა, თავი დ

ქვევანაშვილი მამუკა შუბით
შვებალახაშვილი გოგა შუბით
ბზურიშვლი ნადირა მშვილდით
ქუმსია მშვილდით

ბოგანო მრაჭველი მოლაშქრე
ქ. ყურს: ხითარაშვილი ბასილა მშვილდით
ხიზანა შუბით

ყაზარაშვილი ივანა მშვილდით

ბოგანო ზიალა

ქ. წირს ქუმსისა: აბრიაშვილი გოგია თო
ცუცნია მოლაშქრე თოფით

ქ. წინაგარას: თვალიაშვილი ბერიკა თო
მესხიშვილი დათუნა მშვილდით

ქ. კურგალეთს: გოჩიაშვილი გოგია შუბით
ბოგანო ბერიკა

ბოგანო ზარსელა

ჭუხარიძე გოგია შუბით

ზარსელაშვილი ადეუა თოფით

ბოგანო დათუნკი მოლაშქრე მშვილდით
ანეზაშვილი გოგია შუბით

გოჩიაშვილი გოჩია თარხანი მშვილდით

ქ. ზემოყურს: თურქიაშვილი ბერიკა

თოფით

შოშია თოფით

გოგია მშვილდით

እኔምልጻ ቤት*

ქ უ ხ ა რ ი ძ ე თ ო ფ ი თ ა *
 ქ. ბ ღ გ ა ნ ო გ ო გ ი ა თ ო ფ ი თ ა *
 ნ ა ს ყ ი დ ა თ ო ფ ი თ ა *

ქ. ყორს მორაჩაშვილისა

ମେଲାକ୍ଷର୍ଣ୍ଣ ତଙ୍କରଙ୍ଗୀ ମିଶ୍ରମିଲିଫିଟ

ଓଡ଼ିଆ-
ରୋ ଗାସି

ქ. სახლისუსუცის პაატას ყმა

თორტიზას: მოსაურ-მოლაშქრე ნონიაშვილი
ხიზანა შუბით
ბობოცქვიტაშვილი დათუნა შუბით
ბახტიარაშვილი მელქუა შუბით
სარგულაშვილი გოგია შუბით
ნიქოზელაძე პაპუნა შუბით
დათუნა მშვილდით

କୁଳାମଣି ୧, ତାତ୍ପରୀ ୧
କୁଳାମଣି ୧, ତାତ୍ପରୀ ୧
କୁଳାମଣି ୧, ତାତ୍ପରୀ ୧
କୁଳାମଣି ୧, ତାତ୍ପରୀ ୧

କୁଳାମଲ୍ଲି ୧, ତାତ୍ପରୀ ୧
କୁଳାମଲ୍ଲି ୧, ତାତ୍ପରୀ ୧
କୁଳାମଲ୍ଲି ୧, ତାତ୍ପରୀ ୧

କୁମାରଲୀ ୧, ତାପ୍ତି ୧
କୁମାରଲୀ ୧, ତାପ୍ତି ୧
କୁମାରଲୀ ୧, ତାପ୍ତି ୧
କୁମାରଲୀ ୧, ତାପ୍ତି ୧
କୁମାରଲୀ ୧, ତାପ୍ତି ୧

କୁମାରିଲ୍ଲିଙ୍ଗ ୧, ତାପି ୫
କୁମାରିଲ୍ଲିଙ୍ଗ ୧, ତାପି ୧

କୁମାରିଙ୍ଗ ନାମରେ ପାଦମୂଳରେ ପାଦମୂଳରେ

კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ა

ବ୍ୟାପିଳୀ ୧, ତାରିଖ ୧

კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ

* ჩაწერილია სხვა ხელით

ბოგანო ბარამა

ბოგანო ივანა

ქ. წუბენს: მოქევიშვილი გრიგოლ შუბით
მთიულიშვილი რამაზა თოფით
ფიდიური ბერი თოფით

ბოგანო ტეტია

ქ. რევს: შათირიშვილი დემეტრა მშვილდით
მირიანაშვილი გიგოლა თოფით

შოშიყი თოფით

ჭონიშვილი ბერი მოლაშქრე

ბოგანო გიორგი

ქ. წინაგარას: დომედაშვილი პაპუნა
შუბით

ჯილინაშვილი მახუტა მშვილდით

სამნიაშვილი დემეტრა შუბით

სამნიაშვილი შოშიტა შუბით

დობელაშვილი ზაქუტა ბოგანო *

ქ. მკურღვალეთს: ამიტაკიშვილი თამაზა
შუბით

ბახტიარაშვილი ამირა მშვილდით

მგლის ჯოგი პაატა თოფით

ხაჭაპურიძე ბერიკა თოფით

ოთია შუბით

გვერდელაშვილი პაატ [ა] შუბით

ეკალაძე მამუკა თოფით

გიორგი მშვილდით

ბოგანო ბატონისა

ბოგანო ბერიკა მოლაშქრე მშვილდით

ქ. ზემოყურს: მათიაშვილი პაატა თოფით

მინდოდაშვილი გოგინა შუბით

იჩქითი ივანა თოფით

იმერელი ბოგანო ნონია*

ქ. კასპს: პაპუნა შუბით

ბოგანო ხუცესი მოლაშქრე შუბით

ბოგანო ზაქუტა მოლაშქრე შუბით

ბოგანო ბანდურაშვილი

აძიღხო-
რი ვევი

ქ. მთავარანგელოს: ყაზარაშვილი ბერი

შუბით

პაპიაშვილი ბეგია მშვილდით

იმედაშვილი პაპუნა შუბით

ურემაშვილი ბეჟიტა მშვილდით

ლაზარა მშვილდით

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

* ჩაწერილია სხვა ხელით.

ბოგანო ამბრია
 ბოგანო ამირას ლანაშვილი

ჭუმალი მი*

ქ. ვარამისა თორტიზას

ნონიაშვილი მამისიმედი მშვილდით
 ცისკარაშვილი დათუნა მშვილდით
 პარვართაშვილი ვართანა შუბით
 მგელაშვილი შუბით

ქ. წუბენს თამაზასი

ფუდიური შიუკა თოფით
 პაატა თოფით
 ირემა თოფით
 ქ. წინაგარას თამაზისა: სამნიაშვილი
 ზაქუტა მშვილდით
 მინდიაშვილი ბერიკა მშვილდით
 ქ. კურვალეთს თამაზისა: მგლის ჯოგი
 გიორგი შუბით
 ხაჭაპურიძე დათუნა მშვილდით
 გიორგაშვილი მამუკა მშვილდით
 მიქუტაშვილი ბერუა შუბით
 ღვინიაშვილი პაატა შუბით
 ბოგანო გოგია
 ბოგანო მეზურე
 გვერდელაშვილი გიორგი შუბით
 ქ. ზემოყურს თამაზისა: იჩქითი ძაგანა
 თოფით
 სპადარიაშვილი დარჩია თოფით
 სპადარიაშვილი ნინია მოლაშქრე თოფით
 იჩქითი პაატი მშვილდით
 ქ. კასპს თამაზისა: მოსაურ-მოლაშქრე გოგია
 შუბით
 სტეფანაშვილი შანშია მოსაურ-მოლაშქრე
 თოფით
 ბოგანო აღათანგი მოლაშქრე მშვილდით

ჭუმალი კდ*

ამილახ-
 რი გივი

ქუამლი ა, თავი ბ**
 ქუამლი ა, თავი ა**

ქ. ქვემოსობისს² დათუნასი

გაგნიძე დათუნა შუბით
 პაპუნა შუბით

ქუამლი ა, თავი გ
 ქუამლი ა, თავი გ

1 წინაგარაზას. 2 ქვემოსობისა.

* ჩაწერილია სხვა ხელით.

** მექომურთა გვარ-სახელი წამლილია.

ჯვარის კაცი ნასყიდა შუბით
ბერიკა შუბით
ბოგანო ბერუა
ქ. ბერშოეთს: ბატკუა თოფით

კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ*

ჯუმალი ვ**

ქ. მამუკასი თორტიზას

იათანაშვილი მახარა შუბით
თუ შიაშვილი მშვილდით
ბოგანო არდადე გა
ბოგანო ბერიკა მოლაშქრე ა
ქ. ხურვალეთს მამუკასი: ჩაჩპარაშვილი
ბერიკა შუბით
ოსიაშვილი ბაამან მშვილდით
ბოგანო შოში.

კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ა

ჯუმალი ზ**

ქ. ზემოყურს მამუკასი: ბუდელიძე
შერმაზან თოფით

კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ

ქ. ბატონის ამილახორის ყმა მოხის[ს]

მახნია ვეშაპური თოფითა
იმისი განაყოფი ქურციკი თოფითა
ღათუნა ფაკაური თოფითა
შიუკა ფაკაური თოფითა
ელიას ნაქონი მამული
წოლდს ჭეხაშვილი თოფითა

კუამლი ა, თავი დ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

ქ. ბატონის ამილახორის სახასო მეჯურისკევს

მიქელიძე პაპუნა შუბით
მისი განაყოფი ბერუკა შუბით
იჩქითი ბასილა შუბით
იჩქითი თევდორა შუბით
იჩქითი გიორგი შუბით
იჩქითი სუხიტა შუბით
ძაბილნიშვილი ძაბილონ შუბით
ჟამიტაშვილი დათუნა მშვილდით
ხახუტა მშვილდით

კუამლი ა, თავი დ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ

ჯუმალი იე**

ქ. ლრომს ყანჩაელის ბიძინას ყმა

ბიძინაძე თოფით

კუამლი ა, თავი ა

* მექომურთა გვარ-სახელი წაშლილია.

** ჩაწერილია სხვა ხელით.

ნინიკაშვილი ბერი თოფით

კუამლი ა, თავი ა

ამილახო-
რი გივი

სამაშურიძე მახარებელი თოფით
 პაატაშვილი გელიტა თოფით
 ბათილაშვილი ბერი თოფით
 იჩქითი ტეტია შუბით
 იჩქითი მიქელი მშვილდით
 ბოგანო მატია
 ბოგანო მეზურე

ქ. წინუბანს: ბერიული მამისიმედი თოფით
 მახარებელი თოფით
 ფარდულაშვილი თევდორა მშვილდით
 შალვაშვილი დათუნა მშვილდით

მჭედელი თოფით
 კვეზერული შუბით
 ძიძიშვილი გოჩია შუბით
 ქ. ახრის[ს]: ხევიჯურელი პეტრია შუბით
 ღომელაური მახნია მშვილდით
 ბათილაშვილი შოშიტა შუბით
 კალატოზიშვილი მამუკა შუბით
 ბარნაბე შუბით

ელიაშვილი პაპუნა მშვილდით
 მახარა მშვილდით

კოჭლი ბიძინაშვილი მშვილდით
 დათუნა მშვილდით

გოგია მშვილდით

ჟამიტა თოფით

თხისქონა შუბით

მჭედლიშვილი ბერუა მშვილდით¹
 ტატუა შუბით

ავეტიზაშვილი ზურაბა მშვილდით
 ცქანტურაშვილი დათუნა შუბით

ბეგიაშვილი თევდორა შუბით

მარქარანუშიაშვილი შუბით

ნუშიაშვილი ყანდია მშვილდით

გიგუა მოლაშქრე ა მშვილდით

ბოგანო მამულა

ნუშიაშვილი დათუნა მოლაშქრე მშვილდით

ბოგანო დათუნა

ნუშიაშვილი პაატი[ა] მოლაშქრე მშვილდით

ქ. ცხვილოს [ს]: მეფარიძე ნასყიდა მშვილდით კუამლი ა, თავი ა
 მესხი თევდორა თოფით კუამლი ა, თავი ბ

ბოგანონ ბერიკა მოლაშქრე შუბით

ქ. ანდორეთს: შიუკა კურბლის შვილი თოფით კუამლი ა; თავი ბ

ამილახვრი გივი

პატა კუნდაური მშვილდითა

თევდორა კუნდაური მშვილდითა

გიორგი კურბლის შვილი თოფითა

შიუკა კურბლის შვილი თოფითა

მარტაშვილი გიორგი თოფითა

ბერიძე თოფითა

პატაშვრი პაატა თოფითა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი დ

კუამლი ა, თავი ა

კუმალი მია*

ქ. წინუბანს ყანჩაელის თამაზასი

ბეფარიძე მამუკა თოფით

ქ. ღრომს: ბერიული ნადირა თოფით

იმერელი პაპუნა თოფით

ბოგანო იმარინდო

ქ. ახრის[ს]: ჭეხნავიძე ივანე შუბით

ქათანაშვილი დავითა მშვილდით

ბოგანო გოგია

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუმალი ზ**

ქ. ახრის[ს] ყანჩაელის ხუციასი

ყაზარაშვილი გიგუა შუბით

ყაზარაშვილი უმეკა მშვილდით

ფირალაშვილი მურადა შუბით

როსებაშვილი მშვილდით

ბოგანო რენელი

კუამლი ა, თავი დ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუმალი ე**

ქ. მეჯურისჭევს გივისა

ჩოლაყი გოგია თოფით

ალაშვილი დათუნა თოფით

ლაზარე მოლაშქრე მშვილდით

ბოგანო ბერუკა

ქ. ავაზანს გივისა: მოლაშქრე ბოგანო ა, ცარიელი ბოგანო ბ

ანდორეთს კურბლის შვილი თოფითა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ*

კუმალი ზ**

* სიტყვიდან „ანდორეთს“ აქამდე ჩაწერილია სხვა ხელით.

** ჩაწერილია სხვა ხელით.

ქ. მეჯურისკევს თანიას ყმა

ნ ე ჩ ი თ ი ე ლ ი კ ა თოფით
რ ი ს ტ ი ი ა შ ვ ი ლ ი პ ა ტ ა თოფით
ქ . კ უ ა რ ხ ი თ ს : ა დ ო მ ა მ შ ვ ი ლ დ ი თ
შ ა მ შ ი ა შ უ ბ ი თ
ხ უ ტ ი კ ა შ ვ ი ლ ი გ ა ბ რ ი ე ლ ა შ უ ბ ი თ
ო ქ რ ი მ ჭ ე დ ლ ი შ ვ ი ლ ი მ ა ხ ა რ ა მ შ ვ ი ლ დ ი თ
ა ნ ტ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი პ ა პ უ ნ ა შ უ ბ ი თ
ბ ო გ ა ნ მ პ უ ნ ა მ ო ლ ა შ ქ რ ე შ უ ბ ი თ
ბ ო გ ა ნ მ ნ ა ღ უ რ ა მ ო ლ ა შ ქ რ ე მ შ ვ ი ლ დ ი თ
ბ ო გ ა ნ ა ნ ტ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი მ ო ლ ა შ ქ რ ე მ შ ვ ი ლ დ ი თ
ბ ო გ ა ნ რ ა ღ უ რ ა მ ო ლ ა შ ქ რ ე შ უ ბ ი თ

ጀትወልደን ኦስ*

ამილახო-
რი გივი

ქ. მეგორისკევს ბეჭიტასი

სარყაფული ნინია თოფით
იმერელი გიორგი თოფით
ჩიტუაშვილი შიო თოფით
ჯავახი ბოგანო თოფით
ქ. კუარხითს: ხუცესი¹ ელია შუბით
შოშიტა შუბით

მახარა მშვილდით
გიორგი მშვილდით
ბოგანო გოგიალა მოლაშქრე მშვილდით
ბოგანო ივანა
ბოგანო ზუბიტა
ბოგანო მამულა

አዲስ አበባ

ქ. მეწარმეთა საბილონოს

ბოგანო ივანა
ბოგანო რამაზა

Հայոց օ*

ქ. წმინდის შოთა ეგა

მეჭურისკევს: ბოგანო სეხეკერა ა

ქ. ბერშოეთს: გლარჯაძე გრიგოლა მშვილდით კუამლი ა, თავი ა

1 ბუცელსი

* ჩაწერილია სხვა ხელით

** მეცნობურის გვარ-სახელი წაშლილია.

გლარჯაძე ბასილა თოფით ბოგანო ირემა მოლაშქრე თოფით ბოგანო მეზურე	კუამლი ა, თავი ბ
ქ. კოდისწყაროს: ხოსრო გულისაბედა- შვილი შუბით	კუამლი ა, თავი ბ
ღვინაძე შუბით	კუამლი ა, თავი ა
ზურაბაშვილი მშვილდით	კუამლი ა, თავი ბ
ხუტუნაშვილი ნადირა შუბით	კუამლი ა, თავი გ
ბასილა შუბით	კუამლი ა, თავი ბ
გიგუტა შუბით	კუამლი ა, თავი ა
გოგილა თოფით	კუამლი ა, თავი ბ
მამუკა შუბით	კუამლი ა, თავი ბ
ბოგანო ღონია	კუამლი ა, თავი ბ
ქ. ჯეჭიკურს: თევდორა შუბით	კუამლი ა, თავი ბ
ბაცქარელი ზაქუტა მშვილდით	კუამლი ა, თავი ბ
ქ. ფუნაგის [ს] წმინდის შიოსი: ნასყიდაშვილი გამახარე თოფით	კუამლი ა, თავი ბ
იმედა ვირშელაშვილი თოფით	კუამლი ა, თავი ბ
ღათუაშვილი დათუნა მშვილდით	კუამლი ა, თავი ა
ბოგანო გოგილიჭიანია	ამილახო- რი გივი
ქ. ოკამს წმინდის შიოსი: მეშველაშვილი ხარერა მშვილდით	კუამლი ა, თავი ა
მეშველაშვილი გოგია მშვილდით	კუამლი ა, თავი ა
ხუცია თოფით	კუამლი ა, თავი ბ
მინდუაშვილი გიგუტა თოფით	კუამლი ა, თავი ბ
მღთისიკაშვილი მშვილდითა	კუამლი ა, თავი ბ
ქ. ქინდარას წენამდლურის ყმაი თურქი თოფითა ბოგონო შხთისია	კუამლი ა, თავი ა
ღათუნა მშვილდითა	კუამლი ა, თავი ა
დემეტრა ღოდორაშვილი	კუამლი ა, თავი ა
შვენიერიშვილი გოგია მშვილდითა	კუამლი ა, თავი ა
მოყუროდაშვილი დემეტრა	კუამლი ა, თავი ა
ნასუპარსევს: დეკანზი მათე	კუამლი ა, თავი ბ
მახა	კუამლი ა, თავი ა
ელია	კუამლი ა, თავი ა
სვიმნიაშვილი	კუამლი ა, თავი ა
ჯუმალი კიგ*	კუამლი ა, თავი ა
ქ. კასპას თამაზას ლელუაშვილის ყმა	კუამლი ა, თავი ბ
სტეფანაშვილი	კუამლი ა, თავი ბ
გუგუნაშვილი	კუამლი ა, თავი ბ
აღათანგი	კუამლი ა, თავი ბ
ჯუმალი გ**	კუამლი ა, თავი ა

* სიტყვიდან „მღთისიკაშვილი“ აქამდე ჩაწერილია სხვა ხელით.

** ჩაწერილია სხვა ხელით.

జ. మానవజ్ఞానికిలో ప్రమాదాలు
జ. బాసిలోషాంకిలో ప్రాతాసాం

క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १

గంగు నుండి ప్రాంతమును శుభిత
ఖుచ్చారిస్కుండి త్రింత్రింత్రి శుభిత
ఖుచ్చారిస్కుండి దాసింత్రి శుభిత

క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १
క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १
క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १

జ. క్వేమిసెంబిలో [స] బాసిలోషాంకిలో ప్రమాదాలు

బంగాను గుంచి మంచి శుభిత
బంగాను త్రేవ్రంగు మంచి శుభిత
బంగాను డిండిను
బంగాను డెశ్చు

క్రూమామి ४*

జ. భేరుషోటె శాంకిలో ప్రమాదాలు

ఎసిక్కాష్టుండి స్తుతింత్రి తంపుంత
జుఖురు లుండి శుండి గుంచి మంచిలుండిత

క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १
క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १

క్రూమామి ५*

అమిలుండు-
రు గ్రంథి

జ. భేరుషోటె నటారూస ప్రమాదాలు

జుఖురు లుండి శుండి ప్రాంతును తంపుంత
నొనొను శుండి మంచిలుండిత
బంగాను డెరుకు

క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १
క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १

క్రూమామి ६*

జ. భేరుషోటె త్రాంసాంకిలో ప్రమాదాలు

ఘంగులు శుండి త్రింత్రి తంపుంత
లుండి నొనొను శుండి గుంచి మంచిలుండిత
లుండి క్షైక్షిండి లుండి త్రును శుభిత
బంగులు తిండె భెరు మంచిలుండిత
కొత్తిండ శుభిత
బంగాను మాముకు మంచి శుభిత
బంగాను క్షైక్షిండి
బంగాను క్షైక్షిండి

క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १
క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १

క్రూమామి ७*

జ. ప్రశిన్సురుస డాతునుస బాసిలోషాంకిలోసా

శుండును గుంచి కుండ తంపుంత
శుండును గుంచి తంపుంత
శుండును గుంచి భెరు తంపుంత
బంగాను లుండును
జ. ర్యాక్స డాతునుస బాసిలోషాంకిలోసా:
గుంచి శుండును డాతును తంపుంత

క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १
క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १
క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १

క్రూఅమల్లి १, తావ్రి १

* కొణ్ణురులూ స్క్రూ కెలించ

ბარბალუ კი შუბით
 მამისი მედი თოფით
 ბოგანო მაზიტა მოლაშქრე მშვილდით

კუამლი ა, თავი ა
 კუამლი ა, თავი ა

ჯუმალი ც*

ქ. ცხინურის ბასილიშვილის პაატასი

მასნიაშვილი გოგია თოფით
 ძველიშვილი ირემა თოფით
 ვეფხია თოფით
 ზაქუტა შუბით
 ბოგანო ივანე

კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ა
 კუამლი ა, თავი ბ

ბოგანო გულისა

ამილახვრი გივი

ქ. რექს ბასილიშვილის პაატასი:
 სულთაბაშვილი ბასილა თოფით
 დევდარიანი ნადირა თოფით
 თხელიძე გიორგი შუბით
 ბოგანო გიორგი მოლაშქრე თოფით

კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ბ

ჯუმალი ი*

კუამლი ა, თავი ა**
 კუამლი ა, თავი ა**

ქ. ჯეჭიყურს სესიასი

შელინწყაური პაატა თოფით
 შერიშვილი ივანე მშვილდით

კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ბ

ჯუმალი ბ*

ქ. ჯეჭიყურს პაატისა

ქექეზაშვილი ოთია მშვილდით
 ასაღური ზაქუტა მშვილდით

კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ა

ჯუმალი ბ*

ქ. ჯეჭიყურს ბასილიშვილის ბიძინასი

საჩალერი ფოცხვერა თოფით
 ქ. ზეგარდას ხატისაშვილი მხთისია შუბით
 ბერუა მშვილდით
 ბოგანო ძულია

კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ბ

ჯუმალი ე*

ქ. აბრევს ონანასი

სუცესი ქრისტესი შუბით
 სარეკელაძე მამუკა თოფით

კუამლი ა, თავი ა
 კუამლი ა, თავი ბ

* ჩაწერილია სხვა ხელით

** მეკომურის გვარ-სახელი ჭაშლილია

მთიულიშვილი ნადირა მშვილდით
ბოგანო თევზდორა
ჭეხაშვილი კუამლი ერთი თოფითა*
ბოგანო მაზმანი

კუამლი ა, თავი ა

ქ. რევს ონანასი: მაჩხაძე ნადირა შუბით
კონიაშვილი იორდანე თოფით
ალვახახაშვილი დემეტრა თოფით
ბეკურწიშვილი ქიტუა თოფით
სარეკელაძე ივანა მშვილდით
ბოგანო ნასყიდა
ჭეხაშვილი გაბიტა თოფითა

კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ¹

კუმალი ია*

ამილახო-
რი გიგი

ქ. რევს ნათლისმცემლის ყმა მოსაურე

ლომია მშვილდით
პაპოა თოფით
ნადირა თოფით
ღმთისია თოფით
ხასუტა შუბით
ქიტია მშვილდით
ირემა მშვილდით
ბოგანო მაისურაძე მოლაშქრე თოფით
ბოგანო მეზურე

კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა

კუმალი თ*

ქ. ცხვილოს [ს] სამთავრელის ყმა მოსაურ-მოლაშქრე

მჭედლაძე ნადირა თოფით
მჭედლაძე გოგია თოფით
უსისტყუს: ესტატე მოლაშქრე თარხანი შუბით
ზიალაშვილი გოგია მშვილდით
გულიაშვილი ზაქარია მშვილდით
აბისონაშვილი ნაობა შუბით
მუხურელი პაპუნა თოფით
დილიმაშვილი ბასილა შუბით
თამთაშვილი გიორგი შუბით
ბარათაშვილი ბერია მშვილდით
მამისიმედი თოფით
წითელაძე ძამინა შუბით
მუხურელი მიქელა შუბით
ნავსაზარაშვილი შილეკა შუბით
ბერუაშვილი ხიზანა მშვილდით

კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა

¹ თოფითა კუამლი ა, თავი ბ] კუმი ა, თავი ბ თოფითა

* ჩაწერილია სხვა ხელით

ბოგანო ბეჭიტა
 ბოგანო თევდორა
 ბოგანო ნასყიდა
 ბოგანო მამია
 ნადარბაზე ვს: მერაბა შუბით
 ჩევაზაშვილი ნასყიდა თოფით
 ბალიაშვილი ხოსიტა შუბით
 გიგოლაშვილი ამირანა მშვილდით
 გაბაძე მიქელა თოფით
 გაბაძე ბერუა მშვილდით
 ბოგანო ნავროზა მოლაშქრე შუბით
 ბოგანო იორდანე
 ბოგანო სუხიტა მოლაშქრე მშვილდით
 ბოგანო გოგნია
 ბოგანო გოგია მოლაშქრე შუბით
 ბოგანო ნადირა
 ქ. დეკანოზიგიორგი თავი ბ შუბითა

ბოგანო ბერუა
 ქ. სამთავისცს: ლაზარე შუბით
 ბერუა შუბით ბ
 ბაჩყაშუაშვილი ბერუა მშვილდით ა
 მაისაშვილი ესტატე თოფით ა
 ზახარასშვილი მშვილდით ა
 ვარდანაშვილი პაპია შუბით ბ
 იმერლიაშვილი პაპუნა მშვილდით ა
 მოკევიშვილი პაატა თოფით ა
 დათუნა თოფით
 იორდანე ბოგანო მოლაშქრე მშვილდით
 ბოგანო ქრისტესი
 ბოგანო ნასყიდა მოლაშქრე შუბით
 ბოგანო მირზა
 ბოგანო დათუნა მოლაშქრე თოფით
 ბოგანო კაკობა
 დემეტრა მშვილდითა*.
 ქ. ახმაგა ნინიკა მშვილდით
 ჭალას ამირ ასლანა

კუამლი ა, თავი ა
 კუამლი ა, თავი ა
 კუამლი ა, თავი ა
 კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ბ
 კუამლი ა, თავი ა

ამილახო-
 რი გივი
 კუამლი ა, თავი ბ

ჭუმალი მზ*

ქ. ბერშოეთს ამილახორის სახასო

ციცინაშვილი ბერუკა თოფით
 მარეხაშვილი ბეჭიტა თოფით
 მარეხაშვილი მიქუტა თოფით
 ციცინაშვილი აბრამა თოფით

კუამლი ა, თავი ა,
 კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა
 კუალი ა, თავი ბ
 კუალი ა, თავი ბ
 კუალი ა, თავი ბ,

* ჩაწერილია სხვა წელით

კუ იწინიძე გიორგი მოლაშვილე შუბით
კუ იწინიძე თამაზა თოფით
კუ იწინიძე სუხიტა მოლაშვილე თოფით
მელქიაშვილი შალვა შუბით
ბერუა მოლაშვილე თოფით
სესნია აზნაური თოფით
კუეზერული აზნაური თოფით
ტარსაძიშვილი აზნაური თოფით
ბოგანო მოლაშვილე პაპტა თოფით
ბოგანო აბრამა მოლაშვილე თოფით
ციცინაშვილი მეზურე*
იმერელი მეზურე*

ጀመንዳለ መ

ქ. რევს ამილახორის სახასო

କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା

კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი გ,
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ

ხუ ბინაშვილი ვარდანა მშვილდით
ხელაშვილი ხახუტა შუბით
ხელაშვილის ყმა გიორგი მშვილდით
იმერელი გოგია თოფით
იოსებიძე ნადირა თოფით
ინანაშვილი პაპუნა თოფით
ფანგარაშვილი დათუნა თოფით
ფანგარარაშვილი ირემა თოფით .
სვიმონა შუბით
ოქრუაშვილი ირემა მშვილდით
საჩალერი დათუნა თოფით
ხელაშვილი ზუბიტა შუბით
ბოგანო მოლაშქრე ზილფიყარა
ნინიკაშვილისა სეხნია მშვილდით
ზილფიყარა შუბითა
ბოგანო გოგია
იჩქითი თოფითა
მახარაშვილი თოფითა
ზაქორს მჭედლის შვილი თოფითა

ቁጥር 3**

ქ. პარკაძის იესესი საშვებს

მოლაშქრე ბოგანო ორი
კარიული ბოგანო ერთი

1 ପରିମାଣ

* ჩაწერილია სხვა ხელით

** სიტყვებიდან „ზოლფიყიარა უბდითა“ აქამდე ჩაწერილია სხვა ხელით, ხოლო ამის შემდეგ 4 სტრიქონი ჭაშლილია.

თან დილა ორჯაშანს

ჭუმალი დ*

ქ. საშვებს ბერუკასი

მოლაშქრე ბოგანო ბ
და ცარიელი ბოგანო ა.

ჭუმალი გ**

ქ. რენეს თამაზასი

ცარიელი ბოგანო შვიდი — სამი შუბითა, ოთხი მშვილდ-ისრითა
ქ. თამაზასი გერითას: კიკუაშვილი

მამუკა შუბით

კუამლი ა, თავი გ

ბოგანო ოქინა მოლაშქრე შუბითა

***ქ. იგორეთს თამაზისი: ხარებაშვილი ხარება თოფით

ფოცხვერაშვილი შიუკა თოფით
იორდანაშვილი ირემა შუბით
ბალიაშვილი ბერი მშვილდით
დავითაშვილი ბერუკა მშვილდით
კუჭიაშვილი ქიტია თოფით
ჩანდანიძე ბერი მშვილდით
ხატისყმა პატუნა მოლაშქრე თოფით
ბოგანო ბერიკა.

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ბ

ჭუმალი იც*

ქ. ბოლს ბატონის ამილახორისა

ფარველიძე ტეტია თოფით
მორბედაძე შიო თოფით
ბეხურემაშვილი გიორგი თოფით
ფარველიძე ბერიკა თოფით
აზნაური ქარუმიძე ალექსი
მამუკა*

ბოგანო შიო თოფით
ბოგანო დათუნა თოფით

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი ა

კუამლი ა, თავი ბ

ქ. ახალდაბას ამილახორისა

კოკოლაშვილი ბერიკა თოფით
ბოგანო მგელია

კუამლი ა, თავი ბ

* ჩაწერილია სხვა ხელით

** ჩაწერილია სხვა ხელით. შემღებ 3 სტრიქონი წაშლილია.

*** აქ იწყება საბუთის verso.

జ. ఆశాగు అమిలాబెంరిసా

ధాసిలింద్రు¹ కాప్యున్ నా తంత్రిత
ధాసిలింద్రు దేర్చుకు తంత్రిత
చెప్పే లాడ్ గింఱుగి తంత్రిత
తండ్రు శ్విలి రాత్రు నా తంత్రిత
తండ్రు శ్విలి గింఱుగి తంత్రిత
బొగాన్ శాతిరు
బొగాన్ రాత్రు నీం మంలాశ్వర్జ్రు తంత్రిత

కృందిల్లి న, తావ్రి గ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ

జ. భిదినా కూవాకెసా భండ్లు

పక్కా ట్రీ లి వ్యాన్ నా తంత్రిత
ధాఫ్రాడ్ స్ట్రోట్ మశ్విల్లు తంత్రిత
మంరు దేరాడ్ మాచింట్రు మశ్విల్లు తంత్రిత
సారాశ్విలి నాడిరు తంత్రిత
రాత్రు నా తంత్రిత
ష్టుర్చెల్చ్చ్ దేర్చుకు బొగాన్ మంలాశ్వర్జ్రు తంత్రిత
బొగాన్ నీనీం మంలాశ్వర్జ్రు తంత్రిత
బొగాన్ ధాసిల్ న
ఒకో సాశ్వేధస భిదినాసి—ఒరు శ్మృతి, ఒరు మశ్విల్లు తంత్రిత*

కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ

ఖ్యమాల్పి ఇథ*

జ. మాల్రాన్లిస ర్యోశాసి ఆశాల్దాబాస

కృందాడ్ నాడిరు తంత్రిత
కృందాడ్ ధాసిల్ నా తంత్రిత
బొగాన్ ధాత్రు కీ
బొగాన్ శించుకు తంత్రిత

కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ

ఖ్యమాల్పి ఇ*

జ. ఆశాల్దాబాస మాల్రాన్లిస డాత్రున్నాసి

ధగ్గలొం మశ్విల్లు తంత్రిత
ఒంస్ ఈ క్రూచ్చెసి తంత్రిత
బొగాన్ దేర్చుకు మశ్విల్లు తంత్రిత
కృందాడిస మామ్ముల్లి

కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ

ఖ్యమాల్పి ఇ*

జ. గెర్రింతాస బాత్రున్ అమిలాబెంరిసా

రాతొం మశ్విల్లు తంత్రిత
చ్చురుండా తంత్రిత
ఓతాన్ నా తంత్రిత
ధిందొంశ్విలి మామ్ముకు తంత్రిత
గింశ్చెల్ శ్విలి నిర్మిమా తంత్రిత
ష్టింరుంశ్విలి ష్టింరు తంత్రిత
మిండ్ లి మంలాశ్వర్జ్రు తంత్రిత
రాంరుం మశ్విల్లు తంత్రిత*

కృందిల్లి న, తావ్రి బ
కృందిల్లి న, తావ్రి బ

¹ బాసిల్యుక్

* కొంగ్రెసిల్యూ స్క్రూ క్రెల్లిత

გობა მეზურე*
გელიტა შუბითა
ნასყიდა მეზურე* (sic)
ბასილა მეზურე*
ნასყიდა მეზურე* (sic)
ბოგანო ნაღირა
ბოგანო ზუბიტა¹
ბოგანო ბერიკა
ბოგანო მიქელა

ଶ୍ରୀମାଳୀ ୧୯*

ქ. ზუბიტა თუხარლის ყმა

ბერიკა კუამლი ერთი.

**ქ. საშვებს ლიპარიტის შვილის ყმა

ბატკუა შუბითა
მისი განაყოფი შუბითა
მამუკა შუბითა
ნასყიდა შუბითა
გიორგი გულბეგაშვილი შუბითა
ბიძინა შუბითა
ნადირა შუბითა
გიორგის შვილი ნადირა მ[შ]ვილდითა
სუხიტაშვილი მშვილდითა
თევდორა შუბითა
მგელა² მშვილდითა
მოსია მშვილდითა
ასატურა მშვილდითა
სოზის შვილის ობლები
მრაჭველი
შავი გუდა [მ]შვილდით
თევდორა მშვილდით
მამუკა მშვილდით

፳፻፲፭

ქ. ზაქორს ზურაბა ლაზნელის ყმა

ე ვ ა ნ ი ს ე ლ ი ა ბ რ ა მ ა თ ო ფ ი თ ა
მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ უ ფ ი ნ ა ნ ი ა თ ო ფ ი თ ა
ხ ა რ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი თ ო ფ ი თ ა
ხ ა ნ ა ნ ე ლ ი თ ო ფ ი თ ა
ნ ა დ ი რ ა შ ვ ი ლ ი გ ა გ ი ა მ შ ვ ი ლ დ ი თ ა

1 + δωγωβω.

2 + ၂၁၀

* የዚህ አገልግሎት ስራውን እንደሚከተሉት

** აქედან ბოლომდე ტექსტი დაწერილია სხვა ხელით, რომლითაც აქამდე ჩანაწერები იყო გატეკილი.

ბადილიშვილი თოფითა
ნინია ძამაშვილი თოფითა
ძამაშვილი თოფითა
გოგიტაშვილი აბრამა თოფითა
ქავთარაშვილი მშვილდითა
ირემა მინდიაშვილი თოფითა
ზებეყური ბასილა თოფითა
თავხელაძე პაპუნა თოფითა
მისი განაყოფი მამუკა თოფითა
გიორგი დათუაშვილი მშვილდითა
ხელიაშვილი ივანა თოფითა

፳፻፭፻፲፭፭

ქ. ჯოხის [ს] ბატონის ამილახორის ყმა

မ အ မ အ စ ა ხ ლ ი ს ი დ ე მ ე ტ რ ა შ უ ბ ი თ ა
მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი ი მ ე დ ა შ უ ბ ი თ ა
ხ ა ხ ა ნ ა მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი შ უ ბ ი თ ა
დ ა თ უ ნ ა მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი მ შ ვ ი ლ დ ი თ ა
ი ო რ დ ა ნ ე მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი მ შ ვ ი ლ დ ი თ ა
ბ ე ჟ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ბ ე ჟ ი ტ ა შ უ ბ ი თ ა
მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი ბ ა ს ი ლ ა შ უ ბ ი თ ა
ი ნ უ ა შ ვ ი ლ ი ზ უ ბ ა ტ ა შ უ ბ ი თ ა, ა
გ ი უ ნ ა ც ო ტ ნ ა შ ვ ი ლ ი შ უ ბ ი თ ა
მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი ქ ი ტ ა მ შ ვ ი ლ დ ი თ
პ ა პ უ ა გ ო გ ი ბ ა შ ვ ი ლ ი მ შ ვ ი ლ დ ი თ
ქ. ვ ა ნ თ ა ს დ ე მ უ რ ჩ ა შ უ ბ ი თ ა
გ ო გ ი ჩ ა შ ვ ი ლ ი შ ო შ ი ა შ უ ბ ი თ ა
ძ ი ბ ი ტ ა შ ვ ი ლ ი ა დ უ ა შ უ ბ ი თ ა
მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი ი ო რ დ ა ნ ე შ უ ბ ი თ ა
გ ო გ ი ა კ ი ლ ე ვ ა მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი შ უ ბ ი თ ა
ო ქ რ უ ა შ ვ ი ლ ი შ უ ბ ი თ ა
ჩ ა ლ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი მ შ ვ ი ლ დ ი თ ა
ქ. ტ ი ნ ი ს ჭ ი ღ ს ბ ა ხ ა შ ვ ი ლ ი ბ ა ხ ჩ უ ა
მ ი ს ი გ ა ნ ა ყ ო ფ ი პ ა პ უ ნ ა

ଶ୍ରୀମାଳୀ ପା

^{ქ.} სობის[ს] ბატონის ამილახორის¹ ყმა

କେ ମାମାସାକ୍ଷଲିସି ଆମିରା ମଶ୍ଵାଳଦିତା
ଏରୁଲ୍ଲାତା ମଶ୍ଵାଳଦିତା
ଦେଖିକା ପ୍ରାତିଶ୍ରୀଲାଶ୍ଵିଲି ମଶ୍ଵାଳଦିତା
ମାକ୍ଷାରା ଶୁଦ୍ଧିତା
ଯାହାରା ଶ୍ଵରିଲି ମଶ୍ଵାଳଦିତା
ଶାତମାଶ୍ଵରିଲି ଶୁଦ୍ଧିତା

კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ

კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი გ

କୁରୀମିଳ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୩
କୁରୀମିଳ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୧
କୁରୀମିଳ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୩
କୁରୀମିଳ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୩
କୁରୀମିଳ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୧
କୁରୀମିଳ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୧

1 + ბატონის

၁၁၁၈၁၉၁၂၃၀၅၀၀ မშვილდითა
၁၁၁၂၁၉၁၂၃၀၅၀၀ မშვილდითა
၁၁၁၇၁၃၀၅၀၂၁၃၀၅၀၀ မშვილდითა
၁၁၁၄၁၁၁၃၀၅၀၀၀၀ ၁၁၁၅၁၁၁၃၀၅၀၀၀၀

କୁର୍ବାମିଲ୍ଲି ୧, ତାର୍ଫି ୧
କୁର୍ବାମିଲ୍ଲି ୧, ତାର୍ଫି ୧
କୁର୍ବାମିଲ୍ଲି ୧, ତାର୍ଫି ୧

ጀትም አለም በፌ

ქ. ნაწრეტს ბატონის ამილახორის ყმა

ପାଦାସାକ୍ଲିସି ଫିଟା ଶୁଭିତା
ଗିରିଗି କ୍ଷୁଦ୍ରେସି ଶୁଭିତା
ଗନ୍ଧିଦା ଗାଢିତାସ ଦମା ଶୁଭିତା
ନାସ୍ଯିଲା କୋଣାନାଶ୍ଵିଲି ଶୁଭିତା
ନିନ୍ଦା ଦାତୁ ଶ୍ଵିଲି ଶୁଭିତା
କାକନ୍ଦା ଶୁଭିତା
ଦାଶିଆ ଶ୍ଵିଲି ଶୁଭିତା
ଫିରିବିଦା ଶ୍ଵିଲି କାପୁନା ଶୁଭିତା
ମିସି ଗାନ୍ଧୁମତ୍ତ୍ଵି ବାକିନ ଶୁଭିତା
ରୁହାନୀ ମଞ୍ଜେଦଲି ଶ୍ଵିଲି ଶୁଭିତା
ଦେରା କାବିଲ ଗେରି ଶୁଭିତା
ମାମିସିମ୍ବେ ଦି ଶୁଭିତା
କାମିଦା ମନ୍ଦିରିଲା ଶ୍ଵିଲି ଶୁଭିତା
ମିସି ଗାନ୍ଧୁମତ୍ତ୍ଵି ଦେରିଲ ଶୁଭିତା
ତାପାଶ ଶ୍ଵିଲି ସେସିକା ଶୁଭିତା
ଗନ୍ଧିଦା କରୁଣ୍ଣିଲି ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ମାନୀଦା ଶୁଭିତା
ମିସି ଗାନ୍ଧୁମତ୍ତ୍ଵି ଦେରିକା ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ଅଦ୍ଦୁବ ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ମେଳିରି ଶ୍ଵିଲି ନିନ୍ଦା ଶୁଭିତା
ମିସି ଗାନ୍ଧୁମତ୍ତ୍ଵି ଗିରିଗି ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
କାର୍ତ୍ତା କୁଦୁରିଦା ଶୁଭିତା
ଦେଇମେତିରା ଗନ୍ଧିଦା ଶ୍ଵିଲି ଶୁଭିତା
ତାମାରା ଶ୍ଵିଲି ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ଗନ୍ଧିଲା ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ଦେରା ସିସାଜୁରି ଶୁଭିତା
ନୁହାଲା ଶ୍ଵିଲି ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ଦିନିନା ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ଦେରିକା ଗୁରାଶକା ଶ୍ଵିଲି ଶୁଭିତା
ଶାବିଶ୍ଵିଲି ତାର୍ତ୍ତିଦା ଶୁଭିତା
ମିସି ଗାନ୍ଧୁମତ୍ତ୍ଵି ଖାଜାରା ଶୁଭିତା
କରୁଣ୍ଣିଲି କାର୍ତ୍ତା ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ଦାତୁନା ଗନ୍ଧିଶବ୍ଦି ଶୁଭିତା
ଶିଖିରି କାର୍ତ୍ତା ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ନିନ୍ଦୁବ ଶାବିଶ୍ଵିଲି ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ଗନ୍ଧିଦା ନାଦିରା ଶ୍ଵିଲି ମଶ୍ଵିଲିଲିତା

1 ქიტა შუბითა] შუბითა ქიტა.

მღებრის შვილი ნონია მშვილდითა
დამუკა ობოლი მშვილდითა
გზირის შვილი შუბითა

ପ୍ରାଚୀ ମହିନେ ୧୯୫୩ ମୁଦ୍ରଣ

ጀመንታዊ የዕ

ქ. ორჭოშანას ბატონის ამილახორის ყმა

କୁଳାମିଲ୍ଲି ୧, ତାଙ୍କେ ୧
କୁଳାମିଲ୍ଲି ୧, ତାଙ୍କେ ୧]*

፳፻፭፻፯፻

յ. Տա՛Շ ց ե ծ ծ թ ա ր յ ա ր ա մ Շ ց օ լ լ դ օ տ ա
ց ա ն ո ՞ ա մ Շ ց օ լ լ դ օ տ ա
ծ օ կ օ ն ա մ Շ ց օ լ լ դ օ տ ա
ն ո ր և ս ա մ Շ ց օ լ լ դ օ տ ա

କୁର୍ରାମିଲ୍ଲି ୧, ତାପି ୧
କୁର୍ରାମିଲ୍ଲି ୧, ତାପି ୧
କୁର୍ରାମିଲ୍ଲି ୧, ତାପି ୧
କୁର୍ରାମିଲ୍ଲି ୧, ତାପି ୧

კუმარი ვ

ଓରୋ ଅୟରୀଲ୍ପୋ
ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ତିକ ସମ୍ଭବନା ତଥା
ହୃଦୟର ଉପରେ ଶୁଦ୍ଧିତା
ଦେଖିବାକୁ ଶୁଦ୍ଧିତା
ଏବଂ ଏକାକୀଳିତା

କୁଆମଲୀ ୧, ତାପ୍ରେ ୧
କୁଆମଲୀ ୨, ତାପ୍ରେ ୧
କୁଆମଲୀ ୩, ତାପ୍ରେ ୧
କୁଆମଲୀ ୪, ତାପ୍ରେ ୧

፳፻፭፻

* კუამლისა და თავის როალენობა აღნიშნული არ არის

ქ. ცხივილოს [ს] ბატონის ამილახორის ყმა

მამასახლისი მორბედაძე შუბითა
დეკანოზი გიორგი შუბითა
მისი განაყოფი გიორგი თოფითა
მემარწევა ალექსა თოფითა
თათარაშვილი თოფითა
გეთაშვილი თოფითა
ბაზლიძე თოფითა
გოგია თათარაშვილი თოფითა
გიორგი მჭედია თოფითა
ლოჯმანელი თოფითა
მისი განაყოფი იმარინდო მშვილდითა
იმერელი მაზია მშვილდითა
ფსიტაძე ღვთისია მშვილდითა
დარჩია თოფითა
ნადუა მშვილდითა
სადალა კუჭაშვილი თოფითა
სათუაშვილი დავითა თოფითა
ხეჩა მჭედელი თოფითა
თბილელაშვილი დემეტრა თოფითა
ბასილა დათიგაშვილი თოფითა
გიორგი მორბედაძე მშვილდითა
ბიშიაშვილი დავითა თოფითა
ნონიჩა თბილელაშვილი თოფითა
მგელა მორბედაძე თოფითა
ფანიაშვილი მშვილდითა
საკაშვილი თოფითა
მისი განაყოფი საკა მშვილდითა
შავნადირაშვილი თოფითა
გაბიტა ბაზლიძე მშვილდითა
მგელიტა თოფითა
ტერტერაშვილი დათუ [ა] თოფითა
მისი განაყოფი მგელიტა მშვილდითა
კუჭაშვილი ვართანა მშვილდითა
კუკუჯანაშვილი შაჰიშვილა თოფითა
ხატა მურადინაშვილი თოფითა
გამცემრისშვილი თოფითა
კოჭელიშვილი თოფითა
მჭედელი ბოგანო

ગુજરાતી પ્રકાશક

ქ. მძოვრეთს ბარათაშვილი ქიბა
კუსრაძე შიუკა თოფითა
პიპიაშვილი თოფითა
გინაშვილი თოფითა

8. 2-я пб. «Советы и уроки». Кн. 1. 1876. № 3.

କୁଆମଲ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୧
କୁଆମଲ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୧
କୁଆମଲ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୧
କୁଆମଲ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୧
କୁଆମଲ୍ଲି ୧, ତାଙ୍ଗି ୧

ନୀବୁ ଯିଦିଏ ମହିରେ ଲେଖି ତଥାପିତା
ଲୋକଙ୍କାଳେ [କି] ଶ୍ଵରିଲୀ ତଥାପିତା
ଦେଖିବା ମେହାଲ୍ଲେ ମହିରେ ଲେଖିବା
ଗନ୍ଧାରା

၁၂၁

კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი გ
კუამლი [ა], თავი ა
კუამლი ერთი თავი ა

ქ. ჭალას ბატონის ამილახორის ყმა

ଯୁଦ୍ଧାଶ୍ଵିଳି ମଶ୍ଵିଳି ଦୀତା
ଶାନ୍ତିଶୀଳି ମଶ୍ଵିଳି ଶାନ୍ତି ମଶ୍ଵିଲିଲିତା
ଯାଥାରା ତନ୍ତ୍ରିତା
ଦେଖିକା ମୁକ୍ତିରି ମଶ୍ଵିଲିତା
ମେହରେ ମୁକ୍ତିରି ମଶ୍ଵିଲିତା
ଦାତା ନା ମଶ୍ଵିଲିତା
ପ୍ରାଣ
ମାତ୍ରକା ମେଧାଲ୍ପ
ଗନ୍ଧି ନାରୀ ନାରୀତିଲି
ଖରିକାଳୀଙ୍କ

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ

ქ. არის გორს ბატონის ამილახორის ყმა

თაყინა
ავთანდილა
მერაბა
ტერტერა
იარალაშვილი ზალინა
ნაზარა ხუხუაშვილი
გოზალბეგაშვილი ზალინა
ნაზარა შვილი ნაზარა
ასლამაზაშვილი ფ[ა]სუა
დარმანა
ჰოლუაშვილი ოპანა
მისი განაყოფი უმეკაშვილი
დალაქი ზურაბა
თუთუნაშვილი სანასარა
მაზმანაშვილი
ხოჭაბეგაშვილი
მისი განაყოფი მეკურტნე
დათუაჭონი
სამოსელა
ჭონი გრიგოლა
ანტონაშვილი
ქ. სამთავნელის ყმა
ზურაბა მზეუაშვილი
ჯიშიტასშვილი
მერმე ჰოლიკაშვილის ობოლ

კუამლი ა, თავი დ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
[კუამლი ა, თავი ბ]*
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ბ
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა
კუამლი ა, თავი ა

ପ୍ରାଚୀମଣ୍ଡଳ ଅ, ତାଙ୍କେ ଅ
ପ୍ରାଚୀମଣ୍ଡଳ ଅ, ତାଙ୍କେ ଅ

* კუამილისა და თავის რაოდინობა პონიშინთვის არ არის

ქ. ქალაქს ბატონის ამილახორის ყმ[ა]

ଓର୍କିଲାନ୍ଡ
ବେଳିନ୍ଦା
ପାରିଶିଳ୍ପ
ବେଳିନ୍ଦା
ବେଳିନ୍ଦା
ବେଳିନ୍ଦା
ବେଳିନ୍ଦା

କାଳିନ୍ଦା
ମିଶିରୁତିହାସ ଶ୍ଵିଲୋ
ଶ୍ରୀରାଧାର୍ଥିବାଜିଗୀଲୋ
ଅତାନ୍ତରେ ଶ୍ଵିଲୋ ମିରାନ୍ତା
ଗାସ ଫାରା
ମର୍ଦ୍ଦବରୀରେ ଶ୍ଵିଲୋ ପାତୁରୁରା
କାଳିନ୍ଦା
ମିଶିରୁତିହାସ

କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୧, ତାଙ୍ଗି ଇ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୨, ତାଙ୍ଗି ଈ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୩, ତାଙ୍ଗି ଈ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୪, ତାଙ୍ଗି ଈ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୫, ତାଙ୍ଗି ଈ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୬, ତାଙ୍ଗି ଈ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୭, ତାଙ୍ଗି ଈ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୮, ତାଙ୍ଗି ଈ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୯, ତାଙ୍ଗି ଈ
କୁରୁମଣ୍ଡଳୀ ୧୦, ତାଙ୍ଗି ଈ*

କାଳ ନାହିଁ ଶ୍ଵର ପାଇଁ କାମକୁ ନା ଶୁଦ୍ଧିତା
କେତୀବୁବା ଶ୍ଵର ପାଇଁ କାମିନା ଶୁଦ୍ଧିତା
ମହେଲା ଶ୍ଵର ପାଇଁ ଗର୍ବ ପାଇଁ ଶୁଦ୍ଧିତା
ମାମା ସାକ୍ଷାତ୍ ପାଇଁ ନାହିଁ ଶ୍ଵର ପାଇଁ ଶୁଦ୍ଧିତା
ଦେଖି ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
ଯାନା ଶ୍ଵର ପାଇଁ ଅଶା ପୁରୀ ମହେଲା ପାଇଁ
ଗର୍ବ ପାଇଁ ଓସା ଶ୍ଵର ପାଇଁ ଶୁଦ୍ଧିତା
ତୁମମାନା ଶ୍ଵର ପାଇଁ ଦେଖି ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
ବାରତା ଶାଶ୍ଵର ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
ଭାବ ପାଇଁ ଶ୍ଵର ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
ଏନଙ୍କ ପାଇଁ ଶ୍ଵର ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
ଅମିନା ମହେଲା ପାଇଁ
ମିଶରା ଶାଶ୍ଵର ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
ଶୁରାଦା ଶାଶ୍ଵର ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
କୁଶା ଶାଶ୍ଵର ପାଇଁ ଶୁଦ୍ଧିତା
ମିଶି ଗାନ୍ଧୀଯଙ୍କୁ ଗିରାଲା ମହେଲା ପାଇଁ
ତାରକାଶା ଶାଶ୍ଵର ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
ଯାତ୍ରାରା ଶାଶ୍ଵର ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
ନନ୍ଦା ଶାଶ୍ଵର ପାଇଁ ମହେଲା ପାଇଁ
କୁରାଦା ମହେଲା ପାଇଁ
ଓସିନା ଶାଶ୍ଵର ପାଇଁ ଗିରାଲା ଶୁଦ୍ଧିତା
ତୁରାର-ଦାଵ ପାଇଁ ଶୁଦ୍ଧିତା

** მექომურის გვარ-სახელი წაშლილია.

ო 3 ა ნ ა შუბითა
მეზურე 3 ა 3 [უ] 6 ა

କୁମାରମଣି ୧, ତାରିଖ ୫

፳፻፭፻፯፭፭ ፪

ქ. კასპის ბატონის ამილახორის უმა

1 Եիօրույնո

୧୦୯

ԳՈՎՐԾԵՐԳՈՅ

მარინე გაფავარიანი

ბოლოსი

(ისტორიულ-ფილოსოფიური ადგილის გარკვევისათვის)

დასავლეთ ეკროპის კულტურის ისტორიაში ჩ. წ. V-VI სს. მძაფრი საზოგადოებრივი და მსოფლმხედველობითი ძვრების ხანა. ბარბაროსა უემსევების შედეგად დამპოვ დასავლეთ რომის იმპერია. პლიტიკურ ქაოსს დაერთო გაუცორებული მსოფლმხედველობითი პაეგრობანი. ამ დროს როცულ და ძალზე მწვავე მიმართებაში ერთმანეთის გვერდით არსებობენ წარმართული ფილოსოფია, ნეოპლატონიზმი, პატრისტიკული მსოფლმხედველობა, ორთოღოსული ქრისტიანობა და მწალებლობა (განსაკუთრებით ძლიერია ნეტორიანელობა). ისტორიულ-იდეოლოგიური მოვლენებით ჟედმითურებით დატვირთული ეს ორი საუკუნე გარდატეხის ეპოქად შეიძლება ჩაითვლოს, რადგან ამ მოვლენათა უედგები განმსაზღვრელი გახდა შუა საუკუნეების ეკროპის სულიერი განვითარებისთვის. ეს საუკუნეები აღსანიშვავი ქრისტიანული დოგმატიკისა და ქრისტიანული შუა საუკუნეების მსოფლმხედველობის განვითარების თვალსასაჩინით უმნიშვნელოვანესი ეცესოსა და ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრებებით; წმ. ბენედიქტეს მიერ ეკროპაში პირველი ქრისტიანული მონასტრის მშენებლობით და იმპერატორ იუსტინიანეს 529 წლის ედიქტით, რომლითაც დაიხურა ათენში პლატონის მიერ ჩატარებული ქადემია — წარმართული ფილოსოფიის უკანასკნელი სკოლა, — ეს წელი პირობითად მიჩნად ბერძნულ-რომაულ ანტიკურობასა და შუა საუკუნეებს შორის.

როული და წინააღმდევობებით აღსაცეს ეპოქის სულმა თავი იჩინა იმ დროს კურთ-ერთი ყველაზე ღირსშესანიშნავი პიროვნებისა და მთაზროვნის ანიციუს მანლიუს სევერინუს ტორრკვატუს ბოეციუსის ტრაგიულ ბედში. მას, ჩვეულებრივ, „უკანასკნელ რომაელ ფილოსოფოსსა და პირველ სქოლასტიკოს თეოლოგს“ უწოდებენ. ამ კლასიკური განათლების ქრისტიანმა ნეოპლატონიკოსმა უდიდესი ღვაწლი დასდო შუა საუკუნეების ევროპული აზროვნების განვითარებას: „ეს ადამიანი დაამშვენებდა ნებისმიერ საუკუნეს, მაგრამ იმ საუკუნისათვის, რომელშიც ის ცხოვრობდა, ჰეშმარიტად განსაცვიდურებელი ფიგურაა“ (1-389). თანამედროვეებს აოცებდათ ბოეციუსის უნივერსალური განათლება და ორმა ცოდნა. გრამატიკისი პრიციუსი, პაဂის ეპისკოპოსი ენოდუსი, ბოეციუსის თანამედროვე Magister officiorum კასიო-დორე — აღფრთოვანებით ლაპარაკობენ მასზე როგორც ადამიანზე, რომელ-მაც „ყოველგვარი მეცნიერების მწვერვალს მიაღწია“. ამ გამოჩენილი პიროვნებისა და საინტერესო მთაზროვნის შესახებ სხვადასხვაგვარი მოსაზრება იყო გამოთქმული: ერთი ბოეციუსს მიიჩნევდნენ წარმართად, უკეთს შემთხვევაში, უნიათო ქრისტიანად, რომელმაც გამრუდებით გაღმოთარგმნა არისტო-ტელე და რომელიც ულიმლამო ეკლესტიკოსი და კომპილატორი იყო; მეორენი თვლილნენ, რომ ბოეციუსის ამგვარი დახასიათება ვერ ახსნის მას უდიდეს პოპულარობას შუა საუკუნეებში, ხოლო მისი „ორიგინალობისა და გულწრფელობის უგულებელყოფა, როგორც ამას ზოგჯერ აკეთებენ, ... არის მისი აზრისა და მეთოდის ვერგაგების შედეგი“ (2-X, XI). ბოლო დროს იზრდება ინტერესი

ბოეციუსის მემკვიდრეობისადმი, უფრო და უფრო ფასდება მისი ღვაწლი და დღეს მას, ჩვეულებრივ, „შუა საუკუნეების დიდ მასწავლებელს უწოდებენ“.

ბოეციუსი, მართლაც, „უკანასკნელი რომელი“ იყო, ათენსა და ალექსანდრიაში განსწავლული¹, რომელიც ბერძნულ ენაზე კითხულობდა და მთელი სისრულით იცნობდა ანტიკურ ფილოსოფიას; იგი ოცნებობდა უდიდეს ბერძენ მოაზროვნეთა სულის აღორძინებაზე თანამედროვეებში, განვითარებული ჰერაკლიანი პლატონისა და არისტოტელეს მთელი მემკვიდრეობის ლათინურ ენაზე თარგმნა. გაოცებას იწვევს ის გრანდიოზული მიზანი, რომელსაც ბოეციუსი გადმოვცემს არისტოტელეს „Περὶ ἐργασίας -ის“ საკუთარი თარგმანის შესავალში: „თუ ღმერთი ძალასა და წყალობას მომანიჭებს, მე ვფიქრობ შემდეგი საქმის აღსრულებას: მე მინდა არისტოტელეს სრული კრებული ლათინურად ვთარგმნო და კომენტარები დავუროთ, რამდენადაც ეს ძალმის. მის სუპტილურ ლოგიკას, მის ღრმააზროვან მორალურ ფილოსოფიას, მის გაბეჭდულ აზრებს ბუნების შესახებ, — ყოველივე იმსა, რაც მის შრომებშია მოცემული, მე სათანადო წესრიგით გადმოვცემ ჩემს თარგმანი და განვმარტავ საკუთარი განაზრებებით და, თუ მე ამ სამუშაოს დავასრულებ, გვერდს ვერ ვუკლი არისტოტელესა და პლატონის ფილოსოფიის მაღალ ერთიანობაში მოყვანის ამოცანას, რათა ვაჩვენო, რომ მცდარია ყველა, ვინც ფიქრობს, თითქოს ამ ორი ფილოსოფოსის რაიმე მიმართულებით შეთანხმება შეუძლებელია. სწორედ პირიქით არის საქმე: ისინი მრავალი მიმართულებით და, განსაკუთრებით, უმნიშვნელოვანეს საკითხებში თანახმანი არიან. ეს არის ის, რისი გადმოცემაც მე მსურს, თუკი ამის შესაძლებლობა მექნება და საკმაოდ დიდხანს ვიცოცხლებ“ (3-272).

ნეოპლატონიზმისა და შუა საუკუნეების მრავალი გამოჩენილი მოაზროვნე შეეცადა ამ მიზნის განხორციელებას. პლატონ-არისტოტელის „სიმფონიის“ გზსა ადგნენ ნემესიოს ემესელი, ალ-ფარაბი, მიქაელ ფსელოსი და იოანე იტალი. ორ უდიდეს ბერძენ მოაზროვნეს შორის „მოჩვენებითი“ უთანხმოების თანხმობად წარმოჩენისათვის იღვწოდნენ პროკლე დაბადობის და იოანე პეტრიში; თომა აკვინელიც პლატონისა და არისტოტელის მოძღვრებათა საფუძველს, მათს „საერთო ჭეშმარიტებას“ ექცებდა და ქრისტიანულ დოგმატიკას უთანხმებდა. აღორძინების ხანაში ბოეციუსის განუხორციელებელი მიზნის შესრულებას პიკო დელა მირანდოლა ცდილობდა, არგიპოპულა კი იმასაც ამტკიცებდა, რომ არისტოტელეს მიერ იდეათა თეორიის კრიტიკა სულაც არ ეხება პლატონის სისტემას.

რაც შეეხება ბოეციუსს, სამწუხაროდ, მას არ დასცალდა ეცოცხლა „საკმაოდ დიდხანს“, მაგრამ ისე საოცრად ნაყოფები იყო მისი მოღვაწეობა ხანმოკლე სიცოცხლის (44 წლის) განმავლობაში, რომ შეიძლება არც შევიტანოთ ეჭვი მისი მიზნის რეალურობაში. მან ბერძნულიდან თარგმნა და განმარტა არისტოტელს „Analitica Priora et Posteriora“ (პირველი და მეორე ანალიტიკა), „Categoriae“ (კატეგორიები), „Elenchi sofisticici“ (სოფისტური უარყოფანი), „De Interpretatione“ (განმარტების შესახებ), „Topica“ (ტრიკიები)²,

¹ ბოეციუსის ბიოგრაფიის ზოგიერთ ფაქტს (მაგ., განათლების ათენში მიღებას) შეცნირთა ნაწილი საეჭვოდ მიიჩნევს.

² ბოეციუსის მითითებული გამოცემის წინასტყაობის ავტორებს — H. F. Stewart-სა და E. K. Rend-ს მიაჩნიათ, რომ არისტოტელს მთელი „ორგანონი“ ბოეციუსის მიერაა თარგმნილი; მეცნიერებაში გამოითქმულია აგრძელება აზრი, რომ „ორგანონის“ მხოლოდ ზოგიერთი ნაწილის თარგმანი ეკუთვნის ბოეციუსს, დანარჩენი კი მას ტრადიციამ მიაშერა.

პორფირიუსის „Isagoge“ (შესავალი), ნიკომახეს „არითმეტიკის საფუძვლები“, ევლიდეს „საწყისების“ პირველი ოთხი წიგნი; მანვე კომენტარები დაურთო ციცერონის „ტოპიკებს“.

საინტერესო ბოეციუსის მოღვაწეობის შეფასება მისი თანამედროვის — კასიოდორეს მიერ, რომელიც ჩვეული ამაღლებული სტილით ამგვარად მიმართავს ბოეციუსს თეოდორიკის სახელით შეთხხულ წერილში: „Так ты вошел в школы афинян, далеко находясь от них, так к сонму одетых в греческие плащи ты приобщил тогу, дабы наставления греков сделать учением римским... Ты передал потомкам Ромула все замечательное, что даровали миру потомки Кекропа. Благодаря твоим переводам итальянцы читают музыканта Пифагора и астронома Птолемея, сыны Авсонии внимают знатоку арифметики Никомаху и геометру Евклиду, теолог Платон и логик Аристотель спорят на языке Квирина, и механику Архимеда ты вернул сицилийцам в обличии римлянина. Какие бы науки и искусства ни создала силами своих мужей красноречивая Греция, все их от тебя одного Рим принял на родном своем наречии. Всех их ты сделал ясными посредством отменных слов, прозрачными — посредством точной речи, так что они предпочли бы твое произведение своему, если бы имели возможность сравнить свой труд с твоим (4-225).

„პირველი ანალიტიკის“ თარგმანი XII ს-მდე უცნობი იყო, „მეორე ანალიტიკის“ კი დაკარგულად ითვლება; ვერ მოაღწია ჩვენამდე ვერც ევლიდესა და პტოლემეს შრომათა თარგმანებმა და რამდენიმე კომენტარმა არისტოტელეს შრომებზე. კასიოდორეს ცნობითვე, ბოეციუსს დაუწერია სახელმძღვანელოები *quadrivium*-ისათვის (არითმეტიკის, გეომეტრიის, ასტრონომიისა და მუსიკის შემსწავლელთათვის), ამათგან მხოლოდ „De institutione arithmeticā“ (არითმეტიკის დაფუძნების შესახებ) და „De institutione musica“ (მუსიკის დაფუძნების შესახებ) შემოგვრჩა. ბოეციუსის სახელმძღვანელოებით „Prolegomena“ — I წიგნი (რომელსაც ზოგჯერ შეცდომით *Introductio ad syllogismos categoricos* უწოდებენ), „Introductio“ (შესავალი) — 2 წიგნად (რომელიც, ასევე შეცდომით, *De syllogismo categorico*-ს სათაურით არის ცნობილი), „De syllogismo hypothetico“ — 2 წიგნად (პიპოთეტური სილოგიზმის შესახებ), „De divisione“ (დაყოფის შესახებ) — 1 წიგნად და „De differentiis topicis“ (ტოპიკათა განსხვავებების შესახებ) — 4 წიგნად, — სწავლობდნენ ლოგიკას შუა საუკუნეების ევროპულ სკოლებში; ხოლო მისი ნაშრომი „მუსიკის შესახებ“, — 5 წიგნად, სადაც გადმოცემულია ძველ ბერძენთა თეორიული შეხედულებანი მუსიკაზე, სახელმძღვანელოდ იყო გამოყენებული ბოლო დრომდე კემბრიჯისა და ოქსფორდის უნივერსიტეტებში და დღესაც მნიშვნელოვან წყაროდ რჩება ანტიკური მუსიკის შესწავლისათვის.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ბოეციუსის თარგმანები და კომენტარები ერთადერთი წყარო იყო არისტოტელეს ფილოსოფიისა ევროპული აზროვნებისათვის XII ს-მდე — დიდი არაბი კომენტატორების გამოჩენამდე (ხოლო ადრეული სქოლასტიკის ინტერესთა ლოგიკაზე კონცენტრირებამ მნიშვნელოვნად განსაზღვრა შუა საუკუნეების აზროვნების ხასიათი); თუ გავიხსენებთ, რომ ბოეციუსის მიერ პორფირიუსის კომენტარის თარგმანა და განმარტებამ უნივერსიტეტების საკითხზე საფუძველი ჩაუყარა ნომინალისტთა და რეალისტთა და-

ვას და, ამგვარად, სქოლასტიკის ქვაკუთხედად იქცა; ბოლოს, თუ იმასაც აღვნიშნავთ, რომ ლათინური ფილოსოფიური ტერმინოლოგია, ძირითადად, ბოეციურის წყალობით დამკვიდრდა ევროპაში³ — დამსახურებულად ჩაითვლება ევროპის წყალობით დამკვიდრდა ევროპაში³ — დამსახურებულად ჩაითვლება ევროპის ათრეული შეუსაუკუნეების დიდი მასშავლებლის ტიტული.

4 გაიმოკენების თანახმად, თეოდორიკს საკუთარი სახელის დაწერაც კი არ შეეძლო.

ბოეციუსს, პლატონის დარად, ორმად სწამდა, რომ სახელმწიფოს გონივრული მართვისათვის საჭიროა მას ფილოსოფოსი ედგას სათავეში (1—142; Cons. 1.4). მისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა ამ ეპოქისთვის, მართლაც, სანიმუშოა. ბოეციუსი უდიდესი კეთილსინდისიერებით ეკიდებოდა თავის საქმიანობას და სამუშაოს more pełosofico ასრულებს. იგი ენერგიასა და ღროს არ ზოგადა რომაელთა კეთილდღეობისთვის, თავგამოდებით ებრძოდა უსამართლობას და იცავს უუფლებოებს. ბოეციუსი მრავალჯერ აღუდგა კონგასტს, როცა ის ღრძიბთა სარჩო-საბადებლის მითვისებას ცდილობდა (1-144); მისი თაოსნობით შეიქმნა მოქალაქეთა სიცოცხლისა და ქონების დაცვის სპეციალური აპარატი. ბოეციუსი მოითხოვდა თანამდებობის პირთა დანიშვნას მათი დამსახურების მიხედვით და კანონის შინაშე ყველა რომაელი მოქალაქის თანასწორობას. მან გაათავისუფლა კამპანიის ბროვინცია მეტისმეტად მძიმე გადასხადებისაგან, შეამცირა სახელმწიფო ხარჯები; მხურვალედ დაუჭირა მხარი კონსულ ალბინუსს, რომელსაც ცილი დასწამეს და, პირადი საფრთხის მიუხედავად, იხსნა სენატი მეფის რისხვისაგან... თავისი პრინციპების დაცვისას იგი არ ერიდებოდა არც რომელ ავტორიტეტებს და არც გოთური წარმოშობის დიდგვაროვანთა განვიყენებას. მათი შური და სიძულვილი ბოეციუსისადმი თანდათან იზრდებოდა. და აი, დამიანმა, — რომელსაც ბეღმა არგუნა დიდება, პატივი, ძალა, სიმღიდრე, მშვენიერი მეუღლე და სახელოვანი ვაჟები... თავისი კეთილდღეობის მშვერვალზე ყველაფერი დაკრიგა. ბოეციუს ცილი დასწამეს: მეფის წინააღმდეგ შეთქმულებასა და იმპერატორ იუსტინესთან საიდუმლო კავშირში დასდეს ბრალი; შეთხეს ყალბი წერილები, რომლებშიც, თითქოს, ბოეციუსი გოთების ბატონობისაგან რომის განთავისუფლებისაგან მოუწოდებდა იმპერატორს. ამას ისიც დაერთო, რომ ამ ღროს (523 წ.) იუსტინემ გამოსცა ბრძანება არიანული მწვალებლობის წინააღმდეგ, თუმცა იცოდა, რომ თეოდორიკი და მისი გოთური წარმოშობის კარისკაცები არიანელები იყვნენ. ამით გალიზიანებულმა, მოხუცებულმა, ჭირვეულმა და ეჭვიანმა მეფემ იოლად გაიმეტა პირველი მრჩეველი, შეშინებულმა სენატმა კი თავისი მფარველისა და ქომაგის მიმართ საიკვდილო განახენი დამტკიცა.

ბოეციუსს ჩამოართვეს ქონება, გადაუსახლეს ოჯახი, თავად კი პავის საპყრობილები ჩასვეს და 524 წელს წამებით მოკლეს. მცირე ხნის შემდეგ მის აღმზრდელსა და სიმამრს სიმახუსსაც მოჰკვეთეს თავი.

ნააღრევმა სიკვდილმა აარიდა ბოეციუსი იმ უბედურებებს, რომლებიც იტალიას დაატყდა თავს. ბიზანტიის ახალი იმპერატორი იუსტინიანე I შეეცადა ნახევარკუნძულის დაბრუნებას და წამოიწყო ომი, რომელიც 18 წელიწადს გაგრძელდა და უფრო ძვირად დაუჯდა იტალიას, ვიდრე ბარბაროსთა ბატონობა; რომი ხელიდან ხელში გადაღიოდა და თითქმის სრული განადგურების პირას აღმოჩნდა.

ბოეციუსის გარდაცვალებიდან ორი წლის შემდეგ უსახელოდ და უნიათოდ დატოვა სიცოცხლე თეოდორიკმაც. ბოეციუსმა კი საპყრობილები დაწერა გულწრფელობითა და ჭეშმარიტი ღრამატიზმით აღსავსე ფილოსოფიური თხზულება „Consolatio Philosophiae“, რომელმაც ესოდენ დიდი სახელი მოუხვევა მას.

შეიძლება სხვადასხვა აზრი გამოითქვას „Consolatio-ს“ ფილოსოფიურ ლიტერატურებაზე. თეოდორული თვალსაზრისით, მართლაც, ის არ არის ახალი ანტიკურ ფილოსოფიასთან ან მის უკანასკნელ თეორიასთან — ნეოპლატონიზმ-

თან შედარებით. მაგრამ, უეჭველია, რომ ეს არის გულწრფელი ძიება ჰეშმარიტი ღირებულებებისა; ეს არის ამქვეყნიური სასოწარკვეთილებიდან, უიმედობიდან და ამაოებიდან ადამიანისთვის ნუგეშის მიცემის ცდა მარადიული ნეტარებისა და უმაღლესი სიკეთისკენ სულის სვლის წარმოსახვით. ამ გზაზე მას მიუძღვის ქალის ხატებად მოვლენილი ფილოსოფია, რომელსაც იგი თავის „აღმზრდელსა“ და „მკურნალს“ უწოდებს. „Consolatio-ში“ ფილოსოფიური აზროვნება მოხმობილია რწმენის საყრდენად და, ამდენად, ის წარმოადგენს მნიშვნელოვან ეტაპს სქოლისტიკის საბოლოო მიზნის — რწმენისა და ცოდნის მორიგების გზაზე, რაც XIII ს-მდე ვერ მოხერხდა და რომელიც სათავეს ჭერ კიდევ გვლევის მამათა მოძღვრებებში იღებს. ბოეციუსი სრულ ნდობას უცხადებს გონებას, რომელიც „Consolatio-ში“ პლატონისა და არისტოტელეს მოძღვრებებით, აგრეთვე სტოელთა ზნეობრივი ფილოსოფიით საზრდოობს. მაგრამ ეს არ არის უპრინციპო კომპილაცია. N. F. Stewart-სა და E. K. Rand-ს მიაჩნიათ, რომ მისი არგუმენტაცია არ არის ნეოპლატონისტური, არამედ სავსებით ორიგინალურია (I-X).

ნაწარმოების ფორმა ტრადიციული ანტიკური „Saturus“ ჟანრისაა. იგი ჟელგება 5 წიგნისაგან და წარმოადგენს ლიალოგს ტუსაღსა და ფილოსოფიას შორის. პირველ წიგნში ბოეციუსი უჩივის ამქვეყნად გამეფებულ უსამართლობას, მაგრამ, თანდათან, ფილოსოფიასთან საუბარში აღიარებს, რომ სამყაროში სუფევს წესრიგი და კანონზომიერება; აქ ნათლად ჩანს სტოური პრინციპი: მიუხედავად პიროვნული ბედისა, და ამ თვალსაზრისით — უსამართლობისა, სამყაროს გონივრული საწყისი პრივატული უმაღლესი სამართლიანობის საფუძველია. მეორე წიგნში ფილოსოფია განიხილავს განვების ბუნებას და უსაბუთებს ავტორს ამქვეყნიური ბედნიერების წარმავალობასა და ამაოებას. მესამე წიგნში ფილოსოფია მსხელობს ჰეშმარიტ ბედნიერებაზე და მიუთითებს ლერთზე როგორც უმაღლეს სიკეთეზე, ნეტარებასა და სრულყოფილებაზე (ქრისტიანული ღმერთი აქ გაიგივებულია პლატონის სიკეთის იდეათან). მეთხემი ფილოსოფია გადმოსცემს „ტიმაოისის“ შესავალს და მოკლედ — პლატონის მეტაფიზიკას; აქვეა ნაცალი დაფუძნება ნეოპლატონური აზრისა ბოროტების არსუბსტანციურობის შესახებ — „ღმერთს არ შეუძლია ბოროტების შექმნა, ღმერთი ყოვლისშემძლეა, ე. ი. ბოროტება არ არსებობს, რადგან მისი შექმნა არ შეუძლია იმას, ვისაც ყველაფრის შექმნა შეუძლია“ (1-84, Cons. 111,12); უსამართლობისა და ბოროტების ძლევამოსილება ამქვეყნად მოჩვენებითია, განვების გზები კი მხოლოდ სიკეთეს ემსახურება. მეხუთე წიგნში განილულია შემთხვევითობის ცნება და დასმულია საკითხი განვების გარღუვალობისა და ადამიანის თავისუფალი ნების მიმართების შესახებ: ბოეციუსი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ეს ორი რამ არ გამორიცხავს ერთმანეთს; აქვე ის უპირისპირებს იმას, რაც არის (id, quod est) — იმას, რითაც სუბსტანცია არის ის, რაც არის (quod est), — ამ უკანასკნელს ბოეციუსი უწოდებს არსებულის „ფორმას“. „ფორმის“ გამოყოფა სუბსტანციისაგან გონებით არის შესაძლებელი (ღმერთში მისი ყოფილებება იდენტურია იმისა, „რაც არის“).

„Consolatio-ს“ ფილოსოფიურ ღირებულებას დიდად განსაზღვრავს კლასიკურად მიჩნეული დეფინიციები ბუნების, სუბსტანციის, მარადიულობის,

5 ეს ალეგორია ანტიკურ ფილოსოფიაში პარმენიდეს პოემის შესავალში გვხვდება. ფილოსოფოსი მიეშურება უმაღლესი სიბრძნისა და აბსოლუტური ჰეშმარიტებისაკენ, რომელაც მას ქალმერთის სახით ჰყავს წარმოსახული.

განგებისა და სილამაზისა, რომელიც შუა საუკუნეებში გავრცელდა და თომა აკვინელთან დაკანონებული სახე მიიღო. ამათგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბოეციუსის ცნობილი განსაზღვრა მარადიულობისა: „Aeternitas est interminabilis vitae tota simul et perfecta possesio“ (cons. V, 6. მარადიულობა არის ერთიანი და სრულყოფილი ფლობა უსასრულო სიცოცხლისა). ბოეციუსის წვლილს აზროვნების ისტორიაში განსაკუთრებით წარმოაქმნის ის ფაქტი, რომ Persona-ს როგორც ცნების ისტორია, იწყება ბოეციუსისეული განსაზღვრიდან (როგორც ცნობილია, ანტიკურ ფილოსოფიას არ ჰქონია პიროვნების ცნების დეფინიცია). თანამედროვე პერსონალისტები ხშირად მიუთითებენ მასზე: „Persona est naturae rationalis individua substantia“ (Contra Eutychen; 1-84. პერსონა არის რაციონალური ბუნების მქონე ინდივიდუალური სუბსტანცია). ღვთაებრივი Persona-ს შესახებ ბოეციუსი საგანგებოდ მსჯელობს თეოლოგიურ ტრაქტატში — „De Trinitate“ (სამების შესახებ), რომელსაც შემდგომ თომა აკვინელმა გაუკეთა კომენტარი.

შეუძლებელია არ აღვნიშნოთ „Consolatio-ს“ ენა როგორც უკანასკნელი ნიმუში კლასიკური ლათინურისა. მისი დახვეწილი სტილი სამაგალითოდ იყო მიჩნეული. ნაწარმოების დიდი ნაწილი დაწერილია ლექსიდ (39 ლექსი — დაახლ. 900 სტრიქონი). ბოეციუსი ვირტუოზულად ჰქონდება ლექსის, გამოყენებული აქცი 27 სალექსო საზომი (ძირითადად, სენეკას ტრაგედიების მეტრული სტრუქტურა).

ნაწარმოების ტონი მშვიდია და უდრტვინველი, მაგრამ იგი თანდათან მძაფრდება და ნაწარმოების ბოლოს სამყაროს ღვთაებრივი ჰარმონიის სადიდებელ ჰიმნად იქცევა. საპყრობილები, სიკვდილის მომლოდინე ფილოსოფოსის ეს ნათელი და ამაღლებული მზერა სამყაროს მიმართ ისევე ამაღლელებელია, როგორც სოკრატეს უკანასკნელი წუთები. ამიტომ არ არის გასაკვირი, რომ ეს თხზულება „მრავალი საუკუნის განმავლობაში იყო საუკეთესო და უსაყვარლესი საკითხავი წიგნი ბიბლიის შემდეგ“ (5-516); არც ის აზრია გადაჭარბებული, რომ „Consolatio-მ“ მისცა ქრისტიანული სამყაროს შუა საუკუნეებს ინტელექტუალური მსოფლმხედველობა (3-272). ბოეციუსი, ავგუსტინესთან ურთად, ყველაზე მნიშვნელოვნებ ავტორიტეტად ითვლებოდა (6-86), ხოლო მისი როლი დასავლეთის აზროვნებისათვის, დაახლოებით, ისევე შეფასებული, როგორც დიონისე არეობაგელისა — აღმოსავლეთში. შემთხვევით არ არის ის ფაქტი, რომ თომა აკვინელი თვის სისტემას მათი მოძღვრებების შეჯერების საფუძველზე აგებს.

მეცნიერები კამათობენ იმის შესახებ, იყო თუ არა ბოეციუსი ქრისტიანი და ნამდვილად მას ეკუთვნის თუ არა ქრისტიანული ხასიათის ტრაქტატები „De Trinitate“ (სამების შესახებ), „De Fide Catholica“ (კათოლიკური რწმენის შესახებ), „Contra Eutyphen et Nestorium“ (ევტიფისა და ნესტორის წინააღმდეგ) და სხვ. თუმცა ახლადაღმოჩენილი ფრაგმენტები კასიოდორესი ამტკიცებენ ბოეციუსის ავტორობას⁶, ზოგი შეცნიერი ამ ფრაგმენტებსაც ეჭვის თვალით უყურებს. ერთი რამე უეჭველია. ქრისტიანობამ ბოეციუსი წმინდანად და მოწამედ აღიარა⁷ (მისი კანონიშება მხოლოდ პავიაში მოხდა სევერინუსის

⁶ „Scripsit librum de Sancta Trinitate, capita quedam cōmata et librum contra Nestorium“ (7).

⁷ ბოლანდისტებმა ბოეციუსი „წმინდანად და მოწამედ“ ჩათვალეს, ასევე შეიტანა იგი თავის კალენდრში ფერარიუსშა.

სახელით). ამ აღიარების საფუძველი იყო, ერთი მხრივ, ბოეციუსის მოწამეობრივი სიკვდილის გაზრება არიანელობის წინააღმდეგ ბრძოლის შედეგად, მეორე მხრივ კი — „Consolatio Philesophiae-ს“ შინაარსი, რომელსაც მთელი ქრისტიანული ევროპა აღფრთოვანებით კითხულობდა.

ბოეციუსის აღიარებამ და დაფასებამ მისი სიკვდილის შემდეგ დიდხანს არ დააყოვნა: ჯერ კიდევ თეოდორიკის ქალიშვილი შეეცადა, ნაწილობრივ მაინც გამოესყიდა მამის ულმობლობა, რომელიც თურქე ნანობდა კიდეც თავის განაჩენს⁸. მან დააბრუნა გადასახლებიდან ბოეციუსის მეუღლე, გადასცა ჩამორტმეული ქონება, ბოეციუსა და სიმახუსს კი ძეგლები დაუდგა. 722 წელს ლომბარდიის მეფე Luitprand-მა ბოეციუსის საფლავზე Ciel d'oro-ს St. Pietro-ს ტაძარში მავზოლეუმი ააგო, რომელიც 996 წელს იმპერატორმა ოთონ III-მ კიდევ უფრო მეტი ბრწყინვალებით შეძირ, ხოლო პაპმა სილვესტრ II-მ ეპიტაფია უძღვნა მას.

შუა საუკუნეებში „Consolatio-ს“ პოპულარობას მისი მრავალი თარგმანი, კომენტარი და იმიტაცია. 890 წელს იგი მეფე ალფრედ დიდმა თარგმნა ანგლოსაქსურ ენაზე, ხელახლა გადაიღო ინგლისურად ჩოსერმა, უთარგმნია აგრეთვე, ინგლისის დედოფალს ელისაბედ I-ს, ამ ნაწარმოებს კარგად იცნობდა შექსპირი; „Consolatio“ 1000 წელს ითარგმნა გერმანულად, 1300 წელს კი — ფრანგულად, იგი გახდა საფუძველი პროვანსული ლიტერატურის ყველაზე ადრინდელი ნიმუშების; ა XV-დან ასესბობს მისი თარგმნები: იტალიურ, ესპანურ, ბერძნულ, ებრაულ და ფლამანდურ ენებზე. „Consolatio“ პირველად გამოიცა 1473 წელს ნიურნბერგში. ბოეციუსის თხზულებათა სრული კრებული კი 1491 წელს ვენეციაში გამოქვეყნდა. მას კომენტარს უკეთებენ ერიუგენა, ალფრედ დიდის მოძღვარი ასერი, ლინკოლნის ეპისკოპოსი გრისეტესტი და სხვ. ბოეციუსის აზრებს ხშირად იმოწმებენ: აბელიარი (7-102, 114, 225, 240, 241), ომა აკვინელი (8-833; 9-237; 10-12...) ულიამ კუამი (1-900, 901), ნიკოლოზ კუზანელი (11-59; 13-566; 13a-340, 528, 564); ეს უკანასკნელი მას „სწავლულ ბოეციუსად“ მოიხსენიებს და უწოდებს „უბრწყინვალესი ნიჭის ავტორს მათ შორის, ვინც კი ოდესმე წაუკითხავს“⁹. ბოკაჩო თავის უსაყვარლეს წიგნად მიიჩნევს „Consolatio-ს“.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია „Consolatio-ს“ გავლენა დაწეს „Vita Nuova-ზე“, სასოწარკვეთილების ჟამს პოეტმა ბოეციუსის „ნუგეშში პპოვა შვება¹⁰. (14—154) ის განსაკუთრებული მოწიწებით და მრავალგზის იმოწმებს ბოეციუსს თავის „ნადიმში“¹¹ (14—161), ხოლო „ღვთაებრივი კომედიაში“ მას

⁸ პროჭიბის ცნობით, თეოდორიკმა დააჩქარა ბოეციუსის დასჯა, რადგან უკვე ნანობდა თავის გადაწყვეტილებას და სინდისი ქეხნიდა.

⁹ „Vir... omnium, cuius legarem, ingenio clarissimus“ (13—566).

¹⁰ «мой ум, искавший исцеления, решил, убедившись в бессилии уговоров, как собственных, так и чужих, вернуться к тому способу, к которому прибегали для утешения многие отчаявшиеся, и я принялся за чтение книги Беэция...» («Пир» — II, XII).

¹¹ «... Беэций и Тулий направили меня сладостью своих речей на путь любви, то есть на путь изучения благороднейшей дамы — Философии, озарив меня лучами их звезды, — то есть письменным изложением Философии...» («Пир» II, XV). I, XI—(cons., III, 3); II, VII—(IV, 3); II, X—(II, 1, 3); II, 1—(II, 1, 10; II, II—(II, V, 16); III, II—(I, 4, III, 9); IV, XII—(II, 1—8), IV, XIII—(II, V, 22),

სამოთხეში, მზის ცაჟე მიუჩენს ადგილს თომა აკვინელის, ალბერტ დიდისა და დიონისე არეოპაგელის გვერდით¹². (15—317). სიკვდილმისჭილმა თომას მორმა „Consolatio“-ს მიბაძვით საპყრობილეში დაწერა „დიალოგი უბელურებაში ნუგეშის შესახებ“.

„Consolatio“-ს კეთილშობილური პათოსი ღლესაც მიმზიდველია და ღირებული. მისი გაცნობა არც თანამედროვე მკითხველისთვის იქნება ინტერეს-მოკლებული. მისი ავტორის ნააზრევის შეფასება და ფილოსოფიის მეცნიერულ ისტორიაში ადგილის მიჩნა მხოლოდ „Consolatio“-ს ტექსტის გულდასმით. ანალიზის საფუძველზეა შესაძლებელი.

ლიტერატურა

1. Рассел. История западной философии, 1956.
2. Boehme. The theological tractates and the consolation of Philosophy, London, MCMLIII.
3. Зубов. Аристотель, М., 1963. გითიუბულია Cassiodorus, varia I, 45. Monumenta Germania historica. Auctores Antiquissimi vol. XII. 1894.
5. Ф. А. Брокгауз и И. А. Эфрон. Энциклопедический словарь, т. IV А, С. Петербург, 1891.
6. Philosophisches Wörterbuch, hrsg von Walter Bruger. 1934.
7. Usener. Apogdota Holderi. Leipzig. 1874.
8. П. Абелляр, История монх бедствий, М., 1959.
9. Антология мировой философии, т. I, часть 2. М., 1969.
10. S. Thomae Aquinas in Librum Beati Dionysii De Divinis Nominibus. 1950.
11. Sancti Thomae de Aquino. Super Librum de causis Friburg, 1954.
12. Антология мировой философии, т. 2, 1970.
13. Nicolaus Von Kues. Philosophisch-Theosophische Schriften, Band I. Hrsg von Jeo Gabriol, 1964, 13. a. Band III.
14. Данте, Малые произведения, М., 1968.
15. დანტე ალიგანიერი. ღვთაებრივი კომედია (თარგმ. კ. გამსახურდისი), თბილისი, 1941.

¹² „იმ სულთა შორის ვაბადრულა ნათლითმოსილი ის ქველი სულიც, ვინც ამ სოფლის წარმავალობა ჰყო საცნაური ყველასათვის, ვინც მას უსმენდა.“

ნეშთი, რომელსაც გამოექცა მაღალი სული, დაქრძალულია ჩიელ დ'ოროს ეკლესიაში და სულმა მისმა ვანისვენა წამებისაგან“ (სამოთხე, ქება მეათე).

ცსიქოლოგია

პ. მერაბიშვილი

პროფესიული გენერაციის პრობლემა

ეფექტური მუშაობის მაქსიმალური უზრუნველყოფის ამოცანა იმ სისტემისა, რომელშიც აღამიანია ჩართული, ჩვეულებრივ, ორგვარად წყდება; ამათგან: ერთი უკავშირდება აღამიანის მაქანასთან შეგუებას და მდგომარეობს ისეთ კონსტრუქციულ გადაწყვეტილებათა შეტეშავებაში, რომელიც უფრო სრულად შეესატყვისებან აღამიანის ფსიქოფიზოლოგიულ შესაძლებლებებს, — ამ უველავ პერსპექტიული გზის გამოყენება, სამწუხაროდ, თანამედროვე ტექნიკის პირობებში ყოველთვის არ არის შესაძლებელი. ამიტომ დიდ მნიშვნელობას იძენს მეორე ვარიანტი — აღამიანის შეგუება შრომის ახალი პირობებისადმი (ე. ი. სწავლება, ვარგიში, ადაპტაცია და ა. შ.), თუმცა მისი შესაძლებლებები ასევე შემოფარგლულია, როგორც შეგუების უნართა ლიმიტირების გამო, ისე პროფესიის დაუფლებისათვის საჭირო დროის გამო; ამ პირობებში ძალის მნიშვნელოვანი ხდება კიდევ ერთი საჭუალების გამოყენება, — ეს არის პროფესიული შერჩევის გზა, ე. ი. იმ პირთა შერჩევა, რომლებიც უფრო მეტად არიან შესატყვიის თავითო ფსიქოფიზოლოგიური მახასიათებლებით ამა თუ იმ პროფესიის მიმართ. ალბათ, არ არის საჭირო იმის მტკიცება, რასაც ყველა კარგად გრძნობს, რომ აღამიანები ფლობენ პიროვნულ თავისებურებებს, რომლებიც მყარად ახასიათებენ თითოეულ ინდივიდს და განასხვავებენ მას სხვა დანარჩენისაგან. ეს ინდივიდუალური განსხვავება შეიმჩნევა არა მარტო გარეგნობაში და ფიზიკურ კონსტიტუციაში, არამედ, რაც მთავარია, ფსიქიკურ მოქმედებაშიც: ყოველი აღამიანი თავისებურ მოდელირებას უკეთებს გარემომცველ სამყაროს, — ეს განსხვავება თავს იჩენს ტვინის ფუნქციონალური სისტემების ფორმირების დროს, ამა თუ იმ სიტუაციაში მათი მუშაობის სისწავეში, შრომით მოძრაობებზე ამ სისტემის განსხვავებულ გალენაში.

შერჩევის თეორიის საფუძველს წარმოადგენს მოძღვრება თანდაყოლილი და შეძენილი თვისებების თანაფარდობაზე, პიროვნების თავისებურებებზე, უნართა ჩამომყალიბებელ სოციალურ ფაქტორებზე. უნარებში ფსიქოლოგია გულისხმობს თვისებათა კომპლექსს, რომელიც წარმოადგენს გარკვეული სახის მოქმედების წარმატებით შესრულების პირობას. ვ. ი. ლენინი ამის გამო შემდეგ აზრს გამოთქვას: „როცა ამბობენ, რომ გამოცდილება და გონება გვიჩვენებს, რომ აღამიანები არ არიან თანაბარნი, მაშინ თანაბრობაში გულისხმობენ უნარების თანაბრობას ანუ აღამიანთა ფიზიკური ძალების სულიერი უხარების ერთიანობას. თავისთავად იგულისხმება, რომ ამ თვალსაზრისით აღამიანები არ არიან თანაბარნი. არცერთი გონიერი აღამიანი ...არ ივიწყებს ამას“.

რა თქმა უნდა, მრავალი პროფესიისათვის აღამიანის ფსიქიკური მოქმედების ზოგიერთი ინდივიდუალური თვისება არაა მაინცდამანც არსებითი. გარკვეული ფსიქიკური ნაკლის კომპენსირება შეიძლება სწავლების პერიოდში, მაგრამ არის პროფესიები, რომლებიც უყენებენ მაღალ მოთხოვნებს აღამიანის ფსიქიკურ თვისებებს; აღქმის სისწავეს, ერთი მოქმედებიდან მეორეზე გადანაცვლების სიჩქარეს, ექსტრენული მოქმედებისადმი მაღალი მზაობის ხანგრძლივი შენარჩუნების უნარს, სხვადასხვა ემოციური ზემოქმედების მიმართ მდგრადობას და ა. შ. ზოგიერთი ამ თვისების შექნა სწავლის გზით აღამიანის არ შეუძლია. სწორედ აქ იჩენს თავს ფსიქოლოგიური მეცნიერებისა და

პრაქტიკის ერთ-ერთი ყველაზე მწვავე საკითხი — ფსიქოლოგიური პროფე-
სიული შერჩევის პრობლემა.

რაზი მდგომარეობს პროფესიული შერჩევის არ-
სი? — უპირველეს ყოვლისა, ისეთი მეთოდების შემუშავებაში, რომელთა სა-
შუალებით შესაძლებელი იქნება განისაზღვროს ადამიანის ვარგისობა-უვარგი-
სობა ამა თუ იმ პროფესიისათვის მანამდე, ვიდრე იგი დაიწყებდეს ამ პროფე-
სიის შესწავლას.

ფსიქოლოგიური პროფერჩევის მეთოდების აქტიური შემუშავება და
გამოყენება დაიწყებს პროფესიული მსოფლიო ომის წინ და, განსაკუთრებით, ომის
პერიოდში — გერმანიაში, ამერიკის შეერთებულ შტატებში და რიგ სხვა ქვეყ-
ნებში; მაგალითად: გერმანელმა ფსიქოლოგებმა — მიოდემ და პიორკუოსკიმ
გამოსცადეს მძლოლები, ტელეგრაფისტები, მფრინავები, არტილერისტები და
ა. შ. იმავე პერიოდში შემოიღეს ფსიქოლოგიური გამოცდა ტრანსპორტის მუ-
შაკებისათვის დრეზდენსა და ბერლინში. ამჟამად პროფერჩევას განსაკუთრე-
ბული ყურადღება ეჭვევა ბევრ განვითარებულ ქვეყანაში: აშშ-ის და საფრან-
გეთის არმიებში ფსიქოლოგიური შერჩევა რამდენადმე ცვლის გამოცდებსაც
ზოგადსაგანმანათლებლო მომზადებაში, სამედიცინო ფსიქონევროლოგიურ შე-
მოწმებასაც, მორალურ-პოლიტიკური თვისებების შეფასებასაც. ფსიქოლო-
გიური პროფერჩევის დიდი ეფექტი ნათლად გამოვლინდა ავიაციაში: მის შე-
მოღებამდე ავიასასწავლებლებიდან განთესვა საფრანგეთში შეადგენ-
და 61%-ს, აშშ-ში — 72%-ს (ზოგიერთ წელს კი — 86%-ს). წინასწარი ფსი-
ქოლოგიური შემოწმების შედეგად ეს ციფრები შემცირდა დაახლოებით 2-
ჯერ. გურ-ის საავიაციო და კოსმოსური მედიცინის ხელმძღვანელთაგანი აღ-
ნიშნავდა, რომ ერთი იმ კანდიდატის დროული განთესვა, რომელიც ვერ პა-
სუხოს საჭირო მოთხოვნებს, იძლევა 150 ათასი დოლარის ეკონომიას. მეორე
მსოფლიო ომის დროს აშშ-ს ტესტური შერჩევის სისტემის შემოღებამ მისცა
თითქმის 4 მილიონი დოლარის ეკონომიური ეფექტი. ამერიკელი სპეციალის-
ტების გამოთვლით, შერჩევას მოქვეს 1 მლნ დოლარის ეკონომია ყოველ 100
მოსამზადებელ მფრინავზე [2].

შერჩევის მეთოდების გამოყენება იძლევა არა მხოლოდ მომზადებაზე და-
სახარჯი სახსრების შემცირების საშუალებას, არამედ ქმნის ადამიანებისა და
ტექნიკის შენარჩუნებისა და რაციონალურად გამოყენების პირობას.

პროფერგისიანობის განსაზღვრის მეცნიერულად დამუშავებული მეთო-
დების ისტორია, მაგალითად, მძლოლის პროფესიებისათვის უკვე 1910 წლა-
დან იწყება, როცა გერმანელმა ფსიქოლოგმა ჰ. მიუნსტერბერგმა თავისი ექს-
პერიმენტული ხელსაწყოთი დაიწყო მძლოლების კანდიდატთა გასინჯვა. დარწ-
მუნებით შეიძლება ითქვას, რომ, საზოგადოების ცივილიზაციისა და ტექნიკის
დონის ზრდასთან ერთად, პროფესიული ვარგისიანობის განსაზღვრის ფსიქო-
ლოგიური მეთოდების მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზრდება.

პროფესიული შერჩევის პრინციპების განსაზღვრის დროს ხშირად მიუ-
თითებენ მათს ეტაპობრივ ხსიათზე, ყველაზე პერსპექტიულად ითვლება სამ-
ეტაპიანი შერჩევა:

პირველი ეტაპი — შერჩევა სამედიცინო მონაცემების მიხედვით.
მასი დანიშნულება ნეგატიურია — გამორიცხოს ის პირები, რომლებიც უვარ-

გისნი არიან ჯანმრთელობის მდგომარეობის მიხედვით. მისი ძირითადი შესები ცნობილია და ფართოდაც იყენებენ:

მეორე ეტაპი — ესაა ამა თუ იმ ინდივიდუუმის ვარგისიანობის ხარისხის განვაზღვრა, — აქ ძნელდება ხოლმე ობიექტური კრიტერიუმების დადგენა, რაღაც იგი მრავალ ფაქტორზეა დამოკიდებული. ამიტომ ასარჩევ კონტინენტს ყოფენ სამ ჯგუფად — საესებით ვარგისი, პირობით ვარგისი და უვარგისი;

მესამე ეტაპი — სწორი მეთოდიების შეტჩევა.

პროფესიული შეტჩევის პრინციპების შემუშავების დროს დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რათა ზუსტად განისაზღვროს თითოეული ინდივიდის ვარგისობა-უვარგისობა. წინააღმდეგ შემთხვევაში შესაძლოა ადამიანს მივაყენოთ მორალური ტრავშა. სწორედ ამის შესახებ წერს ფ. გორბოვი, რომ შეტჩევის პრობლემის განხილვა, მისი სპეციფიკური სამედიცინო ნაწილის გარდა, არ შეიძლება საჭმის იურიდიულ და ეთიკურ მხარეთა გათვალისწინების გარეშე, ინდივიდის შეტჩევა ყოველთვის გულისხმობს განთხევასაც, ამიტომ მეტად გაღალი პასუხისმგებლობათ უნდა მოხდეს განთხევა. შეტჩევის მეთოდებს შემუშავების საფუძველს წარმოადგენს პროფესიის გულდასმითი ფსიქოლოგიური ანალიზი. არ არის სავალდებულო მთლიანი მოქმედების ანალიზი, არა მედ საჭიროა ძირითადი ოპერაციების გამოყოფა. ამ ანალიზით დგინდება ის მოთხოვნები, რომელთაც პროფესია უყვენებს ადამიანს ტვინის ინფორმაციულ სისტემებს. მაგალითად, რკინიგზის მემანქანეზე დაკვირვება აჩვენებს, რომ მისი შრომის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტია მონოტონური ზემოქმედებისადმი შდგრადობა. სადგურის მორიგეობა და მატარებლის დისპეტჩერისათვის ეს თვალება გაცილებით ნაკლები ხარისხითაა აუცილებელი; სამაგიეროდ მათვეს მნიშვნელოვანია, რომ მოქმედების ერთი გეგმა სწრაფად შეცვალონ შეორით, გამოიტანონ გადაწყვეტილება გართულებულ, ხშირად — ინფორმაციისა და ღროს დეფიციტის პირობებში.

ინდივიდის პროფესიული ვარგისობა ფორმდება კონკრეტული შრომის პროცესში და განუყოფელ კავშირშია ადამიანის დამოკიდებულებასთან თავისი პროფესიის მიმართ. ეს დამოკიდებულება განპირობებულია ერთი კომპლექსის სამი ურთიერთ დაკავშირებული შემადგენელი ნაწილით: პირველია მოტივაცია — შრომის მოცემულ სახეობაში პროფესიონალად გახდომის სურვილი, რომელსაც საფუძვლად უდევს ამ პროფესიის საზოგადოებრივი მნიშვნელობა, პრესტიჟი, თვითგამოვლენის საშუალება და სხვა; მეორეა კვალიფიკაცია — კონკრეტული შრომითი მოქმედებისათვის ზოგადი და სპეციალური მომზადება; მესამე — მყარი ინდივიდუალური ფსიქო იზოლაციური თავისებურება ანი, რომელიც საჭიროა კვალიფიკაციის მისაღებად და საერთოდ პროფესიული მუშაობისათვის. ზოგიერთი პროფესიისათვის ამ უკანასკნელის როლი ძალზე დიდი და ხშირად გადაწყვეტილ კია. ინდივიდუალურ თავისებურებებზე ბევრადაა დამოკიდებული მოტივაციური კომპლექსიც.

როგორც კ. გურევიაჩი მიუთითებს, პროფესიისადმი ფიქოლოგიური ვარგისობა არის პიროვნების თვისება, რომელზედაც შეიძლება მსჯელობა ორი კრიტერიუმით: პროფესიის წარმატებით დაუფლებით და თავისი შრომით დაკმაყოფილების ხარისხით. ორივე კრიტერიუმი შეფარდებითაა და ხშირად სუბ-

ექტურიც. მაინც პროფესიული ვარგისობის პროგნოზირება არასოდეს კარგავს აქტუალურ მნიშვნელობას. ყველა ადამიანს გარკვეულ დონეზე შეუძლია დაეუფლოს ნებისმიერ პროფესიას, მაგრამ საქმე ისაა, თუ რა ენერგია და დრო დაეხარჯება ამისათვის და როგორი იქნება მიღწეულის ხარისხი. ამ ვათარებას კიდევ უფრო საჭიროანოს ხდის სწავლების მეთოდების თანამედროვე დონე. სწორედ ამის გამო მიჩნეულია პროფესიების ორ ტიპად დაყოფა. პირველი ტიპის პროფესიები აყენებენ ისეთ მოთხოვნებს, რომელთა დაკმაყოფა-ლება შეუძლიათ სპეციალური ინდივიდუალური თვისებების მქონე ადამიანებს. მეორე ტიპის პროფესიის მოთხოვნები ისეთია, რომელიც შეუძლია დაძლიოს პრაქტიკულად ყოველმა ადამიანმა.

პროფესიათა დიდი ნაწილი არ უყენებს ადამიანს აბსოლუტურ მოთხოვნებს. ამ პროფესიებში პროფესიული ვარგისობის ფორმირება ბევრ საქმეში ემთხვევა შრომითი მოქმედების ინდივიდუალური სტილის შემუშავებას, მაგრამ მათი გაიგივება არ შეიძლება: ინდივიდუალური სტილი — ეს პიროვნების ნიშანია, რომელიც არ შემოიფარგლება განსაზღვრული სიტუაციებით. ერთი და იგივე სტილი ადამიანს შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა სახს მოქმედებაში; ხოლო პროფესიული ვარგისობა — პიროვნების თვისებაა, რომელიც ნათლად ვლინდება კონკრეტული პროფესიის შრომითი მოქმედების დროს და, შესაძლოა, განსხვავებულ სტილში.

აღნიშნული პირველი ტიპის პროფესიები ხასიათდება სამი ფაქტორიდან ერთით: 1. მათი სამუშაო ქცევა არ ექვემდებარება პროგრამირებას; 2. თუ პროგრამირება შესაძლებელია, მაშინ თვით მოქმედების დროს წამოიჭრება ზოგიერთი პირსათვის განუსაზღვრელი, გადაულახავი სინდელეები 3. პირველი და მეორე ნიშანის შეხამება. ამ ტიპისათვის დამახასიათებლად შეიძლება დავა-სახელოთ ოპერატორის, მძღოლის, მემანქანის და სხვა პროფესიები.

მკელევარები [6], [9] ხშირად გამოთქვამენ ხოლმე შეხედულებებს პროფესიული შერჩევის საწინააღმდეგოდ. ე. კლიმოვა [6] დასაწყისში იღნიშნავდა, რომ „აღბათ საბჭოთა შრომის ფსიქოლოგიის მთავარი ამოცანა მდგომარეობს არა იმდენად პროფერჩერებაში, რამდენადაც იმაში, რომ სწავლების რაციონალიზაციის გზით აღმოფენილი შერჩევის თვით ფაქტი“. შემდგომ ვ. მერლინმა და ე. კლიმოვა [8] აღიარეს, რომ ზოგიერთი პროფესიისათვის (იგულისხმება პირველი ტიპის პროფესიები — გ. მ.) შერჩევა აუცილებელია. მართლაც, ამ ტიპის პროფესიებში არც შესატყვისი მოტივები, არც კვალიფიკაცია, არც ინდივიდუალური სტილი კიდევ არ ქნის საკმარის პირობას მოქმედების წარმატებისათვის — ადამიანები, რომლებიც ამ პროფესიებში მუშაობენ, უნდა ფლობდნენ განსაზღვრულ ფსიქოფიზიოლოგიურ თავისებურებებს. ხშირად აღმოჩნდება, რომ ავარიულ სიტუაციაში, მაღალი კვალიფიკაციის მიუხედავად, ადამიანი იბნევა, უშვებს ბევრ შეცდომას და განაცდის ზოგად შეკავებას. ცხადია, ეს ადამიანი მსგავსი პროფესიებისათვის უვარესია.

საბჭოთა ფსიქოლოგიაში პროფესიული შერჩევის საყითხი არაა ახალი. მას იყენებდნენ 30-იან წლებში, ფსიქოტექნიკის აყვავების პერიოდში; შემდეგ — საავაციო ფსიქოლოგიაში, რომლის ტრადიციებიც ხშირად გაზმოაქვთ ხოლმე აეტოფსიქოლოგიაში. უკანასკნელი წლების გამოკვლევებიდან აღსა-ნიშავია კიევის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში შექმნილი სამი მეთოდი: მძღოლთა შრომისუარაიანობის კომპლექსური გამოცდის მეთოდიკა, შემუშავებული

ე. მიღერიანის მიერ; მძღოლის რისკიანი მოქმედებისადმი მიღრეკილების გამოცდის მეთოდიკა (ავტორი ი. გილბუხი); დინამიკური თვალზომის გამოცდა (ავტორი ბ. ბავეი).

ერთი მეთოდით ჩატარებულმა გამოკვლევამ აჩვენა, რომ მძღოლის პროფესიისათვის უვარგისია ცდისპირითა 7,5%, მეორის მიხედვით — 13%, ხოლო მესამის მიხედვით — 20%. არადა სამრეც დამოუკიდებლად აცხადებს პრეტენზიას, რომ გვის საშუალებით შეიძლება პროფესიული შერჩევის განხორციელება. ასეთი დიდი განსვლა შედეგებს შორის საეჭვოს ხდის რომელიმე მეთოდის გამოყენების შესაძლებლობას. მეორე მხრივ, და რაც მთავარია, ეს მეთოდები უფრო გამოსაყენებელია თვით მძღოლთა დონის შესამოწმებლად, ვიდრე იმ ადამიანთა უნარების დასადგენად, ვისაც სურს ავტომობილის მართვა. ეს მეთოდები იმ პრინციპს ეყრდნობა, რომ შესამოწმებელ პიროვნებას უნდა ჰქონდეს ავტომობილის მართვის გარკვეული გამოცდილება. ბუნებრივია, ასეთი გამოცდილების არმქონე ადამიანის შედეგები მნიშვნელოვნად იქნება განსხვავებული მძღოლის მონაცემებისაგან. ამ მეთოდებით შემოწმებისას ძირითადი ყურადღება ეთმობა მძღოლთა ჩვევებისა და ისეთი უნარების დადგენას, რაც ძალზე ვარგიშებადია, პროფესიული შერჩევის დროს კი მთავარია პიროვნების მყარი, დისპოზიციური თვისებების გამოვლენა. აღნიშნული მეთოდებისა და შესატყვისი აპარატურის დანიშნულებისამებრ გამოყენება იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ, კორელაციური გზით, ნანახი იქნება რომელიმე მათგანის შესატყვისობა ძირითად პიროვნულ ნიშანთან (ან ნიშნებთან).

სამართლიანია ო. ოსიბოვასი და სხვათა [16] შენიშვნა პროფერჩევის თანამედროვე შდებარებობაზე. მათი ფიქრით, თუმცა ეჭვს არ იწვევს პროფერჩევის ეფექტიანობა, მაგრამ, მეცნიერული თვალსაზრისით, ამ საკითხს ჯერაც არა აქვს საკმარისი საფუძველი. თითო-ორთლა გამოკვლევა ამ მიმართულებით ტარდება უსისტემოდ, სხვადასხვა მეთოდის შემთხვევითი გამოყენებით. თეორიული წანამძღვრის არარსებობის გამო, ხელოვნურად ხდება ზოგიერთი თვისების გამოცალებება და მისი იზოლირებული შესწავლა. ეს უარყოფით გავლენას ახდენს შედეგების სანდობაზე და ამცირებს მათი პრაქტიკული გამოყენების შესაძლებლობას. ამ შენიშვნას სავსებით იმსახურებს კვლევართა თითქმის აბოლუტური უძრავლესობა.

საერთოდ, შერჩევისათვის ძალზე მნიშვნელოვნია პიროვნების შესწავლა სტრესულ სიტუაციაში. ადამიანი თუ ავარიულ სიტუაციაში ვერ გამოიყენებს თავის ცოდნასა და უნარებს, დაკარგავს კონტროლს საკუთარ თავზე და გააღრმავებს ავარიას გამომართლებელი მოქმედებით, მიუხედავად იმისა, თუ რამდენად მაღალია მისი მოქმედება ნორმალურ პირობებში, იგი გამოავლენს თვის სავსებით უვარგისობას შესატყვისი პროფესიისათვის.

პროფერჩევისას მომუშავეთა დიხოტომიური დაყოფა გულისხმობს: აქვს თუ არა მიღრეკილება პიროვნებას უბედური შემთხვევებისადმი. ამ კონცეფციას გამოსთქვამდა კ. მარბე — მკაცრად გაკრიტიკებული როგორც საბჭოთა, ისე საზღვარგარეთულ ფსიქოლოგიაში. მას აკრიტიკებდნენ იმიტომ, რომ „მიღრეკილებას“ მისცა საბედისწერო აზრის მნიშვნელობა. კ. მარბე თვლიდა, რომ უბედური შემთხვევებისადმი მიღრეკილება დამოკიდებულია მრავალ მიზეზზე. ეს მიზეზებია ყურადღების კონცენტრაციის შეუძლებლობა, მოუხერებლობა, უზრუნველობა და დაუფიქრებლობა, რეაქციის დაბალი ხარისხი.

მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. ტემპერამენტის თავისებურების საკუთარი თავის ფლობა. იგი სპეციალურად ღინიშნავს მისწრაფებას ალკოჰოლისადმი. მაგრამ ყველაზე მაღლა ამ „მიღრეკილებაში“ კ. მარბე აყენებს გადარცვას უნარს, რის მიხედვითაც ადამიანები ერთმანეთისაგან განახვადებან: ერთნა ნელა შედიან მუშაობაში, განწყობის შეცვლა, როგორც ახალ პროექტის შეკუნძულება მათვის უსიამოვნოა; მეორენი, პირიქით, საუმჯობის შეცვლგებიან ხოლმე ახალი ამოცანის შესრულებას და ცვლიან განწყობას ახალი მოთხოვნილების შესატყვისად. გადართვა მდგომარეობს განწყობის შეცვლაში და სწორედ ეს თვისება განსაზღვრავს, კ. მარბეს აზრით, უბედური შემთხვევებისადმი შიდაკულებას, იგი ცუდი გადართულების შედეგია. კ. მარბეს ხელმძღვანელობით შემუშავებულია გადართვის უნარის ექსპერიმენტული შესწავლის მეთოდიკა. ერთი მეთოდი ასეთია: ცვალაპარა (ცპ) კლევა ბარათების სერია გარკვეული რიგით დალაგებისათვის. შემდევ მასვე დაევალება ამავე ბარათების სხვა ნიშნით დალაგება. გადართულობის მახსინათებლებად გამოყენებულია დახარჯული დრო გადართვამდე უ ვალართვას შემდევ, აგრეთვე, ამ პერიოდში ცპ-ის მიერ დაშვებული შეცვლილები.

რას წარმოადგენს გადართულობა? — წამოჭრის კითხვას თავის გმოკვლევაში კ. გურევიჩი [5] და ასეთნაირად პასუხობს: ნათელია, რომ ეს არა რეაქციის სისწრაფე, არც ყურადღების კონცენტრაცია; ესაა თვისება. რომელიც გამოვლინდება მხოლოდ გარკვეულ ცხოვრებისეულ სატუაციებში. გადართულობა, განწყობის შეცვლა, თანამედროვე გაებით, ძალაზე გვაგონებს გადაკეთების პროცედურას ნერვული სისტემის ძარაული თვალებების დიაგნოსტიკის მეთოდიკებში. გადაკეთების დაღა და მცირე სიძნელე, რომელიც გამოიცდებოდა ადამიანებზე (იხ. აგრეთვე ბ. ანანიევი [1]), მეტყველებს ნერვული პროცესების ძალაზე და ძრადობაზე. თუ დაეუშვებო, რომ გადართულობა, ს. მარბეს მიხედვით, ნამდვილად წარმოადგენს კომპლექსის ძალა-ძრადობის გამოვლენას, მაშინ გასაგები ხდება, თუ ეს თვისება როგორ ეფარდება უბედურ შემთხვევებს.

კ. გურევიჩი ვარაუდობს, რომ მძლოლის პროფესიაში სწორედ ნერვული პროცესების საკმარისი ძალა და ძრადობა განაპირობებს წარმატებით მოქმედებას იმ როგორ სიტუაციებში, როცა ადამიანის არაზუსტ და დაგვიანებულ მოქმედებას შეუძლია გამოიწვიოს ავარია.

პროფესიული ვარგისობის პრობლემა ორგანულ კავშირშია მუშაობის პერიოდში ადამიანის სამედიცინო პრობლემასთან.

ხშირად ამ პრობლემას უდებით უმაღლესი ნერვული მოქმედების ტიპების პოზიციიდან. მაგალითად, ი. პავლოვი თვლიდა, რომ „სუსტი ტიპის“ წარმომადგენლები ცუდად ეგუებიან ცხოვრებას. მათვის უტანელია როგორც ინდივიდუალური, ისე სოციალური ცხოვრება. ყველა მისი მიმდევარი როდი იზიარებდა ამ ცესიმისტურ შეხედულებას (მაგ. ა. გ. ივანოვ-სმოლენსკი). ამასთან დაკავშირებით ბ. ტებლოვი [22] წერდა: „ნერვული სისტემის ნებისმიერი ტიპის შემთხვევაში ადამიანს შეიძლება პქონდეს მაღალი სოციალური მიღწევები.“

კ. ნებილიცინის [10] გამოკვლევა იწყებოდა ასეთი დაშვებიდან: „დადებითისა და უარყოფითის ცნება ხშირად ძალზე შეფარდებითია: რამე ფუნქციონალური დეფექტი ისეთი შეიძლება იყოს, რაც ჩვეულებრივ მიღებულია

დადგებითად ჩაითვალოს; ამავე დროს, ერთი სახის ნაკლი რაიმე სახით შეიძლება კომპენსირებული იქნას მეორის ღირსებით. აქედან კანონიერი იქნებოდა გვევარულა, რომ სუსტი უჯრედის შრომისუნარიანობის ნაკლი განსაზღვრული ხარისხით კომპენსირდება მასში არსებული სხვა რაიმე თვისებებით, რაც ძალასისუსტის ხაზით ვარიირებას უკეთებს არა მხოლოდ შრომისუნარიანობის თვარსებას (წინააღმდეგობა, მდგრადობა ძლიერი გამოიზიანებლის მიმართ და ა. შ.), არამედ სხვა თვისებასაც, რომელიც შეადგენს როგორც ძლიერი, ისე სუსტი უჯრედის განსაკუთრებულ ნიშანს. ზოგიერთი ფაქტი და დაკვირვება იძლევა საფუძველს ვითოქროთ, რომ ასეთ თვისებას წარმოადგენს მგრძნობიარობა (აგზების, რეაქტიულობის), რომელიც დამახასიათებელია საერთოდ ყოველგვარი ნერვული უჯრედისათვის, მთ შორის, რა თქმა უნდა, დიდი ნახევარსფეროების ქერქული უჯრედებისათვისაც". ვ. ნებილიცინის მიერ ექვერომენტით ნერვული შედეგები ასეთია: სუსტი ტიპის ნერვული სისტემა ხასიათდება გაძლიერებული აგზებადობით და, შესაბამისად, გაძლიერებული მგრძნობელობით ნერვული სისტემის ძლიერ ტიპითან შედარებით ჩვეულებრივ, სუსტი ნერვული სისტემის მთლიანად ნეგატური დახასიათება არა კმარა. ნერვული ისტეტის სისტემები აქ განხილულია როგორც მისი მაღალი რეაქტიულობის, მგრძნობელობის გაგება. არ არის აუცილებელი იმის მტკიცება, წერს ვ. ნებილიცინი, რომ არა მხოლოდ პროფესიული მოქმედებისას, არამედ სოციალურ ქსოვრებაშიც ნერვული სისტემის ეს თვისება არა თუ დასაშვებია, არამედ როგორ შემთხვევაში სასარგებლო და აუცილებელიც კა.

ვ. მერლინმა და ე. კლიმოვმა [8] შეამჩნიერ, რომ მუშაობის საწყის ეტაპზე „ძლიერები“ უკეთ ეგუებიან პირობებს, ვიდრე „სუსტები“. შემდეგ, ერთ-კვართვანი სამუშაოს შესრულება, რომელიც არ მოითხოვს არც ყურადღების ზიდ კონცენტრაციას, არც გამძლეობას, უკვე უარყოფითად მოქმედებს ძლიერების შრომითს მოქმედებაზე. რამდენადაც სამუშაო ვერ პასუხობს მათს შესაძლებლობებს, ისინი რამდენადმე აქვეითებენ შრომის ნაყოფიერებას. „სუსტები“ კი თავს აღწევენ შეკვებას, რომელმაც მოიცვა ისინი საწყის ეტაპზე და იწყებენ უფრო პროდუქტიულ მუშაობას. ავტორები ასკვნიან, რომ სუსტებში მიმღინარეობს სამუშაოში უფრო აქტიური შესვლა. შესასრულებელი სამუშაო მათთვის უფრო სასიამოვნოა, როგორც ჩანს ძლიერებს სჭირდებათ ისეთი დავალება, რომელიც დიდ მოთხოვნებს აყენებს გამძლეობისა და დაბაზულობის თვალსაზრისით. ასეთ პირობებში „სუსტები“ მართლაც სუსტად გამოიყურებან.

თუ ოცაან წლებში პროფერჩევისათვის იყენებდნენ სპეციალურ დანადგარებს, მაკეტებს, რომლებიც რეალური სიტუაციის მსგავს პირობებს ქმნიდნენ, შემდეგ მკვლევარები იმ დასკვნამდე მივიღნენ, რომ ასეთი საშუალებები არაა საჭირო, თუმცა წარმატებით შეიძლება მათი გამოყენება სწავლებისათვის. პროფერარგისანობის განსაზღვრის პროცესში ხომ შეისწავლება იღამიანი, რომელიც არასრულოს ადრე არ ყოფილა ოპერატორი და, ამდენად, არ იცის ანა თუ იმ მართვის ორგანოს მნიშვნელობა. ამიტომ უმჯობესია შეიქმნას შრომის კომპონენტების უფრო აბსტრაქტული მოდელი.

საინტერესოა ვ. პუშკინის მიერ შექმნილი აპარატი „მოძრავი ლენტი“, რომელიც უკვე რამდენიმე წელია არსებობს [17], [18], [19]. აპარატი მოწყობილია საკმაოდ მარტივად. ქაღალდის ლენტი ეცმევა ორ ლილვაკზე და

შოძრაობს მხედველობის ხაზის პერპენდიკულარულად. ლენტაზე ფიგურებია, რომლებიც ცდისპირმა უნდა თვალს ან დაიხსომოს. ცდა ხანგრძლივია — ერთი, ორი, სამი საათი. ცდისპირებს დროდადრო ეძღვევათ ექსტრენული სივნალები. რომლებზედაც უნდა მოახდინონ რეაგირება — რაც შეიძლება სწრაფად. ამ მარტივ აპარატზე არაფერია სეთი, რაც გარეგნულად ავტომობილს მოგვარეობდა, მაგრამ წარმატებით შეიძლება განისაზღვროს მძლოლისათვის მნიშვნელოვანი უნარები — მონოტონური მოქმედებისადმი მდგრადობა და სითხიზღვის დონე. ამ ხელსაწყოთი შეიძლება დადგინდეს სამუშაო განწყობა, ექსტრენული მოქმედებისადმი მზაობა. ცდისპირთა შესწავლისას აშკარად ვლინდება ინდივიდუალური განსხვავებები: ზოგის მოქმედების ამპლიტუდა უფრო თანაზომიერია, რაც კარგ მაჩვენებლად ითვლება; ზოგისა კი ირევა დიდ დიაპაზონშია. ამ მეთოდით შესწავლილი და შეღარებულია ნერვული სისტემის ძლიერი და სუსტი ტიპები. აღმოჩნდა, რომ ძლიერების ჯგუფისათვის კრიტიკული წერტილი დგება ცდის მეორე ნახევარში, ჩვეულებრივ, მეორე საათის ბოლოს — მესამის დასაწყისში მაშინ, როცა სუსტებისათვის იგი დგება უკვე ცდის პირველ ნახევარში, ზოგჯერ კი ძალზე ადრეც — მესამე, მეშვიდა მეთვეცხმეტე, მეოცე წუთებზე.

გამოკვლევის დასკვნითს ნაწილში ავტორი მიუთითებს ექსპერიმენტის შედეგები უფლებას გვაძლევს ვივარაულოთ, რომ აპარატ „მოძრავი ლენტის“ გამოყენება პროფესიული მომულების მნიშვნელოვნად შეამცირებს შემთხვევათა რაოდენობას. მაგრამ ამ მეთოდს, პრაქტიკული გამოყენების თვალსაზრისით, აქვს ერთი არსებითი ნაკლი, — ესაა ცდის ხანგრძლივობა. საჭიროა მოინახოს უფრო მარტივი მეთოდიკა, რომელსაც ნაკლები დრო სჭირდება ექსპერიმენტისათვის. აქ სწორედ საჭიროა რანგული კორელაციის გამოყენება. ფსიქოლოგები გამოდიან შემდეგი მოსაზრებიდან: თუ მონახული იქნა, რომ ორი მეთოდით მიღებულ მონაცემებში არის შესატყვევობა, მაშინ პრაქტიკული გამოყენებისათვის უმჯობესია მარტივი მეთოდი, რომელიც ნაკლებ დროსა და ანალიზს მოითხოვს.

შერჩევისათვის განკუთხნილ ფსიქოლოგიურ მეთოდს არა აქვს ფატალური, აბსოლუტური მნიშვნელობა, არამედ ეს მნიშვნელობა შეფარდებითა, ალბათურია. მაგალითად, შესაძლებელია მეთოდის რანგული კორელაციის ფოფულებითი უდრიდეს 0,72. და მაინც ასეთ მეთოდებს დიდი მნიშვნელობა ენაჭება. ამ გზით შერჩევა უფრო სანდოა, ვიდრე შემთხვევითი, რომელიც არ არის დაფუძნებული არავითარ პრინციპზე.

უკანასკნელ ხანს საბჭოთა ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში არაერთხელ გაისმა მოწოდება პროფესიების ფსიქოლოგიური შესწავლისათვის პროფესიონალური მიზანის შედეგენისათვის, სადაც გადმოცემული იქნება პროფესიის სპეციფიკური ფსიქოლოგიური მოთხოვები. ძნელად თუ შეიძლება შევურიგდეთ იმ ფაქტს, რომ ამ მოწოდებებმა ჯერჯერობით ვერ პჰოვა სათანადო გამოხმაურება. ბევრი მიზეზის გამო ფსიქოლოგები ჯერ კიდევ ნაკლებად სწავლობენ პროფესიათა მოთხოვებს. ამ სფეროში სინელეები განპირობებულია დიფერენციალური ფსიქოლოგიის დაბალი დონით.

ყოველი მეცნიერების მიღწევები თუ წარუმატებლობა განუყოფელ კავშირშია მის მეთოდურ შეიარაღებასთან. შეუძლებელია ამოცანის გადაჭრა, თუ ამისათვის არ მოგვეპოვება სათანადო საშუალებები. მეთოდოლოგიური

პრინციპებიდან გამომდინარე, მკვლევარები ძალზე განსხვავებულ საშუალებებს იყენებენ — დაწყებული მარტივი რეაქციის დროის გამზომი აპარატით და დამთავრებული რთული ტესტებითა და ტრენაჟერული მოწყობილობებით. და ასეთი ვითარების გამზ. ისინი ხშირად ურთიერთსაშინაო აღმდეგო დასკვნებსაც აკეთებენ.

ცრადია, რომ ახლა არ არის მშენობრი მეთოდოლოგიური სისტემა პროფესიული შესასწავლად და პროფესიული შერჩევის განსახორციელებლად. ამ სასიების შესასწავლად და პროფესიული შერჩევის განსახორციელებლად. ამ საკითხთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ბ. ტეპლოვის შეხედულებები. ჯერ კი-დევ 1959 წ. იგი წერდა: „ახლა უკვე მივადექით ჩვენი მუშაობის იმ ეტაპს, როცა წინა პლანზე დგება განსხვავებული ექსპერიმენტული მეთოდებით მიღებული შედეგების შედარება“ [21]. ეს ამოცანა ნაწილობრივ განხორციელდა, როცა ურთიერთშედარებული იქნა ნერვული სისტემის ტიპები და აზენკის ტიპები — ინტროვენტი, ექსტრავერტი [4], [11], [20]. მაგრამ ამოცანა ძირითადად განუხორციელდებოდა დარჩა. ბ. ტეპლოვს ეკუთვნის შემდეგი სიტყვები [22]: ცხოვრებაში ზოგადთსიქოლოგიური კანონზომიერების გამოყენება უკველთვის უნდა იყოს ინდივიდუალური განსხვავებების ცოდნით გაშუალებული. ამის გარეშე ეს ზოგადი კანონზომიერებები გახდება ისეთი აბსტრაქტული, რომ მათი პრაქტიკული ღირებულება საეჭვო შეიქმნება. ინდივიდუალურ განსხვავებათა საკითხების მეცნიერული დამუშავების მკეთრი ჩამორჩენა ხელს უშლის ფსიქოლოგიას მოიპოვოს ისეთი მეცნიერების სახელი, რომელს უცილებელია პრაქტიკის ყველა იმ სფეროში, საღაც საქმე გვაქვს ადამიანთა თსიჩიკურ მოქმედებასთან.

მართლაც ცხოვრება ახლა სულ უფრო ჩშირად სახას ინდივიდუალურ განსხვავებათა პრობლემას, განსაკუთრებით, ადამიანთა მოქმედების იმ სფეროს განვითარების გვერდს ვერ უვლიან პროფესიულ შერჩევას. სიფიზოლის რეაგებში, რომლებიც გვერდს ვერ უვლიან პროფესიულ შერჩევას. სინგრძლივი შენარჩუნება, რთულ და სახითათო პირობებში ორგანიზებული ჰანგრძლივი შენარჩუნება, რომლიც უნარი არა აქვს ყოველ ადამიანს, ხოლო პრიმიტიულ მიზანშეწონილი მოქმედების უნარი არა აქვს ყოველ ადამიანს, საკუთრებულ მოითხოვენ, საკმაოდ მრავალრიცხვანია. ფესიები, რომლებიც ასეთ უნარებს მოითხოვენ, საკმაოდ მრავალრიცხვანია.

შერჩევა, რომელიც არ ითვალისწინებს ადამიანის შესაძლებლობებს, როგორც წესი, იწვევს, ერთი მხრივ, სამუშაო ობიექტების ნაყოფიერების დონის დაკვეთებას და, მეორე მხრივ, — უარყოფით მოქმედებას თვით ადამიანზე. დადგენილია, რომ კუჭის წყლული, ჰიპერტონია და სისხლძარღვთა სხვა დავადებანი, რომლებიც ხშირად გვხვდება მძლოლებთან, მათი ფსიქოლოგიური არასრულფასოვნების შედეგს წარმოადგენს.

პროფესიული ფსიქოლოგიური შერჩევის საქმეში მნიშვნელოვანი და, შეიძლება ითქვას, გადამწყვეტი როლი უნდა შეასრულოს განწყობის ფსიქოლოგიაში. ჯერ კიდევ 30-იან წლებში განწყობის ორგინალური თეორიის შემცნებისას დ. უზნაძე [24], აკრიტიკებდა რა კვლევის ფსიქოლოგიურ შეთოლებს, შერდა: ტრადიციულ პროფესიონალის სიმძიმის ცენტრი გადააქცის პროფესიულ ანალიზზე. მისი მთავარი კითხვაა: რა ფსიქოლოგიურ ანალიზზე. მისი მთავარი კითხვაა: რა ფსიქოლოგიურ ანალიზზე.

ნოს, რომ ადამიანი არ არის ფუნქციების ჯამი, არამედ მისი პიროვნება მთლიანია და ეს მთლიანობა განსაზღვრავს მის ფსიქიურ ფუნქციებს და არა პიროვნით. ინდივიდუულში შესაბამისი ფსიქიური ფუნქციების არსებობა ჯერ კიდევ არ იძლევა შრომის პროცესში მათი შესატყვისი გამოყენების გარანტიას.

ამგვარად, ფსიქოტექნიკის თეორიული საფუძველი არ არის სწორი და, ამდენად, საესებით უნაყოფოა. აქედან გამომდინარე, აუცილებელი გახდა დ. უზნაძეს ხელმეორედ დაესვა საყითხი პროცესიულ შრომასა და მომუშავე ადამიანის ფსიქოფიზიურ თავისებურებებს შორის დამოკიდებულების ნამდვილი ბუნების შესახებ. დ. უზნაძის და მისი მიმდევრების მიხედვით, პროცესიული შერჩევისათვის აუცილებელია პიროვნების ზოგადი თვისებების, დისპოზიციების შესწავლა, რომელიც დამოკიდებული არ არის გავარჯიშების დონეზე და არ იცვლება ამა თუ იმ პროცესიული თვისებურების გამო. ასეთი ზოგადი თვისება არის განწყობა, რომელიც წარმოადგენს მზაობას გარკვეული მოქმედების შესრულებისათვის. მასში დევს ამ მოქმედების განხორციელების პროგრამა. განწყობა ქცევის მოდუსია. განწყობის მცვლევართა მიერ (დ. უზნაძე, ვ. ნორაკიძე, ბ. ხაჭაპურიძე) დადგენილია განწყობის ტიპები, რომლებიც ახასიათებენ პიროვნებას. ამ თვალსაზრისით, პიროვნება შეიძლება იყოს დინამიკური ან სტატიკური, სტაბილური ან ლაბილური, კონსტანტური ან ვარიაბილური; აგრეთვე, ამ თვისებების სხვადასხვა ნაერთის მქონე;

როგორც უკვე აღინიშნა, განწყობის ფსიქოლოგიის აქცენტი მიმართულია არა ადამიანის ცალკეული ფსიქიური ფუნქციების შესწავლაზე, არამედ მისი მთლიანობითი ბუნების გამოვლენაზე. მოქმედებს ადამიანის არა აღქმა, არა ნებისყოფა ან სხვა რომელიმე ფუნქცია იზოლირებულად, არამედ ყოველთვის მოქმედებს მთლიანი პიროვნება. ამდენად პროცერჩევისათვის განმსაზღვრელი მნიშვნელობა ენიჭება პიროვნების ზოგადი ნიშნების დადგენას და არა მისი რეაქციის სისწავის ან ყურადღების ამა თუ იმ ფაქტორის შესწავლას, თუმცა ამ თვისებებს მაინც ენიჭება გარკვეული მნიშვნელობა, როცა საქმე გვაქვს მათს განსაკუთრებულ, ზოგჯერ პათოლოგიურ დაქვეითებასთან. ამასთან დაკავშირებით, საინტერესოა დ. უზნაძის შეხედულება: „ადამიანის პროცესიული ვარგისობის საფუძველი უნდა ვეძიოთ მის უნარში მოახდინოს მოცემული პროცესიული მოქმედების აღექვატური განწყობის აქტივირება.“

ეს არ გამორიცხავს იმას, რომ არ შევისწავლოთ პროცესიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ცალკეული ფსიქიური ფუნქციები. ამ მხრივ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ზოგჯერ აღგილი აქვს ამა თუ იმ ფუნქციის არასათანადო განვითარებას ან საერთოდ არასტაბობას შესატყვისი ორგანოს არასრულფასოვნების ან დეფექტურობის გამო. თუმცა ადამიანს აქვს დარღვეულ ფუნქციათა სათანადო კომპენსირების უნარი, მაგრამ გარკვეული ნაკლის მთლიანად დაფარვას იგი ძალზე იშვიათად აღწევს“ [24].

როგორც სამართლიანად მიუთითებს ვ. ნორაკიძე [12], [13], [14], პიროვნების სრული დახასიათებისათვის, გარდა განწყობის ტიპის დადგენისა, საჭაროა სხვა შინაარსეული ნიშნების ცოდნაც. ასეთ ნიშნებად მას მიაჩნია პიროვნების ინტროვერსია, ექსტრავერსია, შფოთვის დონე; ასოციაციების, მიმართებების წვდომა; გონებრივი დონის თავისებურებანი და ა. შ. ეს ნიშნები დგინდება უკვე კარგად ცნობილი ჰ. აიზენკის, ვ. ტეილორის, რორშახისა და მიურების ტესტებით. ეს სავსებით სწორი და ლოგიკური გზაა პიროვნების ზოგადი.

სურათის მისაღებად. ამ გზამ წარმატება მოუტანა მის ავტორს და ყველა იქანს, ვინც კვლევის ეს მეთოდი გამოიყენა. ამ მხრივ, განსაკუთრებით შთამშექმნა-ვის წარმატებები — მიღწეული სპორტის ფსიქოლოგიაში და ცალკეული პი-როვნების ხასიათის გახსნის მიმართულებით.

ჩვენი აზრით, ამ მეთოდის გამოყენება წარმატებით შეიძლება, საერთოდ, პროფესიული შერჩევის საქმეში და, კერძოდ, მძლოლის პროფესიისათვის კან-დიდატთა შერჩევის დროს; მაგრამ თითოეული პროფესიის სპეციფიკური გამო, შესაძლოა ამ მეთოდში ზოგიერთი ცვლილების შეტანა და კვლევის დროს გამოყენება ისეთი საშუალებებისა (ტესტები), რომლებიც უფრო მე-ტად უპასუხებენ მოცემული პროფესიის თავისებურებას. სწორედ ამის გამო, როცა ჩვენ გვსამზოდ პროფესიული შერჩევის ამოცანას, მიზანშეწონილად მიგ-ვაჩინა დამატებით ისეთი პიროვნული თვისებების შესწავლა, როგორიცაა სტრეს-ტოლერანტობა (სტრესისადმი გამძლეობა) და ანტიციპაცია. ეს თვისე-ბები მძლოლის პროფესიისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია, რადგან იგი ხში-რად არის ხოლმე ასეთი სიტუაციების შინაშე [7].

მძლოლის სტრესისაღმი გამძლეობისა და ანტიციპაციის უნარის საკვლევად ჩვენ მიერ შექმნილი ტესტებით გვეძლევა კონკრეტულ სიტუაციაში მძლოლის მოქმედების პროგნოზირების საშუალება. რას წარმოადგენენ ეს ტესტები?

სტრეს-ტოლერანტობის ტესტი განეკუთვნება პროექციული მეთოდების რიგს, კერძოდ იგი წარმოადგენს თემატიკური აპერცეპციის ტესტის სახესხვა-ობას. ამ უკანასკნელისაგან მისი არსებითი განსხვავება მდგომარეობს იმაში, რომ ცდისპირებს ეძლევათ არა ნაკლებად სტრუქტურული, არამედ ფრიად გა-მოკვეთილი მნიშვნელობის მქონე და ემოციურად ამგზნები სტიმული. ტესტი შეიძლება ჩატარდეს როგორც ინდივიდუალურად, ასევე მცირე ჯგუფთან (7-8 კაცი). ცდის მასალა წარმოადგენს სურათებს, რომლებზედაც მოცემულია სხვადასხვა ავტოსაგზაო სიტუაცია.

ანტიციპაციის ტესტი წარმოადგენს ექვს ძირითად სურათს, რომლებზეც გამოხატულია სხვადასხვა ავტოსაგზაო სიტუაცია. ყოველ მათგანს აქვს 4-5 დამატებითი სურათი, რომლებიც გაგებულია როგორც ძირითადი სიტუაციის შესაძლო გაგრძელება. ცდისპირის ეძლევა დავალება კარგად დააკირდეს ძირი-თად სურათს, დაათვალიეროს დამატებითი სურათები და დაალაგოს იმ ვარა-ულით, რომ პირველი მათგანი იქნება ძირითადის ყველაზე შესაძლო გაგრძე-ლება, მეორე — შედარებით ნაკლებ შესაძლო და ბოლო — ყველაზე ნაკლებ შესაძლო გაგრძელება. ჩვეულებრივ, ასეთმა დალაგებამ შემდეგი სახე უნდა ითილოს, ჟაგალითად, პირველი სურათისათვის: I. ა, ბ, გ, დ, ე. თითოეულ ამ სიმბოლოს აქვს თავისი რანგული ნიშანი და ცდისპირის შეფასებაც მით მაღა-ლი იქნება, რაც მისი შედეგი ახლოსაა მოცემულ თანმიმდევრობასთან.

ყველა ზემოთ აღნიშნული ტესტი და, მით უმეტეს, მათი ერთობლიობა, პიროვნების ზოგადფსიქოლოგიურ მდგომარეობას, მის დისპოზიციის ახასია-თებს. ეს მოტივი ედება საფუძვლად ჩვენს შეხედულებას პროფესიული შერ-ჩევისათვის ექსპერიმენტული გამოკვლევის ჩატარების დროს. მოცემული ექს-პერიმენტული საშუალებების ბაზაზე უნდა დადგინდეს იმ ფსიქიკური უნარე-ბისა და დისპოზიციების გარკვეული ეტალონები, რაოდენობრივი ნორმები, რაც აუცილებელია მძლოლის პროფესიისათვის. ასეთი ეტალონების დასაღე-ნად წინასწარ საჭიროა შედეგენა ორი ექსპერიმენტული ჯგუფისა: ერთი მათ-

განი დაკომპლექტებული იქნება საუკეთესო მძღოლებისაგან, მეორე კი პირი-ქით — ყველაზე ცუდებისაგან. შესასწავლ პირთა ასეთი დაყოფა ეფუძნება შემდეგ ჰიპოთეზს: მძღოლი, რომელიც წლების განმავლობაში უშეცდომოდ და უავარიოდ მუშაობს, უნდა გამოიჩეოდეს რამე ფსიქოლოგიური ნიშნით (ან ნიშნებით), რაც მას უსაფრთხო მოძრაობის საშუალებას აძლევს. ეს ერთ-გვარი ბუნებრივი ექსპერიმენტია, რომელსაც უნდა დავეყრდნოთ კვლევის დროს. ასევე შეგვიძლია ვიძესჭელოთ ცუდი, მეავარი მძღოლების შესახებ.

ზემოთ დასახელებული საკვლევი ტესტები იძლევა მძღოლის პროფესიისა-თვის საჭირო თვისებების დადგენის საშუალებას, მაგრამ ჩვენი მოცავა მდგო-მარეობს იმ სხვაობის დადგენაში, როთაც საუკეთესო და მეავარი მძღოლები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან. ამ გზით დგინდება თითოეული ტესტის ვალი-ზობა, მისი ეტალონური მახასიათებელი და იმ ძირითადი ტესტის (ან შეიძლე-ბა ტესტების) გამოყოფა, რომლის საფუძველზეც უნდა განხორციელდეს მო-მავალ მძღოლთა ფსიქოლოგიური პროფშერჩევა.

ჩვენი აზრით, ეს ზოგადი მეთოდოლოგიური საფუძველია, რომლის მა-ხედვითაც შესაძლებელია განხორციელდეს შერჩევა, ე. წ. კრიტიკული პრო-ფესიებისათვის. რა თქმა უნდა, კონკრეტულ პირობებში უნდა ხდებოდეს საკვ-ლევი საშუალებების საჭირო მოდიფიცირება.

ლ ი ტ ვ ა რ ა ტ უ რ ა

1. Аианьев Б. Г. Комплексное изучение человека и психофизиологическая диагностика, ж. «Вопросы психологии», № 6, 1958.
2. Военная инженерная психология, под ред. Б. Ф. Ломова, А. А. Васильева, В. В. Офицерова, В. Ф. Рубахина. М., 1970.
3. Горбов Ф. Д. Психофизиологическая экспертиза и отбор, Материалы III Европейского съезда общества психологов СССР, т. III, вып. I, М., 1968.
4. Грей Д. Сила нервной системы, интроверсия-экстраверсия, условные рефлексы и реакция активации, ж. «Вопросы психологии», № 3, 1968.
5. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы, М., 1970.
6. Клинов Е. А. Индивидуальные особенности трудовой деятельности ткачих-многостаночных в связи с подвижностью нервных процессов, ж. «Вопросы психологии», № 2, 1959.
7. Мерабишвили Г. М. Проблемы профессионального отбора водителей. «Проблемы эргономики и инженерной психологии», Тб., 1974.
8. Мерлин В. С. и Клинов Е. А. Индивидуальный стиль труда в зависимости от свойств типа нервной системы и направленности личности, XVIII Международный психологический конгресс, М., 1966.
9. Менмоллен М. Системы «человек и машина», М., 1973.
10. Небылицын В. Д. О соотношении между чувствительностью и силой нервной системы, «Психологические особенности высшей нервной деятельности человека», М., 1956.
11. Небылицын В. Д. Основные свойства нервной системы человека, М., 1966.
12. Норакидзе В. Г. Пути исследования личности, «Материалы IV Всесоюзного съезда общества психологов СССР», Тб., 1971.
13. Норакидзе В. Г. Пути исследования личности, «Психологические исследования», Под ред. А. С. Прангивили, Тб., 1973.
14. Норакидзе В. Г. Методы изучения характера личности (рукопись).

15. Норакидзе В. Г. Типы характера и фиксированная установка, Тб., 1966.
16. Осипова О. В., Лыхмус Э. П., Лебедева Э. Б. Опыт определения типологических различий водителей разных возрастных групп в связи их удовлетворенностью профессией, «Научная организация труда водителей автомобилей и безопасность движения», Л., 1972.
17. Пушкин В. Н. Готовность к экстренному действию (бдительность) как разновидность рабочей установки. «Вопросы профессиональной пригодности оперативного персонала энергосистем», М., 1966.
18. Пушкин В. Н., Нерсесян Л. С. Психология водителя, М., 1969.
19. Пушкин В. Н., Нерсесян Л. С. Железнодорожная психология, М., 1972.
20. Суторова В. В. Некоторые проблемы прогноза деятельности человека в экстремальных условиях, «Вопросы психологии», № 4, 1973.
21. Теплов Б. В. Предисловие к сборнику «Психологические особенности высшей нервной деятельности человека», т. II, М., 1959.
22. Теплов Б. В. Проблемы индивидуальных различий, М., 1962.
23. Узладзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки, Тб., 1961.
24. Узладзе Д. Н. Об актуальных задачах и теоретических основах психологии профессии, Тб., 1933.

შარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
ეკადემიის ფინანსობრივი ინსტიტუტი

ზ. ხოჯავა, მ. სურგულაშვილი

ინსტრუქციის როლი სხვადასხვა დონეზე მდებარე ორენტირების შექმნილი განვითარების მოძრაობის

საკითხების დაყუნება

დ. უზნაძის განწყობის თეორიის თანახმად, ცნობილია, რომ განწყობის ილუზია მხოლოდ იმ შემთხვევაში იჩენ თავს, თუ დღის პირზე (ცა) წინასწარი „საგანწყობო ცდები ჩავატარეთ“; ე. წ. „უგანწყობო ცდის პირებთანაც“ კი, რომელთაც მხელად უმუშავდებათ განწყობა, საგანწყობო ექსპოზიციის მრავალჭერ გამოირებით მაიც ვლებულობით ეცვეტს — გამღიზიანებლის ილუზიურ აღქმას. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, თითქოს განწყობის შემუშავება გამღიზიანებლის მხოლოდ და მხოლოდ გამოირების შედეგად იყოს შესაძლებელი. გამოირებას როგორც მხოლოდ გამოირებას მნიშვნელობა არა აქვს. ამის შესახებ დ. უზნაძე წერს: „საკითხისა მარტივი ცდა დავაყენოთ, რათა ამაში მაშინვე დავრწმუნდეთ: ცდისპირს საგანწყობო ცდაში დიდი და პატარა ბურთი სიმძიმის მხრივ შესაძარებლად ეძლევა, ხოლო კრიტიკულ ცდაში მას ევალება, მიწოდებული თანასწორი ბურთები მოცულობის მხრივ შეაძაროს ურთიერთს. როგორც წერი, ამ შემთხვევაში მოცულობის ილუზია, ჩვეულებრივ, თავს არ იჩენს. ცხადია, საგანწყობო ცდებში აქ ჩვეულებრივი განწყობის შექმნა ვერ ხერხდება. უეპველია, ამისთვის მარტო გამოირება არაა საკმარისი, ამისათვის პიროვნების შინაგანი მონაწილეობა, გამღიზიანებლის ზემოქმედების პიროვნების მიერ განცდაა აუცილებელი. ხოლო გამოირებას მარტო იმდენად და იმ შემთხვევაში აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც და როდესაც იგი ამ ძირითად პირობის ფაქტორად იქცევა“). განწყობის შესაქმნელად რომ „საკითხისა არაა საგანწყობო გამღიზიანებლის მხოლოდ განმეორება“ და გარდა ამისა საკიროა „პიროვნების მიერ ამ გამოირებული გამღიზიანებლის განცდაც“, — დ. უზნაძის ეს დებულება, ჩვენის აზრით, უდაოდ სწორია. მაგრამ ამ სწორ დებულებასთან დაკავშირებით საინტერესოა საკითხი კერძოდ ინსტრუქციის როლის შესახებ: რას აკეთებს ინსტრუქცია იმის ათვის, რომ საგანწყობო განწყობის კლასიკურ ცდებში. — გავეცნოთ მოკლედ ამ მასალას.

საექსპერიმენტო მასალა. ინსტრუქციის როლის გამოსაკვლევად სხვადასხვა დონეზე მდებარე წრეებით შექმნილი განწყობის მოქმედებაში ჩავატარეთ ცდები, სადაც საგანწყობო და კრიტიკულ გამღიზიანებლად გამოყენებული მასალა სულ სხვაა, ვიდრე „განწყობის კლასიკურ ცდებში“. — გავეცნოთ მოკლედ ამ მასალას.

სამი ბარათი (თითოეული: ოთხი სქელი ქალალდი — ზომით 28×23 სმ. პირველ ბარათზე შევი ტუშით დახაზულია პორიზონტალური ხაზი და მის ცენტრალურ დაშვებული ვერტიკალი (პორიზონტალის სიგრძე — 10 სმ, ვერტიკალის — 6 სმ, სისქე — 1 მმ.). მეორე ბარათზე მოცემულია იგივე ხაზები (იხ. ნახ. 1), ოლონდ ვერტიკალის მარცხენა და მარჯვენა მხარეს, თანაბარ მანძილზე ამ ვერტიკალიდან (20 მმ), აქ ჩახატულია მოცულობით ტოლი შევსებული წრეები ($d = 5$ მმ), რომლებიც პორიზონტალიდან განსხვავებული მანძილებით არიან დამორჩებული (მარცხენა — 32 მმ, მარჯვენა — 20 მმ), რის გამო მარცხენა წრე უფრო „მაღალ დონეზეა“, ვიდრე მარჯვენა. მესამე ბარათზე მოცემულია იგივე ხაზები და წრეები, ხოლო იმ განსხვავებით, რომ

1 დ. უზნაძე. მასალები განწყობის ფსიქოლოგიისათვის, თბილისი, 1938, გვ. 23.

მანძილი წრეებსა და პორიზონტალს შორის თანასწორია (20 მმ.) და ამიტომ წრეების დონეც ერთნაირია.

პირველი ბარათით (მას ჩვენ ვიყენებდით მხოლოდ პირველ ცდაში) ცდისპირს ვამზადებ დით იმსათვის, თუ როგორ უნდა დაკვირდეს იგი მომდევნო ბარათზე მოცემულ შინაარს. მეორე ბარათი „საგანტყობოა“, რომლის დაკვირვებით ცდისპირს სათანადო აღმისაღმი განტყობა უნდა შეუმუშავდეს (განტყობა: მარცხენა წრე უფრო ზემოთ, ვიდრე მარჯვენა), ხოლო მესამე ბარათი „კრიტიკულია“, რომელმაც ამ განტყობის მოქმედება უნდა გამოავლინოს.

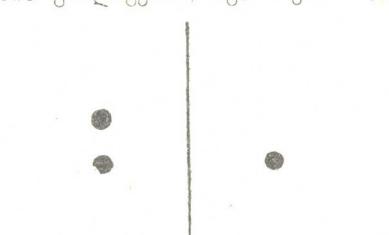

ნახ. 1

„კრიტიკული ბარათი“ დამაგრებულია სქელ მუყაოზე და უძრავია, „მოსამზადებელი“ და „საგანტყობო ბარათები“ კი ზედა გვერდით მიწებებულია „კრიტიკულზე“ და ამიტომ მოძრავია: მათი გადაწევა შესაძლებელია ქვემოდან ზემოთ; „მოსამზადებელი ბარათის“ გადაწევით „საგანტყობო ბარათი“ ჩნდება, „საგანტყობოს“ გადაწევით — „კრიტიკული“ და ამრიგად შესაძლებელი სხდება ცდისპირს ისინი სუკცესურად ვუჩვენოთ (კერ „საგანტყობო“ და შემდეგ „კრიტიკული“).

ამასთანავე ბარათები ისეა ერთმანეთზე მიმაგრებული, რომ „მოსამზადებელი ბარათის“ ურთიერთგადამკვეთი ვერტიკალი და პორიზონტალი ზუსტად ეძთხვევა დანარჩენ ორ ბარათზე გამოსახულ ხაზებს; ხოლო რაც შეეხება წრეების განლაგებას, იგი ასეთია (იხ. ნახ. 2): საგანტყობო და კრიტიკულ წრეების გარჯვიზ მდებარე წრეები, როგორც ერთნაირად დაშორებული პორიზონტალიდან და ერთ დონეზე მყოფნი, ადგილმდებარეობით ურთიერთს ემთხვევიან; მარცხნივ მდებარე წრეებიდან კი საგანტყობო წრე, როგორც უფრო დაშორებული პორიზონტალიდან, კრიტიკული წრის ზემოთ თავსდება და ამიტომ ღონით მაღალია².

ნახ. 2

ჩატარებული ცდების აღწერა და შეღეგების ანალიზი. ცდა I. ცდისპირი ზის მაგიდასთან. მის წინ ვდებთ საგანტყობო ბარათს (დაახლოებით 25—30 სანტ). დაშორებით თვალთაგან), უუჩვენებთ ორ ურთიერთგადამკვეთ პორიზონტალურ და ვერტიკალურ ხაზს და ორ წრეს, რომელიც პორიზონტალიდან სხვადასხვა დონეზე მდებარეობს (მარცხენა უფრო ზემოთ, ვიდრე მარჯვენა); — ვავალებთ, რათა უცქიროს ხაზთა გადაკვეთის წერტილს ისე, რომ თვალები არ ამორქაოს და მევახვედრებთ, რომ წრეების სხვადასხვა დონეზე მდებარეობა ადგილად დასანახია მაშინაც, როცა მხოლოდ „გადაკვეთის წერტილს“ ვევრებთ; შემდეგ ვაცნობთ ჩვენს განზრხევას, რომ გვინდა ჩავატაროთ ერთი სრულიად მარტივი ცდა და ვაძლევთ ინსტრუქციას: „როცა გვეტყვით «დავიწყოთ ცდა», თქვენ ისევ ამ ხაზების გადაკვეთის წერტილს უნდა უკეთოთ (წერტილზე ვუთითებთ!). რამდენიმე ხნის შემდეგ, როცა მე ბარათს გადაწევ, თქვენ დაინახავთ ახალ ბარათს, რომელზეც იგრევე დახაზული იქნება ორი ურთიერთგადამკვეთი პორიზონტალური და

² ხაზებისა და წრეების ზომა, ორიგინალთან შედარებით, შემცირებულია ორჯერ.

ვერტიკალური ხაზი და ორი წრე: ერთი — ვერტიკალიდან მარცხნივ, და მეორე — მარჯვნივ. თქვენ ამ ახალ ბარათზეც ხაზთა გადაკვეთის. წრის უნდა უცქიროთ და, როცა ამ ბარათს დაგხურავ, უნდა მითხრათ — რა დონეზე იყო წრეები მოცემული: თუ დაინახეთ, რომ წრეები ერთ-დონეზე იყო, თქვით: „ერთ დონეზე იყო“; მაგრამ თუ ისე დაინახეთ, რომ ერთი წრე ცოტა უფრო ზემოთ იყო, ვიდრე მეორე, მაშინ მითხარით: რომელი წრე იყო ცოტა უფრო ზემოთ — მარჯვენა თუ მარცხენა“.

„შეყბა ცდა: ცლისპირს ვუთითებთ საგანწყობო ბარათის ხაზ-
თა გადაკვეთის წერტილზე და ვეუბნებით: „— აბა უცქირეთ მხოლოდ ამ
წერტილს!“ — ბარათის ექსპოზიცია გრძელდება 20 სეკუნდის. შემდეგ ვაჩერნა-
კრიტიკულ ბარათს: ორი სეკუნდის შემდეგ ამ ბარათსაც ვხურავთ და
ცლისპირი იძლევა ჩვენებას წრეების მდებარეობის შესახებ.

შედეგი: ცდა ჩატარდა 10 ინდივიდზე (თბილისის პედაგოგური ინსტიტუტის მსმენელებზე)³. კრიტიკული წრეების ერთ ღონებზე მდებარეობა ადექ-
ვატურად აღიქვა მხოლოდ ერთმა ცდისპირმა, დანარჩენებმა (90%) კი ეს წრე-
ები ილუზიურად სხვადასხვა ღონებზე მდებარედ აღიქვეს და ყველამ კონ-
ტრასტულად საგანწყობო წრეების მდგრადი განვითარებისა,
ე. ი. საგანწყობო წრეებისაგან განსხვავებით, მარცხენა კრიტიკული წრე მა-
ძრებელიათ უფრო ქვევით მდებარე, ვითრე მარჯვენა.

აღწერილი ცდა განწყობის კლასიური ცდების ნაირია და, მაშასადამე, ეფექტურ, რომელსაც იგი იძლევა „ფსიქირებული განწყობის“ ეფექტად უნდა ვაგულოთ.

როგორც ცნობილია, დ. უზნაძის „განწყობის თეორიის“ თანახმად ორი პირობაა საჭირო და საკმარისი მისათვის, რომ სუბიექტს გარკვეული აქტო-ობისაღმი განწყობა გაუჩნდეს: მოთხოვნილება, რომელიც უნდა დაკმა-ყოფილდეს, და ობიექტური სიტუაცია, რომელშიც ეს დაკმაყ-ოფილება უნდა მოხდეს. მოთხოვნილება ნაირ-ნაირია, მაგრამ „განწყობის კლა-სიურ ცდებში“ მას ყოველთვის სიტყვიერად ფორმულირებული ინსტრუქ-ცია ქმნის და მისი ნაირ-ნაირობაც ამ ინსტრუქციითა განსაზღვრული:

ვანახოთ, რა მდგომარეობაა აღწერილი ცდაში ამ „ორი პირობის“ მიხედვით, რომლებიც ცდის პირს იღუზოგნენ რად მოქმედ განწყობას უნდა უქმნიდნენ! საკუთრივ „ცდის დაყენებამდე სუბიექტი ეცნობა საგანუყობო ბარათის შინაარსს, დავალებისამებრ ადარებს წრეებს მათი დონეების მიხედვით და არკვევს, რომ ამ წრეების სხვადასხვა დონეზე მდებარეობა (მარცხენა წრე უფრო ზემოთ, ვიდრე მარჯვენა!) ადვილად შესამჩნევია მაშინაც, როცა მხოლოდ ხაზთა გადაკვეთის წერტილს ჭრობს. შემდევ ვაძლევთ ინსტრუქციას, რომელიც მას ავალებს მომდევნო (კრიტიკულ) ბარათზეც ხაზთა გადაკვეთის წერტილს უცქოროს და, ამ ბარათზეც რომ წრეებს დაინახავს, გვითხროს რა დონეებზე იყო ეს წრეები მოკიმული (თაწვრილებით ინსტრუქცია იხ. ზიმონ)

განწყობის თეორიის თვალსაზრისით აღნაშნული ინსტრუქცია ცდისპირს უქმნის მოთხოვნილებას წრეები ურთიერთს დონეების მიხედვით შეადაროს, და იგულისხმება, რომ, განწყობა, რომელიც მას

3 საზოგად ცდები წარმოებდა მხოლოდ ისეთ ინდივიდებზე (პროფანებზე), რომლებიც „განცყობის კლებს“ არ იკონავნენ.

საგანწყობო წრეების სიტუაციაში უმუშავდება და კრიტიკული წრეების დონეთა ერთნაირობას ილუზიურად ცვლის, მხოლოდ ამ მოთხოვნილების თავისებურებითაა განსაზღვრული, სახელდობრ, ხდება შემდეგი: როცა ცალიპირი საგანწყობო სიტუაციაში წრეების დონეებს ურთიერთს ადარებს და მათ განსხვავებას ხანგრძლივად აღიქვამს, ეს აღმა მას სათანადო განწყობას უფიშებირებს — განწყობას დონით განსხვავებული წრეები განსხვავებული წრეების აღჭრისადმი, რომელთაგან მარცხენა წრე უფრო ზემოთაა, ვიდრე პარაგვეხა! და ბუნებრივია, რომ, როცა ასეთად განწყობილ სუბიექტს კრიტიკულ სიტუაციაში ერთ დონეზე მდებარე წრეები ეძლევა, მას ეს რწეები სხვადა-ხვა დონეზე მდებარედ ეჩვენება და, როგორც წესი, კონტრასტულად საგანწყობო წრეების მდებარეობისა (მარცხენა — წრე როგორც უფრო ქვევით მდებარე, ვიდრე მარგვენა!). ერთი სიტყვით, აღწერილი ცდის ეფექტი „დონით განსხვავებული წრეების აღმისადმი განწყობის“ ეფექტია, — იმ განწყობის, რომელიც სუბიექტთან ინსტრუქციით შექმნილი მოთხოვნილებისა (ე. ი. წრეების დონეთა შედარების მოთხოვნილების) და საგანწყობო წრეების განსხვავებულ დონეთა აღმის საფუძველზე ხდება ფიქსირებული. ეს ახსნა სწორია, მაგრამ ისეთი ფაქტიც დასტურდება, რომელიც რას თითქოს აღარ ეგუება: შეიძლება საგანწყობო წრეების განსხვავებულ დონეებზე მდებარეობა ნათლიდ იყოს აღქმული, მაგრამ მომდევნო კრიტიკული წრეების დონეთა ერთნარიბაც ადექვატურად აღიქმებოდეს. ეს ცხადათ ჩანს შემდეგი ცდილან.

ცდა II. ცდისპირის წინ მაგიდაზე ვდებთ სამივე ურთიერთზე დამაგრებულ ბარათს. ზედა ბარათი „მოსამზადებელია“, რომელსაც მხოლოდ ამ ცდაში ვიყენებთ. მასზე დახაზულია ორი ურთიერთგადამკვეთი ჰორიზონტალური და ვერტიკალური ხაზი. ცდისპირს ვავალებთ უცქიროს ხაზთა გადაკვეთის წერტილს და ვარკვევთ, რომ ხაზები ნათლად ჩანან მაშინაც, როცა მხოლოდ ამ წერტილს უცქერით და ხაზებისაკენ არ ვახედებით. შემდეგ, ისე როგორც პირველ ცდაში, ცდისპირს ვეუბნებით, რომ უნდა ჩავატაროთ ახალი ცდა და ვაძლევთ ინსტრუქციას, თუ როგორ უნდა იმოქმედოს ამ ცდის პროცესში:

„როცა გეტყვით — «დავიწყოთ ცდა», თქვენ უნდა უცქიროთ მხოლოდ ამ ხაზების გადაკვეთს წერტილს (ვუთითებთ) ისე, რომ ხაზებისაკენ არ გაიხედოთ. ცოტა ხნის შემდეგ მე ამ ბარათს გადავშლი და თანმიყოლებით გიჩვენებ არ სხვა ბარათს, რომლებზეც ასეთივე ხაზები იქნება გავლებული. თქვენ ამ ახალ ბარათებზეც ხაზების გადაკვეთის წერტილს უნდა უცქიროთ, მაგრამ რასაც ამ ხაზებთან ერთად დაინახავთ, უნდა კარგად დაიხსომოთ და, როცა შეგვითხებით, უნდა მოთხარათ: რა დაინახეთ ცალკე პირველ ბარათზე და ცალკე მეორეზე.“

იწყება ცდა: ცდისპირი ჭვრეტს მოსამზადებელ ბარათზე ხაზთა გადაკვეთის წერტილს; 2—3 სეკ. შემდეგ ამ ბარათს გადავშლით და თანმიმდევრობით ვაჩინოთ მის ჭვრეტ მდებარე ბარათებს: საგანწყობო ბარათს უზრუნველყო 20 სეკ. ხანგრძლივობით, კრიტიკულ — 2 სეკუნდით, რის შემდეგ ამ ბარათსაც ეხურავთ და ცდისპირს ვთხოვთ გვითხრას — რა დაინახა თითოეულ ბარათზე.

შედეგი: ცდა ჩატარდა 10 ინდივიდზე (თბილისის პედაგოგური ინსტრუქტის მსენელებზე). წრეების სხვადასხვა დონეზე მდებარეობა საგანწყობო ბარათზე (მარცხენა წრე უფრო ზემოთ, ვიდრე მარგვენა!) და მათი დონეების ერთნაირობა კრიტიკულ ბარათზე სწორად აღიქვა 7 ცდისპირმა: დანარჩენებმა.

კი საგანწყობო წრეების დონეთა განსხვავება სურად აღიქვეს, მაგრამ კრიტიკული წრეები მხოლოდ დასახელების და მათი ერთ დონეზე მდებარეობა არ აღნიშნეს. შეიძლებოდა გვეციქა, რომ ცდისპირებმა დონეების ერთნაირობა ვერ შეავჩინის, მაგრამ ექსპერიციენტატორის დამატებითი შეკათვით: „გაიხსენეთ, — რა დონეზე იყო წრეები მეორე ბარათზე“. — გამოიკვა, რომ მათ ამ დონეების ერთნაირობაც ჰქონდათ შემჩნეული.

როგორც ვხედავთ, აღწერილი ცდის შედეგი სრულიად აღარა ჰგავს პირველისას: საგანწყობო წრეების სხვადასხვა დონეზე მდებარეობა (პარცხენა უფრო ზემოთ, ვიდრე მარჯვენა) ძალი უგამნაულისოდ ადექვატურად აღიქმება, მაგრამ შემდეგ რომ ერთ დონეზე მდებარე კრიტიკული წრეებს ვაჩინთ, იგივე ცდისპირები ამ დონეების ერთნაირობასაც ადექვატურად აღიქმავენ და არა კონტრასტულ-ილუზიურად, როგორც ეს პირველმა ცდამ გვიჩვენა.. ერთი სიტყვით, საგანწყობო წრეების სხვადასხვა დონეზე მდებარეობის აღქმა აღარ უკეთებს ფიქსაციას იმ განწყობას, რომელიც პირველ ცდაში თითქმის ყველა ცდისპირს (90%) უჩნდებოდა და კრიტიკული წრეების დონეთა ერთნაირობას ილუზიურად ცვლილა.

დაძრმის საკითხი: რა იწვევს ამ განსხვავებას? თითქოს არის შესაძლებლობა, ვიფიქროთ, რომ ერთი და იგივე გამღიზიანებლის — დონია განსხვავებული წრეების — აღქმა მხოლოდ პირველ ცდაში ქმნის ილუზიოგრანურად მოქმედ განწყობას (ე. ი. „განწყობას განსხვავებული დონეების აღქმა-საღმა-“), ხოლო მეორე ცდაში იგი საერთოდ არ ავითარი განწყობის ფიქსაციას არ იწვევს და ამიტომ კრიტიკული წრეების ერთ დონეზე მდებარეობაც მუდავ ადექვატურად აღიქმება. მაგრამ ფაქტის ასეთი ასენა „განწყობის თეორიის“ თვალსაზრისით მიუღებელი იქნებოდა. განწყობა უთუოდ ამ ცდაშიც ფიქსირებულია, მაგრამ სწორედ ისეთი, რომელიც, განსხვავებით პირველ ცდაში მოქმედ განწყობისაგან, კრიტიკული წრეების ერთ დონეზე მდებარეობის აღქმას კი არ არვევს, არამედ, პირიქით, ხელს უწყობს მას; ხოლო მიზეზი იმის, რომ აქ სხვა განწყობა ფიქსირდება და არა იგივე, რაც პირველ ცდაში, უთუოდ ინსტრუქციის თავისებურობაშია, რაც არა მხრივ, სხვა მხრივ, არავე ცდა სავსებით ერთნაირია.

ინსტრუქციაში, რომელიც აქ ცდისპირს ექლევა, წრეები ნახსენებიც არ არის მაგრამ არც ისაა თქმული, რომ თითოეულ ბარათზე ორი ფიგურა იქნება დახაზული — ერთი მარცხივ, მეორე მარჯვივ, — რომელიც ცდისპირმა დონეების მიხედვით ერთმანეთს უნდა შეადაროს და გვითხრას: ერთ დონეზე იყენებ ისინი თუ სხვადასხვა დონეზე და რომელი იყო უფრო ზემოთ — მარცხენა თუ მარჯვენა! ნათქვამია მხოლოდ ის, რომ ცდისპირმა ამ ახალ ბარათებზეც ხაზთა გადავვეთის წერტილი უნდა ჰქონიტოს და, რასაც ამ ხაზების გარდა დაინახავს, კარგად დაიხსომოს და თქვას: რა დაინახა ცალკე პირველ ბარათზე და ცალკე მეორეზე.

ცხადია, ეს ინსტრუქცია, პირველი ცდის ინსტრუქციისაგან განსხვავებით, „წრეების დონეთა შედარების მოთხოვნილებას“ ვეღარ შექმნის, მაგრამ ვინაიდან იგი მარც ინსტრუქციაა, ამიტომ რაღაც სხვა მოთხოვნილებას უთუოდ ასეთი ინსტრუქციაც უნდა ქმნიდეს; სახელდობრ: რაი ცდისპირს მხოლოდ ის ევალება, გვითხრას, თუ რა იქნება დახაზული ნაჩვენებ ბარათებზე, ამიტომ მოთხოვნილება, რომელიც მას ასეთი დავალებით (ინსტრუქციით) შეიძლება

კი საგანტყობო წრეების დონეთა განსხვავება სწორად აღიქვეს, მაგრამ კრიტიკული წრეები მხოლოდ დაასახელეს და მათი ერთ დონეზე მდებარეობა არ აღნიშნეს. შეიძლებოდა გვაფიქრა, რომ ცდისპირებმა დონეების ერთნაირობა ვერ შეამჩნიერ, მაგრამ ექსპერტებმა დამატებით შეკითხვით: „გაიხსენეთ, — რა დონეზე იყო წრეები მეორე ბარათზე“. — გამოიჩვა, რომ მათ ამ დონეების ერთნაირობაც ჰქონდათ შემჩნეული.

როგორც ვხედავთ, აღწერილი ცდის შედეგი სრულად აღარა ჰგავს პირველისას: საგანტყობო წრეების სხვადასხვა დონეზე მდებარეობა (მარცხენა უფრო ზემოთ, ვიდრე მარჯვნა) აქც უგამონაცლისოდ ადექვატურად აღიქმება, მაგრამ შემდეგ რომ ერთ დონეზე მდებარე კრიტიკული წრეებს ვაჩენთ, იგივე ცდისპირები ამ დონეების ერთნაირობასაც ადექვატურად აღიქვამენ და არა კონტრასტულ-ილუზიურად, როგორც ეს პირველმა ცდამ გვიჩვენა.. ერთი სიტყვით, საგანტყობო წრეების სხვადასხვა დონეზე მდებარეობის აღქმა აღარ უკეთებს ფიქსციას იმ განტყობას, რომელიც პირველ ცდაში თითქმის ყველა ცდისპირის (90%) უჩნდებოდა და კრიტიკული წრეების დონეთა ერთნაირობას ილუზიურად ცვლიდა.

დასმის საკითხი: რა იწვევს ამ განსხვავებას? თითქოს არის შესაძლებლობა, ვიფრეროთ, რომ ერთი და იგივე გამოიზიანებლის — დონაზე განსხვავებული წრეების — აღქმა მხოლოდ პირველ ცდაში ქმნის ოლუმბოგენურად მოქმედ განტყობას (ე. ი. „განტყობას განსხვავებული დონეების აღქმისადმი“), ხოლო მეორე ცდაში იგი საერთოდ არავითარი განტყობის ფიქსაციას არ იწვევს და ამიტომ კრიტიკული წრეების ერთ დონეზე მდებარეობაც მუდამ ადექვატურად აღიქმება. მაგრამ ფაქტის ასეთი ახსნა „განტყობის თეორიის“ თვალსაზრისით მიუღებელი იქნებოდა. განტყობა უთუოდ ამ ცდაშიც ფიქსირებულია, მაგრამ სწორედ ისეთი, რომელიც, განსხვავებით პირველ ცდაში მოქმედ განტყობისაგან, კრიტიკული წრეების ერთ დონეზე მდებარეობის აღქმას კი არ აღვევს, არამედ, პირველ, ხელს უწყობს მას; ხოლო მიზეზი იმის, რომ აქ სხვა განტყობა ფიქსირდება და არა იგივე, რაც პირველ ცდაში, უთუოდ ინსტრუქციის თავისებურობაშია, რადგან, სხვა მხრივ, რავე ცდა საცემით ერთნაირია.

ინსტრუქციაში, რომელიც აქ ცდისპირს ეძლევა, წრეები ნახსენებიც არ არის მაგრამ არც ისაა თქმული, რომ თათოვეულ ბარათზე ორი ფიგურა იქნება დახაზული — ერთი მარცხნივ, მეორე მარჯვნივ, — რომელიც ცდისპირმა დონეების მიხედვით ერთმანეთს უნდა შეადაროს და გვითხრას: ერთ დონეზე იყვნენ ისინი თუ სხვადასხვა დონეზე და რომელი იყო უფრო ზემოთ — მარცხენა თუ მარჯვნა! ნათქვამია მხოლოდ ს, რომ ცდისპირმა ამ ახალ ბარათებზეც ხაზთა გადაკვეთის წერტილი უნდა ჭვრიტოს და, რასაც ამ ხაზების გარდა დაინახავს, კარგად დაიხსოვოს და თქვას: რა დაინახა ცალკე პირველ ბარათზე და ცალკე მეორეზე.

ცხადია, ეს ინსტრუქცია, პირველი ცდის ინსტრუქციისაგან განსხვავებით, „წრეების დონეთა შედარების მოთხოვნილებას“ ვეღარ შექმნის, მაგრამ ვინაიდან იგი მარც ინსტრუქციაა, ამიტომ რაღაც სხვა მოთხოვნილებას უთუოდ ასეთი ინსტრუქციაც უნდა ქმნიდეს; სახელდობრ: რაკი ცდისპირს მხოლოდ ის ევალება, გვითხრას, თუ რა იქნება დახაზული ნაჩვენებ ბარათებზე, ამიტომ მოთხოვნილება, რომელიც მას ასეთი დავალებით (ინსტრუქციით) შეიძლება

შეექმნას, „შინაარსეულად“ „გამოიჩინებლის გამოცნობის მოთხოვნილება“ უნდა იყოს, — ე. ი. მოთხოვნილება, რომელშიც კონკრეტული საგნის მხოლოდ რაობის გამოცნობის საჭიროება განიცდება და რომელიც, როგორც ასეთი, ნეიტრალური უნდა იყოს ყველა სხვა ნიშნისადმი, რაც კი საკუთრივ გამოსაცნობი საგნის რაობას არ ეხება.

ერთი სიტყვით, განსხვავება ნათელია: მოთხოვნილება, რომელსაც აღწერილ ცდაში ინსტრუქცია ქმნის, „გამოიჩინებლის გამოცნობის მოთხოვნილებაა“ და არა „მოთხოვნილება წრეების დონეთა შედარებისა“, რომელიც სუბიექტს პირველი ცდის ინსტრუქციით ექმნება. მაგრამ, მეორე მხრივ, ისიც იგულისხმება, რომ რაკი ამ ცდაში სუბიექტს სხვანაირი მოთხოვნილება ექმნება, ამიტომ სხვა შინაარსის უნდა იყოს ის განწყობაც, რომელიც მას საგანწყობო წრეების გახანგრძლივებულ აღქმით უფიქსირდება, და უთუოდ ეს „სხვა განწყობა“ უნდა იყოს მიზეზი იმისა, რომ საგანწყობო წრეების აღქმის შემდეგ კრიტიკული წრეების დონეთა ერთნაირობა ილუზიურად აღარ იცვლება; სახელმობრ ხდება შემდეგი: ცდისპირს ვუჩეკენებთ საგანწყობო ბარათზე დაბაზულ წრეებს; იგი ცნობს, აღიქვამს ამ წრეებს და ამ აღქმაში მათი სხვადასხვა დონეზე მდებარეობასაც ნათლად ამჩნევს (მარცხენა წრე უფრო ზემოთ, ვიდრე მარჯვენა!). მაგრამ ვინაიდან აქ დონეთა განსხვავების შემჩნევა „გამოცნობის მოთხოვნილებით გათვალისწინებული“ არაა და, მაშასადამე, არც საგანგებო სელექციური შედარების პროცედურს წარმოადგენს, ამიტომ იგი არც იმ განწყობას აფიქსირებს (ე. ი. წრეების განსხვავებული დონეების აღქმისადმი განწყობას!), რომელიც პირველმა ცდამ ვაჩერენა; ხოლო საკუთრივ ის განწყობა, რომელიც აქ ცდისპირს „გამოიჩინებლის გამოცნობის მოთხოვნილების“ საფუძველზე ნამდვილად უფიქსირდება, უბრალოდ „წრე ების აღქმის განწყობა“! ამ განწყობით ხდება იგი მომდევნო კრიტიკული წრეების ექსპოზიციის და ანიტომაა, რომ მათაც თავიანთ დონეზე აღიქვამს, — ე. ი. აღიქვამს ადრე ვატურად, როგორც დონით ერთნაირებს, და არა ილუზიურად, როგორც სხვადასხვა დონეზე მდებარეთ.

დასკვნა. ამრიგად, ინსტრუქციის როლი განწყობის შემუშავება-მოქმედებაში უდავო ფაქტია! ზემოთ აღწერილ ცდებში საგანწყობო მასალა ერთი და იგივეა (სხვადასხვა დონეზე მდებარე წრეები!), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, პირველ ცდაში სუბიექტს „წრე ების განსხვავებულ დონეზე თა აღქმის განწყობა“ უფიქსირდება, ხოლო მეორეში კი — „განწყობა მხოლოდ წრეების აღქმისა“; ამ ორი შინაარსეულად განსხვავებული განწყობის შემუშავების მიზეზი უთუოდ ისაა, რომ პირველი ცდის ინსტრუქცია სუბიექტს „წრეების დონეზე თა შედარების მოთხოვნილება“ უქმნის, ხოლო მეორე ცდის ინსტრუქცია კი — „მოთხოვნილებას გამოიჩინებლის რაობის გამო ცნობისას“.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტიმა

©2016 Pearson

ବ୍ୟାକ ପରିଚୟ

კოლეგიას დაბლობის ათვისების პროცესის შესახებ

სსრ კავშირის სახალხო მეცნიერობის განვითარების ძირითად მიზარულებრივი 1976—1980 წლებისათვის გათვალისწინებულია ჩვენს ქვეყნაში დაჭაობებული მიწების ამოზრობისა და ათვისების მაღალი ტემპებით განხორციელება. განსაკუთრებული ურალებაა გამახვილებული მელიორაციისათვის გაწეული ხარჯების ეფექტურ გამოყენებაშე. როგორც ცნობილია, ჩვენი რესეულოების სამეცნიეროაციი ღონისძიებათა კომპლექსში დიდი ადგილი უკავია კოლხეთის დაშრობებასა და ათვისების პროცესებს, რომელიც საქართველოს სსრ სოფლის მეცნიერობის შემდგომი განვითარების უკეთეს მნიშვნელოვან რეზერვს წარმოადგენს.

კოლხეთის დაბლობის ტერიტორია 223,2 ათას ჰექტარს შეადგენს. მთელი ტერიტორია (იგულისხმება როგორც ამოშრობილი ისე ამოსაშრობი მიწები), ამეამად არსებული მიწათმოწყობით, განაწილებულია ოჩამჩირის, გალის, ზუგდიდის, ხობის, ცხაკაიას, აბაშის, ლანჩხეთის, მახარაძისა და ქობულეთის აღმინასტრაციულ რაონებს შორის. მთელი ტერიტორიის მიწის ფონდიდან 102000 ჰექტარი (45,7%) კოლმეურნეობათა სარგებლობაშია, 38542 ჰა (17,3%) საბჭოთა მეურნეობებსა და სხვა სახელმწიფოებრივ მეურნეობებს-ეკუთვნის, 48479 ჰა (21,7%) შეადგენს სახელმწიფო სატყეო ფონდს, 7776 ჰა-ზე (3,5%) ქალაქები და ქალაქების ტიპის დაცებია, 1441,3 ჰა (6,5%) უკავიათ სხვადასხვა უწყებებს — რეინიგზებსა და მრეწველურ წარმოებას, ხოლო 11935 ჰა (5,3%) სახელმწიფო ფონდის მიწებია (იხ. ცხრილი 1).

კოლეგიას დამსახურის ტრიბუნის განაწილება აღმინისტრაციულ რაიონებს შორის
(ჰერცეგ-ვიზე) 1 (1968 წლის მონაცემების მიხედვით)

Qbromo 1

რაიონები	საკრთველო ფართობი (მასი კმ)	%-ი ჯარის მიმართ	მ. შ. ამოშრობილი ფართობი (ათასი კმ)	ამოშრობილი ფართობის % -იდ რაიონებზე მონა- გრუპული მცწების საკრ- თო ფართობის შემართ	რაიონებში ამოშრო- ბილი მცწების ფართობი %-ად რაიონების შემცწების საკრთველოში მასათ
ოჩაშემირე	10,0	4,5	—	—	—
გ ა ლ ი	48,0	21,5	18,0	37,5	21,8
ქობულეთი	2,8	1,3	1,6	57,1	1,9
სუგლილი	33,7	15,1	3,9	11,6	4,7
ხ ო ბ ი	60,7	27,2	24,2	39,9	29,4
ცხავარი	18,2	8,2	13,1	72,0	15,9
ააშა	16,4	7,3	12,4	75,6	15,0
ლანჩხუთი	30,0	13,4	6,4	21,3	7,8
მახარაძე	3,4	1,5	2,9	85,3	3,5
ს უ ლ	223,2	1000	82,5	37,0	100

¹ ცხრილი შედგენილია სკართველოს სსრ სოფლის მეურნეობის სამინისტროს მიწათმოწყვეტილობის სამსახურთვის 1970 წლის მონაცემების საფუძვლზე.

კოლხეთის დაბლობის ათვისებას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოში სოფლის მეურნეობის ბუნებრივ რიგ თავისებურებათა გამო, კერძოდ, მთანი ქვეყნებისათვის დამახსიათებელი როული რელიეფის, სოფლის მეურნეობრივი წარმოების მკეთრად გამოხატული ვერტიკალური ზონა-ლობის, სახმარი მიწების თავისებური სტრუქტურისა და მცირებიშიანობის პირობებში, მიუხედავად ამისა, კოლხეთის დაბლობის დაშრობილი მიწების საერთო ფართობი მხოლოდ 84,0 ათას ჰექტარს ანუ მთლიანი ფართობის 40 პროცენტს შეადგენს.

კოლხეთის დაშრობა და სოფლის მეურნეობრივი ათვისება, მისი ნიადაგური და კლიმატური პირობების თავისებურებათა გამო მართლაც მეტად რთულ; და ძნელი საქმეა. მაგრამ ის, რაც ამ დაბლობის ამოშრობისა და ათვისებურსათვის უკანასკნელი 50 წლის განმავლობაში გაცემდა, საკმარისი არ არის. აქ განსაზღვრულ კაპიტალდაბანდებათა მოცულობა რამდენჯერმე აღმატება დაბლობის ამოშრობის ჩარიცხულებას, ამასთან ამოშრობისა და ათვისების გათვალისწინებული სამუშაო ძალზე ჭიანურდება. თუმცა კოლხეთის დაბლობის მიწების დაშრობა დაიწყო 1925 წლიდან, ათვისების სქემით, მომავალში დამატებით გათვალისწინებულია 1132 მლნ მანეთის საერთო ღირებულების სამუშაოს შესრულება. დაშრობისა და ათვისების სამუშაოთა ღირებულება 1 ჰექტარზე 5 ათას მანეთს შეადგენს, აქედან 3,8 ათასი მანეთი საანჯინრო-მელიორაციულ ღონისძიებებზეა.

კოლხეთში სამუშაო ორ ეტაპად წარიმართება: პირველი ეტაპი ითვალისწინებს საინჟინრო მელიორაციის ღონისძიებათა ჩატარებას, რამაც უნდა უზრუნველყოს დასაშრობი ფართობიდან ზედაპირულ წყლების მოცილება და მღინარეების ადიდების დროს ნიაღვრისაგან ტერიტორიის დაცვა; მეორე ეტაპი კი ითვალისწინებს ფართობებზე კულტურულ-ტექნიკურ ღონისძიებათა ჩატარებას და სფერული კვლების მოწყობას ზედაპირულ წყლების დაჩქარებითი მოცილების მიზნით.

ამრიგად, სამელიორაციო სამუშაო ემყარება ე.წ. სამსაფეხურიან სქემას: შეკრებ არხებს, რომელიც წყალს მოიკრებს ფართობებიდან; კოლექტორს, რომელიც დებულობს შემკრებებში შეგროვილ წყალს; მაგისტრალურ არხს, რომელიც კოლექტორებიდან მიღებულ წყალს აგდებს წყალმიმღებში, მდინარეში ან ზღვაში. ერთი შეხედვით, ყველაფერი რიგზეა, მაგრამ კოლხეთის ამოშრობისა და ათვისების სამუშაოების წარმოებაში არსებობს სერიოზული ნაკლოვანებანი.

კომპენტენტურ მეცნიერულ დაწყესებულებებში დადგენილია, რომ ნიადაგრუნტების უმნიშვნელო ფილტრაციული უნარისა და არასაკმარისი ზედაპირული წრეტის გამო, რაც უკავშირდება მელიორაციულ და აგრომელიორაციულ ღონისძიებათა დაბალ ხარისხს, კოლხეთის ძირითადი, — დაშრობი ქსელი ვერ უზრუნველყოფს კულტურული მცენარეების ნორმალური ზრდა-განვითარებისათვის საჭირო პილროლოგიურ პირობებს. ღლეისათვის კოლხეთში არ მოგვეპოვება სრულყოფილი სამელიორაციო სისტემა. როგორც ამას პრაქტიკა გვიჩვენებს, ღია არხების სამსაფეხურიან სქემას და ადგილობრივი დახურული დრენაჟების მოწყობას კოლხეთში აზრი არა აქვს. სატუმბავი სადგურების აშენების გარეშე ზღვის ღელვის ან მდინარეებში წყალდიდობის გამო წყლის დონე საგრძნობლად მატულობს, ტბორავს არხებს, ვერ იწოვს ზე-

Հագործությունը համոզացնեցին, օդիքորդը մացաւուրու առեջին, միջնօրուան ջա-
մուղը ապահովություն կտան և առաջարկ կատարեցին առաջին առաջարկությունը:

კოლხეთის მელიორატორები წყლის გადასატუმბავი საღვურების მოწყობას მერქებარისხოვან ღონისძიებად მიიჩნევენ მაშინ, როცა ასეთი საღვურების მშენებლობა უნდა უსწრებდეს ყველა დანარჩენ ღონისძიებას. ზღვის ღონები დაბალი ადგილების წყლისაგან განთავისუფლება სხვანარად შეუძლებელია, — ეს ელემენტორული ჭრამარტებაა. მიუხედავად ამისა, ღორებდე კოლხეთში არ აშენებულა ოცერთი სრულყოფილი გადასატუმბი საღვრი, ამის გარშობილი და რეკონსტრუირებული ფართობებიც კი დადინალექტების დროს წყლით იტბორება. მცირედალოვანი ასეთი სატუმბი საღვრი არსებობს მხოლოდ პატარა ფოთში, რომელიც ვერ უზრუნველყოფს საჭირო რაოდენობის წყლის გადაქმნებას. დიდი სიმძლავრის წყალ-სატუმბავი საღვრების მშენებლობა კი აუცილებელია ლანჩხუთის, ხობის (ყულევი), გალისა და ფოთის რაიონებში.

— აშლენად, სატემბავი სადგურების შენებლობა კოლხეთის დამშრობი სისტემის ნორმალური მუშაობის ერთადერთი პირობაა და მათს შენებლობას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა ექცეოდეს. იმასთან დაკავშირებით, რომ კოლხეობის ათვისების ღონისძიებები ვერ გამოიღეს სასურველი შედეგები. აგრეთვა, საჭიროა საფუძვლიანი გადასინჯვა კოლხეთის მელიორაციის მეორე ეტაპისა — კულტურულ-ტექნიკური ღონისძიების ჩატარების მეთოდებისა. უხარისხოდ და არაკომპლექსურად სრულდება პიდრომელიორაციული, აგრძომელიორაციული და კულტურულ-ტექნიკური სამუშაოები. დამშრობი ქსელის მშენებლობის დროს სწორად არ განისაზღვრება არხების კვეთი და პროცესის შორის მანძილი; ხშირად უგულებელყოფალია ნიადაგის ღრმა გაფხვერება; არ წარმოებს ფართობების მოსწორება-მოშანდაკება და ნაღელვარების შევსება. კულტურულ-ტექნიკური სამუშაოები ტარდება კოლხეთის პირობებისათვის მოუღებელი ტექნოლოგიით. რეინა-ბეტონის ნაკეთობანი, რომლებიც დიდი რაოდენობით გამოიყენება კოლხეთში გადასასვლელებისა და მილ-ხიდებისათვის, დაბალი ხარისხისაა და დროზე აღრე გამოდის მწყობრიდან. უხეშად ირლვევა პროფილირებულ კვლებზე ნიადაგის გაკულტურების პირობები, ჩაის პლანტაციები შენდება გაკულტურების სამწლიანი ციკლის გატარების გარეშე. ღლემდე სათანადო მუშაობა არ მიმდინარეობს კოლხეთის ბუნებრივი პირობების შესაბამისი მანქანა-იარაღების შექმნისათვის, ასევე არ უზრუნვით სათანადო უცხოური მანქანების შემოტანზეც. პრაგტიკით დადასტურებულია, რომ კოლხეთის ამოშრობის სამუშაოებისათვის საჭიროა უფრო ძლიერი ფრეზერული მანქანების გამოყენება, რომელთა უქონლობა დიდ ზიანს აყენებს კოლხეთის მიწების ამოშრობისა და ათვისების საქმეს.

ამდენად, მელიორაციაში ცნობილი დაშრობის ყველა მეთოდის გამოყენებასთან ერთად, საჭიროა ადგილობრივი პირობების შესაბამისი კულტურულ-ტექნიკური, აგრომელიორაციული და მელიორაციული მიწათმოქმედების ორგანიზაცური ხერხებისა და ღონისძიებების დამუშავება და პრეტიცაზი დანერგვა. კოდხეთის დაშრობილ მიწებზე ჩამოყალიბებული 31 საბჭოთა შეურნეობის უმრავლესობა არადამაკმაყოფილებელ მდგომარეობაშია, რაც გამოწვეულია სამუშაოების არადამაკმაყოფილებელი შეს-

რულებით, დაუმთავრებელი ობიექტების ექსპლოატაციაში გადაცემით, დაპროექტების სერიოზული ნაკლოვანებებით.

კოლხეთში ამოშრობილი მიწების ათვისება ხდება დაბალი ტემპით, დიდი დამორჩიშორებაა დაშრობის ძროსა და ათვისების ვადებს შორის. მაგალითად, გალის რაიონში 20 ათასი ჰა დაშრობილი ფართობიდან ათვისებულია 10 ათასი ჰა, ხოლო ჩაისა და ციტრუსების საბჭოთა მეურნეობების ტრესტზე ვადაცემული 31,7 ათასი ჰა დაშრობილი მიწიდან ათვისებულია მხოლოდ 14,3 ათასი ჰა, ე. ი. 50%-ზე ნაკლები. მიწების დაშრობისა და ათვისების ასეთი დამორჩიშორება იცნება მათი ცუდი მელიორაციული მდგომარეობით, ამასთან, ეს მშენებელი და ამთვისებელი ორგანიზაციების შეუთანხმებელი მუშაობის მედეგიცაა. ამ მხრივ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ სამუშაოთა ყველა სტადია — საპროექტო დავალებების მიცემიდან დაშრობილი მიწების ჩაბარებამდე — ასებითად საქართველოს სსრ მელიორაციისა და წყალთა ვეტერნობის სამინისტროს ხელშია თავმოყრილი, ხოლო დაშრობის სამუშაოთა შესრულებაში ჩაბმულია მრავალი სუბმოიგარადრე — ამავე სამინისტროს მექანიზაციის სპეციალიზებული ტრესტის სამშართველოები, მშენებარე ობიექტების დირექცია, მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობების რაიონული სამშართველოები და სხვა. ესენი ტრესტ „კოლხეთშენთან“ ხელშეკრულების საფუძველზე ასრულებენ სამუშაოებს, რომელთა ვიწრო უწყებრივი ინტერესები უარყოფით გავლენას ახდენენ შესრულებული სამუშაოს ხარისხსა და სტატუსაზე.

კოლხეთის დაშრობილი მიწების არადამატაყოფილებელი მელიორაციული მფლიბიანობა გამოწვეულია, აგრეთვე, დამშრობი ქსელის მოუვლელობით, რასაც სჭირდება სისტემატური გაწმენდა ლექისა და სარეველა მცენარებისაგან. ვაუწმინდავ სამელიორაციო ქსელში სამ-ოთხერ მცირდება წყლის დინების სიჩქარე, ე. ი. უონდება ზედმეტი წყლის მოცილება. ხელით შრომის პირობებში არხების წმენდა დაკავშირებულია სამუშაო დროისა და ფულის დიდ დანახარჯებთან, ამასთან, პრაქტიკულად ასეთი მუშაობის ხარისხი არადამატაყოფილებელია და მძის სრულყოფაც შეუძლებელია. კოლხეთის დაბლობის დაშრობის ერთ-ერთი ნაკლია სამელიორაციო სამუშაოების ტერიტორიული დაქავშულობა. ამდენად, კოლხეთის დაბლობის დაშრობისა და ათვისების სამუშაოების კოორდინაციის ეტაპობრივი შესრულებისა და სხვა ღონისძიებათა გატარების მიზნით, სასურველია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან შეიქმნას შესაბამისი სახელმწიფო კომიტეტი.

საქართველოს სსრ მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის სამინისტროს ხელმძღვანელი მუშაკების აზრით, მდინარეთაშორის მასივებზე ყველა ელემენტის გათვალისწინებით სამელიორაციო სისტემის მშენებლობის იდეა თითქოს წარმოადგენს ზოგიერთი არასპეციალისტის ზერგელედ გადაწყვეტილ არასწორ რეკომენდაციას. ფაქტიურად ამ საკითხზე დავა კოლხეთის დაშრობისა და ათვისების სქემის შედგენისთანავე დაიწყო. ამას წინათ, კოლხეთის მელიორაციის საქათხის ადგილობრივი შესწავლის, შესაბამისი დარგის მეცნიერთა და პრაქტიკოს მუშაკთა მოსაზრებების განზოგადების საფუძველზე მდინარეთაშორის მასივებზე ყველა ელემენტის გათვალისწინებით სამელიორაციო სისტემის მშენებლობის აუცილებლობა განსაზღვრა ქართველ მეცნიერთა დიდმა ფორუმმა — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საერთო კრების სამეცნიერო სესიაში, რომელმაც სპეციალურად განიხილა კოლხეთის

დაბლობის დაშრობისა და სოფლისმეურნეობრივი ათვისების საკითხები. ამასთან, სესიაშ მიზანშეწონილად მიიჩნია მელიორაციის მეორე ეტაპის — კულტურულ-ტექნიკურ ღონისძიებათა განხორციელების მეთოდების საფუძვლიანი გადასინჯვა.

საჭართველოს სსრ მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის სამინისტროს ტრესტ „კოლხეთშენის“ მიერ შესრულებული ბევრი სამუშაო უხარისხოა. პიდროშელიორაციული, აგრომელიორაციული და კულტურულ-ტექნიკური სამუშაოების მდარედ და არაკომპლექსურად განხორციელება უფრო მეტად გამოწვეულია დაშრობი ქსელის მშენებლობის არატულყოფილი დაპროექტებით.

ასეთია ის ნაკლოვანებანი რომელიც ახასიათებს კოლხეთის დაბლობის ამოშრობის სამუშაოებს. განვიხილოთ საკითხი თუ როგორია კოლხეთის ამოშრობილი ნაწილის ათვისების მდგომარეობა.

კოლხეთის დაბლობის 84,0 ჰა. პა დაშრობილი ფართობიდან ქალაქებს, მდინარეებს, რიყე-ქვიშნარს უჭირავს 10,2 ჰა, კოლმეურნეებსა და საბჭოთა მეურნეობების მუშავთა საკარმიდამო ნაკვეთებს — 6,4 ჰა, ნაეგბობებს — 1,3 ჰა და არასასოფლო-სამეურნეო დანიშნულებით გამოყენებულ სახმარ მიწებს — 11,4 ჰა. ე. ი. სოფლის მეურნეობის კულტურებისათვის გამოსაყენებლად ჩემბა 53,3 ჰა ანუ ამოშრობილი ტერიტორიის მხოლოდ 64,6 %. როგორც ვხედავთ, ამოშრობილი ტერიტორიიდან 29,2 ჰექტარი (35,4 %) არ არის გამოყენებული სოფლისმეურნეობრივი დანიშნულებით, რაც, საერთოდ, ამ მიწების არარაციონალურ გამოყენებაზე მიგვითოთებს. ამასთან, საგულისხმოა ის გარემოება, რომ სოფლისმეურნეობრივი დანიშნულების მიწები არაფექტურადა გამოყენებული. ამ დანიშნულებით გამოყენებული 53,3 ჰა-დან საძოვრებს, სათიბებს, ტყეებსა და ბუჩქნარს უკავია 22,6 ჰა, სახელმწიფო ტყესაცავ ზოლებს — 0,1 ჰა, მრავალწლიან ნარგავებს — 5,8 ჰა, ხოლო სახნავ მიწებს — 24,7 ჰა. როგორც ვხედავთ, მიწების დიდი ნაწილი დაკავებულია ბუჩქნარებითა და დაბალხარისხოვანი ბუნებრივი სათიბებით.

კოლხეთის დაბლობის ასეთ არასწორ გამოყენებას ისიც ემატება, რომ აქ ცალკეულ კოლმეურნეობებზე მიმაგრებულია მცირე ზომის ფართობები, ნაცვლად იმისა, რომ კურსი ავილოთ მსხვილი, კონცენტრირირებული მეურნეობების შექმნისაკენ. შვრილ მეურნეობებში ადგილი აქვს ნაკვეთების მეტისმეტ ვაფანტულობას და შათოვის დამახასიათებელია ე. წ. შვრილკონტურიანობა. შვრილ მეურნეობათა არსებობაზე მიღვითოთებს ის ფაქტი, რომ კოლხეთში სულ 179 მიწათმოსარგებლება; მათ შორის: 81 კოლმეურნეობა და 31 საბჭოთა მეურნეობა. ერთ კოლმეურნეობაზე საშუალოდ მოდის 613 ჰა მრავალწლიან: 335 ჰა — სახმარი მიწა, 171 ჰა — სახნავი და 46 ჰა — მრავალწლიანი ნარგავები.

კოლხეთის დაბლობზე მცირე ზომის ნაკვეთები აქვთ სხვადასხვა რაიონის კოლმეურნეობებს. შეგალითად, ოჩამჩირის რაიონის 6 კოლმეურნეობაზე მიმაგრებულია 5,7 ათასი ჰა მიწა, გალის 16 კოლმეურნეობაზე — 28,7 ათასი ჰა, ქობულეთის 1 კოლმეურნეობაზე — 1,1 ათასი ჰა, ზუგდიდის 14 კოლმეურნეობაზე — 21,6 ათასი ჰა, ხობის 9 კოლმეურნეობაზე — 9,2 ათასი ჰა, ცხაკაის 15 კოლმეურნეობაზე — 6,6 ათასი ჰა, აბაშის 9 კოლმეურნეობაზე — 11,6 ათასი ჰა, ლანჩხუთის 11 კოლმეურნეობაზე — 16,0 ათასი ჰა. თითოეულ კოლმეურნეობაში მიმაგრებული მიწის ფართობი მერყეობს (ჰექტარობით):

თხამჩირის რაიონში 760-დან — 2344-მდე, გალის 722-დან — 3004-მდე, ზუგდიდის 398-დან — 3468-მდე, ხობის 505-დან — 1292-მდე, ცხაკაისი 9-დან 1486-მდე, აბაშის 758-დან — 1333-მე, ლანჩხუთის 131-დან — 1375-მდე, მახარაძის 50-დან — 1390-მდე. უნდა აღინიშნოს, რომ კოლხეთის დაბლობის ბევრ მიწათმოსარგებლე კოლმეურნეობას მიწის ნაკვეთების მნიშვნელოვანი რაოდნობა აქვს ახლად ათვისებული ტერიტორიის გარეთ. ამით აიხსნება აღნიშნულ ზონაში ცხაკაის, ქობულეთის, მახარაძის, ლანჩხუთისა და სხვა რაიონების ფართობების სიმცირე.

სოფლის მეურნეობის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე კოლხეთის დაბლობზე ჯერაც შენარჩუნებულია მიწათმოწყვიბის არასწორი პრაქტიკა, ე. წ. შორიმიშვიანობა; კერძოდ ის, რომ კოლხეთის დაბლობის მიწათმოსარგებლენი არიან ამ დაბლობის გარეთ მდებარე (ჩოხატაურის, ლენტეხის და ცაგერისა) აღმინისტრაციული რაიონების კოლმეურნეობები, ხოლო მათზე კოლხეთის დაბლობში მიმაგრებულია 1596 ჰექტარი მიწა. ცხაკაისა, გალისა და აბაშის რაიონების მთის ზონის კოლმეურნეობებს მიწის ნაკვეთები მიმაგრებული აქვთ კოლხეთის დაბლობის ზონაში. თვითეულ კოლმეურნეობას აქვს 5, 10, 15, 20, 25 და 35 ჰექტარი მიწის ფართობი და ამ კოლმეურნეობამდე მათი დაშორება ხშირად 15—20, და ზოგჯერ, 30 კილომეტრსაც აღემატება. შორიმიშვიანობის პირობებში სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოებაზე იხარჯება დიდი შრომითი და მატერიალური საშუალებები, რთულდება მეურნეობრივი საქმიანობა და ძვირდება წარმოებული პროდუქციის თვითლირებულება. კოლხეთის დაბლობში მიწათმოსარგებლეა სხვადასხვა მიმართულების 31 საბჭოთა მეურნეობა (19—სუბტროპიკული, 8—მეცხოველეობისა, 1—გთერზეთებისა და 3—მებოსტნეობის მიმართულებისა), რომლებზეც მიმაგრებულია 41,5 ათასი ჰა მიწა ანუ დაბლობის მთელი ფართობის 18,8%. თითოეული საბჭოთა მეურნეობის მიწათმოსარგებლობა მეტყობს 196-დან — 3006 ჰა-მდე, ე. ი. ყოველი საბჭოთა მეურნეობის მიწათმოსარგებლობაში საშუალოდ 1329 ჰა მიწის ფართობია, აქედან: 792 ჰა სახმარი მიწა, 350 ჰა სახნავი და 217 ჰა მრავალწლიანი ნარგავები. კოლხეთის დაბლობზე, წარმოების კონცენტრაციის ასეთი დაბალი დონის პირობებში, მოჰყავთ რესპუბლიკაში განვითარებული თითქმის ყველა (როგორც ერთწლიანი ისე მრავალწლიანი) კულტურა (ერთწლიანებიდან: სიმინდი, სოია, ლობიო, კარტოფილი, ბოსტნეული, ეთერზეთები, თამბაქო, პირუტყვის საკვები და ა. შ.; მრავალწლიანებიდან: ჩა, ციტრუსები, დაფნა, ტუნგა, ხეხილი, ვენახი და სხვა). როგორც სათანადო მონაცემებიდან ჩანს, კოლხეთში ძლიერ დაბალია როგორც ერთწლიანი ისე მრავალწლიანი კულტურების საშუალო ჰექტარობრივი მოსავლიანობა, განსაკუთრებით ეს ითქმის სოიას, ლობიოს, კარტოფილისა და საკვები კულტურების მოსავლიანობაზე.

კოლხეთის დაბლობში მიწათმოსარგებლენი მრავალწლიანი კულტურები-დან მეტისმეტად დაბალ მოსავალს იღებენ. როგორც საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის XIII პლენუმზე აღინიშნა, კოლხეთის მიწების ათვისების შედეგად წელიწადში უნდა მივიღოთ 120 მილიონი მანეთის პროდუქცია. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამჟამად დაშრობილ ფართობზე, რაც შოთაშვილის დასაშრობი მიწის 40%-ს შეადგენს, სულ ცოტა 70—75 მილიონი მანეთის საერთო პროდუქციას უნდა ვღებულობდეთ. ფაქტიურად სოფლის მეურ-

ნეობის საერთო პროდუქციის მოცულობა აქ მხოლოდ 37,5 მლნ მანეთს შეადგენს. შელიკორიჩებული ფართობის თითოეული ჰექტარის უკუგება არ აღემატება 447 მანეთს მაშინ, როცა დამტკიცებული პროექტით გათვალისწინებულია 2500 მანეთის ლირებულების პროდუქციის მიღება². ყოველივე ამის მიზეზია ის რომ დღეისათვის კოლხეთში არ მოგვეპოვება დამთავრებული სამელიორაციო სისტემა.

აღნიშნულის გარდა მცენარეულის ამოძირვის დროს არ იცავენ რეკომენდებულ ტექნიკოლოგიას: უხარისხოდ სრულდება ნიადაგის პირველადი დამუშავება, ადგილი აქვს გადაბრუნებულ პლასტებს შორის მნიშვნელოვან უსწორმასწორობას და სხვა ხარვეზებს, რაც იშვევს ხნულში წყლის ჩადგომას, დაშრობილი მიწების ათვისების გაჭირულებას, საჭიროა კავალიერების აღება და არზისპირა ზოლების დადაბლება, არხთშორისი ფართობების ზედაპირის მოსწორება-მოშანდაებისა და არხში წყლის წრეტის გაძლიერების მიზნით; დაშრობილი მიწები ნაღელვარებით მეტად დაქუცმაცებულია, ხოლო წვრილკონტურიან მეურნეობაში შეუძლებელია თანამედროვე სოფლისმეურნეობრივი ტექნიკის რაციონალური გამოყენება; აგრეთვე არადამაქმაყოფილებელია სამელიორაციო სისტემის ექსპლოატაცია. ყოველივე ეს საფრთხეს უქმნის ჩაისა და სხვა მრავალწლიან კულტურებს, რომლის გაშენება ხდება მოუმზადებელ ფართობებზე. როგორც ეს ფატებით დასტურდება, კოლხეთის დაშრობილ მიწებზე არაა გარანტირებული ინტენსიური მიწათმოქმედება და მეურნეობათა საქმიანობა უპირატესად ბუნებრივ პირობებზეა დამოკიდებული.

მეუხედავად ამისა, უკანასკნელ წლებში, კოლხეთის დაბლობზე მიწების დაშრობისა და რიგი სპეციალიზებული საბჭოთა მეურნეობების შექმნასთან დაკავშირებით, გაიზარდა ჩაისა და დაფნის პლანტაციების, ხეხილის ბალებისა და სხვა მრავალწლიანი ნარგავების ფართობი და ყველა კატეგორიის მეურნეობაში შეადგინა 16479 ჰა ანუ მიწების მთელი ფართობის 7,4%; აქედან: კოლმეურნეობებზე მოდის — 7498 ჰა, საბჭოთა მეურნეობებზე — 6187 ჰა და საკარმილო ნაკვეთებზე — 2799 ჰა. მრავალწლიანი ნარგავებიდან მთავარი ადგილი უკირავს ჩაის კულტურას 51,2%, ხეხილს 19,8%, დაფნას 4,6%, ვენახს 2,3%, ციტრუსებს 16%, ტუნგოს 0,8% და სხვ.

კოლხეთის დაბლობზე გაადგილებული საბჭოთა მეურნეობები და კოლმეურნეობები, მიუხედავად არახელსაყრელი ბუნებრივ-ეკონომიკური პირობებისა, ცდილობენ რაც შეიძლება მრავალდარგოვანი გახადონ რეგიონის ეკონომიკა და გაადიდონ კულტურების საერთო რაოდენობა. ისინი არა თუ იბრძვიან უნივერსალიზმის — დაძლევისათვის, არამედ ქმნიან მრავალდარგოვან მეურნეობებს. ახლად შექმნილ მეურნეობებში წარმოების სპეციალიზაცია არსებითი წაკლოვანებებით ხასიათდება. სპეციალიზაციის დონე და ხარისხი დაბალია, ხოლო ძირითად დარგებთან დამატებითი და დამხმარე დარგების რაციონალურად შეთანაწყობა არსებითად მოუწესრიგებელია. მაგალითად, 1965 წელს კოლხეთის დაბლობზე შეიქმნა საბჭოთა მეურნეობა „კოლხეთი“, რომელსაც გამოეყო 1860 ჰექტარი მიწა. ამ საბჭოთა მეურნეობის ორგანიზაციულ-მეურნეობრივი მოწყობის პროექტის შედგენა სოფლის მეურნეობის სამინისტრომ დავალა საპროექტო ინსტიტუტს — „საქსოფლმშენსახლო-

² გა. „კომუნისტი“, 1975 წლის 13 სექტემბერი, № 215 (1631).

კროექტის „შეღენაში მონაწილეობდნენ სხვა ინსტიტუტებიცა და ორ-განიზაციებიც. საპჭოთა მეურნეობა „კოლხეთის“ საორგანიზაციო მოწყობის გეგმით გათვალისწინებულია ჩაის (607 ჰა), ღაფნის (97 ჰა), ხეხილის (104,5 ჰა — ვაშლის, მსხლის, ატმის, ბლისა და თხილის), ციტრუსების (48,0 ჰა — მანდარინი, ლიმონი, ფორთონალი), ვენახის (23,8 ჰა), ბამბუკის (34,0 ჰა), ტუნგოს (45,0 ჰა) გაშენება; ე. ი. მრავალწლიანი ნარგავები 940 ჰა ფართობზე ვაშლნდება, რაც საბჭოთა მეურნეობის მთლიანი ტერიტორიის 50%-ზე მეტს შეალევს. ამასთან, საბჭოთა მეურნეობის ტერიტორიის ათვისების გეგმაში 118 ჰა-მდე, მიწის ფართობია გამოყოფილი საკვები კულტურებისათვის (იგულისხმება, რომ აქ იქნება მეცხოველეობაც), 14 ჰექტარი გამოიყენება თითქმის ყველა სახის ბოსტნეულის წარმოებისათვის; ე. ი. ფაქტიურად შექმნილია „უნივერსალური“ მეურნეობა, აბსოლუტურად ყველა დარგითა და კულტურით, მაგრამ ამ ზონის კოლმეურნეობებიდან მხოლოდ ის განსხვავდაა, რომ აქ დარგებისა და კულტურების მასშტაბებია გაზრდილი. საპჭოთა მეურნეობა „კოლხეთის“ ორგანიზაციულ-მეურნეობრივი მოწყობის პროექტი კოლხეთის დაბლობის ბუნებრივ-ეკონომიკური პირობების ტიპიურ სოფლისმეურნეობრივ საწარმოდაც კი მიაჩინათ.

აგრეთვე არასწორად მიგვანია ამ მეურნეობაში 263 ჰა მდგრადი გამოყოფა საბჭოთა მეურნეობის მუშავთა საკარმილო ნაკვეთებისათვის. პროექტით აქ გათვალისწინებულია 135 ოჯახის გამოსახლება, მათს ადგილზე კი აშენდება საბჭოთა მეურნეობის აღმინისტრაციული შენობა, 200 აღვილაანი კლუბი, კინოსკოპირად, საშუალო ზოგადსაჯარმანათლივო სკოლა თა სხვ.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ დაპროექტების დროს არცერთ ინსტიტუტისა და ორგანიზაციის არ გაუთვალისწინებია მდინარის კალაპოტის გასწრებივ დაბა-თა შორის არსებული და სხვა გამოუყენებელი მიწების ათვისება, რასაც ამ მცურნეობაში 279 ჰექტარი უჭირავს. არაა გათვალისწინებული მდინარის გა-დასვლის შედეგად დარჩენილი ნაკვალევის მოზიდვით მოშანდაკება და სხვა. გაკვირვებას იწვევს აგრეთვე ისიც, რომ პლანტაციებში შემავალი გზების სიგრძემ, ამ პროექტით, 77 კმ უნდა შეადგინოს, რაც საბჭოთა მეურნეობის ტერიტორიის 75 ჰა-ს დაიკავებს. კოლექტში გაადგილებული მეურნეობის დე-ტალური ფარიკვლევა, მათი აგრო-ტექნიკური დახმასიათება და ბონიტირება გადაუუძებელ ამოცასს წარმოადგენს. სამწუხაროდ დღეისათვის თითქმის არც ერთ მეურნეობას არა აქვს ასეთი მასალიზ.

საჭიროა მეცნიერულ საფუძველზე შემუშავდეს კოლხეთის დაბლობზე სხვადასხვა მიმართულების საბჭოთა მეტრონობების ორგანიზაციოლ-მატრნი-

ობრივი მოწყობის გეგმები. ამ საქმეს კი სათანადო პარტიული და სახელმწიფო ფონდივი ორგანოები უნდა ჩაუდგნენ სათავეში. გაბატონებული მოითხოვს, აგრძელებელი, თვით კოლხეთის დაბლობის მიწების გამოყენების პერსპექტიული გეგმაც. შეიძლება ითქვას, რომ სადღეისთვის არ არსებობს კოლხეთის ათვისების გენერალური გეგმა — საბოლოოდ მოწონებული და დამტკიცებული ზემდგომი საკანონმდებლო და საბირექტივო ორგანოების მიერ. საჭიროა შედგეს კოლხეთის დაბლობის ათვისების ერთანი კომპლექსური სქემა, სადაც საკურორტო მშენებლობასთან ერთად გაითვალისწინება მისი ათვისების ღონისძიებები³.

კოლხეთის დაბლობის სოფლისმეურნეობრივი ათვისების პირველი (შედარებით სრულყოფილი) პროექტი შედგა 1960 წელს, ხოლო მეორე — 1964 წელს. მომდევნო წლებში ამ პროექტებში დაუსრულებელი შესწორებები და ცელილებები შეჰქონდათ. საგულისხმოა, რომ კოლხეთის ათვისების პროექტები, სხვადასხვა დროს, ინსტიტუტის ერთი განყოფილების და ცალკეული პირების მიერაც ყოფილა შედგენილი. ამჟამად არსებობს კოლხეთის ათვისების პროექტის სხვადასხვა გარიანტი.

კოლხეთის დაბლობის სოფლისმეურნეობრივი ათვისების პროექტით, რომელიც შედგა 1960 წელს, მთელი დაბლობის დაშრობის შემდეგ, 223 ათასი ჰა-ჟარ დასამუშავებლად (საკარმიდამო ნაკვეთების გამოკლებით) გათვალისწინებული იყო 145 ათასი ჰა. 1964 წლის პროექტით კი დასამუშავებლად გათვალისწინებული ფართობი 131,2 ათას ჰა-მდე შეამცირეს, ხოლო გეგმის უკანასკნელ ვარიანტში გამოსავალ ფართობად (ნეტო) 100,5 ათასი ჰა გაითვალისწინება. თუ ასე გაგრძელდა, საერთოდ აღარ დააგეგმება გამოსაყენებელი მიწის ფართობი.

სამწუხაოდ, კოლხეთის დაბლობის მიწების გამოყენების ეს პროექტები არ შეესაბამებოდნენ აქაურ ბუნებრივ პირობებს და სათანადო ვერ ითვალისწინებოდნენ დაბლობის სახალხომეურნეობრივ დანიშნულებას. მაგალითად, კოლხეთის დაბლობის სოფლისმეურნეობრივი ათვისების პროექტით, რომელიც „საქსახუალპროექტმა“ შეიმუშავა 1969 წელს გათვალისწინებულია დამუშავდეს 121,0 ათასი ჰა მიწა, სადაც მრავალწლიანი ნარგავები დაიკავებენ 64 ათას ჰა-ს და ერთწლიანი კულტურები — 57,0 ათას ჰა-ს, ჩაის პლანტაციას დაუთმობა 33 ათასი ჰა, ციტრუსოვანთა ნარგავებს — 2,7 ათასი ჰა, დაფნის პლანტაციას — 3 ათასი ჰა, ბამბუკის პლანტაციას — 8 ათასი ჰა, ტუნგოს — 5 ათასი ჰა, ხეხილს — 11,3 ათასი ჰა, მებოსტნეობას — 8 ათასი ჰა და მეცვავილეობას — 1 ათასი ჰა⁴.

აღნიშნული პროექტის მიწებედავად კოლხეთის დაბლობის საბჭოთა მეურნეობებში მიწათსარგებელთა სურვილის მიხედვით შენდება ჩაი, ციტრუსი, პამბუკი, ტუნგო, კეთილშობილი დაფნა, ახალზელანდიური სელი, ფეიზია, ხურმა, ლელვა, თხილი, ეთერზეთვანი კულტურები, სამხრეთის ხეხილი; ბოსტნეული, ყვავილები, საკვები და სხვა კულტურები.

³ 3. ვ. ჭიბუტი. დაშრობილი და ათვისებული კოლხეთის დაბლობის სოფლის მეურნეობის დარგობრივი სტრუქტურა. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საერთო კრების სამეცნიერო სკოლა“, მოსხენებათა თეზისები, გვ. 11.

⁴ О мероприятиях по осушению и освоению земель Колхедской низменности Грузинской ССР, Тб., 1969, стр. 10; в. ვარეთვე, საქართველოს სსრ სოფლის მეურნეობის სამინისტროს არქივი, № 30.

სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციისა და კომპლექსური განვითარების საკითხების სწორად გადაჭრას თანამედროვე პირობებში უზრუნველყოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, ამიტომ ყოვლად დაუშვებელია ესოდენ დიდ სახალხომეურნეობრივი მნიშვნელობის საქმის — კოლხეთის დაბლობის ათვისების — გადაწყვეტა მიწათსარებელთა სურვილისამებრ. კოლხეთის დაბლობის სოფლის მეურნეობის გააღგილებისა და სპეციალიზაციის საკითხი სათანადო მეცნიერულ დასაბუთებას საჭიროებს.

ხშირად ივიწყებენ, რომ ციტრუსები სუბტროპიკულ ხეზოლოვან მცენარეთაგან, ყველაზე სითბოს მოყვარულია როგორც სავეგეტაციო, ისე ზამთრის პერიოდში. საქართველოში კუტივირებული ციტრუსები ძირითადად — 8°, 9°—11° მთლიანად იღუპებიან. როგორც კოლხეთის ზონაში გააღგილებული კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების პრაქტიკული გამოცდილება ამტკიცებს აქ ციტრუსოვანი კულტურების გაშენება ყველგან ხელსაყრელი არ არის. როგორც ცნობილია, 1949 წლამდე ამ ზონაში ციტრუსების დიდი ფართობები გაშენებს ლანჩხუთის, მახარაძის, აბაშის, ცხაკაიას, ხობის, ზუგდიდის, ქობულეთის, გალისა და ოჩამჩირის რაიონების კოლმეურნეობებმა და საბჭოთა მეურნეობებმა. მაგრამ ეს პლანტაციები 1949 წლის მკაცრი ზამთრის დროს ერთიანად მოისპო. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ „კვლავწარმოების ექონომიკური პროცესი, როგორიც უნდა იყოს მისი სპეციფიკურად საზოგადოებრივი ხასიათი, ამ დარგში (მიწათმოქმედებაში) ყოველთვის გადაეხლართება კვლავწარმოების ბუნებრივ პროცესს“⁵.

ამდენად, კოლხეთის დაბლობის ყველა საბჭოთა მეურნეობაში და კოლმეურნეობაში სუბტროპიკული კულტურების გაშენება ყოველგვარ გონიერებას მოულებულია. პრაქტიკამ დაადასტურა, რომ ციტრუსები ყველგან არ ხარობს, ამასთან მკვეთრად განსხვავებულია მისი მოსავლიანობა და ხარისხი.

კოლხეთის ათვისების პროექტი 33 ათასი ჰექტარი ჩაის პლანტაციის გაშენებას ითვალისწინებს. როგორც ამას ფაქტები მოწმობენ, ჩაის კულტურის გაფართოება კოლხეთში წარმატებით არ მიმდინარეობს. უმეტეს შემთხვევაში გათვალისწინებული არ არის დაბლობის სპეციფიკა, მისი მძიმე ნიადაგური პირობები, რასაც არასახარბიერლ შედეგები მოჰყვა. მიწების ნაჩარევემა, ათვისებამ, ნიადაგის გაკულტურების ღონისძიებათა უგულებელყოფამ, მელიორაციული ფონის მოწყობისა და მატზე პლანტაციების მოვლის წესების დარღვევამ, მთელ რიგ მეურნეობებში ჩაის პლანტაციების არადამაკმაყოფილებელი განვითარება გამოიწვია.

კოლხეთის დაბლობზე ჩაის პლანტაციების არადამაკმაყოფილებელი განვითარების ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად უნდა ჩაითვალოს მათი არასწორი გააღვილება. როგორც ცნობილია, კოლხეთის დაბლობის ნიადაგური საფარი მრავალფეროვანია და ჩაის კულტურისათვის ვარგისა მხოლოდ გარკვეული სახეს სხვაობანი. კოლხეთის დაბლობში ჩაისათვის განკუთვნილი ნიადაგების დიდი ნაწილი მძიმე მექანიკური შედგენილობით და უსტრრუქტურობით ხასიათდება. გაჭირებული დიდი უნარის გამო, მაღალი ტენიანობის პირობებში მათ არა აქვთ სტრუქტურის თითქმის არავითარი ელემენტი. ჩაის გაშენება ნავარაუდევია სერ ადგილებში, საღაც 20—30 სანტიმეტრის ჭვემოთ მდებარე ნიადაგის პორიზონტები ფესვებისათვის თითქმის შეუღწევადია. ამიტომ აუცილებელია

⁵ კ. მარქსი. კაპიტალი, ტ. II, ობ., 1957, გვ. 450—451.

ნიადაგების სტრუქტურული გამოკვლევა და ჩაის კულტურისათვის ვარგისი მცწების ზუსტი დადგენა.

ამჟამად ჩაის პლანტაციები უნდა გავაშენოთ მხოლოდ უკეთესი სტრუქტურის მქონე — მსუბუქ ნიადაგებზე, ხოლო მძიმე, უსტრუქტურო ნიადაგებზე გაშენებისაგან დროებით თავი უნდა შევიკავოთ. მით უმეტეს, როცა კოლხეთის დაბლობის ჭარბტენიანი ნიადაგებისათვის ჯერაც არ გავგაჩნია ჩაის კულტურის წარმოების სრულყოფილი და დასაბუთებული ტექნილოგია. როგორც ეს კოლხეთის ათვისების გეგმილან ჩანს, დამშრალი ფართობების ათვისებისას ძირითადი აქცენტი, როგორც წესი, მხოლოდ ჩაიზეა გადატანილი მაშინ, როცა ძვირფას სუბტრობიკულ კულტურებს, რომლებიც საკმარისე პერსპექტიულნი არიან კოლხეთში, ნაკლები ყურადღება ექცევა. ხშირად ჩაის პლანტაციებს აშენებენ მისთვის ნაკლებად ვარგის ნიადაგებზე, რაც მცენარეთა დაკნინებით ან სრული დაბუპვით მთავრდება. სათანადო ფაქტებით დამოტვებულია, რომ კოლხეთის დამშრობილ მიწებზე გაშენებული ჩაის პლანტაციები ცუდად ვითარდებიან. პლანტაციების 30% ჩამოწერილია, ხოლო საგრძნობი ნაწილი მეჩხერი და ძალი დაკნინებულია; მათი საექსპლოტაციო ათვისება კიდევ რამდენიმე წლით დაყოვნდება.

კოლხეთის ზონაში შეიძლება მიზანშეწონილად ჩაითვალოს მხოლოდ მოსაზღვრე რაიონების ჩაის პლანტაციების გამასივება, განსაკუთრებით ხობიერნებურის, ენგური-დალიძებისა და სუფსა-ნატანების მასივებზე. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ საჭიროა კოლხეთის დაბლობის დამშრობილ მიწებზე ჩაის ახალი პლანტაციების გაშენების რიგი საკითხების გადაწყვეტა. შეიძლება ითვევას, რომ აფ (33 ათას ჰექტარ ფართობზე) არ არსებობს ჩაის ნორმალური ზრდა-განვითარების საჭირო პირობები. კოლხეთის დაბლობის მიწები ცუდი სტრუქტურულობისაა. მათვის დამახსიათებელია ღრმა პორიზონტების ძლიერი გამკვრივება და მელქვილების მიშვენელოვანი დაგროვება, რაც ჩაის გაშენებისათვის არ არის ხელსაყრელი.

პრაქტიკამ დაადასტურა, რომ კოლხეთში (ზუგდიდის, ხობის, გალისა და ცხაკაის რაიონებში), ნიადაგების ჭარბი ტენიანობის გამო, ჩაის ბუჩქი ძლიერ დაკნინებულია, ცუდად ვითარდება და ილუპება კიდეც. უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ თანამედროვე კოლხეთში ამოშრობილ მიწებზე (სინესტრისა და ხშირი ნალექების გამო) თითქმის შეუძლებელია დატბორვის თავიდან აცილება, განსაკუთრებით — შემოდგომაზე, ზამთარში და აღრმა გაზაფხულზე, ე. ა. მაშინ, როცა ძირითადად წყდება უხვი მოსავლის მიღების ბედი.

კოლხეთის დაბლობის ყველა დამშრობილ მიწაზე ჩაის პლანტაციების გაშენებისათვის აუცილებელია პროფილირებული ზოლების მოწყობა, რამდენადაც ჩაის ბუჩქებს უხვი მოსავლის მიღებისათვის ესაჭიროება დიდი სისქის, ნოვიერი, დრენირებული და ღრმად დამუშავებული ნიადაგი. გარკვეული ღროის განმავლობაში თითქმის ყველგან კოლხეთში საჭიროა აღრინდელი ადგილობრივი კულტურების თესვა და ამ ნიადაგების თანდათანობითი გაკულტურება. მიღენად, კოლხეთში ჩაის პლანტაციების ასე მასიურად გაშენების საკითხი მხოლოდ დაბლობის სრული ათვისების შემდეგ შეიძლება გადაწყდეს: ხოლო ასე ხელის ერთი მოსმით, თანაც ასეთ დიდ მასივზე ჩაის გაშენების რეკომენდაცია, როგორც ამას პროექტი ითვალისწინებს, არ მიგვაჩნია გამართლებულად.

კოლხეთში მრავალწლიანი კულტურების გაშენება აჩქარებით, სათანადო მომზადების — აგრძელიორაციული ღონისძიებებისა და ნიადაგების კულტურების — გარეშე ხდება. მრავალწლიანი კულტურების გაშენებისას ანგარიში არ ეწევა სათანადო პირობების არსებობას. უნდა ითქვას, რომ დაშრობილ მიწებზე ხელალებით, მიკროზონის პირობათა გათვალისწინების გარეშე ხდებოდა ციტრუსების, ჩაისა და სხვა მრავალწლიანი ნარგავების გაშენება, რას გამოც დღეს ეს დარგები მეტად მძიმე პირობებშია ჩაყენებული.

კოლხეთის დაბლობის სოფლის მეურნეობის განვითარების, გაადგილებისა და სპეციალიზაციის პერსპექტივების განსაზღვრისას აუცილებელია სათანადოდ გავითვალისწინოთ მისი ბუნებრივი პირობები და ამ პოზიციებიდან შევაფასოთ იქ სოფლის მეურნეობის კულტურების მოვლა-მოყვანის მიზანშეწონილობა.

სწორად არ ნივარნია, აკრეთვე, კოლხეთის დაბლობის დაშრობილ მიწებზე დაახლოებით 12 ათას ჰექტარზე ხილისა და, განსაუთრებით, 8 ათას ჰექტარზე თხილის გაშენების გათვალისწინება. თხილი რომ ძვირფასი კულტურაა ამის შესახებ ორი აზრი არ არსებობს, მაგრამ მის კოლხეთში გაშენებას, ვერაფერი ამართლებს. თხილის მოვლა-მოყვანისათვის მექანიზაციის გამოყენება თანამედროვე ეტაპზე არსად არ არის ნავარაუდევი და ამიტომ გაკვირვებას იწვევს მისი ამ ვაკე ადგილას გაშენების რეკომენდაცია მაშინ, როცა თხილის გასაშენებლად ჩვენში უამრავი ფართობები მოიპოვება, როგორც სუბტროპიკული ისე არასუბტროპიკული ზონების მთავრიანი რელიეფის პირობებში: იმადება კითხვა: მაინცა და მაინც საკუთრივ კოლხეთის დაბლობზე რატომ უნდა გავაშენოთ ხილი ან თხილი? საჭართველოში ჯერ კიდევ 3 ხომ არ სეგობს ამ კულტურებისათვის ხელსაყრელი აუთვისებელი მიწის ფართობი და მიწის ფართობი იქნება? — უკიდურეს შემთხვევაში, კოლხეთის დაბლობზე ამ კულტურების გაშენება მაშინ იქნება საჭირო, როცა რესპუბლიკაში მთლიანად ავითვისებთ უფრო ხელსაყრელ მიწებს.

კოლხეთის დაბლობზე სოფლისმეურნეობრივი წარმოების გადაადგილება და სპეციალიზაცია იმ შემთხვევაში იქნება რაციონალური და სწორი, თუ უზრუნველყოფილი იქნება მინიმალური დანახარჯებით მაქსიმალური ეკონომიკური ეფექტის მიღება, სახელმწიფოსათვის საჭირო სოფლის მეურნეობის პროდუქციის დიდი რაოდენობით მიწოდება. კოლხეთის ასეთ ექსპერიმენტულ მეურნეობად გადაქცევა, საზოგადოებრივი თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, ხელსაყრელი არ არის. არა მარტო კოლხეთის მიხედვით, არამედ საერთოდ რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის შემდგომი განვითარების საკითხთან დაკავშირებით, უნდა გავითვალისწინოთ ერთი მეტად საგულისხმო გარემოება:

უნდა შევეცადოთ, რომ მრავალწლიანი ნარგავები საერთოდ გავაშენოთ მთავრიან დასერიალ რელიეფზე და არა ვაკე ადგილებში. ქართველი ხალხის ისტორიული გამოცდილებით დადასტურებულია, რომ მრავალწლიანი კულტურები, ერთწლიანებთან შედარებით, თავიანთი ბიოლოგიური თვისებების გაშორებით გადაიღება. მთის პირობებს, ფერასებს, დაქანებულ ადგილებზე, ნიადაგის ჩამორეცხვისა და ტექნიკის გამოყენების სირთულის გამო, ხელსაყრელი არ არის ერთწლიანი, განსაუთრებით სათოხნი კულტურების გადაადგილება. მრავალწლიანი კულტურებით (ხეხილი) ხერხდება ნია-

მსხვილი აგრარულ-მრეწველური ცენტრის შექმნა იმითაც არის გამართლებული, რომ ამ დაბლობის ყველა ტერიტორია არ გამოდგება დასახლებისათვის მისი ბუნებრივ-კლიმატური თავისებურების გამო, მეორეც, ასეთი დასახლების მოწყობა შექმნის პირობებს კოლხეთის ტერიტორიის ნაციონალური და ეფექტური გამოყენებისათვის.

დაბეჭითებით შეიძლება ითქვას, რომ კოლხეთის ათვისების პროექტი სწორად არ გადაწყვეტილა. ზუსტი არ არის კოლხეთის დაბლობის ნიადაგურ-კლიმატური დარაიონებისა და სუბტროპიკული კულტურების ეკოლოგიური გამოცვის შედეგები. ამიტომ პროექტი გადასინჯვას მოითხოვს. კოლხეთის რთული მელორაციული ვითარება მისი ყოველმხრივი ათვისების მიმართულებით სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის შემდგომ გაფართოებას საჭიროებს.

კოლხეთის დაბლობის სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციისა და კომპლექსური განვითარების საკითხების გადაწყვეტილისას, უწინარეს გასათვალისწინებელია სახალხომეურნეობრივი ინტერესები. კოლხეთში უნდა მოეწყოს სოფლის მეურნეობის იმ პროდუქციის წარმოება, რომლისთვისაც აქ საუკეთესო პირობებია და რითაც მიღწეული იქნება დანახარჯების რაც შეიძლება მეტი ეკონომია. ეს უზრუნველყოფს მიწის ყველაზე ეფექტურ გამოყენებას.

როგორც დავინახეთ, ათვისების პროექტით, კოლხეთის დაბლობზე დარგებისა და კულტურების გააღვილებისა და სპეციალიზაციის განსაზღვრისას, ძირითად გათვალისწინებულია სუბტროპიკული მემცენარეობის (ჩაის, ცატ-რუსების, ხილის, ტუნგის, ბაბუკისა და სხვ.) განვითარება. პროექტში სუბტროპიკული მეურნეობების განვითარების პარალელურად სათანადო ყურადღება არ ექცევა მეცხველეობის აღმავლობის დიდ შესაძლებლობებს. ჩვენი აზრით, კოლხეთში აგრეთვე უნდა შეიქმნეს მარცვლეულის რამდენიმე მსხვილი მეურნეობა, ხოლო მათს ბაზაზე მოეწყოს მეფრინველეობისა და მეცხოველეობის პროდუქტების წარმოების სპეციალიზებული აგრარულ-მრეწველური გაერთიანებანი. მარცვლეულის მწარმოებელ მეურნეობებთან უნდა მოეწყოს სპეციალიზებული მრეწველური ტიპის საწარმოები, სადაც მოსავლის აღების შემდეგ მოხდება მარცვლეულისა და საკვები კულტურების გადამუშავება (გაშრობა, დანახარისხება და ა. შ.), რათა დამზადდეს ცილებისა და ვიტამინების შემცველი კონცენტრატებისა და სხვა მიკროელემენტებით მდიდარი საკვები.

მეფრინველეობის მსხვილ ფაბრიკებს ფრინველის მოშენებასა და გამოზრდასთან ერთად ფრინველის დამუშავებისა და გაციებისათვის უნდა ჰქონდეს სასაქლაო საამქროები და მაცივრები. უნდა მოეწყოს კვერცხის დახარისხება, შეფუთვა და ა. შ. ხორცისა და რძის მწარმოებელ მეურნეობებთან უნდა შეიქმნას რძის გასუფთავების, გაციების, პასტერიზაციის, ბოთლებში ჩასხის, ქაღალდის პარკებში შეფუთვის და მაღაზიებში გაგზავნის სათანადო პირობები. აღნიშნული ტიპის აგრარულ-მრეწველური გაერთიანების შექმნის მთავარი მიზანია თითოეული დარგის კომპლექსური განვითარება, წარმოების ეფექტურობის ამაღლება.

საჭიროა მარცვლეულისა და მეცხოველეობის პროდუქტების წარმოებას კონკრეტურება, უნდა შეიქმნას მსხვილი აგრარულ-მრეწველური გაერთიანებანი, მაგალითად, რამდენიმე მეფრინველეობის ფაბრიკის გაერთიანების ბაზაზე, სადაც მოხდება სპეციალიზება ბროილერული სისტემით კვერცხის და

ხორცის წარმოებაზე, მოზარდებულის გამოკვებაზე, აგრეთვე მათთან კოოპერირებული უნდა იყოს კომბინირებული საკვების ქარხნები (საამქროები), ამა თუ იმ სახეობის პროდუქციის გადამშუშავებელი საწარმოები, რომლებიც აუცილებელია ძირითადი წარმოების ეფექტურად წარმართვისათვის.

გაერთიანებების შექმნა უნდა მოხდეს ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით. არ შეიძლება ყველა გაერთიანების ერთიანი ფორმით შექმნა. მაგრამ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში გათვალისწინებულ უნდა იქნეს გაერთიანების ძირითადი ამოცანა, კერძოდ, გაერთიანებას უნდა ჰქონდეს მეურნეობრივი მართვის მეტად რაციონალური ფორმა და მასში შემავალ საწარმოებს შორის უნდა არსებობდეს მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობა; განისაზღვროს და გამოვლინდეს გადამშუშავებელი საწარმოების ოპტიმალური მოცულობა და მათი სწორი ტერიტორიული გაადგილება და სხვ.

საჭიროა აგრარულ-მრეწველურ გაერთიანებათა საქმიანობის სამამულო და საზოგადო გამოცდილების შესწავლა და კოლხეთის სოფლის მეურნეობაში აგრარულ სამრეწველო კომპლექსებისა და გაერთიანებების განვითარების მრავალმხრივი შესაძლებლობების გამოყენება.

კოლხეთის მიწების დაშრობისა და ათვისების დარგში არსებულ ნაკლოვანებათა აღმოფხვრისათვის ქმედითი ღონისძიებების განხორციელება და კოლხეთის პრობლემის კომპლექსურად, მეცნიერულ დონეზე გადაწყვეტა რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის განვითარების მნიშვნელოვანი საკითხია.

Н. И. МЕЛИКИШВИЛИ, Р. Л. МИТАИШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ПАРАМЕТРОВ В СТРУКТУРНЫХ УРАВНЕНИЯХ РЕГРЕССИИ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ АВТОМОБИЛЬНЫХ ПЕРЕВОЗОК ПАССАЖИРОВ В ГРУЗИНСКОЙ ССР

Современный этап экономического строительства республики характеризуется значительным развитием производственных сил, использованием ускоренными темпами достижений научно-технического прогресса и, что самое главное, существенным изменением требований к качеству управления на любом уровне.

Непрерывно увеличивается численность населения республики, и особенно ее городов, повышается уровень жизни народа. Все это, естественно, отражается на подвижности населения, изменяет не только ее абсолютную величину, но и спрос на различные виды транспорта. Поэтому выявление наметившихся изменений соотношений между различными видами перевозок очень важно для определения путей их развития. Нахождения этих соотношений чрезвычайно затруднено и некоторые авторы¹ объясняют это следующим:

растущим объемом информации, которую необходимо переработать для принятия управленческого решения;

большой неопределенностью выбора оптимальной стратегии достижения целей в условиях непрерывно меняющихся среды и объекта управления;

требованием оперативности и синхронности процесса принятия управленческих решений и процессов, протекающих в объекте управления.

В настоящее время эти трудности преодолеваются с помощью использования в теории и практике управления народным хозяйством экономико-математических методов и ЭВМ. Это позволяет вырабатывать в приемлемые сроки альтернативные решения и «наглядно» имитировать будущее. Вместе с тем их применение ставит новые задачи и проблемы. Так, например, надежность и наличие нужной информации, адекватность теоретически найденных взаимосвязей исследуемым процессам, разрешимость поставленных задач с точки зрения возможности реализации и нахождения оптимальных или серий решений, с перед заданной точностью, близких к ним и пр.

На автомобильном транспорте экономико-математические методы, ЭВМ и особенно методы математического программирования стали применять сравнительно давно, но методы научного прогнозирования еще не нашли должного отражения, хотя в некоторых работах² рассматриваются тенденции развития транспорта, специфические особенности, методы и приемы, роль и место прогнозирования в перспективном планировании. Однако в них не нашли отражения некоторые

¹ В. А. Лисичкин. Отраслевое научно-техническое прогнозирование, Изд. «Экономика», М., 1971, стр. 3.

² Прогнозирование и транспорт, «Знание», М., 1973; а также А. А. Митишвили. Методические вопросы прогнозирования развития транспорта (в кн.: «Прогнозирование развития транспорта», М., ИКТП при Госплане ССР).

встречающиеся при этом сложности, преодоление которых существующими методами прогнозирования иногда невозможно. Поэтому в работе, используя методы прогнозирования, показываются некоторые сложности и пути их преодоления в частных случаях.

Для обоснования тенденций развития транспорта, и конкретно — пассажирского, использование этих методов представляется наиболее актуальным и это тем более оправдано, т. к. многие его технико-экономические показатели невозможно определить балансовым методом из-за их вероятностной природы. К таким показателям можно отнести подвижность населения, среднюю длину поездки одного пассажира и многие другие. Поэтому не случайно объектом исследования настоящей работы являются вопросы оценки параметров в структурных уравнениях регрессии с целью определения тенденций развития междугородных перевозок автотранспортом общего пользования, городские и пригородные перевозки в республике.

Междугородные перевозки в основном осуществляются железнодорожным, автомобильным и воздушным транспортом. Перевозка пассажиров, имеется в виду отправление на железнодорожном транспорте, стабилизировалась и колеблется около некоторого среднего значения, а на автомобильном и воздушном транспорте наблюдается рост объема перевозок.

Исходя из того, что на железнодорожном транспорте внутри республики не наблюдается рост перевозок, а воздушный транспорт не является его конкурентом, т. к. имеет свою сферу применения (средняя длина поездки одного пассажира в несколько раз превышает аналогичный показатель на автотранспорте), наметившиеся тенденции развития междугородных перевозок пассажиров на автотранспорте представляется возможным рассматривать изолированно от других видов перевозок, осуществляемых железнодорожным и воздушным транспортом, и использовать их как базу для прогнозирования.

О внутригородских перевозках пассажиров этого сказать нельзя. Уличный транспорт общего пользования перевозит пассажиров примерно на одинаковые расстояния и поэтому их необходимо рассматривать вместе. Наряду с этим в статье исследуются два вопроса: попытка получения состоятельных оценок параметров регрессии, для чего предлагается соответствующая методика расчетов, и методическое обоснование развития автомобильных перевозок пассажиров.

Одним из сложных вопросов при построении уравнений регрессии является получение состоятельных оценок параметров. Это вызвано, во-первых, наличием мультиколлинеарности, во-вторых, наличием автокорреляции в исходных данных и, в-третьих, сложностью построения идентифицированной системы уравнений.

Мультиколлинеарность вызвана линейной зависимостью независимых переменных. Она обнаруживается при множественной регрессии и параметр переменной, сильно изменивший свою первоначальную величину (по сравнению с простой регрессией), считается вредным и в дальнейшем не рассматривается.

Автокорреляцию объясняют неправильной спецификацией, не лучшим приближением к исходным данным и пытаются преодолеть авторегрессионными преобразованиями.

Проблема идентификации возникает тогда, когда имеется несколько уравнений регрессии, причем во всех уравнениях в левой части стоят только зависимые (эндогенные) переменные, а в правой независимые. Некоторые независимые переменные в отдельных уравнениях выступают как экзогенные, а в других как эндогенные. В таких случаях

различие между зависимой переменной и независимой переменной теряется для построенной системы в целом. Это не позволяет использовать МНК (метод наименьших квадратов) для каждого уравнения в отдельности. Исключение составляет рекурсивная система уравнений.

Во время построений системы уравнений регрессии встречаются три типа систем: неполноидентифицированная, идентифицированная, сверхидентифицированная. Неполнная идентификация не позволяет использовать МНК, т. к. оценки получаются несостоятельными. При идентифицированной системе уравнений параметры получают с помощью косвенного МНК, а при сверхидентифицированной системе уравнений — многошаговыми МНК.

Перечисленные проблемы изолированно встречаются редко. В виде допущения можно принять, что после апробации различных взаимосвязей получается следующая система структурных уравнений, при условии ε_1 и ε_2 — независимые случайные переменные со средней, равной 0, и дисперсией σ_1^2 и σ_2^2 соответственно.

$$\left. \begin{array}{l} y_1 = \beta_{12} y_2 + \gamma_{11} x_1 + \varepsilon_1; \\ y_2 = \beta_{21} y_1 + \gamma_{22} x_2 + \varepsilon_2, \end{array} \right\} \quad (1)$$

где β , γ — коэффициенты регрессии, через y — обозначены зависимые переменные, а через x — независимые.

Ввиду того, что система (1) является идентифицированной, необходимо использовать косвенный МНК, т. е., решая с помощью МНК для (1) соответствующую приведенную формулу (2)

$$\left. \begin{array}{l} y_1 = d_{11} x_1 + d_{12} x_2 + \eta_1; \\ y_2 = d_{21} x_1 + d_{22} x_2 + \eta_2 \end{array} \right\} \quad (2)$$

и определяя ее после некоторых преобразований³

$$\left. \begin{array}{l} \bar{y}_1 = \frac{d_{11}}{d_{22}} y_2 + \left(d_{11} - \frac{d_{12} d_{21}}{d_{22}} \right) x_1; \\ \bar{y}_2 = \frac{d_{21}}{d_{11}} y_1 + \left(d_{22} - \frac{d_{12} d_{21}}{d_{11}} \right) x_2, \end{array} \right\} \quad (3)$$

может оказаться, что в (2) экзогенные переменные x_1 и x_2 являются линейно-зависимыми. В этом случае, естественно, оценки, полученные на основе МНК, несостоятельны. Обычно в этих случаях для получения состоятельных оценок параметров используют производственную функцию, если коэффициенты взаимосвязаны и их сумма равна единице. Тогда

$$\left. \begin{array}{l} \log \bar{y}_1 = \log a + (1 - \alpha) \log x_1 + \alpha \log x_2; \\ \log \bar{y}_2 = \log b + (1 - \beta) \log x_1 + \beta \log x_2. \end{array} \right\} \quad (4)$$

После некоторых преобразований исходных данных и применения МНК для простой регрессии определяются a и b .

Получение параметров уравнений с помощью (4) дает возможность через (3) определить искомые коэффициенты структурных уравнений.

Для анализа междугородных автомобильных перевозок пассажиров были построены различные модели. При этом использовался конфлюентный анализ, т. е. оценивались все возможные регрессии между переменными, которые считались возможными в исследуемых взаи-

³ С. Лизер. Эконометрические методы и задачи. М., изд. «Статистика», 1971, стр. 47—71.

восвязях, при этом каждая переменная рассматривалась как зависимая от всех возможных подмножеств переменных, что позволило определить влияние добавления или исключения переменной на частные коэффициенты регрессии и коэффициенты детерминации и соответственно этому классифицировать переменные как полезные, излишние или вредные. Так, например, было определено влияние численности населения, железнодорожных перевозок, местных воздушных перевозок совместно с другими выбранными переменными. Выяснилось, что их добавление не улучшает регрессию.

Для анализа автомобильных междугородных перевозок пассажиров построены две модели. Первая модель представляет собой систему структурных уравнений, в которой одна переменная (розничный товарооборот) выступает в одном уравнении как объясняющая независимая, в другом же — как зависимая переменная, а автомобильные перевозки в первом уравнении выступают как зависимые, во втором уравнении — как объясняющая переменная. Таким образом, различие между зависимой и независимой переменными теряется для выбранной системы в целом. Во второй модели, которая в этом случае представляет уже рекурсивную систему уравнения, наложены ограничения на автомобильные перевозки.

В социально-экономических процессах многие явления протекают во взаимосвязи и поэтому выбор в качестве независимой переменной какого-то фактора затруднен. В значительной степени этому помогает правильная экономическая теория и тогда построенные взаимосвязи будут реальными, чему также способствуют или априорные знания эксперта, или группы экспертов с дальнейшей обработкой данных с помощью соответствующих вычислительных методов, или же в некоторой степени примененная здесь теория. В выборе независимых переменных большую помощь может оказать факторный анализ (методы главных факторов, наибольшего правдоподобия и пр.) с последующей интерпретацией полученных факторов. Особенность исследуемых рядов заключается в наличии даже видимого тренда. В сложившихся условиях республики рост численности населения, подъем его благосостояния и связанные с ним такие факторы, как реальные доходы населения, розничный товарооборот, должны гарантировать увеличение пассажирских перевозок. С другой стороны, пассажирские перевозки зависят от развитости самой транспортной системы. В настоящей работе анализируется лишь только влияние ранее названных факторов на объем перевозок.

Приведенная выше методика была использована для анализа тенденции развития междугородных перевозок пассажиров в Грузинской ССР и получения состоятельных оценок параметров регрессии, что позволяет реально определить долю влияния каждого фактора на зависимую переменную.

Использование метода наименьших квадратов для каждого уравнения в отдельности дает:

$$\log \bar{y}_1 = C_1 + 0,770963 \log L_2 + 0,782258 \log x_1 ; \\ \bar{y}_2 = C_2 + 0,109 y_1 + 3,379 x_2 , \quad \left. \right\} \quad (5)$$

где C_1 — величина постоянная и равна $\bar{y} - \sum_j \beta_{ij} \bar{y}_j - \sum_j \gamma_{ij} \bar{x}_j$,

y_1 — выполненная работа по перевозке пассажиров, осуществляемая автомобильным транспортом общего пользования,

y_2 — розничный товарооборот,

$y_{-2} = x_1$ — розничный товарооборот с лагом один, выступающий как переменная с запаздыванием и поэтому предопределенная,

x_2 — денежные доходы на душу населения.

При этом следует отметить, что модели получены после апробации нескольких функций и выбраны те, которые дали наибольшие коэффициенты детерминации. Для построения этих моделей были использованы данные ЦСУ за период 1958—1972 гг.

Для первого уравнения системы (5) коэффициент детерминации R^2 составил 0,95, при парной корреляции $y_1 = f(y_2)$ и $y_1 = g(x_1)$:

$$r_{11}^2 = 0,929 \text{ и } r_{12}^2 = 0,916,$$

Поэтому, естественно, что добавление каждой переменной к простой регрессии позволяет улучшить ее.

Для второго уравнения (5) $R^2 = 0,993$, коэффициенты детерминации дают $r_{21}^2 = 0,945$ и $r_{22}^2 = 0,982$, параметры для парной регрессии составляют 1,594 и 3,614. Поэтому по известным соображениям можно предполагать о наличии мультиколлинеарности.

Если использовать производственную функцию в качестве модели второго уравнения, тогда, как показали расчеты, коэффициент детерминации получается несколько ниже, но это позволит после некоторого преобразования исходных данных получить состоятельные оценки параметров.

В настоящей работе это не производится, т. к. преследуется иная цель. Используя приведенную форму, оценивая коэффициенты методом наименьших квадратов, система (2) запишется так:

$$\begin{aligned} \log \bar{y}_1 &= 0,2744 \log x_1 + 1,271574 \log x_2 ; \\ \log \bar{y}_2 &= 0,484375 \log x_1 + 0,550215 \log x_2 . \end{aligned} \quad (6)$$

Рассмотрим таблицу 1.

Параметры и статистические характеристики приведенной системы уравнений определения пассажирооборота в международном автобусном сообщении

Таблица 1

Наименование	Коэффициент детерминации	Параметры простой регрессии				Квадраты коэффициентов корреляции			
		y_1/x_1	y_1/x_2	y_2/x_1	y_2/x_2	r_{11}^2	r_{12}^2	r_{21}^2	r_{22}^2
Приведенное уравнение № 1	0,928	1,522	1,547	—	—	0,916	0,925		
Приведенное уравнение № 2	0,966			1,0242	1,0337			0,99	0,982
Параметры множественной регрессии		0,2744	1,271574	0,484375	0,550215				

Как видно из таблицы 1, простая регрессия в обоих уравнениях улучшена незначительно, а параметры во множественных регрессиях претерпели существенные изменения. Последнее, как известно, говорит о наличии мультиколлинеарности. Применение преобразования (4) дает следующую форму:

$$\begin{aligned} \log \bar{y}_1 &= C_3 + 0,852792 \log x_1 + 0,147208 \log x_2 ; \\ \log \bar{y}_2 &= C_4 + 0,916931 \log x_1 + 0,083069 \log x_2 . \end{aligned} \quad (7)$$

Коэффициенты приведенной формы позволяют определить параметры структурных уравнений регрессии по косвенному методу наименьших квадратов. Использование соотношений (3) и (4) дает

$$\begin{aligned} \log \bar{y}_1 &= C_5 + 1,77211 \log y_2 - 0,77212 \log x_1 ; \\ \log \bar{y}_2 &= C_6 + 1,075211 \log y_1 - 0,075211 \log x_2 . \end{aligned} \quad (8)$$

Полученные результаты позволяют оценить влияние каждой переменной на зависимую переменную при условии, что исходная информация в основном достоверна. Представляет интерес второе уравнение системы (9), показывающее влияние каждого из факторов на рост различного товарооборота. Так как целью настоящей работы является не только анализ, но и прогнозирование тенденции развития, то для общей ориентации целесообразно использовать следующую систему уравнений:

$$\left. \begin{array}{l} y_1 = f(y_2, x_1); \\ y_2 = g(x_2). \end{array} \right\} \quad (9)$$

Предложенная модель (9) является рекурсивной и применение метода наименьших квадратов для каждого уравнения в отдельности имеет обоснование. Система (9) после применения метода наименьших квадратов для каждого уравнения в отдельности представляется так:

$$\left. \begin{array}{l} \log \bar{y}_1 = C_1 + 0,770963 \log y_2 + 0,782258 \log x_1; \\ \bar{y}_2 = C_2 + 3,614 x_2. \end{array} \right\} \quad (10)$$

Коэффициент r^2 второго уравнения системы (10) равен 0,982, что говорит о тесной связи между выбранным фактором и зависимой переменной.

Если междугородные автомобильные перевозки пассажиров рассматривались изолированно от других видов перевозок и можно было предполагать, что в перспективе основное влияние на них окажет лишь рост автомобилизации, то в отношении автобусных перевозок в городах этого сказать нельзя. Города республики непрерывно растут как территориально, так и по численности населения. Они постепенно насыщаются транспортными средствами, и в частности легковыми автомобилями индивидуального пользования. Этот процесс несколько ускоряется виду значительного увеличения их производства в стране. Автомобилизация, будучи явлением практически неизбежным, в то же время порождает комплекс проблем. Условия планового социалистического хозяйства позволяют реально воздействовать на этот процесс и на создание комплексной государственной транспортной системы, где в первую очередь развивается грузовой и пассажирский автотранспорт общего пользования. Эта система должна развиться таким образом, чтобы пассажирский транспорт общего пользования был конкурентоспособен, т. е. обеспечил примерно равный комфорт и скорость перемещения легкового автотранспорта, дешевизну и пр.

Одним из основных показателей, характеризующих внутригородские перевозки, является отправление пассажиров. Методологически принято вначале определять подвижность городского населения, затем — общий объем перевозок и после этого распределить его между различными видами городского транспорта. Для определения общего объема отправлений пассажиров апробированы различные экономико-математические методы, но нам неизвестны публикации о распределении его формальными методами между видами транспорта. Ниже рассматривается вопрос распределения перевозок между различными видами городского транспорта Тбилиси. Общий объем отправлений пассажиров в основном определяется методом парных корреспонденций и статистико-вероятностным анализом. Недостатком первого метода является невозможность формального распределения перевозок между видами транспорта, поэтому целесообразно использовать второй. Пассажирские перевозки в городе осуществляются автобусами, метрополитеном, трамваем, троллейбусом, таксомоторами, маршрутными таксомотора-

ми (микроавтобусами). Таксомоторные перевозки в работе не рассматриваются, но следует отметить, что основной показатель, характеризующий их развитие — платный пробег, имеет линейный характер. Кроме того, по своему назначению таксомоторные перевозки в корне отличаются от других, что дало определенное право не включать их в нижеприведенную модель.

По данным обследования «Гипрокоммундортранса» Министерства коммунального хозяйства РСФСР, проведенного в 1970 году, была установлена доля пассажиров, не учтенных на каждом виде транспорта в статистической отчетности. На основе этого внесены определенные поправки в исходные данные ЦСУ и соответствующих транспортных организаций, что позволило построить функцию, характеризующую зависимость общего объема отправлений от численности городского населения. Эта функция имеет линейный вид. Коэффициент ее корреляции равен 0,95, параметр — 0,547; а среднеквадратическое отклонение последнего — 0,0339. На основе закона Стьюдента определены доверительные границы и максимально возможный объем перевозок. Формула имеет следующий вид:

$$\bar{y}_3 = -81,67 + 0,6197 x_3 \quad (11),$$
 где \bar{y}_3 — расчетный общий объем отправлений пассажиров; x_3 — численность населения.

Как показывают сравнения результатов расчетов, произведенных с помощью (11) и методом парных корреспонденций «Гипрокоммундортрансом», они отличаются незначительно и разница достигает 3% на более отдаленную перспективу. Такое расхождение можно объяснить введенными поправками, т. к. процент неучтенных пассажиров мог измениться и при этом с некоторым возрастанием. В целом полученные различными методами результаты нужно считать сопоставимыми.

Как было отмечено выше, распределение пассажиров между видами городского транспорта является наиболее сложной задачей. Для таких городов, как Тбилиси, соответствующими строительными нормами и правилами принято, что суммарное время на передвижение от места проживания до места приложения труда в большинстве случаев не должно превышать 40 минут. Имея стесненную планировку, неудобный рельеф, исторически сложившееся расположение вдоль реки и пр., ни один из видов городского транспорта общего пользования, за исключением метрополитена, не удовлетворяет этим нормам, не говоря о том, что в будущем рост автомобилизации может в большей мере ухудшить технико-экономические показатели уличного транспорта.

Эксплуатационная скорость метрополитена в два и более раза превышает скорость автобуса, троллейбуса и трамвая. Не случайно, что в развитых странах метрополитен осваивает большую часть перевозок. Например, метрополитен в Париже осваивает 63%, в Нью-Йорке — 60%, в Стокгольме — 56%, в Гамбурге — 50% общего объема перевозок, хотя уличный транспорт общего пользования развит слабо из-за чрезмерно большого количества индивидуальных легковых автомобилей. Следует отметить, что в этих городах наблюдается рост объема перевозок на метрополитене. Существенно растут перевозки и на метрополитенах нашей страны. Следовательно, для обеспечения установленных норм и снижения затрат времени на транспортировку, что обеспечивает увеличение свободного времени трудящихся, необходимо в условиях Тбилиси развить преимущественно метрополитен.

По нашему мнению, преимущественное развитие метрополитена заключается в том, что он должен обеспечить растущий поток пассажиров и быть выгодным самому метрополитену. На основе множественной регрессии были выявлены интенсивность связи отправлений пасса-

жиров на метрополитене и основные влияющие факторы. Ими оказались численность населения и количество станций. Модель, построенная с помощью МНК, имеет следующий вид: $\bar{y}_4 = -217,0 + 212,77 x_3 + 11,0 x_4$, (12), где \bar{y}_4 — расчетное количество отправлений пассажиров на метрополитене; x_4 — количество станций⁴.

Коэффициент детерминации $R^2 = 0,99$, что говорит о тесной связи между зависимой и независимыми переменными. Для выяснения наличия мультиколлинеарности проделана следующая процедура. Найдены простые регрессии зависимой переменной в отдельности с каждой независимой переменной. Коэффициент детерминации для первой равен 0,928, а для второй — 0,952, соответственно параметры — 620,0 и 15,97, что подтверждает отсутствие мультиколлинеарности.

В последней модели принято, что x_3 и x_4 являются экзогенными, т. е. определяются вне модели. Как известно, прирост численности населения зависит от множества факторов (причин) и в первую очередь от времени. Если численность населения рассматривать как функции времени, тогда она вместе с (12) образует рекурсивную систему и МНК будет иметь обоснование.

Из модели (12) следует, что с неограниченным ростом количества станций неограниченно возрастают и перевозки на метрополитене, что, естественно, нереально и ограничено сверху общим объемом отправлений пассажиров. Кроме того, метрополитен имеет свою сферу применения, т. е. перевозки на дальние расстояния.

Количеством станций необходимо задаться, исходя из концепции развития метрополитена (соответствие прироста станций приросту перевозок). Для этого принята следующая схема расчета.

Как известно, если $y_4 = f(x_3)$ и $y_4 = g(x_4)$, тогда $f(x_3) = g(x_4)$. Но $y_4 = f(x_3) + \eta_3$ и $y_4 = g(x_4) + \eta_4$ и $\eta_3 \neq \eta_4$.

Для ориентировочных расчетов из-за тесной связи между рассматриваемыми функциями предполагается их равенство, тем более, что они не являются неполноидентифицированными. Построенные с помощью МНК модели имеют следующий вид:

$$\begin{aligned} y_4 &= -473,0 + 620 x_3 + \eta_3; \\ y_4 &= 75,95 + 15,97 x_4 + \eta_4. \end{aligned} \quad (13)$$

Коэффициенты корреляции 0,963 и 0,986 соответственно. Соотношение (13) позволяет, зная численность населения в t -м году, определить спрос на перевозки и через второе соотношение установить требуемое количество станций, хотя количество станций может быть и большим, исходя из различных соображений неэкономического характера.

Как показывает оценка технико-экономических показателей работы метрополитена, при наличии в Тбилиси в ближайшее время 16 станций и существующих темпов роста численности населения, доходы будут примерно равны расходам. Все это позволяет определить долю наземных видов общественного транспорта в общем объеме отправлений. В 1973 году троллейбус освоил 17,2 процента, трамвай — 15,8 процента, автобус — 41,1 процента. Анализ развития этих видов транспорта показывает, что сеть троллейбусных линий и подвижной состав постоянно возрастили, а количество перевезенных пассажиров колебалось вокруг некоторого среднего значения, что, естественно, ухудшает

⁴ В исходные данные были внесены изменения, т. к. в ноябре 1967 г. введено три станции метрополитена и поэтому за этот год количество станций принято равным 6,5, а не 9, аналогично для 1971 года 10, а не 11.

экономические показатели работы троллейбуса и этот процесс ускоряется в связи с увеличением роста стоимости основных фондов при неизменной цене перевозки.

В противоположность всем видам городского транспорта роль трамвая за прошедшие 15 лет постоянно снижалась, уменьшалась протяженность линий и количество подвижного состава, хотя вместимость одного вагона увеличивалась. Экономико-математический анализ позволил выявить основные причины, связанные с ухудшением экономических показателей работы трамвая. К ним относятся параллельная с метрополитеном работа во многих местах, уменьшение протяженности линий вследствие чего увеличилась пересадочность пассажиров, уменьшение эксплуатационной скорости как абсолютно, так и относительно по сравнению с другими видами транспорта. Если во всех видах городского транспорта наблюдается рост парка, то трамвайный парк, как было отмечено выше, постоянно снижается. Поэтому снижение скорости вызвано не только техническим состоянием трамвая и линий, но ухудшением качества управления. Последнее можно отнести и к другим видам общественного транспорта, кроме метрополитена, вследствие чего очень высок процент «неучтенных» пассажиров и в часы пик значительная часть осваивается «служебными» автобусами. Все это в совокупности с другими факторами ухудшило экономические показатели работы электрического транспорта Тбилиси и они намного ниже среднесоюзных показателей. Так, например, себестоимость перевозок за 10 пасс.-км по трамваю составила примерно 15,4 коп. а по троллейбусу — 14 коп., тогда как среднесоюзный показатель соответственно равен 3—7 и 6,2—8,2 коп.¹

Несмотря на большую провозную способность трамвая и приемистость и тормозные свойства у троллейбуса, их скорость значительно ниже, чем у автобуса. У троллейбуса в среднем по городу скорость на 20—22% ниже, чем у автобуса, и, кроме того, эти виды транспорта часто являются причиной заторов. Все это объясняется стесненной планировкой города, особенностями рельефа и другими условиями. Поэтому развивать эти виды транспорта следует там, где они могут реализовать свои преимущества. Исходя из установленных норм, трамвай проходит на направлениях с потоками 12—15 тыс. пассажиров в час. По нашему мнению, необходимо добавить к этому условию и то, что он не должен стеснять растущий поток транспортных средств. Аналогично и троллейбус следует развивать там, где он реализует свои преимущества. Если исходить из этих предположений развития электрического транспорта, то сфера применения автобусного транспорта становится очевидной.

С целью выяснения факторов, влияющих на спрос автобусных перевозок, были апробированы различные переменные. Наиболее характерными оказались две — численность населения города и отношение объема перевезенных пассажиров троллейбусом к протяженности линий. Эта связь выражается следующим образом: $\bar{y}_5 = 13,311 + 0,21886 + x_3 - 77,15 x_5$ (14), где x_5 — отношение объема перевезенных пассажиров троллейбусом к протяженности линий.

Общий вклад этих факторов в общую дисперсию превышает 95 процентов, что позволяет использовать ее как модель для прогнозирования.

⁵ В. Повороженко, Е. Хануков. Основы взаимодействия железных дорог с другими видами транспорта, М., 1972, стр. 154—157.

Если влияние роста численности населения на автобусные перевозки очевидно и его следует интерпретировать как фактор роста, второй фактор не так очевиден. По своей природе этот показатель характеризует количество пассажиров, осваиваемое в среднем троллейбусом на одном километре протяженности. Он в свою очередь зависит от частоты движения троллейбусов, автобусов и других видов транспорта, маршрутной сети и пр. факторов. Поэтому чем лучше будут эти показатели у троллейбуса и хуже у автобуса, тем больше будут осваивать пассажиров на каждом километре троллейбус и меньше автобусы.

В целом следует сказать, что в Тбилиси автобус, трамвай и троллейбус в большинстве случаев должны выступать как транспорт, подвозящий пассажиров к линиям скоростного транспорта. Все это позволяет заключить, что автобусный транспорт в Тбилиси должен играть существенную роль как наиболее приспособленный и эффективный городской транспорт, тем более, что их число по сравнению с автотранспортом индивидуального пользования незначительно и, что самое главное, уже созданы опытные образцы автомобилей с минимальным количеством вредных отработанных газов.

Третий основной вид перевозок, осуществляемый автобусами, — это перевозки пассажиров в пригородном сообщении. Если рассматривать развитие этих перевозок вместе с городскими перевозками, то окажется, что они хорошо описываются линейной функцией численности населения республики.

В целом проведенное исследование позволяет сделать ряд выводов. При коллинеарности независимых переменных в структурных уравнениях регрессии можно получить состоятельные оценки параметров в некоторых частных случаях, если описание процесса производственной функцией дает высокую степень связи и параметры взаимосвязаны и сумма их равна единице.

Во внутригородских перевозках роль автобусного транспорта, как и за прошедшие десять лет, представляется значительной, несмотря на интенсивное развитие метрополитена как более мобильного, маневренного и экономичного транспорта. Загрязнение окружающей среды в городских условиях только лишь автобусным транспортом несущественно.

Препятствующим фактором развития внегородских перевозок можно считать лишь автомобилизацию, но, учитывая тот факт, что многие пассажиры не попадают в отчетность, а также степень автомобилизации республики в обозримом будущем, этот фактор не принимается во внимание.

Для корректировки исходных данных необходимо провести выборочные обследования по внегородским перевозкам.

Предлагаемая методика обоснования развития автомобильных перевозок пассажиров позволит повысить эффективность использования основных средств, даст возможность использовать ее как этап в перспективном планировании.

სამარტინო

Д. Г. ХЕЦУРИАНИ

К ВОПРОСУ О ЗНАЧЕНИИ МОРАЛЬНЫХ НОРМ В ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Регулирование общественных отношений, согласованность результатов действий их участников является необходимым условием существования и развития общества как целостного социального организма. Упорядочение общественных отношений происходит на основе определенных норм, называемых социальными нормами, которые выступают по отношению к личности, социальной группе, обществу в качестве определенных ценностных ориентиров.

Одним из видов социальных норм являются правовые нормы, в частности, нормы, регулирующие имущественные и связанные с ними личные неимущественные отношения, т. е. нормы гражданского права. Как и всякие иные социальные нормы, гражданско-правовые нормы взаимодействуют с другими социальными нормами, и, в частности, с моральными принципами советского общества.

Одним из выражений такого взаимодействия является ст. 5 ГК Грузинской ССР и соответствующие статьи ГК других союзных республик¹. Согласно ч. II этой статьи, «при осуществлении прав и исполнении обязанностей граждане и организации должны соблюдать законы, уважать правила социалистического общежития и моральные принципы общества, строящего коммунизм».

Поскольку требования морали и правил социалистического общежития, с одной стороны, и требования гражданско-правовых норм, с другой, не всегда могут совпадать (нормы морали нередко предъявляют более широкие требования, чем правовые нормы), то, естественно, возникает вопрос: если при осуществлении прав и исполнении обязанностей граждане и организации соблюдают законы, но не соблюдают требования других социальных норм и, в частности, моральных норм и правил социалистического общежития, то может ли это повлечь за собой последствия правового характера? Вот один из вопросов, по которому в советской юридической литературе нет единого мнения и на котором кратко остановимся в данной статье.

В целом ряде норм гражданского права не содержится конкретный перечень фактических обстоятельств, с которыми связываются юридические последствия, а указываются лишь общие оценочные суждения, в том числе — суждения морального характера. В связи с этим возникает вопрос: какова природа этих суждений и в чем выражается специфика истолкования и применения гражданско-правовых норм, содержащих такие суждения? Вот еще один вопрос, который будет затронут в данной статье.

В юридической литературе, при исследовании взаимодействия права и морали, внимание уделяется значению не учтенных в правовых нормах требований морали для решения юридических вопросов. Одна-

¹ В дальнейшем без особой оговорки будет иметься в виду ГК Грузинской ССР.

ко нормы и принципы коммунистической морали играют важную роль, способствуя развитию в желаемом направлении отдельных сторон общественных отношений, которые уже урегулированы правом и, в частности, гражданским правом.

Ярким примером такого взаимодействия права и морали может служить социалистическое соревнование, т. е. общественное отношение, урегулированное нормами и принципами коммунистической морали, о чём более подробно речь пойдет ниже.

1. По вопросу о том, каковыми могут быть правовые последствия, когда граждане и организации при осуществлении прав и исполнении обязанностей хотя и соблюдают законы, но не уважают правила социалистического общежития и коммунистической морали, в советской юридической литературе нет единого мнения.

По мнению С. Н. Братусь, ч. II ст. 5 ГК — предписывающая гражданам и организациям соблюдать не только законы, но и правила социалистического общежития и коммунистической морали, — содержит лишь общее положение, рекомендацию и не влечет за собой непосредственных юридических последствий. Такие последствия возникают лишь тогда, когда правила социалистического общежития и моральные принципы рассматриваются в качестве элементов содержания субъективного права и обязанности, т. е. когда это записано в иных нормах гражданского законодательства².

Несколько иного мнения придерживаются О. С. Иоффе и В. П. Грибанов. По утверждению этих авторов, поскольку правила социалистического общежития и принципы коммунистической морали упомянуты в ч. II ст. 5 ГК наряду с законом, то имеются в виду те из них, которые не закреплены в юридических нормах, ибо при наличии такого закрепления, содержащиеся в них предписания приобретают значение требований самого закона³.

Однако О. С. Иоффе делает при этом оговорку, а именно: привлечение моральных, а также критериев, относящихся к правилам социалистического общежития, для истолкования юридических норм и оценки на их основе поведения людей возможно и даже необходимо, но лишь в известных границах, дальше которых действие права выходить не должно. В определенной мере эти границы, по его мнению, даны самими правовыми нормами: «Но и при отсутствии подобных оговорок в законе привлечение указанных неправовых критериев для решения вопросов юридического порядка допустимо лишь постольку, поскольку это не исключается природой регулируемых отношений и характером их законодательных норм»⁴.

В. П. Грибанов точно так же, соглашаясь с С. Н. Братусем, утверждает, что нарушение моральных правил и принципов может рассматриваться как гражданское правонарушение лишь в случаях, когда это прямо предусмотрено нормами гражданского права. «Во всех же остальных случаях, а именно эти случаи и имеет в виду ч. II ст. 5 Основ, неуважительное отношение к моральным правилам и принципам наряду с другими фактическими обстоятельствами данного случая может служить не критерием противоправности поведения, а лишь

² С. Н. Братусь. О пределах существования гражданских прав, — журн. «Правоведение», 1967, № 3, стр. 85.

³ О. С. Иоффе, В. П. Грибанов. Пределы осуществления субъективных гражданских прав, — журн. «Советское государство и право», 1964, № 7, стр. 79.

⁴ Гражданско-правовая охрана интересов личности, «Юридическая литература», М., 1969, стр. 21.

подтверждением того, что данное право или обязанность осуществляется в противоречии с их назначением»⁵.

Итак, в отличие от С. Н. Братуся, О. С. Иоффе и В. П. Грибанов допускают возможность использования моральных принципов и правил социалистического общежития для решения вопросов юридического порядка и за пределами предусмотренных конкретными гражданско-правовыми нормами случаев, однако — в известных границах и целях.

Такое решение данного вопроса нам представляется неправильным. Формирование гражданско-правовых норм является одной из необходимых предпосылок гражданско-правового регулирования общественных отношений. Со своей стороны формирование правовых норм и, в частности, норм гражданского права, происходит под влиянием самых различных социальных и иных факторов. Именно поэтому формирование права в юридической литературе рассматривается не только как непосредственный процесс деятельности правотворческих органов, но и как взаимодействие тех социальных факторов, которые обусловливают процесс правотворчества и прямо или косвенно проявляются в действующем праве, его сущности, содержании и формах выражения⁶.

Среди различных факторов, оказывающих влияние на формирование правовых норм, особое место занимает идеологический фактор и, в частности, нормы и принципы морали, представляющие собой идеологическую надстройку советского общества. Поэтому, при создании правовых норм, правотворческие органы не могут не учитывать требования норм морали и правил социалистического общежития. Однако степень учета моральных норм и принципов во многом зависит от характера тех самых общественных отношений, которые подлежат правовому регулированию. Законодатель, в частности, не может не учитывать при формировании правовых норм характерные свойства и особенности тех отношений, которые подлежат правовому регулированию. От правильного и точного познания этих отношений и их особенностей во многом зависит эффективность правового регулирования. Именно этим следует объяснить то обстоятельство, что там, где общественные отношения, подлежащие правовому регулированию, по своей природе это позволяют (например, в брачно-семейных отношениях), роль моральных факторов, по сравнению с другими факторами, безусловно возрастает.

Однако придание моральным нормам и принципам того или иного правового значения, степень и уровень учета моральных и иных факторов при формировании правовых норм, направленных на регулирование тех или иных общественных отношений и, в частности имущественных и личных неимущественных отношений, решаются на уровне правотворческой деятельности. За пределами же прямо или косвенно дозволенных законом моральные нормы и правила социалистического общежития не могут иметь какого-либо значения для решения юридических вопросов, в том числе и для определения того, осуществляются ли субъективные права в противоречии с их назначением.

Иное решение данного вопроса может привести к разнобою как при толковании, так и при применении гражданско-правовых норм и, в конечном счете, к нарушению законности. Кказанному следует добавить, что в ряде случаев правовые и, в частности, гражданско-пра-

⁵ В. П. Грибанов. Пределы осуществления и защиты гражданских прав, Изд-во Московского университета, 1972, стр. 97.

⁶ Правотворчество в СССР, «Юридическая литература», М., 1974, стр. 5.

вовые средства должны быть более широко использованы с целью искоренения некоторых явлений, противоречащих правилам социалистического общежития и нормам коммунистической морали.

Так, недавно ЦК КП Грузии принял постановление «О мерах по усилению борьбы с вредными традициями и обычаями»⁷. Это постановление направлено на преодоление и полное искоренение чуждых нашему обществу нравов. В ряду все еще приносящих ощущимый моральный и материальный урон обществу негативных явлений значительное место занимают некоторые консервативные обычаи, обряды и праздники, превращающиеся в анархизм и находящиеся в антагонизме с социалистическими общественными отношениями. Таковы, как отмечается в указанном постановлении, религиозные праздники, большинство из которых культового происхождения и подразумевают обязательные жертвоприношения, наносящие ущерб народному хозяйству.

В постановлении совершенно справедливо осуждаются также наблюдаемые в нашей республике недопустимые факты использования свадебных встреч, крестин и даже похорон для наживы и обогащения. Часто такие встречи проводятся с «кассирами-регистраторами», фиксирующими кто какой подарок и сумму денег принес на свадьбу или похороны. Преследуя цель наживы и обогащения, свадебные встречи и другие явления проводятся в крупных масштабах. Социалистическое государство воздействует на граждан прежде всего методами убеждения и воспитания. Важную роль играет здесь разъяснительная работа, пропаганда, которая ставит задачу раскрыть отрицательную сущность явления и все вредные последствия, с ними связанные. Однако не всегда такого характера воздействия оказываются достаточными. Поэтому в отношении лиц с отсталыми взглядами и представлениями, находящихся в пленах вредных традиций и частнособственнической психологии, необходимо применение комплекса средств, в том числе и средств правового воздействия.

Некоторые действия, составляющие пережитки вредных традиций и обычаяев, предусматриваются как уголовно-наказуемые деяния. Представляется, что с целью искоренения вредных традиций и обычаяев, наряду с уголовно-правовыми, успешно могут быть использованы и гражданско-правовые средства.

Небезынтересно в связи с этим отметить, что по Гражданскому законодательству Болгарской Народной Республики уплата и принятие выкупа за невесту (калым) квалифицируется как сделка, которая противоречит правилам социалистического общежития и на этой основе такая сделка считается недействительной и выкуп взыскивается в доход государства⁸. Сделка, противоречащая принципам социалистического общежития, признается недействительной и по ГК ПНР, ГДР и законодательствам других социалистических стран.

Советское гражданское законодательство не восприняло такое положение на том основании, что включение подобной нормы в ГК означало бы приздание нормам морали правовой санкции, что противоречило бы принципу законности. Такой аргумент безусловно заслуживает внимания. Однако введение в ГК Грузинской ССР норм, предусматривающих недействительными некоторые сделки, совершен-

⁷ «О мерах по усилению борьбы с вредными традициями и обычаями» — газ. «Заря Востока» от 25 ноября 1975 г., № 276 (15340).

⁸ См. Гражданское законодательство Народной Республики Болгарии, Изд-во иностранной литературы, М., 1952, стр. 84.

ные с целью искоренения вредных традиций и обычаев, с последствиями, предусмотренными ст. 49 ГК Грузинской ССР, представляется целесообразным.

В целях более эффективной борьбы с отмеченными в постановлении ЦК КП Грузии отрицательными явлениями было бы целесообразно предусмотреть в ГК Грузинской ССР статью, предусматривающую поборы, производимые на свадьбах, крестинах, похоронах — нетрудовыми доходами, подлежащими изъятию.

2. Учет норм и принципов коммунистической морали и правил социалистического общежития при формировании гражданско-правовых норм происходит различными путями. Так, в одних случаях существующие в нашем обществе моральные нормы получают свое прямое выражение в правовых нормах, определяют их содержание. Так, в ст. 165 ГК говорится, что «каждая из сторон должна оказывать другой стороне всевозможное содействие в исполнении ею своих обязанностей». Согласно ст. 430 ГК, «хранитель обязан принять все необходимые меры для обеспечения сохранности переданного ему имущества. Хранитель, по договору хранения, заключаемому между гражданами, обязан заботиться о переданном ему на хранение имущество, как о своем собственном». Согласно ст. 139 ГК, «нашедший потерянную вещь или деньги обязан немедленно уведомить об этом лицо, потерявшее вещь или деньги, и возвратить их последнему...».

В других случаях гражданско-правовые нормы, хотя и основаны на нравственных требованиях, сформулированы под их непосредственным воздействием, но не конкретизируют их в виде формально определенных правил поведения. Так, например, согласно ст. 326 ГК, если наниматель или члены его семьи систематическим нарушением правил социалистического общежития делают невозможным для других проживание с ними в одной квартире или в одном доме, то это может послужить основанием их выселения.

Правила социалистического общежития здесь и в других подобных статьях не конкретизируются. Такие правовые нормы очень похожи на так называемые отсылочные нормы, т. е. на нормы, которые отсылают к другим правовым нормам. Так, согласно ст. 375 ГК, пассажир вправе отказаться от договора перевозки в междугородном автомобильном сообщении и, возвратив билет, до отхода автобуса (маршрутного такси) получить уплаченные за него деньги, в частности «в случаях, предусмотренных Уставом автомобильного транспорта Грузинской ССР». По своей конструкции от такой отсылочной нормы не отличается, например, правило, содержащееся в «Положении о товарных знаках», согласно которому запрещается принимать в качестве товарных знаков обозначения, противоречащие требованиям социалистической морали. Здесь указанное Положение тоже отсылает, но не к нормативным актам, а к нормам морали.

Целый ряд норм права не содержит конкретного перечня фактических обстоятельств, с которыми связываются юридические последствия, а ограничивается лишь указанием общих оценочных суждений, не конкретизируя их. При этом юридическое значение могут иметь именно те конкретные обстоятельства дела, которые попадают под общее понятие оценочного характера. Такое положение наблюдается не только в отношении суждений, относящихся к сфере этики, но и к другим сферам науки или искусства.

Так, к числу фундаментальных понятий авторского права, как правильно пишет В. Я. Ионас, относится понятие «нового, творчески самостоятельного произведения». Оно занимает центральное место в систе-

ме советского авторского права и играет решающую роль в спорах об авторстве, соавторстве, плалиате. В свою очередь, понятие это является сочетанием трех других: новизны, творчества, произведения»⁹.

Как известно, для признания лица соавтором какого-либо произведения необходимо творческое участие данного лица в создании спорного произведения. Но что такое творчество? В каких случаях или при наличии каких обстоятельств участие лица в создании спорного произведения будет носить творческий характер? — Закон не раскрывает содержание этих понятий. Точно также, согласно ст. 527, «автор обязан возвратить полученное по договору авторское вознаграждение, если... выполнил заказанную работу недобросовестно».

Но что следует понимать под недобросовестностью автора? При наличии каких обстоятельств работу следует считать недобросовестно выполненной? Закон не дает ответа на эти вопросы.

Здесь нет надобности перечислять все те нормы, в которых имеются оценочные суждения. В действующем законодательстве таких норм немало. Во многих случаях смысл и содержание этих оценочных суждений является общезвестным и не вызывает сомнения. В ряде же случаев эти понятия и суждения имеют специальное научно-техническое содержание и для раскрытия их содержания требуются специальные познания из соответствующей области науки или искусства.

Затруднения при толковании и применении гражданско-правовых норм возникают и в тех случаях, когда эти нормы не конкретизируют моральных или иных социальных норм, а лишь отсылают к ним; или же содержат указания на моральные суждения, не раскрывая их содержания. Эти затруднения в основном вызваны тем, что моральные и иные социальные нормы не обладают в такой степени формальной определенностью, как это достигается в правовых нормах¹⁰. Между тем, одна из социальных ценностей формальной определенности права состоит именно в том, что дает возможность в процессе реализации права выявить точное содержание правовых норм¹¹. Следовательно, там, где формальная определенность не достигает такого выражения, как это свойственно праву, т. е. в неправовых социальных нормах, раскрытие содержания таких норм в некоторых случаях вызывает известное затруднение.

Для иллюстрации приведем пример из практики. Детюониздат Грузинской ССР выпустил в свет сказку для детей дошкольного возраста. На эту сказку в газете «Сельская жизнь» была опубликована рецензия Г. под названием «Не прочту своим внукам». В рецензии автор утверждает, что эта сказка может оказать на детей дошкольного возраста вредное влияние и издательство допустило ошибку, напечатав ее. В ответ на эту рецензию в газете «Литературная Грузия» была напечатана статья писателя Л. (ответчик по рец.). В этой статье автор подробно останавливается на достоинствах опубликованной сказки, подвергает анализу необоснованность, по его мнению, утверждений ре-

⁹ В. Я. Ионас. Критерий творчества в авторском праве и судебной практике, Изд-во «Юридическая литература», М., 1963, стр. 6.

¹⁰ Подробно об этом см. С. С. Алексеев. Социальная ценность права в советском обществе, «Юридическая литература», М., 1972, стр. 86—95; О. Бакурадзе. Некоторые вопросы взаимодействия права и морали, — журн. «Сабчота самартали», 1972, № 4, стр. 30—31 (на груз. яз.).

¹¹ С. С. Алексеев. Указ. соч., стр. 94.

ицензента и делает следующее заключение: «Такова эта рецензия — путанная, лишенная мысли, нелогичная, полная невежества и безграмотности. Почему не прочли своим внукам? Не прочли из-за близорукости». Считая, что такие выражения порочат его честь и достоинство, автор рецензии на основе ст. 7 ГК предъявил иск и потребовал опровержения этих сведений в печати. Суд по данному делу назначил экспертизу для разъяснения следующих вопросов: 1) можно ли рассматривать выражения, употребляемые в адрес автора рецензии Г., как порочащие его честь и достоинство, и допустимы ли такие выражения в статьях критического характера?; 2) является ли рецензия нелогичной и в чем такая нелогичность выражается?; 3) действительно ли такая сказка может оказать вредное влияние на воспитание детей дошкольного возраста?

По заключению эксперта, употребление в отношении автора рецензии вышеуказанных выражений умаляют его честь и достоинство. Суд назначил повторную экспертизу и поручил ее проведение литератороведу, который на первый и второй вопросы не дал ответа, считая, что они являются чисто юридическими¹².

В советской юридической литературе честь определяется как социально значимая положительная оценка моральных и иных, определяющих положение в обществе, качеств гражданина и отдельной организации. Честь — объективное свойство, достоинство — отражение этого свойства в сознании его носителя, т. е. самооценка личности, основанная на его оценке обществом. Поэтому имеются определенные объективные критерии того, что входит в понятие чести, что нарушает или же нарушает честь лица. Опорочившими честь и достоинство следует считать сведения о фактах, заслуживающих общественную отрицательную оценку¹³.

По общепризнанному в советской юридической литературе мнению, при решении вопроса о том, являются ли те или иные сведения порочащими честь и достоинство граждан или организаций, суд должен исходить из моральных принципов общества, строящего коммунизм, и из правил социалистического общежития.

Однако, поскольку нормы и принципы морали и иных неправовых социальных норм не обладают в такой степени формальной определенностью как право, суду иногда приходится обращаться к специалистам, хотя вопрос о том, каковы моральные принципы нашего общества, обязаны знать правоприменяющие лица, как члены этого общества.

Отсюда мы не хотим сделать вывод, что во всех случаях, когда норма права содержит оценочные суждения, их следует заменить исчерпывающим регулированием, описательным суждением. Такая замена во всех без исключения случаях не только невозможна, но и нецелесообразна. Следует отметить, что в раскрытии смысла и содержания тех или иных оценочных суждений огромную роль играет судебная практика, что способствует единообразному применению правовых норм. Однако в тех случаях, когда это возможно и целесообразно, конкретизация включенных в правовые нормы моральных принципов и суждений, или хотя бы примерный перечень конкретных обстоятельств, попадающих под такие суждения, вполне допустима и оправдана.

¹² Архив нарсуда р-на им. Калинина г. Тбилиси, дело 181—69г.

¹³ См. Научно-практический комментарий к ГК РСФСР (под ред. Е. А. Флейшиц), Изд-во «Юридическая литература», М., 1966, стр. 24.

12. „მაცხოველი ფილოსოფი... სერია, 1976, № 3

3. Из вышеизложенного, однако, не следует, что за пределами предусмотренных законом случаев нормы коммунистической морали никакой роли в регулировании гражданско-правовых отношений не играют.

Во-первых, всякое нарушение правовых норм, в том числе гражданско-правовых, рассматривается вместе с тем как аморальный поступок, что безусловно оказывает воспитательное воздействие на участников гражданского правоотношения, служит для них дополнительным мотивирующим фактором воздержаться от нарушения предписаний правовых норм.

Но этим роль морали не исчерпывается. Возьмем, к примеру, обязательства, возникающие из планово-хозяйственных договоров.

Договор, как известно, это такая правовая форма, в которой осуществляются хозяйствственные связи. Договор, как правовая форма хозяйственных связей, представляет собой соглашение двух или нескольких лиц, устанавливающее их взаимные права и обязанности. Договор, вместе с тем, является наиболее целесообразной формой правового регулирования отношений, возникающих в сфере планируемых хозяйственных связей. В плановом задании содержатся лишь основные показатели. Детальная же регламентация взаимоотношений сторон производится при заключении договора. Плановые договоры заключаются в целях выполнения планового задания. Поэтому выполнение договора для каждой из сторон является и выполнением ее плана. Поскольку планово-хозяйственный договор является одним из важнейших средств выполнения плановых заданий, то исполнение хозяйственных обязательств имеет важное значение не только для субъектов данного обязательства, но и для хозяйства в целом.

Не случайно поэтому, что XXV съезд КПСС особое внимание обратил на недопустимость таких явлений, когда планово-хозяйственные обязательства не выполняются.

Вот что говорил по этому поводу Л. И. Брежнев в Отчетном докладе ЦК КПСС XXV съезду партии: «Многие хозяйствственные руководители стремятся чуть ли не всем обеспечивать себя сами — это, мол, надежнее, поскольку «чужие» поставщики могут подвести. Такая психология порождена тем, что у нас еще во многих звеньях часто нарушается плановая и договорная дисциплина. Но бороться с этим надо, повышая дисциплину, а не поощряя тенденции к натуральному хозяйству и ведомственной ограниченности. И я уверен, что партия, Центральный Комитет сумеют сломить эту вредную тенденцию, сделают для этого все необходимое»¹⁴.

В выполнении предприятиями и организациями плановых заданий, в частности, обязательств, возникающих из договоров, заключенных в целях выполнения плана, наряду с предусмотренными правом средствами убеждения, поощрения и принуждения (ответственности), огромную роль играет социалистическое соревнование. «Для решения задач пятилетки, — как отмечал в своем докладе XXV съезду КПСС тов. А. Н. Косыгин, — очень важно, чтобы все больший размах приобретало соревнование коллективов предприятий, поставляющих сырье, материалы, комплектующие изделия, с коллективами заводов и фабрик, выпускающих готовую продукцию. Это усиливает комплексное воздействие соревнования на выполнение и перевыполнение народно-

¹⁴ Л. И. Брежнев. Отчет Центрального Комитета КПСС и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики, Политиздат, М., 1976, стр. 56.

хозяйственных планов, позволяет повышать качество на всех этапах производства — от сырья до конечной продукции»¹⁵.

Можно без преувеличения сказать, что социалистическое соревнование вступило в новый этап своего развития. В соответствии с основными социальными и экономическими задачами десятой пятилетки, работники всех отраслей экономики широко развернули соревнование за повышение эффективности производства и качества работы.

Социалистическое соревнование, которое формируется с учетом тех целей и задач, которые поставлены перед предприятиями и отраслями в данный период развития производства, способствует конкретизации и уточнению плана, обнаружению и мобилизации неиспользованных резервов, разработке организационно-технических методов для выполнения принятых обязательств, выявлению дополнительных возможностей повышения эффективности производства и улучшения качества продукции, координации плановых заданий и т. д.

Объем статьи не позволяет подробно останавливаться на роли и значении социалистического соревнования в выполнении гражданского-правовых обязательств. Отметим лишь, что социалистическое соревнование не является правовой категорией, ибо отношения, возникающие между участниками соревнования, регулируются не правом, а моралью. Следовательно, социалистическое соревнование выступает как одна из форм взаимодействия гражданского права и коммунистической морали. Исследование конкретных проявлений такого взаимодействия несомненно имеет не только теоретическое, но и большое практическое значение.

¹⁵ А. Н. Косягин. Основные направления развития народного хозяйства СССР на 1976—1980 годы, Политиздат, М., 1976, стр. 33.

პრიტიქა და ბიბლიოგრაფია

გურამ თევზაძე — „იმანუელ პატი“

კანტის ფილოსოფიის შესახებ უამრავი ლიტერატურა ასებობს. და მაინც ყოველი ახალი ეპოქა ამ ფილოსოფიაში ნახულობს რაღაც ახალს, რომელიც მოცემული ეპოქის მოთხოვნებს თავისებურად ესმიანება, ეს უოველი ღიღი კულტურული მემკვიდრეობის ბედია. რომელიმე ფილოსოფიური პრობლემა მოცემული დროსათვის შეიძლება წინა პლანზე არ იდგეს, მაგრამ ეს მის მოძვრებას როდი ნიშნავს. ფილოსოფიური პრობლემების „დავიწყება“ შეძლება, მოძველება კი არა — სწორედ ასეთი, მარად ახალი პრობლემატიკის შეცველია კანტის ფილოსოფია.

მარქსისტი ფილოსოფიისათვის კანტის ფილოსოფიის ბეჭითი კვლევა აუცილებელია, სულ ცოტა, ორი გარემოების გამო: 1). კანტი ფუძემდებელია გერმანული კლასიკური იდეალიზმისა, რომელიც მარქსისტული ფილოსოფიის წარმოშობის ერთ-ერთი წარმატვარია; 2). აქტუალური ხასიათი პრობლემებისა, რომელგაც კანტის ფილოსოფია შეიცავს. მარქსიზმის ფუძემდებლები ამაყობდნენ იმ მემკვიდრეობით, რომელიც მათ კლასიკური გერმანული ფილოსოფიის ხასით მიიღეს. ეს მემკვიდრეობა მათ კრიტიკულ გადამუშავებს და პროლეტარიატის მისცემს მისი კლასობრივი მტრების წინააღმდეგ ბასრი თეორიული იარაღი.

კანტის ფილოსოფიის კვლევის თანახედროვე დონე (განსაკუთრებით, სსრკ-ში) წინ წამოსწევს ისეთ საკითხებს, იმ მომენტებს, რომელიც კანტის აზროვნებას საერთოდ პროგრესული აზროვნების სამსახურში აყენებენ, ნათლად აჩვენებს კანტის ისტორიულ და ლოგიკურ აღვილს, საერთოდ, ფილოსოფიისა და, კრიტიკ, კლასიკური გერმანული ფილოსოფიის განვითარებაში. სწორედ ამგვარი კვლევის საუცხოო ნიშულს წარმოადგენს პროფ. გ. თევზაძის ახალი მონოგრაფია „იმანუელ კანტი“.

ნაშრომი შედგება შესავლისა და სამი ნაწილისაგან. შესავალში განხილულია კანტის ფილოსოფიის მნიშვნელობა ფილოსოფიისა და კულტურის ისტორიისათვის ზოგადად; მოცემულია კანტის ფილოსოფიის შესწავლის ისტორია საქართველოში, მონოგრაფიის პირველ ნაწილში გაღმოცემულია კანტის ბიოგრაფია. მეორე ნაწილში განხილულია კანტის ფილოსოფიის განვითარება მისი პირველი კვლეულტიკური შრომიდან (1747), მისსავე სიცოცხლეში გამოცემულ უკანასკნელ შრომაში (1800), მესამე — ძირითად ნაწილში — განხილულია კანტის თეორიული ფილოსოფია — „წმინდა გონიერის კრიტიკის“ პრობლემები და მასთან დაკავშირებული ინტერპრეტაციები.

კანტის ფილოსოფიურ განვითარებას ორ პერიოდად ყოფენ: „კრიტიკამდელ“ და „კრიტიკულ“ პერიოდებად. ბურუჟაზიულ ფილოსოფიაში არსებობს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც, კანტის ფილოსოფიის კრიტიკამდელ და კრიტიკულ პერიოდებს შორის არსებოთი განსხვავება არაა. საბჭოთა ფილოსოფიურ ლიტერატურაში ზოგჯერ კანტის ფილოსოფიის ეს ორი პერიოდი ერთმანეთს უკიდურესად უპირისპირდება. ავტორის აზრით, არ უნდა ვითქმოთ, რომ კანტის ფილოსოფიური განვითარების პირველ და მეორე პერიოდს შორის მხოლოდ დაპირისპირებაა და რაც მტკიცდებოდა პირველში, უარყოფილია მეორეში. ორივე პერიოდისათვის დამახასიათებელია რწმენა, რომ ადამიანს შეუძლია კეშმარიტების შემცირება, რომ სკეპტიციზმი მცდარი თვალსაზრისია. იგივე ითქმის ფილოსოფიისა და მეცნიერების აუცილებელი კავშირის კანტისებული მტკიცების შესახებ (გვ. 34).

კრიტიკამდელ პერიოდში პროფ. გ. თევზაძე სამ მომენტს გამოყოფს: § 1. „ეკლეკტიკური ცდები“ (გვ. 34—54), § 2. „მიმართულების ძიება“ (გვ. 54—74) და § 3. „გარდამავალი პე-

1 გ. თევ ვ. ბ. ა. გ. იმანუელ კანტი, თბილისი, 1974, (რედ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი ა. ბოჭორიშვილი).

როიდი“ (გვ. 74—91). კანტის ფილოსოფიის კრიტიკამდელი პერიოდის შესახებ ავტორისეული მსჯლობისათვის დამასახიათებელია განსაკუთრებით იმ მომენტების წამოწევა, რომელიც უახლოვდებიან ან ენათესავებიან „წმინდა გონების კრიტიკაში“ გამოიქმულ დებულებებს. ამით, რასაკირველია, არ იჩქალება განსხვავება კანტის ფილოსოფიური განვითარების პირველ და მეორე პერიოდებს შორის.

კანტს ფილოსოფიური მოღვაწეობის დაწყება მოუხდა მაშინ, როცა ეპროპულ ფილოსოფიაში გაგატონებული იყო ეპირიზმი და რაციონალიზმი. სკეპტიციზმის (პიუმი) შემოტვის საბასუხოდ კანტი ენერგულად დღილობს ტრადიციული მეტაფიზიკის დაცვასა და გადარჩენას. ამ მიზნის მისაღწევად კანტმა მრავალი გზა და ხერხი გამოსცადა, რომელთაგან არც ერთ-მა არ გამართლა.

სარეცენზიონ ნაშრომში მოცემულია კანტის 1770 წლის დისერტაციის — „კრინიბადი და ინტელეგიბელური სამყაროს ფორმისა და პრინციპის შესახებ“ — ვრცელი ანალიზი; ნაჩენებია ის გზა, რომელმაც კანტი „წმინდა გონების კრიტიკასთან“ მიიყვანა; „არჩეულია პრინციპულად ახალი მიმართულება, დადგენილია მეტარი გამოსავალი პუნქტი, რომელიც, ჩართლავი, არც ერთ წინამობრძელ ფილოსოფობს არ ქონია. სივრცისა და დროის ახალი გაეგბა ჭუსტად დაადგენს ცდის საზღვრებს და მის შესაძლებლობას, — აქ ცდისეული სამყარო პრინციპულად გაიმიჯნება განსაკითხისაგან“ (გვ. 75). ჭერებერბით კანტი არა სვამს კითხვას მეტაფიზიკის შესაძლებლობის შესახებ. 1780 წლის ბოლოსათვის კანტი დარწმუნდა, რომ დმერთის არსებობის დასბუთების შეთანხება შეუძლებელია თეორიული შემეცნების იმ პრინციპებთან, რომელიც დროისა და სივრცეს როგორც წმინდა ჭერების ფორმებს ემყარება. ამით უკვე პრინციპულად შექმნილია „წმინდა გონების კრიტიკის“ თვალსაზრისი.

კრიტიკული პერიოდის კანტის შრომების განხილვისას და ანალიზის საფუძველზე, პროფ. გ. ოვეზებ აჩვენებს, რომ კანტის ცდაშ გადაერჩინა ტრადიციული მეტაფიზიკა დალებითი შედეგი ვერ გამოიღო. კანტის კვლევა-ძიებამ ამ მიმართულებით დადგინა: „პრინციპულად შეუძლებელია, რომ ისეთი საკონტების შესახებ, რომელიც ცდის გარეთ არსებულ სინამდვილეს ეხება... უშველ, საყოველთა დასკვნებამდე მივიღოთ“ (გვ. 81). ეს არ ნაშავს, მიუთითობს ავტორი, თითქოს კანტს მეტაფიზიკის აუცილებლობაში ეჭი ეპარებოდა, პირიქით, კანტი დარწმუნებული იყო მეტაფიზიკის უარყოფის შეუძლებლობაში (გვ. 92). მაგრამ, რაკი შეტაციზიკის ამიცანები ცდის სფეროს გარეთ გაღიან, ხოლო შემეცნება არ შეიძლება ცდის საზღვრებს გასცდეს, ამიტომაც, კანტის მიხედვით, მეტაფიზიკა არც არის თეორიული შემეცნება.

ფილოსოფიის როგორც შეცნიერების ამოცანა სინთეზურ-აპრიორული მსჯლობების არსებობის დადგნა, ამით კიდევაც გამართლდება შეცნიერება როგორც ფაქტი. კანტის გამოთქვა „შეცნიერების არსებობა „ფაქტია“, — ავტორისეული ინტერპრეტაციით, გულისხმობს ისეთი დებულებებისა და მსჯლობების არსებობას, რომელთა უარყოფა არ შეიძლება (გვ. 94).

პროფ. გ. ოვეზებ, ვიღერ უშუალოდ „წმინდა გონების კრიტიკის“ განხილვაზე გადავიდოდეს, იძლევა შემეცნების თეორიის, ეთიკისა და ესორტიკის კანტისეული დაფუძნების დალაგებასა და ანალიზს. სამ პარაგრაფს ემატება კიდევ როი: წ 4. „სამარადისო შშეიღობა, როგორც შეცნერების თეორიის ფილოსოფიის დალაური გაცნობისას, თვალშინ ჰქონდეს კანტის მთელი ფილოსოფია მისი ძირითადი ასპექტებით.

პარაგრაფში — „შემეცნების თეორიის კანტისეული დაფუძნება (გვ. 97—105) — ავტორი იძლევა კანტისეული შეცნერების თეორიის მიუკლე დალაურებას, უკვლა მნიშვნელოვანი ცნებისა და ტერმინის განმარტებას. ეს პარაგრაფი მკონველს უშუალოდ ამზადებს წევნის ცველაზე რთული ნაწილის „წმინდა გონების კრიტიკის“ პრობლემების გასაცნობად. გარდა ამისა, როგორც შეცნერების თეორიის, ასევე ეთიკისა და ესორტიკის კანტისეული დაფუძნება ავტორის მიერ იმგვარად არის გადმოცემული, რომ ჩათლად ჩანს შემეცნების თეორიის შემდევ ეთიკისა და ესორტიკის აუცილებლობა კანტის ფილოსოფიისათვის. შემეცნების თეორიაში, ეთიკაში და ესორტიკაში ჩანს ერთი მთავარი ხაზი, ძირითადი საყრდენი, რომლის ძალითაც თითოეული კრიტიკული დისციპლინა მეცნიერებად იქცევა, ეს არის სინთეზურ-აპრიორული მსჯლობები, რომელთა არსებობას დალაურნ შეცნების თეორია (მათგან კრიტიკაში და ფიზიკაში), ეთიკა (კარეგორიული იმპერატივის სახით) და ესორტიკა (გეომეტრის მსჯლობაში).

კრიტიკული პერიოდის ავტორისეული დახასიათება მთავრდება პარაგრაფით — „ანტოროლოგია“. ცნობილი სამი კრიტიკული კითხვის საბოლოო, ამომწურავი პასუხი კანტს ესახებ ბოლო შემდევი საკითხის გარკვევაში: რა არის ადამიანი? კანტშა „პარეტიკული გო-

ნების კრიტიკაში“ გააჩვია, თუ რა უნდა იყოს ადამიანი და როგორ უნდა მოიქცეს ის; ახლა აუცილებლად მიაჩნია იმის გარევევა, თუ როგორ იქცევა ადამიანი ფაქტურად. ამიტომ კანტი ვერ დაკამაყოცილდებოდა „პრაქტიკული გონგბის კრიტიკაში“ მოცემული ადამიანის როგორც მორალური არსების დახასიათებით. მის წინაშე ახალი ძალით დგება კითხვა: რა არის ადამიანი?

ადამიანის რაობაზე პასუხი უნდა გაეცა კანტის სპეციალურ ნაშრომს „ანთროპოლოგია პრაგმატული თვალსაზრისით“ (1798), მაგრამ, საყოველთაო აღიარებით, ამ ნაშრომმა ვერ გაამართლა თავისი დანიშნულება. წინააღმდეგ ტრადიციისა, რომელიც კანტის აღნიშნულ ნაშრომში არსებითად მხოლოდ წარუმატებელ დღას ხდავს ადამიანის რაობის გარევევის საკითხში, პროფ. გ. ოვეზაძე იძლევა კანტის „ანთროპოლოგიის“ მნიშვნელობის ახლებურ ინტერესტაციას.

ავტორი ფიქრობს, რომ კანტის „ანთროპოლოგია პრაგმატული თვალსაზრისით“ იმსახურებს მის მიმართ გამოთქმულ შენიშვნებს, მაგრამ უზრაღლებას არ აქცევენ მასთან პრობლემის დასმის სპეციფიკას. დასმული კითხვის (რა არის ადამიანი?) აუცილებლობა მიუთითებს იმაზე, რომ ფილოსოფია ყოველოვის მსოფლმხედველობაც უნდა იყოს, ხოლო ფილოსოფიის მეცნიერულობა მსოფლმხედველობის მეცნიერულობას უნდა წარმოადგენდეს. ამიტომა, რომ უკვე ფილოსოფიურ მიმდნარეობას თავისი „ფილოსოფიური ანთროპოლოგია“ აქვს, ე. ი. თავისი პასუხი აქვს ადამიანის რაობაზე (გვ. 142). ვისაც კანტის „ფილოსოფიური ანთროპოლოგია“ აინტერესებს, მან უნდა მიმართოს მისი „პრაქტიკული გონგბის კრიტიკას და „ზეობის მეტაფიზიკას“ (იქვე).

„კანტის სიტოზელე და სილიადე, წერს ავტორი, იმაშიც გამოჩენდა, რომ მას ფილოსოფიური კი არა, სწორედ პრაგმატული თვალსაზრისით დაწერილი ანთროპოლოგია მიაჩნდა აუცილებლად, ე. ი. ემპირიული რეალური ადამიანის შესწავლის საკითხი დასვა, მისი რაობის გაგება აუცილებლად მიიჩნია (გვ. 143). ეთივაში მორალურობის განხორციელების ერთ-ერთ მთავარ პირობად კანტი ასახელებს ემპირიული ვითარებისაგან ადამიანის დამოუკიდებლობას. პრაგმატული თვალსაზრისით აგებულ ანთროპოლოგიაში კი კანტის მიზანი იყო იმის ჩეცნება, თუ რამდენად და როგორ შეუძლია კონკრეტულ ადამიანს ჩატარობაში თავისი ჭრარასის, თავისი დანიშნულების განხორციელება. კანტის ანთროპოლოგიის ავტორისეული გაგება ახლებურ შექს ფენს კანტის ფილოსოფიის ზოგიერთ თავისებურებას.

სარეცეპზონ ნაშრომიდან ძირითადია მესამე ნაწილი — „წმინდა გონგბის კრიტიკის“ პრობლემები. ფილოსოფიური სისტემის განხილვისა, დება საკითხი ამ ფილოსოფიის ინტერეტაციის პრინციპის შესახებ. ინტერეტაციის მიზანი უნდა იყოს არა ახალი მოძღვრების შექმნა, არამედ იმის ახსნა, ნათელყოფა, თუ გნებავთ, უკეთესი დაფუძნება, რისი თქმაც ავტორს სურდა (გვ. 157).

ინტერეტაციის ცნებაში ავტორი გარკვეულ პორტას : მოძღვრების არსი ინტერეტაციამ უნდა დაადგინოს, ე. ი. თავად უნდა დაადგინოს საკუთარი საჭომი და საზღვრები, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას წინასწარ უნდა პქონდეს მოცემული საძიებლის არსი (გვ. 157). თუ ინტერეტაციის ცნებას აბსტრაქტულად განვიხილავთ, აქ მართლაც არის აპორია, მაგრამ თუ მნედველობაში გავქვს კონკრეტული მოძღვრება, მაშინ ინტერეტაციის ჭრაშარიტების კრიტერიუმებად გამოდიან: ტექსტი, ისტორიული ლოგიური აღვილი განვითარება-ში, საპირისპირო ინტერეტაციები. ამგვარ ვითარებაში დგინდება ინტერეტაციის საზღვრები. კანტის ფილოსოფიის მიმართ, — წერს, პროფ. გ. ოვეზაძე, — ამგვარი საზღვრები დაგენილია, დადგენილია ის დებულებები, რომელთა უარყოფა კანტის ფილოსოფიის ინტერეტაციად ადარ ჩაითვლება. ეს კანტისეული დებულებებია: 1. შემეცების არსებობა უფრო ველია, 2. შემეცების შესაძლებლობის დაფუძნებისათვის აუცილებელია დუალიზმი თავის-თავად ნივთას და მოვლენას შორის როგორც შეუცნობადსა და შემეცებადს შორის, 3. აზროვნება არსებითად განსხვავდება შემეცებისაგან, 4. ცოდნასა და რშმენას შორის არსებითი განსხვავება არსებობს, 5. შემეცების პროცესში ჭრებულია და განსხვა არსებითად განსხვავებულ ფუნქციებს ასრულებენ, მათი ურთმანეთზე დაყვანა შეუძლებელია (გვ. 157).

პროფ. გ. ოვეზაძის აზრით, მარქსამდელ ფილოსოფიაში შემეცების შესაძლებლობის დაფუძნების ერთ-ერთ უკელასზე სერიოზულ ცდას (მას შემდეგ, რაც შემეცების წინაშე მდგარი სიძნელეები გათვალისწინებულია) კანტის „წმინდა გონგბის კრიტიკა“ წარმოადგენს. საკითხის გადაწყვეტის ცდა, რომელიც ამ ნაშრომშია მოცემული, ისტორიაში ცნობილია „კომერციისებური გადატრიალების“ სახელით. წინასწარ უნდა ითქვას, რომ, ავტორის მიხედვით, „კომერ-

ნიკისებური გადატრიალების“ ცნების შინაარსი არსებითად გამოხატავს კანტის ფილოსოფიის ძირითადი პრობლემების შინაარსს; „კოპერნიკისებური გადატრიალების“ არსის სრული გადმოცემა მხოლოდ კანტის ფილოსოფიის სრული გადმოცემით არის შესაძლებელი (გვ. 170).

„კოპერნიკისებური გადატრიალებას“ კანტი ზოგადად უწოდებს იმ პოზიციას, რომლის წყალობითაც შემეცნების ესა თუ ის დარგი მეცნიერება ხდება; უფრო ვიწრო გაგებით კი, „კოპერნიკისებური გადატრიალება“ ნიშანვას შემეცნებაში შემეცნების საგნის აგებას, იმის გაცნობიერებას, რომ კონტენტი კარანახობს ბუნებას კანონებს. კანტი, ავტორის აზრით, კოპერნიკის საქმე აინტერესებდა არა მისი ფაქტური შინაარსის მიხედვით, არამედ როგორც ახალი შემეცნების მიღების ხერხი, მეთოდი. კოპერნიკიმა დაუშვა ის, რაც ემცირიულ მოცემულობას (მეზ მოძრაობს დედამიწის გარშემო) აშკარად ეწინაღმდეგებოდა, მაგრამ დაუშვა სწორედ ჰეშაპარიტი შემეცნების მისაღებად (გვ. 163). კანტს სურდა კოპერნიკის მეთოდი ზოგად-ფილოსოფიურ დონეზე გაემართლებინა, ამიტომაც დაუშვა, რომ „საგნები უნდა ემორჩილებოდნენ ჩვენს შემეცნებას“. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება თეორიული შემეცნების საგნების შესახებ აპროპრიული ცოდნის მიღება.

„კოპერნიკისებური გადატრიალების“ დებულების შეიძლო კავშირში განიხილავს ავტორი „ორმაგი არსებობის“ დაშვებას, რაც უაღრესად ამშვავებს, საერთოდ, შემეცნების შესაძლებლობას, კერძოდ კი, — ჭეშმარიტების კრიტერიუმის პრობლემას. ბერკლიმ სიძნელიდან გამოსავალი იმაში ნახა, რომ საგნი და საგნის აღქმა ერთმანეთთან გააგივა, რადგან მოხსნა საგნების „ორმაგი არსებობა“. ავტორი საკედოთ სწორად შენრავა, რომ ამით ბერკლიმ ჭეშმარიტების კრიტერიუმის სიძნელე კი არ მოხსნა, არამედ თვით ჭეშმარიტების პრობლემა გამოაცხადა ყალბად (გვ. 165). მოხსნა თუ არა კანტმა შემეცნების ს ფეროში „ორ მაგი არ სებობა?“ ამასთან დაკავშირებით ავტორი განიხილავს შემდეგ საკითხებს: მოხსნა თუ არა კანტმა აზრისა და მისი საგნის განსხვავება? გააიგივა თუ არა კანტმა ის, რასაც ჩვენი შემეცნება ადგენს ცდის საგნის შესახებ და თავად ეს საგნი, როცა იგი ნამდვილად არსებობს ცდაში? — ამ კითხვების ანალიზით, კერძოდ, ცდის საგნების პირობების ანალიზით ავტორი დამაჯერებლად ასაბუთებს, რომ კანტი (ისევე როგორც ბერკლე სხვა საკითხში) „ორმაგი არსებობის“ დაშვების საკითხშიც ცდილობს უკიდურესობებს თავი დაწიოს და საშუალო ხაზი აირჩიოს. „კოპერნიკისებური გადატრიალებით“, შემეცნებაში შემეცნების საგნის აგებით, მას სურს დაასაბუთოს, რომ თავისთავადი საგნი, რომელიც უკველად არსებობს, არ არის და არც უნდა იყოს ადამიანის როგორც სასრული არსების თეორიული შემეცნების საგანი (გვ. 168).

კანტი თავის დაპირისპირებას რაციონალიზმთან და სკეპტიციზმთან კოდევ უფრო აღრმავებს იმით, რომ ერთმანეთისაგან განასხვავებს აზროვნებასა და შემეცნებას. აზროვნებისა და შემეცნების დუალიზმი კანტის ფილოსოფიაში არ არის ერთადერთი. წინამდებარე ნაშრომში ერთმანეთისაგან განსხვავებულია თავისთავადი ნივთისა და მოვლენის დუალიზმი და შემეცნების უნართა (ცვრეტისა და განსკის) დუალიზმი (გვ. 174). ზოგვერ ლაპარაკობენ კანტთან ონტოლოგიური დუალიზმის შესახებ, რაც გ. თევზაბის აზრით, სრულიად მიუღებელია, რადგან ეს იქნებოდა მის მიერ თავისთავადი ნივთების შემეცნების დაშვება (იქვე). აზროვნებისა და შემეცნების განსხვავებასთან მცირდოდ დაკავშირებულია კანტის მიერ ფილოსოფიის როგორც მეცნიერებისა და ფილოსოფიის როგორც მსოფლმხედველობის განსხვავება. კანტის „წმინდა გონების კრიტიკა“ აღვნის, რომ მთოვლმხედველობა აღმანისაოვის აუცილებელია, მაგრამ მეცნიერული მსოფლმხედველობა შეუძლებელია (გვ. 178).

ნაშრომში განხილულია მსოფლმხედველობის კანტისებული გაგების ადგილი და მნიშვნელობა ბურუუაზეულ ფილოსოფიაში. ფიხტე და პეგელი ცდილობენ დუალიზმის მოხსნით მეცნიერული მსოფლმხედველობის შესაძლებლობის დასაბუთებას. პეგელის ფილოსოფიის კრახის შემდეგ კვლავ წინა პლანზე გამოვიდა მსოფლმხედველობის კანტისებული გაგება. მსოფლმხედველობისა და მეცნიერული ფილოსოფიის გათიშვისი იდეა აქტუალურია ნეოკანტიანელობაში, ე. პუსერლთან. მე უკანასკენელმა საერთოდ უარი თქვა ფილოსოფიურ მეცნიერულობაზე. პაილეგერისა და მისი გავლენის ქვეშ მყოფი მთაზროვნების შეცდომა, — სამართლიანად წერს ავტორი, — ის კი არ არის, რომ ისინი ფილოსოფიის როგორც მსოფლმხედველობის არსებით მნიშვნელობას უსვამენ ხაზს, არამედ ის, რომ მის არამეცნიერულობას ამტკიცებენ, მეცნიერულ მეთოდებს მხოლოდ უკიდისპირებენ ფილოსოფიურსა და მათ შორის საერთოს ვერ ხდავენ (გვ. 177—178).

სარეცენზიონ ნაშრომში (გვ. 181—203) დაწერილებით არის გადმოცემული და გაანალიზებული—კანტის ფილოსოფიის ფუნდამენტური ცნებები: აპრიორიზმი, აპრიორული, პოსტერიორული, ანალიზური და სინთეზური მსჯელობები. კანტამდელ ფილოსოფიაში რაციონალიზმი და აპრიორიზმი გაიგვებული იყო. გრძნობადობის აპრიორული ფორმების „ალმოჩენით“ კანტმა ერთმანეთისაგან განახევა აპრიორიზმი და რაციონალიზმი. ტრადიციული ფილოსოფია აპრიორულად მხოლოდ გონიერი ცნებებს თვლიდა. კანტმა განახევა ყოველგვარი გრძნობადი ჭრების აპრიორული ფორმები — დრო და სივრცე. ამით კანტთან დადგინდა მეცნიერული შემცნების ორი აპრიორული წყარო: აპრიორული ჭრეტა და აპრიორული ცნებები: პირველი საგნის მოცემის პირობა; მეორე კი საგნის გააჯრების, სხვათან დაკავშირების და ამ კავშირში განსხვავებისა. კანტის აპრიორიზმი, — წერს ავტორი, — უძლის და აპრიორიზმია თუნდაც იმიტომ, რომ მას მხოლოდ ცდაში აქვს მნიშვნელობა (გვ. 183).

პროფ. გ. თევზაძე განიხილავს აპრიორულისა და აპოსტერიორულის ცნებებს და აჩვენებს იმ სიახლეს, რაც კანტმა ამ ცნებათა შინაარსში შეიტანა. აპრიორულისა და აპოსტერიორულის ცნებებს კანტი მოიხმარს წმინდა შემცნების თეორიული მნიშვნელობით, მათან აპრიორული და აპოსტერიორული ერთმანეთს უპირისისიდება იმის მიხედვით, თუ რას ემყარება მათი ღირებულება, დღაა თუ ცდისაგან დამოუკიდებელი პირობებია მათი ჭრეშმარიტების გარანტია (გვ. 187). წინამდებარე ნაშრომში, აპრიორულის ცნებასთან დაკავშირებით, ჩატარებულია „წმინდა გონიერის კრიტიკის“ ტექსტების შედარებითი ანალიზი. ავტორი იმ დასკვნაში მიღის, რომ კანტის ფილოსოფიაში აპრიორულის ერთადერთი მნიშვნელობად მიღებული უნდა იქნას ცდისაგან სრული დამოუკიდებლობა (გვ. 190).

„აპრიორული მსჯელობების საკითხი კანტისათვის აღამანის გონიერისა და განხსნის არსებობის საკითხია“ (გვ. 191). ავტორი ვრცლად განიხილავს კანტთან ანალიზური და სინთეზური მსჯელობების ბუნებას, მათ შორის განსხვავებასა და ურთიერთდამოყალიბებას, ეგზისტენციალური მსჯელობების საკითხს და სხვა. აპრიორულ-სინთეზური მსჯელობების შესაძლებლობის საკითხი მეცნიერული შემცნების შესაძლებლობის საკითხია, — ეს, თავის მხრივ, მოითხოვს შემცნების პირობების ანალიზს. შემცნების პირობების კვლევას კანტი იწყებს ცდის საგნების მოცემულობის აპრიორული პირობების ანალიზით, — ეს პირობებია დრო და სივრცე.

აგტორი სივრცისა და დროს კანტისეულ მოძრვებას სივრცისა და დროს ცნების დამუშავების ისტორიასთან მჭიდრო კაგშირში განიხილავს. ნაშრომში მოცემულია სივრცისა და დროს ნიშნების ანალიზი, სივრცისა და დროს „მეტაფიზიკური“ და „ტრანსცენდენტალური განმარტების“ დასასათხება; ნაჩვენებიან ის როლი და მნიშვნელობა, რასაც კანტი სივრცესა და დროს როგორც ცდით შემოტარგლული ჩვენი ჭრეტა ის აპრიორულ ფორმებს აკუთვნებს აპრიორული შემცნების დაფუძნების საქმეში. სარეცენზიონ ნაშრომის ამ ნაწილში შევიხით იმ პარაგრაფს: წ 3. „ტრანსცენდენტალური“ და წ 4. „იღეალურის“ კანტისეული გაგება.

„ტრანსცენდენტალურის“ და „ტრანსცენდენტურის“ პრობლემა ავტორის მიერ განხილულია კანტის „წმინდა გონიერის კრიტიკის“ ხუთივე გამოცემის საფუძველზე; აგრეთვე — მათან დაკავშირებული სპეციალური ლიტერატურის გამოყენებით, ალნიშნული ტერმინების ისტორია, გაგება და ტრანსფორმაცია ავტორის მიერ წარმოდგენილია როგორც კანტამდელ, ისე კანტის პერიოდისა და კანტის შედგომ ეფროპულ ფილოსოფიაში: „კანტმა პირველმა დაუპირისიპირა ერთმანეთს ტრანსცენდენტურისა და ტრანსცენდენტალურის მნიშვნელობა როგორც ცდისაგან დამოუკიდებლად არსებულისა და ცდის აუცილებელი პირობისა, მაგრამ ამ ტერმინთა საუკუნოვანი ისტორია მანიც იჩენს თავს კანტის ფილოსოფიაში (გვ. 225). ეს გარემოება აძნელებს კანტის აზრის ზუსტ ათვისებას. მიუხედავად ტერმინოლოგიური უზუსტობისა (რასაც კანტთან ვხდებით), აუცილებელია ერთმანეთისაგან განსხვავებული იქნას ტრანსცენდენტალურისა და ტრანსცენდენტურის კრიტიკული მნიშვნელობა: ტრანსცენდენტური დეტური რი ის სპეციალური ძირითადი დებულებები, რომლებიც, თუ ასებობენ, აუცილებლობით გადალახავენ ცდას; ხოლო ტრანსცენდენტური ის დებულებები, რომელთა დანიშნულება ცდის სფეროში დარჩენა, — ამ სფეროს გადალახა ჩვენი შემცნების შეცდომა (გვ. 227).

კანტი ციტირობდა, რომ სივრცის შესახებ მისმა მოძრვებებამ პირველი საიმედო საყრდენი მისცა ახალი სახის იდეალიზმს — „ორმალურ“ ანუ ტრანსცენდენტალურ იდეალიზმს“, „ტრანსცენდენტალური იდეალიზმის“ ცნების დასადგენად ავტორი ემყარება „ტრანსცენდენ-

ტალური იდეალურობის“ ცნების მნიშვნელობას. ტრანსცენდენტალური ანუ ფორმალური იდეალიზმი, — წერს პროფ. გ. ოვაზაძე, — ორმაგად შევღუდული იდეალიზმია. აქ სუბიექტი არც თავისთავად ნივთებზე აცხადებს პრეტენზიას და არც მოვლენათა სფეროს მატერიაზე. (გვ. 230). ეს შეზღუდული იდეალიზმი თავისი შინაგანი ბუნებით სრულ უფლებებში აღდგნას მოითხოვდა, რაც განხორციელდა კიდევაც ჯერ ფიქტურთან, შემდეგ — შელინგასა და ჰეგელის ობიექტური იდეალიზმის სახით.

პროფ. გ. ოვაზაძის აზრით, კანტმა სისტემატურობის იდეა ფილოსოფიაში და მეცნიერებაში ახალ საფეხურზე აიყვანა. კანტისათვის სისტემა არის კატეგორიათა ძირის გვის მიმცემი და კრიტერიუმი. სისტემა წილადში შინაგანი შეკრულს და ჩაკრიტიზოს. სისტემის ეს იდეა თავის შემდგომ განვითარებას პოულობს გერმანულ კლასიკურ იდეალიზმში (ფიქტურ, შელინგი, ჰეგელი).

კანტის კატეგორიათა სისტემა თავს იჩნეს არა მარტო კანტის დანარჩენ „კრიტიკულში“, არამედ, აგრეთვე, ფიქტური „მეცნიერებასწავლებაში“, შელინგის „ტრანსცენდენტალური იდეალიზმის სისტემაში“ და ჰეგელის „ლოგიკაში“. კანტს თავისებურად აქვს გაზრდებული ერთი საერთო პრინციპილან გამოყვანა: მას სურდა, რომ კატეგორიები უცვლანი ერთნაირად პირველადნა უფლისყნენ, უცვლა ერთნაირად უფლისყიურე ერთობერებული და ამგარად შეექმნათ მოელი (გვ. 280). აქ გამოყვანა კი არა, ფაქტიურად გვაქვს დაყვანა. ფიბრი შეეცდება გამოყვანის ცნება შეინარჩუნოს იმით, რომ თითოეულმა კატეგორიამ მეს-ა ასალო განსაზღვრულობა დაადგინოს. მისი ცდა, — ფორმალური ლოგიკის ძირითადი კანონები გამოყვანა მეცნიერებასწავლების ძირითადი დებულებებიდან, აგრეთვე ჰეგელის წაოწყება — დასაცავების შემთხვევაში შინაგანი გაეცოცხლებინა ტრადიციული ლოგიკის „გაქვავებული“ ფორმები, — ავტორის მიხედვით, წარმოადგენს წმინდა კატეგორიების შინაგანი ურთიერთყავშირისა და კატეგორიებსა და მსჯელობებს შორის აუცილებელი კავშირის კანტისეული იდეის განვითარებას.

„კანტიდან იწყება ახალი ეტაპი შემეცნების სუბიექტის დაფუძნების ისტორიაში“ (გვ. 294). კანტთან ისევე, როგორც — დეკარტთან, შემეცნების სუბიექტი შემეცნების თეორიულ სუბიექტს, თვითცნობიერებას ემყარება. თვითცნობიერება წარმოადგენს შესაძლებლობის პირობას, მაგრამ თვითცნობიერება არაა თვითშემეცნება. ტრანსცენდენტალური აპერცეპცია თავად არ შეიცნობა: იგი აერთიანებს ცნობიერების მოელ სფეროს, შესაცნობ მთელად კრავს მას, თვითონ კი სხვა გამარტითანებელი არა შეავს წინაღმდევ შემთხვევაში, ამ თვითცნობიერებისათვის სხვა თვითცნობიერება იქნებოდა საჭირო, ე. ი. გაუქმებდა მას, როგორც შემეცნების თეორიულ სუბიექტს. ტრანსცენდენტალური აპერცეპცია არაა თვითთავადი ნივთი, მაგრამ იგი მაინც შეუქმეცნებადანაც კანტის ფილოსოფიაში. ავტორის აზრით, ტრანსცენდენტალური აპერცეპციის შესახებ კანტის მოძღვრების ნაკლოვანებანი მოელი სიცხადით გამოიხდა ჰ. რიკრიტის თეორიაში შემეცნების თეორიულ სუბიექტის შესახებ (გვ. 294).

პროფ. გ. ოვაზაძეს კანტის ტრანსცენდენტალური აპერცეპციის მიმართ აქვს თავისებური მიღღომა. ტრანსცენდენტალური აპერცეპცია მის მიერ გაეცემოდა, როგორც სტრუქტურული მომენტების ერთიანობა. აპერცეპციის სტრუქტურულობის საკითხი და მისი მნიშვნელობა გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის განვითარებისათვის ავტორმა დააყვანა კანტისადმი მიღღნილ შესამე ინტერნაციონალურ კონგრესზე 1970 წელს (ქ. როჩესტერი, აშშ). მონიცრავაზიაში ნაჩენებია ტრანსცენდენტალურ აპერცეპციასთან დაკავშირებული წინააღმდეგობები, რომელთა გადაჭრა ვერც კანტის დადგა მიმკიდრებმა მოახერხეს, რაღაც ისინი იდეალიზმის არსებით ნაკლ გამოიხატავდნენ (გვ. 296).

„ტრანსცენდენტალური აპერცეპცია არაა მარტივი, ატომარტული ვითარება, არამედ სტრუქტურული მთლიანობა და შეიცავს ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელს, არაცნობიერ პროცესს“ (გვ. 296). თვითცნობიერება უყველოთვის შეიცავს ორ კომპონენტს როგორც ერთი და იმავეს, ორ მხარეს, როგორც სუბიექტსა და მიმედვებს. კანტის ტრანსცენდენტალური თვითცნობიერება როგორც სუბიექტი თავის მიმედვებს არაცნობიერად ქმნის. წარმოასხვის ძალა და განხვა იგულისხმება ტრანსცენდენტალური აპერცეპციების შინაგანსში, მის არაცნობიერ და ცნობიერ მოქმედებაში — როგორც ანლიზური და სინთეზური მხარე (იქვე).

ტრანსცენდენტალურ აპერცეპციას კანტი მარტივ წარმოადგენას უწოდებს. ეს სინარტივე, პროფ. გ. ოვაზაძის მიხედვით, უნდა გავიგოთ შემდგომ დაუშლელის აზრით, აუსენელი, მაგრამ უჟვევლად არსებული „ფაქტის“ აზრით (გვ. 298). წინააღმდევ შემთხვევაში, კანტის

მოძღვრების მთლიანობაში გაგება შეუძლებელია. შეუძლებელი იქნება იმის გაგება, რომ თეორიულ სუბიექტში პირველობა მისთვის გაუგებარ, მისგან უკონტროლო შემოქმედებას უჭირავს. თეორიული სუბიექტისათვის ეს გაუგებარი ვითარება არის მის საკუთარ ბუნებაში ღრმად ჩანერგილი პრაქტიკული, პრაქტიკულის პრიმატი. ეს პრაქტიკული არსებითად განხსნავდება მორალის სფეროში მოქმედი პრაქტიკულისაგან; იგი არის პირველადი შემოქმედება, რომელიც არაცნობიერად სრულდება. „წმინდა აპერცეპციის ეს ორმხრივობა მიგვითოვებს, რომ შემცნებაში საგნის აგების პროცესი თავდაპირველად არაცნობიერად მიმდინარებს. საკუთრივ შემცნება, როგორც ცნობიერი პროცესი, კანტონ გამოიდის სუბიექტის მიერ არაცნობიერად ჩატარებული სამუშაოს ანალიზად მის მიერ აგებული საგანი არაცნობიერად აგებულის რეპროდუქცია“ (გვ. 298).

სარეცეპციო ნაშრომში განხილულია კანტის ტრანსცენდენტალური აპერცეპციის მიმართება დეკარტის cogito-სთან და მოკემულა ამ საკითხში კანტის პოზიციის შეფასება. ავტორის აზრით, „ვაზროვნება“ — დეტულების დეკარტისეულ და კანტისეულ გამოიყენებაში არსებითი განმასხვავებელია მოაზრების აუცილებლობიდან არსებობის აუცილებლობის გამოყვანა (გვ. 301).

ცნობილია, რომ კანტის ფილოსოფიაში ნივთი თავისთავადის არსებობის აღიარება შინაგან წინააღმდეგობასთან არის დაკავშირებული. ავტორი ასეთივე შინაგან წინააღმდეგობას აღმოაჩენს კანტის ტრანსცენდენტალურ აპერცეპციაში. ავტორის აზრით, ტრანსცენდენტალური აპერცეპცია როგორც მთელი ცდის და ცდის შემცნების სუბიექტი, შემცნების თეორიულ მონიშვნების მოითხოვს. ჭვრეტისა და განხვის ერთანერთისაგან დამოუკიდებლად გამოცხადება არ უვარება ტრანსცენდენტალური აპერცეპციის ბუნებას, რაღაც იგი ყოველ წარმოდგენას თან აპლაცე, იქნება ის ემპირიული თუ აპრიორული. დუალიზმის მოხსნა აუცილებელია, მაგრამ მისი მოხსნით მოხსნება კანტის ფილოსოფია (გვ. 301).

კანტის ტრანსცენდენტალური აპერცეპცია შრომაში განხილულია რამდენიმე, ზოგჯერ საპირისპირო ასპექტთაც. ავტორი გამოიყოფს მთელ რიგ მოშენტებს, რომლებიც თავისებურად აისახა გერმანულ კლასიკურ იდეალიზმი (ფისტე, შელინგი, ჰეგელი) და საერთოდ გერმანულ ფილოსოფიაში (პილეგრი). კანტის ტრანსცენდენტალური აპერცეპცია თავისებურად გაიაზრება და გამოიყენება ფისტემ, შელინგმა, ჰეგელმა. მიუხედავად ამისა, წმინდა აპერცეპციის ძირითადი წინააღმდეგობა — ცნობიერ და არა ცნობიერ მოქმედებას შორის წინააღმდეგობა, რომელიც კანტი „წმინდა გონების კრიტიკის“ მეორე გამოცემაში ცვლილებების შეტანით მიქმალა, მაგრამ ვერ გადაჭრა, გერმანულ კლასიკურ იდეალიზმს შერჩა როგორც მოუცილებელი თვისება. ამის საუცველოს ავტორი ტრანსცენდენტალური აპერცეპციის სტრუქტურულ ბუნებაში ხდავს: ტრანსცენდენტალური აპერცეპციის სტრუქტურული ბუნებით აისხება, რომ კანტის დიდი იდეალისტი მეტვიდერების მოძღვრებანი ვერ განთავისუფლდება შინაგანი წინააღმდეგობისაგან, რომელიც თითქოს მხოლოდ ირაციონალური თავისთავადი ნივთის დაშვებით იყო გამოწვეული. ირაციონალურის წყარო დარჩა კანტი „ფილოსოფიის რაციონალურ ბირთვში — ტრანსცენდენტალურ აპერცეპციაში“ (გვ. 313). კანტის მემკვიდრეობმა მიიღეს კანტის მოძღვრება ტრანსცენდენტალურ აპერცეპციაზე მთელი მისი წინააღმდეგობით და იგი ბოლომდე შეინარჩუნებს, რაღაც, — განმარტავს პროფ. გ. ოვაზაძე, — იდეალიზმის ნიადაგზე ამ წინააღმდეგობის გადაჭრა შეუძლებელი იყო. ამ აზრით, წერს ავტორი, შეიძლება ითქვას, რომ ჰეგელის ფილოსოფიის ბედი წინაწარ იყო გადაწვეტილი კანტის ტრანსცენდენტალური აპერცეპციის სტრუქტურული კანტის ტრანსცენდენტალურია აპერცეპციის სტრუქტურული კანტის ტრანსცენდენტალურია აპერცეპციის სტრუქტურულია ის, რომ ჰეგელის იდეალისტური ლოგიკა ვერ განთავისუფლდა მისტიკური და ალოგიკური მონტებისაგან (გვ. 313).

ტრანსცენდენტალურია აპერცეპციამ შესაძლებელი გახადა და როგორც ადამიანური შემცნების წყარო და ობიექტი. ახლა საჭმე ეხება კონკრეტულად ცნებათა მიერ ცვის საგნების მოქმედების აგებას. ეს არის სქემატიზმები მოძღვრების ამოცანა. ტრანსცენდენტალურია სქემაშე შესაძლებელი უნდა გახადოს კატეგორიების მიყენება მოვლენებთან, მათი დაკავშირება. კანტი ამის შესაძლებლობას თვით ტრანსცენდენტალური სქემის თავისებურებაში ხედავს (იგი ერთგვაროვნია, ერთი მხრივ კატეგორიებთან; მეორე მხრივ — მოვლენებთან). სქემის ქვეშ არ შეიძლება იგულისხმებოდეს არც ხატი, არც სიმბოლო და არც სიტყვა. ამასთან დაკავშირებით, ნაშრომში განხილულია კანტის შეხელულება ენის როლის შესახებ (გვ. 321—324). პროფ. გ. ოვაზაძის აზრით, ჰამანისა და ჰეგელის მიერ კანტის კრიტიკა ენის საკოთხში ცალმხრივია. ნაშრომში ნაჩვენებია, რომ კანტის მეთოდი ნაყოფიერად მოხსმარა ენის

საკვლევად და კანტის ფილოსოფიის ღრმა გაგება გამოავლინა გამოჩენილმა ენათმეცნიერმა 3. ჰემბოლდტმა.

ტრანსცენდენტალური სქემის ოფორტული სინთეზის და სქემათა სისტემის ანალიზის შემდეგ ავტორი გადადის „წმინდა განხსნის ძირითად დებულებათა სისტემის დახსაითებაზე. უკვე ჩატარებული საშუალების მიხედვით, პასუხი გაიცემა, „წმინდა გონების კრიტიკის“ მთავარ კითხვაზე: ოფორტის არის შესაძლებელი სინთეზურ-აპრიორული მსჯელობები? — აյ განსაკუთრებით საყურადღებოა სინთეზურ მსჯელობათა უმაღლესი ძირითადი დებულების ავტორის სული, ცნობილია, რომ კანტი იძლევა სინთეზურ მსჯელობათა უმაღლეს პირითის ფილოსოფიებას. ავტორის აზრით, კანტის მთელი შემცნების ოფორტის ძირითადი აზრი უველავ ნათლად ჩანს მის შემდეგ მსჯელობებში აპრიორულ-სინთეზური მსჯელობები შესაძლებელია „თუ ჩენ აპრიორული ჭვრეტის ფორმალურ პირობებს, წარმოსახვის სინთეზს და მის აუცილებელ ერთინობას ტრანსცენდენტალურ აერცეპციაზ მივუყენებოთ საერთოდ შესაძლებელ დღისელ შემცნებას და ვიტყვით: საერთოდ ცდის შესაძლებლობის პირობები ამავე დროს წარმოადგენენ ცდის საგნების შესაძლებლობის პირობებს და ამიტომ აქვთ ობიექტური მნიშვნელობა აპრიორულ-სინთეზურ მსჯელობაში“ (გვ. 340). ეს ფორმულირება ავტორს მიაჩინა კანტის კვლევა-ძირიბის კვინტესენციად (გვ. 340). აქევე მოცემულია ავტორის მიერ ამ ფორმულირების დღტალური ანალიზი: ამის შემდეგ პროფ. გ. ოვეზაძე იძლევა ძირითად დებულებათა სისტემის ანალიზს; აქ განხილული და შევასებულია: 1. ჭვრეტის აქსიომები, 2. ალგების ანტიციპოები, 3. ცდის ანალოგიები, 4. საერთოდ ემპირიული აზროვნების პისტულატები. — ამით წმინდა გონების კრიტიკა ამთავრებს თავის ძირითად საჭუშოს: აპრიორული ჭვრეტის ფორმალური პირობების საფუძვლებზე გრძნობადი ცდის აპრიორული სტრუქტურის აგება.

„წმინდა გონების კრიტიკა“ ახალი ამოცანის წინაშე დგას: მან უნდა დაახასიათოს ის უსასრულო სფერო, ომებზეც განხსნას ყოველთვის აქვს, შემცნების თვალსაზრისით, უმართებულო პრეტენზია. სარეცენზიონ ნაშრომში განხილულია „გონების წმინდა ცნებათა“ სისტემა (გვ. 378—407). მოცემულია კანტის მიერ რაციონალური ფსიქოლოგიისა და რაციონალური კოსმოლოგიის (მოძღვრება ანტიონმიებზე) კრიტიკის ანალიზი; დასასრულ მოცემულია ლერთის არსებობის თეორიული დასაბუთების კანტისეული გაგება და განხილულია ლერთის არსებობის დასაბუთების ფიზიკოთეოლოგიური, კოსმოლოგიური, ონტოლოგიური მეთოდები და მათი კანტისეული კრიტიკის მნიშვნელობა. ავტორის აზრით, კანტის დამსახურება სრულიადაც არ მდგომარეობს ლერთის არსებობის ონტოლოგიური დასაბუთების უარყოფაში, ამ საქმეში მას წინაპრები ჰყავდა (გაუნილო და თომა აქვინელი). კანტის დამსახურებაა იმის დადგნა, რომ ლერთის არსებობის უკველა შესაძლო დასაბუთება აუცილებლობით გულისხმობის ონტოლოგიურ დასაბუთებას. ამასთან დაკავშირებით, საყურადღებოა ავტორის მიერ ლერთის არსებობის მეთოდების ილუსტრაცია ძველ ქართულ თეოლოგიურ და ფილოსოფიურ მასალაზე (გვ. 419).

სარეცენზიონ ნაშრომის უკანასკნელ, მეთერთმეტე თავში განხილულია კანტის თეორიული ფილოსოფიის ინტერპრეტაციები. ავტორის მიზანია აჩვენოს კანტის თეორიული ფილოსოფიის ინტერპრეტაციათა ძირითადი მომენტები და მათი ურთიერთკავშირი იდეალისტურ ფილოსოფიაში. შრომაში წარმოდგენილი კანტის ფილოსოფიის ინტერპრეტაციები განხილულია მატერიალიზმისა და იდეალიზმის, დალაუტეტიკისა და მეტაფიზიკის ბრძოლის ასევეტით. მატერიალისტები, წერს ავტორი, ორი მხრიდან კანტის კრიტიკები კანტს: ერთი მხრივ, აგნოსტიციზმისათვის, რაც თავისთვალი ნივთის შემცნებადობის აღიარებაში გამოიხატება; მეორე მხრივ, აპრიორიზმისათვის, რომლის საფუძვლებზეც შემცნება იყეტება შემცნებელ სუბიექტში (გვ. 424). წინააღმდეგ მატერიალისტებისა, რომლებიც ინარჩუნებენ თავისთვალ ნივთს როგორც მატერიალურის რეალობას, იდეალისტები ცდილობენ უარყონ თავისთვალი ნივთის პატერიალურობას.

კანტის ფილოსოფიის კრიტიკული ათვისების გზაზე უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მარქსიზმის კლასიკოსების მიერ პრაქტიკის კრიტერიუმის გამოყენებას. პრაქტიკის კრიტერიუმი, სამართლიანად აღნიშნავს პროფ. გ. ოვეზაძე, კანტის ფილოსოფიის გაცილებით უფრო ღრმა კრიტიკის საშუალებას იძლევა, ვიდრე ეს მანამდე იყო შესაძლებელი (გვ. 425). აქ საკარისია მატერიალიზმის, განამწყვეტი საბუთია თავისთვალი ნივთის შეუმცნებადობის წინააღმდეგ.

კანტის ფილოსოფიის მარცხიდან კრიტიკის კლასიური ნიმუში მოგვცა ვ. ი. ლენინმა. ეს კრიტიკა, წერს პროფ. გ. ოცხაძე, საფუძველს გვაძლევს გავრცელეთ არა მარტო კანტის მოძღვრების ურთულეს თეორიულ პრობლემებში, არამედ, აგრეთვე, ამ ფილოსოფიის ინტერპრეტაციათა ლაბირინთშიც (გვ. 425). ლენინური კრიტიკის მიერ დადგენილი კანტის ფილოსოფიის კომპრომისული ხასიათი თავისებური საფუძველია, გამოსავალია კანტის ფილოსოფიის ცველა მარქსისტი მკვლევარისათვის. კანტის ფილოსოფიის კომპრომისული ბუნება ნათლად გვიჩვენებს, რომ ინტერპრეტაცია, რომლის მიზანია კანტის ფილოსოფიის ერთი რომელიმე პრინციპის საფუძველზე ახსნა, არ შეიძლება ჭრიშარიტი იყოს.

იდეალისტურ ფილოსოფიაში კანტის ფილოსოფიის ინტერპრეტაციათა ცვალებადობა, ავტორის აზრით, გარევულ კანონზომიერებას ემორჩილება, რომელშიც გამოხატულია ქრისტიანული განვითარება, ხოლო უმდევ — თანადან მზარდი კრიზისი (გვ. 426). განვითარების ზეალმაგალ ხას შეესაბამება კანტის ფილოსოფიის განვითარება კლასიურ გერმანული იდეალიზმი (ფიზტე, ულინგი, ჰეგელი). ჰეგელის უმდევ ბურუუზიულმა ფილოსოფიამ რაციონალიზმი უძინულა. სამაგიეროდ ფილოსოფიაში შემოიტრა ირაციონალიზმისა და მისტიკიზმის ძლიერი ნაკადი. ამ გარემოების ნათელი დადასტურებაა კანტის ფილოსოფიის ინტერპრეტაციათა განვითარების ის ისტორია, რომელსაც პროფ. გ. ოცხაძე წინამდებარე ნაშრომში წარმოგვიდგენს.

სარეცენზიონ საშრომში განხილულია კანტის ფილოსოფიის ონტოლოგიასტური (ფიზტე, ულინგი, ჰეგელი, ნაწილობრივ — შოპენბაუერი) და გნოსოლოგიური ინტერპრეტაციები (გრამანული ნეოკანტიანელების საში სკოლა — მარბურგის, ბადენისა და ფიციონალიზმის). მას უმდევ რაც ფიციონალიზმი აშკარად გამოჩნდა ნეოკანტიანელების დამახასიათებელი არსებითი წინააღმდეგობანი, ნათელი გახდა, რომ ფილოსოფიის განვითარება შეუძლებელი იყო, თუ იგი დარჩინდა შემცენებაში ჩაეტილი შემცენების სუბიექტის ამარა. ამის შემდევ კანტის ინტერპრეტაციების განვითარება შეიძლებოდა მხოლოდ ნეოკანტიანელობის უარყოფისა და კრიტიკის გასთ. სწორედ ამ გზით წავიდნენ ნეოკანტიანელთა ყოფილი მოწაფეები: ე. ლასკი, ნ. პარტმანი, მ. პაიდევერი, პ. მარტინი. შეიქმნა „ახალ ინტოლოგია“ და მეტაფიზიკა. კანტის ფილოსოფიის უახლესი ინტერპრეტაციების ანალიზის საფუძვლები უძინულებელი თანამედროვე ბურუუზიული ფილოსოფიის არსებულ წინააღმდეგობათა გამწვავება, ირაციონალიზმისა და მისტიკიზმის მომენტების მოგარება.

სარეცენზიონ ნაშრომის ბოლო პარაგრაფში — „კანტის ფილოსოფიის პრიმალები უკანასკნელ წლებში“ — ნაჩვენებია ვინ, სად და კანტის ფილოსოფიის რომელ პრიმალები მუშაობს თანამედროვე ფილოსოფიაში. კანტის ფილოსოფიის კვლევის დღვევანდელი ღონისათვის დამახასიათებელია ცალკე პრობლემათა გამოყოფა და შათხე მუშაობა. ავეჯ ავტორი გაღმისცემის სსრკ მეცნიერებათ აყალიბის წევრ-კორესპონდენტის თ. ი. რიზერმანის ინტერპრეტაციების წინააღმდევ. თ. ი. ი. თეოდორმანის ინტერპრეტაცია წინა პლანზე წამოსწევს კანტის ფილოსოფიიდან იმ ცოცხალა და განსაღება, რომლის შენარჩუნება აუცილებელია ფილოსოფიური აზრის შესდგომი წინავლისათვის.

კანტის ფილოსოფია უზარმაზარი კულტურული მექანიზმებით მონაბეჭდის მეშვეობის არა იურიდიული უფლება. უცელა თეორიას შეუძლია მის მექანიზრებ გამოაცხადოს თავი; მაგრამ ნამდვილი მექანიზრე მხოლოდ ის თეორია შეიძლება იყოს, რომლის პრინციპების საფუძველზე არსებული მექანიზრება თავის მეცნიერულ ახსნას პოულობს. პროფ. გ. ოცხაძის წინამდებარე ნაშრომში დასაბუთებულად ნაჩვენებია, რომ ასეთი თეორია არის მარქსისტული ფილოსოფია, — იგი მექანიზრე უყველივე პროგრესულია, რაც კაცობრიობის აზრის მკვლევრებას შეუქმნია.

ჩვენს რეცენზიაში პროფ. გ. ოცხაძის ახალი მონოგრაფიის შესახებ მხოლოდ მის ძირითად ღირსებებს შევჩერდთ. დაკვირვებული მკითხველი მასში კიდევ მრავალ ღირსებას ნახავს. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ეს ნაშრომი ღია სამსახურს გაუწევს სპეციალისტებს, განსაკუთრებით კი ფილოსოფიის ფაკულტეტის სტუდენტებსა და მკითხველთა ფართო საზოგადოებას. ქართველი მკითხველი შოთარიშვილი ენაზე არსებითად პირველად გაეცნობა კანტის. პროფ. გ. ოცხაძის მონოგრაფია „იმანუელ კანტი“ ღიად ხანის წიგნის ბაზარზე აღარ იშოვება. საქმის ინტერესები მოითხოვს ამ წიგნის მეორე გამოცემას. ნაშრომის შემდევ გამოცემაში, სასურველია, თუ გათვალისწინებული იქნება შემდევი.

1. კანტის ფილოსოფიაში მეტად რთულია და მრავალფეროვანია, „ცდის“ ცნება აფტორი მას განხილავს, ცალკეულ საკითხებთან, ცალკეულ პრობლემებთან კავშირში. სასურველი კი იქნებოდა ავტორს ამ ცნებისათვის (ისე როგორც მან სხვა ცნების მიმართ გაკეთა) ცალკე პარაგრაფი დაეთმო.

2. კანტის ფილოსოფიის ცენტრალური ცნებაა თავისებურად გაგებული ცნება — „ფორმალური“ (მეტად ფორმალური იდეალიზმი). „ფორმალიზმის“ წინააღმდევ ბრძოლამ (ა. ტრენდელენბურგი, პ. ლოტცვე, მ. შელერი, ნ. ჰარტმანი) სრულიად ახალი ფილოსოფიური პრინციპები და ახალი თვალსაზრისები მოვცა. სწორედ ამ ასპექტში სასურველი იქნებოდა „ფორმალურის“ და „ფორმალიზმის“ ცნებათა განხილვა, მით უფრო, რომ კანტის ინტერპრეტაციებშიც (წინამდებარე ნაშ. მე-11 თაგი) ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი.

3. სარეცენზიონ ნაშრომის 209-ე გვერდზე ავტორი წერს: „პარმენიდეს იდეალისტი მემკვიდრე პლატონი დემოკრიტესთან მთელი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ორგვარ სიცრცეს დაუშვებს, როგორც იდეების აღგიას და მეორეს, გრძნობადი საგნებისათვის“. ფილოსოფიაში გაუწავავი მკითხველისათვის იოლია იმ დასკვნის გაკეთება, რომ პლატონის იდეები სიცრცეში არსებობენ. ამ ყალბი შთაბეჭდილების თავიდან ასაცილებლად საჭირო იყო ზემოთ აღნიშნულ დებულებაში ან ამ დებულების კონტექსტში შესაბამისი კომენტარის გაკეთება.

პროფ. გ. ოვეზაძის ნაშრომი „იმანუელ კანტი“ დაწერილია საქმის დიდი ცოდნით და დიდი სიკვარულით. ორივე ეს თვისება მთლიანობაში აღემული იძლევა ისეთ ნაშრომს, რომ შელეოც დისტენციულ აღგიას დაიკავებს საბჭოთა ფილოსოფიურ ლიტერატურაში.

გერ. შუშანაშვილი

38402 ჩატოლაძე. ფინანსები რეფორმაციას აღმოსავლეთ საქართველოში
(1801—1864 წ.) 83. 550

ნაშრომში გამოკვლეულია ფინანსების განვითარება აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთებიდან — ბატონიშვილის გადასარდნამდე (1801—1864 წ.). ავტორი გამომიჯნებს ფინანსურ მდგომარეობას აღმოსავლეთ საქართველოში ფეოდალურ-ბატონიშვირ ურთიერთობათა დაშლასთან დაკავშირებით — იმ კონკრეტულ ფორმებს, რომლებშიც აისახა ეს პროცესი. ავტორი გვიჩვენებს შეერთებამდე არსებული ფინანსური სისტემისა და ფინანსურ ურთიერთობათა გარდაქმნის აუცილებლობას ფეოდალიზმის დაშლის პროცესების დაქარებასთან დაკავშირებით და ცარიზმის მიერ ამ ფინანსების როგორც ექსპლოატაციის დასატებით საშუალებად გამოიყენებას. ამ მხრივ, შრომა წარმოადგენს პრობლემათა გადაწყვეტის პირველ ცდას, და მრავალ სინელესთან არის დაკავშირებული მოცემული საკითხის შეუსწავლელობისა და სივთაროვის გამო.

„შრომაში გამოკვლეულია: ფინანსური სისტემა, მოცემულია ფინანსური ურთიერთობისა და ცარიზმის პლიტეიის წინააღმდეგობათ ანალიზი და გარეკვეულია აღმოსავლეთ საქართველოში ფერითანიშნის დაშლის პერიოდის ფინანსების განვითარების ძირითადი ტენდენციები.

განსოდებული კვლევის შედეგად აგტორი დასკვნის, რომ: ფინანსები რეფორმადელ აღმოსავლეთ საქართველოში არის ფეოდალურზების დაშლის დროის ფინანსები. იმ ხანად, უშუალო მწარმოებლის ზედმეტი შრომა ან ამ შრომით უეჭმილი პროცესი რენტის სამიცვე ფორმით არის წარმოდგენილი. შრომამიერებაზე რენტის, სკონლური რენტისა და უშუალი რენტისა. ამასთან, ფულად რენტა რეცორმადელი პერიოდის მანძილზე (1801—1864 წწ.) თანდათანობით იზრდებოდა. ფულადი რენტის არსებობის გამო, ზედმეტი პროცესის ერთონავილი გლეხს უნდა გადაეხადა ფულით. საერთოდ კი მეურნეობის ნატურალური ფორმა პირობებაზე ფინანსების ნატურალურ ხასიათს.

რეფორმატოლ აღმოსავლეთ საქართველოში მშრომელთა დამატებითი ექსპლორაციის ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენდა სახელმწიფო, საჯარო და საერთო ფინანსები. გადამზღვეული დაბეგრძილები იყვნენ ან სახელმწიფო და საერთო ბეგარა-გამოსალებით ან სახელმწიფო და საჯარო გადასახადებით ახდა საშიგნო ერთად.

მოცემული პრინციპის ფინანსებისათვის დამახასიათებელია ის თავისებურება, რომ ნაციონალური შემოსავლისა და ნაციონალური სიმღიდის ერთ ნაწილს ფინანსურ მიმართულებას აძლევდა, ერთი მხრივ, სახელმწიფო, მერიე მხრივ, კულტურა და ქალაქის თვითმმართველობანი — სახელმწიფოს ხელმძღვანელობით. იმდროინდელი ფინანსების შესწავლის სინერგებს ახასიათებს ის თავისებურებაც, რომ უშიურად ერთი და იმავე სახელწოდებით, — ზოკვერ ერთი და იმავე განაკვეთებიც კი, — ასდევინებდნენ გამოსალებს თავიანთ გლეხებს სახელმწიფო, კულტურა და მემატულე-მებარონები.

1840-იან წლებამდე ცარიზმა უცვლელად დატოვა სახელმწიფო შემოსავლის არსებული სისტემა, — შეიტანა მასში მხოლოდ უმნიშვნელო ცვლილებანი; მაგრამ გასავლის ნუსხა იმ-თავიდან შეცვალა.

სახელმწიფო ხარგთა ძირითად სახეობას ჭარბობის მიზანთველობის პარატის შენახვის ხარგი, რომლის სცენარითი წონა რეფორმატორული პერიოდის დასაწყისში შეაღენდა 90,4 %, ხოლო ამ პერიოდის დასასრულობა — 39,7 %.

სამხედრო ხარჯები საქართველოს მოსახლეობა მონაწილეობდა ცოცხალი ძალით და მატერიალურადაც — ნატურალური და ფულადი ბეგარის სხით: 1) ჭარის სურსათითა და ფურაჟით მომარაგება, 2) საზიდი ბეგარა, 3) სამხედრო მნიშვნელობის გზებისა და ხიდების აგება-შეკეთება, 4) სამზედრო ნაწილების ბინებში ჩაყენება, 5) სათბობით მომარაგება და 6) სამილიანო ბეგარა.

იმდროინდელ სახელმწიფო ხარჯთა ნუსხა ითვალისწინებდა გაბატონებულ კლასთა და-ფუნქციების ხარჯებაც. ასეთ ხარჯებს ეწევოდნენ საქართველოს სახაზინო ექსპედიციის ანგარიშით, საქართველოს სამეფო სახლის წევრთა მატერიალური უზრუნველყოფისათვის, აგრეთვე იმ მოხელეებისათვის, რომელთაც მნიშვნელოვანი თანამდებობა ეჭირათ ქართველი მეცნების დროს, თუმცა ეს თანამდებობანი გაუქმდა საქართველოს რუსეთის შეერთების შემდეგ სახელმწიფო ხარჯთა ნუსხით წარმოებდა ვაჭარ-მრეწველთა და მემამულების დაფინანსება.

საუზრადლებოა, აგრეთვე, რელიგიის ხარჯები როგორც იმდროინდელ სახელმწიფო ხარჯთა ერთ-ერთი დიდი დარღვევი და როგორც მშრომელთა ექსპლოატაციის ერთ-ერთი მძღვრი საშუალება. რელიგიის ხარჯებს აფინანსებდნენ სახელმწიფო ნუსხისა და ადგილობრივი ნუსხის სახსრებით, აგრეთვე, თვით ეკლესიის მიერ მოსახლეობაზე შეწირული და სხვადასხვა გაფასახდებით და საკუთარი საკულესიო მეურნეობრივი შემოსავლით.

სახელმწიფო ხარჯთა ნუსხა ითვალისწინებდა, აგრეთვე, სოციალურ-კულტურულ ხარჯებს. შიუხედავად იმისა, რომ სახწავლებელი გახსნილი იყო გაბატონებული კლასებისათვის, ამ სასწავლებლებმა მაინც ითამაშეს პროგრესული როლი საქართველოს კულტურულ განვითარებაში: აღიზარდნენ ცნობილი ქართველი მწერლები და მეცნიერები, რომლებიც დაუახლოებენ და გაეცნენ დიდი რუსი ხალხის კულტურულ-მეცნიერულ მიღწევებს და ეცალენ, თავიანთი წვლილი შეეტანათ ამ მეგობარ ხალხთა კულტურულ ურთიერთობაში.

მიუხედავად იმისა, რომ ცარიზმი ცოტას ხარგვდა მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე, სახელმწიფო ხარჯთა ნუსხა რეფორმაზე აღმ. საქართველოში, გარკვეულ ფარგლებში მაინც, ითვალისწინებდა სახსრებს ჯანმრთელობის დაცვისათვის, რასაც მას აძიულებდა სამხედრო მმართველობის აპრატისა და გაბატონებული კლასის ჯანმრთელობის დაცვის ინტერესები.

სოციალურ-კულტურული ხარჯები, აღნიშვნული პერიოდის დასასრულს, დასაწყისთან შედარებით, მიუხედავად აბსოლუტური ზრდისა — წევდრი წონის მიხედვით, შემცირებულია ორგურ, რაც აისხნება პოლიციური და ბიუროკრატიული ხარჯების უჩივეულო ზრდით.

აღმოსავლეთ საქართველოს სოფლების ორი მესამედი სახაზინო იყო და, მაშასადამე, საღალო შემოსავალთა ირი მესამედი სახაზინო შემოსავალ შეადგენდა.

გადასახადები იყო ნაცურალური და ფულადი. გამომძებელთა წოდებას შეადგენდენ გლეხები (სახაზინო, საკულესიო, საბატონო), მაღნის მწარმოებლები, ვერმანელი კოლონისტები და მოქალაქენი. სახელმწიფო შემოსავლის მიღების გარკველებულ ფორმას წარმოადგენდა იგარა-შესყიდვის წესი. დაბევრის ერთეული იყო კომლი.

არაპირდაპირი დაბევრის სახებს წარმოადგენდნენ შინაგანი ბაჟები და შემოზიდვის, გაზიდვისა და ტრანზიტის ბაჟები. ბაჟის შემოსავალი რეფორმაზე მიღიოდის დასაწყისში შეადგენდა სახელმწიფო შემოსავლის მეთოდს, ხოლო ამ პერიოდის დასასრულს — მესამედა. შემოსავალი მიღებოდა მისაგებლითაც. ცარიზმის მისაგებლის (საერთოდ, რუსეთში და, კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველოში) ძირითადად ფისკალური მოსაზრებებით იყენებდა და ყველა საჭირო შემთხვევაში განაკვეთების ზრდას ჰქონდა ადგილი.

ცარიზმია აღმოსავლეთ საქართველოში არსებული ფულის მიმოცევის სისტემა დასაწყისშივე რადიკალურად არ შეცვალა, არამედ შეუდგა მის რეგულირებასა და თანდათანობითს შეცვლა. დასაწყისში საგამომღებლო ვალუტას წარმოადგენდა ვერცხლის მონეტა, შემდეგ კი — ვერცხლის მონეტა და ასიგნაციები.

აღმოსავლეთ საქართველოში მიიღებოდა საზონეტო, სასინქონ და დადალვის შემოსავალი, აგრეთვე, შემოსავალი ხურდა მონეტების გამოშვებით. ქალალდის ფული საქართველოში გაფრცელდა რუსეთის შეერთების შემდეგ.

სახელმწიფო შემოსავლის ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენდა სახელმწიფო საწარმოთა და სახელმწიფო ქონებათა შემოსავალი. ეს უკანასკნელი მიღებოდა რენტის სახით, რამდენადაც სახელმწიფო ქონება გაცმიული იყო იგარა-შესყიდვის წესით, რენტისა და მონეტების სახით; რამდენადაც სახელმწიფო ქონების ექსპლოატაციის თვით სახელმწიფო ეწეოდა.

შრომაში გამოკვლეულია, რომ სახელმწიფო შემოსავლის ძირითად სახეობას წარმოადგენდა საგლეხო გადასახადი. ლარიბი გლეხი, რომლის ექსპლოატაციის ნორმა $160\%-192\%$ -ს აღწევდა დაბევრილი იყო ამის შევით სახელმწიფო და საერთო მძიმე გადასახადებით; დამატებითი ექსპლოატაციის ნორმა, $100\%-ს$ აკარბებდა.

თუ ბალანსის ანალიზს მოვახდენ არა მარტო სახელმწიფო ფინანსების, არამედ უცელა სახეობის ფინანსების ხაზით და იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ თბილისში იმყოფებოდა მთელი ამიერკავკასიის მმართველი ორგანოები და ტარიებოდა ღონისძიებანი, რომლებიც მთელ,

ამიერკავკასიას და, ნაწილობრივ, რუსეთსაც მოემსახურებოდა, მაშინ ბალანსი არ აღმოჩნდებოდა დარღვეული აღმ. საქართველოს სასარგებლოდ.

ამასთან, შრომაში გამოკვლეული და დასაბუთებულია ფინანსების დიდი მნიშვნელობა იმ პროგრესული როლის შესრულებაში, რაც რუსეთმა ობიექტურად შეასრულა საქართველოს მიმართ. რუსეთმა ხელი შეუწყო საქართველოს მიწაშესის გაერთიანებას, ისნა საქართველო ირან-თურქეთის საუკუნოებრივი აგრძელებას დასხვო ტუვებით ვაჭრობა საქართველოში და დააჩქარა ფეოდალიზმის დაშლის პროცესი. აღმ. საქართველოს ქალაქების მოსახლეობის ზრდისა და საქართველოში რუსის ჯარის რაოდენობის ზრდასთან დაკავშირებით, გაიზარდა ქართველ გლეხთა სასაქონლო პროდუქცია, გაიზარდა ფულადი მეურნეობა; ყოველივე ამან ხელი შეუწყო საქართველოს ეკონომიკურ გაერთიანებასა და, საერთოდ, ქვეყნის მწარმოებელ ძალთა შემდგომი განვითარებისათვის პირობათა უზრუნველყოფას. რუსეთთან შეერთების ხელი შეუწყო საქართველოს კულტურულ აღორძინებასაც და გააძლიერა რუსეთისა და საქართველოს ხალხთა პროგრესული ძალების იღეური კავშირი ცარიზმისა და ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციის წინააღმდეგ.

ფინანსურ მეცნიერებაში ერთ-ერთ რთულ პრობლემას წარმოადგენს დაბეგვრის სიმძიმე ცნების განსაზღვრის საკითხი. სარეცენზია შრომაში (გვ. 467—477) მოცემულია კრიტიკა ბურუუაზიულ ფინანსტთა შეხედულებები ამ სკონხზე, აგრეთვე, ცდა მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების საფუძველზე დაბეგვრის სიმძიმის ცნების განსაზღვრისა კაპიტალისტური და ფეოდალური საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციებისათვის. შრომაში მოცემულია, აგრეთვე, დაბეგვრის სიმძიმის გამოანგარიშების მეთოდიკა. ეს მეთოდიკა ავტორმა პრაქტიკულადაც მოიმარგვა რეფორმამდე აღმ. საქართველოში დაბეგვრის სიმძიმის გამოსანგარიშებლად.

თეორიული განხოვადების ცდას წარმოადგენს, აგრეთვე, დებულება ნატურალური მეურნეობის პირობებში შემოსავლის ნუსხის უპირატესობის შესახებ გასავლის ნუსხის შედგენასთან შედარებით.

შრომა კარგი შენაძენია ქართული ფინანსური ეკონომიკური ლიტერატურისათვის.

პროფ. დ. მორიძე

գօնո 1 մաճ.

858/196

Индекс 76 196

